

Urganch davlat pedagogika instituti axborotnomasi

ilmiy-nazariy va
metodik jurnal

ISSN:
2992-8796

Nº 2

2025
mart

Bulletin of Urgench state
pedagogical institute scientific-
theoretical and methodical journal

URGANCH DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI AXBOROTNOMASI

ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2/2025

Bosh muharrir:

Madraximova Feruza Ruzimbayevna
pedagogika fanlari doktori, dotsent

Bosh muharrir o'rinbosari:

Abdullayev Diyorjon Nodirjon o'g'li
tarix fanlari doktori, dotsent

Tahrir hay'ati a'zolari:

X.Ibragimov	– akademik
Ye.I.Pivovarov	– akademik (Rossiya)
A.Sadullayev	– akademik
Orhun Uzun	– f.m.f.d., professor (Turkiya)
X.Bekchanov	– b.f.d., professor
Li Tsi	– p.f.d., professor (Xitoy)
B.Abdullayeva	– p.f.d., professor
E.Ruziyev	– p.f.d., professor
O.Xaitov	– p.f.d., professor
A.Lubkov	– t.f.d. professor (Rossiya)
E.Nuriddinov	– t.f.d. professor
J.Ismailova	– t.f.d. professor
N.Mamatov	– f.f.d., professor
M.Qahharova	– f.f.d., professor
J.Yusubov	– f.f.d., dotsent
O'Matnazarov	– p.f.n., professor
U.Sheripov	– t.f.n., dotsent
M.Sobirova	– f.f.n., dotsent
G.Eshchanova	– f.f.n., dotsent
A.Atajonova	– f.f.n., dotsent
N.Masharipova	– f.f.n., dotsent
D.Xajiyeva	– f.f.n., dotsent
J.Xujanov	– f.m.f.n., dotsent
Sh.Xudayberganov	– PhD, dotsent
D.Nafasov	– PhD, dotsent
J.Yusubov	– PhD, dotsent
T.Absalamov	– PhD, dotsent
H.Matyokubov	– PhD, dotsent
U.Xo'jamuratov	– PhD, dotsent
E.Nabiyev	– PhD, dotsent
A.Madaminov	– PhD, dotsent

Muassis – Urganch davlat pedagogika instituti.
Jurnalda pedagogika, psixologiya, tarix, falsafa fanlarini o'qitishning metod va texnologiyalariga oid ilmiy-nazariy, ilmiy-metodik maqolalar o'zbek, rus va ingliz tillarida nashr etiladi.

Jurnalga Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasining 2023-yil 17-fevraldagi 064130-sonli "Ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risida guvohnoma"si olingan va unga O'zbekiston ISSN Milliy markazi tomonidan 2024-yil 5-yanvardan Davriy nashrlarning Xalqaro standartlar ISSN: 2992-8796 raqami taqdim etilgan.

O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya Komissiyasi rayosatining 2024-yil 27-sentyabrdagi 361-sonli qarori bilan ro'yxatga olingan.

BULLETIN OF URGENCH STATE

PEDAGOGICAL INSTITUTE

scientific-theoretical and methodical journal

2/2025

Chief Editor:

Madrakhimova Feruza Ruzimbayevna

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Prof.

Deputy Chief Editor:

Abdullayev Diyorjon Nodirjon o'g'li

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

Editorial board:

Kh.Ibragimov	– academician
Ye.I.Pivovarov	– academician (Russia)
A.Sadullayev	– academician
Orhun Uzun	– professor (Turkey)
Kh.Bekchanov	– professor
Li Tsi	– professor (China)
B.Abdullayeva	– professor
E.Ruziyev	– professor
O.Khaitov	– professor
A.Lubkov	– professor (Russia)
E.Nuriddinov	– professor
J.Ismailova	– professor
N.Mamatov	– professor
M.Qahharova	– professor
J.Yusubov	– associate professor
U.Matnazarov	– professor
U.Sheripov	– associate professor
M.Sobirova	– associate professor
G.Eshchanova	– associate professor
A.Atajonova	– associate professor
N.Masharipova	– associate professor
D.Khajiyeva	– associate professor
J.Khujanov	– associate professor
Sh.Khudayberganov	– PhD, associate professor
D.Nafasov	– PhD, associate professor
J.Yusubov	– PhD, associate professor
T.Absalamov	– PhD, associate professor
H.Matyoqubov	– PhD, associate professor
U.Khujamuratov	– PhD, associate professor
E.Nabiyev	– PhD, associate professor
A.Madaminov	– PhD, associate professor

The Founder – Urgench State Pedagogical Institute. The journal publishes scientific-theoretical, scientific-methodical articles on methods and technologies of teaching pedagogy, psychology, history, philosophy in Uzbek, Russian and English.

The journal received a “Certificate of State Registration of a Mass Media” No. 064130 dated February 17, 2023 from the Tashkent City Press and Information Department, and was assigned the International Standards of Periodicals ISSN: 2992-8796 number by the ISSN National Center of Uzbekistan from January 5, 2024.

Registered by the Resolution of the Presidium of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan No. 361 dated September 27, 2024.

MEHRIBONLIK UYI TARBIYALANUVCHILARINING IJTIMOIYLASHUVIDA PSIXOLOGIK OMILLARNING AHAMIYATI

Turakulov Laziz Tirkashevich

Jizzax DPU Umumiy psixologiya kafedrası (PhD), dots v.b.

Annotatsiya. Ushbu molada mahribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuvida psixologik omillarning ahamiyati xaqida ma'lumoylar berilgan. Shu bilan birga tadqiqot ishlarida biz R.B.Kettell so'rovnomasidan foydalanilgan. R.B.Kettell so'rovnomasi shaxsning individual-psixologik xususiyatlarini baholovchi eng keng tarqalgan anketa metodi hisoblanadi. Maqolada mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining jamiyatda faol ijtimoiylashuvlari uchun ta'sir etuvchi omillar xaqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: psixologiya, ijtimoiylashuv, oila, jamiyat, sotsiologiya, muloqotga moyillik, xissiy barqarorlik, xukmronlikka intilish, ijtimoiy yetuklik, onglilik, ijtimoiy mardlik, ishonuvchanlik, o'ziga ishonch-ishonchsizlik va boshqalar.

ЗНАЧЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В СОЦИАЛИЗАЦИИ ОБИТАТЕЛЕЙ ДОМОВ ПРЕСТАРЕЛЫХ

Аннотация. В статье представлена информация о значении психологических факторов в социализации детей в детских домах. При этом в нашем исследовании мы использовали опросник Р.Б. Кеттелла. Опросник Р. Б. Кеттелла — наиболее распространённый опросный метод оценки индивидуально-психологических особенностей человека. В статье представлена информация о факторах, влияющих на активную социализацию воспитанников детских домов в обществе.

Ключевые слова: психология, социализация, семья, общество, социология, склонность к общению, эмоциональная устойчивость, стремление к доминированию, социальная зрелость, осознанность, социальная смелость, надёжность, уверенность в себе и т. д.

THE IMPORTANCE OF PSYCHOLOGICAL FACTORS IN SOCIALIZATION OF RESIDENTS OF ELDERLY HOMES

Abstract. The article presents information on the importance of psychological factors in the socialization of children in orphanages. In our study, we used the questionnaire of R.B. Cattell. The questionnaire of R.B. Cattell is the most common survey method for assessing individual psychological characteristics of a person. The article presents information on the factors influencing the active socialization of children from orphanages in society.

Key words: psychology, socialization, family, society, sociology, propensity to communicate, emotional stability, desire for dominance, social maturity, awareness, social courage, reliability, self-confidence, etc.

Kirish. Mehribonlik uyida tarbiyalanayotgan bolalarni ijtimoiy hayotga va faoliyatga tayyorlash, ularning ijtimoiylashuvida psixologik xususiyatlari va omillarining ahamiyati muhim hisoblanadi. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, mehribonlik uyida tarbiyalanuvchilarning shaxs xususiyatlari va psixologik omillarning shakllanishi mehribonlik uylari faoliyatiga hamda undagi psixologik muhitga xam bog'liq bo'ladi.

Mehribonlik uylari faoliyatiga nisbatan bildirilayotgan e'tiroz bolalarda ijtimoiylashuviga

doir bo'lgan hayotiy ko'nikmalar va ijtimoiy tajribalarning yetarli darajada shakllantirilmaligi bilan izohlash mumkin.

Bolalarning qarovsizligi oqibatida mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarida mustaqillik, muloqotga moyillik, hissiy barqarorlik, ijtimoiy yetuklik, o'ziga ishonch, o'zini nazorat qilish omillarini, xislatlarini shakllanishi to'liq amalga oshmaydi. Ayniqsa, oilasidan ayrilib, oilaviy muhit sharoitidan mahrum bo'lgan bolalarda ushbu omillarni, xislatlarni shakllantirish jiddiy muammo sanaladi. Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarida yuqorida keltirilgan xislatlarni (omillarni) rivojlantirishning eng samarali vositasi esa bolalarning hamkorlikdagi ijtimoiy faoliyatini tashkil etish hisoblanadi. Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilaridagi tashabbuskorlik, faollik va o'zaro hamkorlikning shakllanmaganligi, o'zaro birdamlik darajasining pastligi ularning ijtimoiy hayotga tayyorligi va ijtimoiylashuvida bir qancha murakkabliklarini keltirib chiqarishi va bolalarning o'zini to'liq namoyon qilishga to'sqinlik qilishi mumkin.

Metodlar. Biz ham mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuvida psixologik omillarni ahamiyatini o'rganishga harakat qildik. Tadqiqot ishlarida biz R.B.Kettell so'rovnomasidan foydalandik. R.B.Kettell so'rovnomasi shaxsning individual-psixologik xususiyatlarini baholovchi eng keng tarqalgan anketa metodi hisoblanadi. Ushbu so'rovnoma R.B.Kettell rahbarligida ishlab chiqilgan bo'lib, hozirgi kungacha psixodiagnostika amaliyotida samarali qo'llanib kelinmoqda. So'rovnomaning alohida belgisi shundaki, uning yo'nalishi shaxsning nisbatan mustaqil bo'lgan 16 omilini aniqlashga qaratilgan.

Natijalar. Tadqiqot ishimiz jarayonida mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuvida psixologik omillarini ahamiyatini aniqlashni maqsad qilgan edik va biz buni aniqlash uchun R.B.Kettell so'rovnomasidan foydalandik. Quyidagi jadvalda tadqiqot natijalari keltirilgan.

1-jadval.

Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuvida psixologik omillarni ahamiyatini aniqlash tadqiqot natijalari (R.B.Kettell so'rovnomasi)

№	Faktorlar	Samarqand (n-20)			Qashqadaryo (n-40)			Jizzax (n-19)		
		X	σ	*-t	X	σ	*-t	X	σ	*-t
1	Muloqotga moyillik	6,0263	1,09891	-1,594	6,6316	1,47988	-1,594	6,2727	,84746	0,412
2	Hissiy barqarorlik	4,8158	1,20428	-2,106	5,8421	1,61635	-2,106*	4,5455	,98627	-0,888
3	Hukmronlikka intilish	4,3421	1,84129	-2,729**	5,8158	1,46449	-2,729**	4,8182	1,03133	2,289*
4	Ijtimoiyetuklik, onglik	5,4737	1,57651	0,000	5,4737	1,38918	0,000	5,3636	1,41582	-0,229
5	Ijtimoiy mardlik	5,7368	1,81329	0,093	5,6842	1,66007	0,093	4,7273	1,40292	0,387
6	Ishonuvchanlik	4,7632	2,01638	-1,587	5,8421	1,63344	-1,587	5,2273	1,10371	-0,340
7	Ishonch – ishonchsizlik	4,0000	1,23603	-4,228***	5,6053	1,63791	-4,228***	4,2727	,90453	0,623
8	Mustaqillik – tobelik	4,8684	1,44186	0,000	4,8684	1,01163	0,000	4,9545	1,33144	-0,606
9	O'zini nazorat qilish	5,7632	1,07197	1,277	6,2105	1,51213	1,277	6,2273	1,34840	-0,286
10	Qo'zg'aluvchanlik, zo'riqish-ruhiy zaiflik	5,8331	1,2126	1,345	6,6338	1,0247	1,345	5,8182	1,50454	-0,142

Izoh: * $r \leq 0,05$; ** $r \leq 0,01$; *** $r \leq 0,001$

1.Muloqotga moyillik. Psixologiya qisqacha izohli lug'atida muloqotga quyidagicha ta'rif berilgan: "Muloqot – ikki yoki undan ortiq odamlarning o'zaro bir – biriga ta'sir etishi. Odamlar o'rtasida axborot almashish, o'zaro ta'sirning yagona yo'lini ishlab chiqish, o'zgalarni idrok qilish

va tushunib baxolash xarakteriga ega”¹.

O‘tkazilgan tadqiqotlarimiz asosida aytish mumkinki, Samarqand (6,0263), Qashqadaryo (6,6316) va Jizzax viloyati (6,2727) mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarida muloqotga moyillik faktori o‘rtacha ko‘rsatkichni tashkil etmoqda. Bu ko‘rsatkich shundan dalolat beradiki, Samarqand, Qashqadaryo va Jizzax viloyati mehribonlik uyida tarbiyalanayotgan o‘smirlarda boshqalar bilan muloqotda, ular bilan hamkorlik qilishga moyillik bor, muloqotga kirishayotgan odamlarga diqqat – e‘tiborli, ularni tushunadigan, ulardan g‘azablanish yoki xursand bo‘lish holatini yuzaga chiqarmaydigan, muloqot jarayonida o‘z xatti – harakatlarini, xulq – atvorini boshqara oladigan, rahmdil va samimiylik xususiyatiga ega ekanliklari namoyon bo‘ldi. Shu bilan birgalikda ular nafaqat o‘zlariga, boshqalarga ham talabchanliklari, ichki hayajonlari va ehtirosalarini nazorat qila olishlarini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijasi asosida aytish joizki, yuqorida nomlari keltirilgan mehribonlik uylarida olib borilayotgan tarbiyaviy ishlar va undagi psixologik muhit, tarbiyalanuvchilarga bo‘lgan munosabat ijobiy ekanligini ko‘rish mumkin.

2.Hissiy barqarorlik. Hissiyot – odamning yuksak ehtiyojlarini qondirish yoki qondirmaslik qobiliyatining mavjudligi va psixik obraz yarata olish natijasida uning tevarak-atrofdagi olamga bo‘lgan munosabatining ongda aks ettirilishidan iborat jarayon². Demak, mazkur lug‘atda berilgan ta’rifga ko‘ra shaxsning hissiy barqarorligi yoki beqarorligi birinchi navbatda ongimizda sodir bo‘ladi, ongimizda tahlil qilinadi va keyin yuzaga chiqadi.

Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilari bilan o‘tkazilgan tadqiqot natijalari shundan dalolat beradiki, Samarqand (4,8158) va Jizzax (4,5454) viloyati mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarida Qashqadaryo viloyati tarbiyalanuvchilariga nisbatan o‘rtadan biroz past ko‘rsatkich namoyon bo‘ldi. Bu holat asosida aytish mumkinki, Samarqand va Jizzax viloyati mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarida hissiy barqarorlik va beqarorlik faktori o‘zgaruvchan bo‘lib, ularda injiqlik, hayajonlanish, o‘z sog‘lig‘i haqida qayg‘urish, qiziqishlari o‘zgaruvchan, barqarorlikdan beqarorlikka o‘zgarish kuzatiladi, javobgarlikdan qochish, muammolarda chidamsizlik holatlarini ko‘rish mumkin, buni natijasida o‘z “Men” ini zaiflashgani namoyon bo‘ladi. Ulardagi bu holatni ota – ona mehrini ko‘rsatilmaganligi bilan izohlash mumkin.

Qashqadaryo viloyati mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarida esa hissiy barqarorlik – beqarorlik faktori bo‘yicha nisbatan biroz yuqori natijani ko‘rsatdi. Demak, ular o‘z hislarini va kayfiyatini nazorat qila olishlari, muloqot jarayonida va munosabat bildirishda adekvat usulni qo‘llay olishlari, o‘z kamchiliklarini tan olishlari namoyon bo‘ldi.

3.Hukmronlikka intilish. Hukmronlik so‘zi lotincha so‘zdan olingan bo‘lib, markaziy nerv tizimining vaqtincha hukmron qismi bo‘lib, boshqa qismlar faoliyatini tormozlaydi³. Mazkur ta’rifni shaxsda namoyon bo‘lishi bir qancha omillar bilan bog‘liqligini ko‘rishimiz mumkin, ya’ni tafakkur, jasurlik, o‘ziga ishonch va boshqalar. Demak, shaxsda namoyon bo‘ladigan, hukmronlikka intilish yoki tobelik shaxs xususiyatlarining u yoki bu darajada shakllanishi asosida yuzaga chiqadi.

Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarida ushbu omilni tadqiq qilish jarayonida olingan natijalar asosida aytish mumkinki, xar uchchala viloyatlar mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ko‘rsatkichlarida katta tafovut kuzatilmadi (1-jadval). Olingan natijalar mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarida (Samarqand -4,34421, Jizzax 4,8182) hukmronlikka intilish darajasi o‘rtacha ballni tashkil qilmoqda, bu holat ularda atrofdagi odamlar ta’siriga to‘liq tushmaslik, o‘z fikriga egalik, o‘zini himoya qilishda bosiq, boshqalarga tobe bo‘lishni xohlamaydigan, atrofdagi odamlarning

¹ Психология. Қисқача изоҳли луғат. М.Г.Давлетшин муҳаррирлигида. Т.:1998.-46 бет.

² Психология. Қисқача изоҳли луғат. М.Г.Давлетшин муҳаррирлигида. Т.:1998.-46 бет.

³ Психология. Қисқача изоҳли луғат. М.Г.Давлетшин муҳаррирлигида. Т.:1998.-46 бет

fikrlari va talabini ham inobatga olish kabi xususiyatlarda namoyon bo'lar ekan. Qashqadaryo viloyati mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarida mazkur omil ko'rsatkichi Samarqand va Jizzax viloyati tarbiyalanuvchilarining natijalariga nisbatan biroz yuqori ko'rsatkichga ega (Qashqadaryo 5,8158; -2,729; $r \leq 0,01$). Bu ko'rsatkichni Qashqadaryo tarbiyalanuvchilarida hukmronlikka intilishga da'vogarlik, o'ziga ishonch, o'zining fikrini o'tkazishga intilish nisbatan biroz ko'proq namoyon bo'lgani bilan izohlash mumkin. Demak, ularda dadillik, faollik, bo'ysunmaslik, murosasizlik xususiyatlari ko'proq yuzaga chiqishi bilan xarakterlanadi.

4. Ijtimoiy yetuklik, onglilik. Ijtimoiy yetuklik va onglilik atrof-muhitda sodir bo'layotgan voqelikni psixik jarayonlarda qay darajada qayta ishlashi va aks etishi bilan ta'riflanadi (belgilanadi). Ya'ni, inson jamiyatda bo'ladigan voqea xodisalarni, qonun-qoidalarini qancha yaxshi anglab, unga o'zining munosabatini bildirsa, unda ijtimoiy yetuklik samarali namoyon bo'ladi.

Bizni olib borgan tadqiqot ishimizda mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiy yetuklik, onglilik omilini ilmiy jihatdan o'rganishga xarakat qildik. O'tkazilgan tadqiqotdan olingan natijalar shundan dalolat beradiki, tadqiqot ob'ektlari bo'lgan Samarqand, Qashqadaryo va Jizzax viloyati tarbiyalanuvchilarining ijtimoiy yetuklik omili o'rtasida katta tafovut aniqlanmadi (Samarqand – 5,4734; Qashqadaryo – 5,4737; Jizzax – 5,3636). Ular ko'rsatgan natijalar umumiy ballning o'rtachasini tashkil qiladi. Demak, ulardagi ijtimoiy yetuklik omili hali to'liq shakllanmagan bo'lib, ularda hayotga va faoliyatga yengil qarash, javobgarlikni his qilmaslik, o'z xulqini boshqara olish va qat'iylikni yetarli emasligini bildiradi. Biroq, ular umuminsoniy qadriyatlarni tan olishga va axloq qoidalariga rioya qilishga intiladilar. Shu bilan birga, ba'zan ularda maqsadni o'zgaruvchanligini, atrofda qilarni ta'sirida salbiy xatti-xarakatlar qilishini, ba'zida esa tirishqoqlikni, o'ziga bo'lgan talabchanlikni namoyon bo'lganini ko'rish mumkin.

5. Ijtimoiy mardlik. Mardlik omili jasur, qat'iy, tavakkalchilikka va kuchli hissiyotga intilish, kutilmagan vaziyatlarga duch kelganda o'zini yo'qotmaslik, ekstremal vaziyatlarda o'zini nazorat qila oladigan xususiyatlari bilan xarakterlanadi.

Tadqiqotimiz jarayonida ijtimoiy mardlik omilining Samarqand, Qashqadaryo va Jizzax viloyati mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarida shakllanganlik darajasini o'rganishga harakat qildik va mazkur omilning ularni ijtimoiylashuvida tutgan o'rni hamda ta'sirini aniqlashga harakat qildik.

Tadqiqot jarayonida olingan natijalar ijtimoiy mardlik omilining umumiy balining o'rtacha baliga to'g'ri kelmoqda, shuningdek Samarqand (5,7368) va Qashqadaryo (5,6842) viloyati mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ko'rsatkichlari o'rtasida biroz tafovutni ko'rish mumkin, lekin bu tafovut tarbiyalanuvchilardagi ijtimoiy mardlik omilining jihatlarini shakllanganligi o'rtasida farq borligini ko'rsatmaydi. Olingan natijalarga tayangan holda aytish joizki, uchala viloyat mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarida ijtimoiy omilning quyidagi xususiyatlari namoyon bo'ldi: ular yetarli darajada jasurlik xislatiga ega, ko'p hollarda ehtiyotkorlikni unutib qo'yishi, yangi holatlarga qiziquvchan, hissiy qo'zg'alishga moyilligi bor, turli vaziyatlarga tayyor turuvchi, o'zini birmuncha erkin tutuvchi, muloqotga moyilligi yuqori, uddaburonlik, liderlikka intilish kabi xususiyatlar bilan xarakterlanish-larini ko'rsatdilar. Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilaridagi ijtimoiy mardlik omilini yuqori darajada shakllantirish ularning kelgusidagi faoliyatlarida va ijtimoiy hayotlarini tartibga solishda samarali foyda beradi deb o'ylaymiz.

6. Ishonuvchanlik. Mazkur omil ishonch so'zining keng ma'nodagi talqini bo'lib, ikki asosdan – ob'ektiv va psixologik asosdan tashkil topadi. Psixologik atamalar izohli lug'atida "ishonchning ob'ektiv asosini postulatlarining (qoida, farazlar) samimiyligi, psixologik asosini esa sub'ektning tegishli ma'lumotni idrok etish va o'zlashtirishga motivatsion tayyorligi, unda zarur ma'lumot bazasining mavjudligi tashkil qiladi. Ishonchning samarali bo'lish sharti – bu ta'sir

etayotgan odamning yuqori axloqiy va intellektual obro'ga egaligiga bog'liq"¹. Demak, shaxsdagi ishonuvchanlik omilini samarali shakllanishi atrofimizdagi odamlarning psixologik xususiyatlari bilan bog'liq xolda kechadi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari Qashqadaryo viloyati (5,8421), Jizzax viloyati (5,2273) tarbiyalanuvchilarida Samarqand viloyati (4,7632) tarbiyalanuvchilari natijalariga nisbatan biroz yuqori ballni ko'rsatmaqda, umuman olganda ularning natijalari umumiy ballning o'rtacha ko'rsatkichiga tengligini namoyon qildi. Bu esa shundan dalolat beradiki, xar uchala mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarida ishonuvchanlik omilining quyidagi jihatlari, ya'ni «boshqalarga ishon, lekin o'z aqlingga tayanib fikrla» qabilida faoliyat yuritishlarini ko'rish mumkin. Ular o'z aql – idroklariga tayangan xolda fikrlaydilar, mulohaza qiladilar, taxlil qiladilar va so'ngra bir qarorga kelar ekan. Shuningdek, qaror qabul qilgandan so'ng faoliyat yuritadilar, bu esa ularning turli holatlarga tushib qolmasliklarida samarali bo'lishiga olib kelar ekan.

7. O'ziga ishonch-ishonchsizlik. Ko'pchilik lug'atlarda, jumladan psixologik lug'atlarda o'ziga bo'lgan ishonchga quyidagicha ta'rif berilgan: «ishonch, ishonch bilan, dadil, dadillik; irodaviy psixik holat sifatida faoliyatning dastlabki shart-sharoitlarini hisobga olgan holda rejalashtirilgan natijalari ehtimolining yuqori darajada kutish holati»²³. Yuqoridagi ta'rifdan kelib chiqadiki, o'ziga ishongan odam hayot qiyinchiliklarini yenga oladi va muvaffaqiyatsizlikni yengil o'tkazadi, quvnoq va ruhan tetik, o'ziga ishonchi yuqori, qo'rqqo'v nimaligini bilmaydi.

Ushbu omil bo'yicha olingan tadqiqot natijalari ham tadqiqot ob'ekti hisoblangan Qashqadaryo, Samarqand va Jizzax mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ko'rsatkichlari o'rtacha ballni tashkil etmoqda (5,6053; 4,0; 4,2727). Qo'lga kiritilgan natijalar asosida aytish mumkinki, mehribonlik uyi tarbiyalashuvchilarida o'ziga bo'lgan ishonch hissi ulardagi muvaffaqiyatsizliklarini boshqara olish imkoniyatini, faoliyatida bo'layotgan voqealarni to'g'ri baxolash va unga munosib javob bera olish, o'z imkoniyatlarini yuzaga chiqara olishga bo'lgan ishonchni namoyon qila oladilar. Shuning bilan birga ulardagi kayfiyat va o'ziga baho berish xususiyati atrofidagi odamlarning munosabatiga ham bog'liq bo'ladi, ba'zan o'ziga bo'lgan ishonch hissi pasayishi kuzatiladi, biroq bu his tezda yo'qoladi, ularning irodasi kuchli bo'lib, bu holatni yenga olish xususiyatini ko'rsata oladilar. Ular o'zlarini hech qachon kamsitmaydilar, ammo tez xafa bo'lish va ta'sirchanlikka berilish xususiyatlarini namoyon qiladilar. Bu omilning xususiyatlari esa tarbiyalanuvchilarning ijtimoiylashuvida muhim ahamiyat kasb etadi.

8. Mustaqillik-tobelik. M.G.Davletshin rahbarligida tuzilgan Psixologiya. Qisqacha izohli lug'atda «Mustaqillik – bevosita rahbarliksiz yoki raxbarning amaliy yordamisiz o'z faoliyatini bir tizimga keltirish, rejalashtirish, nazorat qilish va boshqarish qobiliyati» deb ta'riflangan⁴. Boshqa bir lug'atda esa «Shaxsning standart me'yorlarga bo'ysunmasligi, konform emasligi. Nokonformlik shaxsning yuqori oyaviy prispialligiga ham, ijtimoiy meoyorlar va qonunlarni anarxial inkor etishga ham asoslangan bo'lishi mumkin. Tobelik esa mavjud tartibni, hukmron fikr, g'oyalarni itoatkorona qabul qiluvchi, boshqalar ta'siriga oson beriluvchi» deb ta'rif berilgan⁵.

Mustaqillik-tobelik omiliga berilgan mazkur ta'riflardan kelib chiqib, mustaqillik omiliga «fikrlovchi entrovert» deb ta'rif berish mumkin, vaholanki bu hislat ko'proq ilmiy xodim va olimlarga taalluqli ta'rif desak yanglishmagan bo'lamiz. Ular ko'proq yakka ishlashni va mustaqil qaror qabul qilishni xush ko'rishadi, boshqalar bilan aloqa qilishda tashabbus ko'rsatmaydilar,

¹Психологик атамалар. Русча – ўзбекча изоҳли луғати. Т.: «Фан ва технология», 2019. 400 б.

²Психологик атамалар. Русча – ўзбекча изоҳли луғати. Т.: «Фан ва технология», 2019,400 б

³Психологик атамалар. Русча – ўзбекча изоҳли луғати. Т.: «Фан ва технология», 2019,400 б

⁴ Психология. Қисқача изоҳли луғат. М.Г.Давлетшин муҳаррирлигида. Т.:1998.-46 бет

⁵Психологик атамалар. Русча-ўзбекча изоҳли луғати. Т.:«Фан ва техноложиялар».2019,400 б.

ularda atrofdagilarni qo'llab-quvvatlashiga zarurat tug'ilmaydi, yolg'iz ishlashni ma'qul ko'radilar, chunki yolg'iz ishlash ular uchun samarali deb hisoblaydilar. Tobelik esa quyidagi xislatlar bilan ajralib turadi: «mustaqil emas, boshqalar bilan ishlashni afzal ko'radi, chunki boshqalarni qo'llab-quvvatlashiga va maslahatiga muhtoj, o'zining harakatlarini tartibga solishda qiynaladi, turli vaziyatlarda qiyinchilikka duch keladi va undan chiqib ketishga qiynaladi, boshqalarni ta'siriga tez tushib qoladi».

Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilari bilan o'tkazilgan tadqiqotda ushbu omil natijalari quyidagicha ko'rsatkichlarni namoyon qildi. Mazkur omil bo'yicha Samarqand, Qashqadaryo va Jizzax viloyati tarbiyalanuvchilarining natijalari o'rtacha ko'rsatkichga ega bo'ldi. (2.1.1- jadval). Qo'lga kiritilgan natijalar asosida mustaqillik-tobelik omili mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarida quyidagi xususiyatlarda namoyon bo'ldi, ya'ni ular hamma narsani o'zlari hal qilishni, mustaqil qaror qabul qilishni ma'qul ko'rishadi, biroq atrofdagilarni fikrlarini, taklif va tavsiyalarini ham rad etishmaydi, ular mustaqil bo'lishni xohlashadi, shu bilan birga, atrofdagilarni qo'llab-quvvatlashini hamda ularga tayanishni ham istaydilar. Ulardagi bu xususiyat o'zlarini faoliyatlarini tashkil etishda, boshqalar bilan munosabat o'rnatishda hamda ijtimoiy hayotda o'z o'rinlarini topishda samarali vosita bo'lishini ta'minlashi ehtimoli yuqori bo'ladi.

9. O'zini nazorat qilish. O'zini nazorat qilish shaxsning o'z ijtimoiy hamda ruhiy faoliyatini o'zi ongli ravishda nazorat qilib turishdan iborat ijobiy sifati bo'lib, bu sifat - sensor o'z-o'zini nazorat qilish (idrok faoliyatini nazorat qilish), sensomotor o'z-o'zini nazorat qilish (idrok bilan harakatlarning birgalikdagi faoliyatini nazorat qilish) hisoblanadi. O'zini nazorat qilish harakatlarning tarkib topishida, harakatdagi xatolarni tuzatishda ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi¹.

Demak shaxsning o'zini nazorat qilishi ongli sifat hisoblanib, o'zini faoliyatini ijobiy jihatdan idrok etish orqali o'z harakatlarini nazorat qilish, har qanday harakatlarini, munosabatlari va muomalaga kirishganda aytayotgan fikrlarini tahlil qila olishi bilan bog'liq ijobiy sifat hisoblanar ekan.

O'zini nazorat qilish omilini tadqiq qilish jarayonida biz quyidagi natijalarni qo'lga kiritdik, ya'ni taxmin qilingan natijalar namoyon bo'ldi. Qashqadaryo (6,2403) va Jizzax (6,2273) viloyati mehribonlik uyi tabiyalanuvchilarining ushbu omil bo'yicha ko'rsatgan natijalari bilan Samarqand (5,7632) viloyati mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ko'rsatkichi o'rtasida uncha katta tafovut aniqlanmadi. Umuman olganda, ularning ko'rsatgan natijalari ijobiy jihatdan namoyon bo'ldi.

Olingan natijalar asosida aytish mumkinki, Samarqand, Qashqadaryo hamda Jizzax viloyatlari tarbiyalanuvchilarida ijtimoiy va axloq normalariga rioya qilishda o'ziga talabchanligi, ko'pgina holatlarda o'z harakatlarini tartibli ravishda va rejali tarzda tashkil etishga harakat qilishlari namoyon bo'lganini ta'kidlash lozim. Ba'zan esa hissiyotga berilib ketish oqibatida ma'lum bir vaqtga o'zlarini nazorat qila olmasliklari mumkin, bu vaziyatda ularda tushkunlik hamda tanqidni o'ziga olish harakatlarini kuzatish mumkin, lekin bu holat tez o'tib ketadi. Ular o'zlarini nazorat qilishlariga ko'proq e'tibor bersalar, kundalik faoliyatlarini samarali tashkil qila oladilar, bu esa o'z navbatida ularning ijtimoiylashuvida ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, ularning kelajagini rejalashtirishda va belgilashda esa muhim omil hisoblanadi.

10. Qo'zg'aluvchanlik, zo'riqish – bo'shashish. Psixologik lug'atlarda bu holatga quyidagicha ta'rif berilgan: «yuqori qo'zg'aluvchanlik insonning yuqori psixologik holati bo'lib, unda yoqimsiz kechinmalar, noqulaylik hissi bilan bog'liq holatlar kuzatiladi. Qo'zg'aluvchanlik yoki zo'riqish insonda xarakatni tartibsizligi, faoliyatda hamda nutqdagi kamchiliklarni, tashqi ta'sirlarga bo'lgan ta'sirchanlikga noaniqlikni yuzaga keltiradi»². Demak, yuqoridagi ta'rifga asosan inson o'z tevarak –

¹Психологик атамалар.Русча-ўзбекча изоҳли лугати. Т.:«Фан ва технология».2019, 400 бет.

² Немов А.С. Психология. Словарь – справочник. М.:ВЛАДОС, – ПРЭСС 2004. ч. 2.- 352 с

atrofida bo'layotgan voqea-hodisalarga qay darajada ta'sirchanligi natijasida u yoki bu munosabatni bildirishi, ba'zi holatlarga tez reaksiya ko'rsatish, jahli chiqishi, hayajonlanishi, ba'zida esa e'tibor bermasligi, befarq bo'lishi mumkin ekan.

Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilari bilan o'tkazilgan tadqiqot jarayonida qo'zg'aluvchanlik, zo'riqish omili Samarqand (5,8331), Qashqadaryo (6,6338), Jizzax (5,8182) viloyati tarbiyalanuvchilarining ko'rsatkichlari o'rtacha ballni tashkil qildi, ularning tadqiqot natijasida olingan ko'rsatkichlari o'rtasida katta tafovut aniqlanmadi. Tadqiqot natijalarini mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilaridagi hissiy holat bilan bog'liq holda izohlash mumkin. Tarbiyalanuvchilardagi ehtiyojlarining yuqori miqdori ulardagi zo'riqishni xarakteridagi notinchlik, asabiylik hamda ichki kechinmalarini yuzaga chiqishiga sabab bo'lishi mumkin. Ulardagi bu holat, ya'ni qo'zg'aluvchanlik va zo'riqish ularni murakkab maqsadlardan o'zini olib qochishga olib kelishi, kasbiy faoliyatiga ham ta'sir ko'rsatishiga olib kelishi mumkin. Bu holatga ularning temperament tiplarining o'ziga xos xususiyatlari ham ma'lum darajada o'z ta'sirini o'tkazadi. Lekin, aytish joizki, tarbiyalanuvchilarning ushbu ko'rsatkichlari, ya'ni qo'zg'alish va zo'riqishni namoyon bo'lgan darajasi ularda «tolerantlik»ni shakllanganligidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tadqiqot jarayonida o'rganilgan psixologik omillar nisbatan ijobiy jihatdan bir-birlariga ta'sir ko'rsatish doirasida shakllanishi bilan xarakterli hisoblanadi, bu esa o'z navbatida tarbiyalanuvchilarning shaxs xususiyatlarida namoyon bo'ladi va ularning ijtimoiylashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Адлер А. Безпризорные дети. Пер. Я.А. Обухова. М:1974.
2. Ананев Б. Г. “Человек как предмет познания”. Л.. 1969.
3. Abdurasulov.R. A. “Sportchi talabalarning individual va shaxsiy fazilatlar”./“Maktab va hayot” jurnali. 2003. 2-son, 17-18-betlar.
4. Божович Л.И. Личност и ее формирование децким возрасте.-СПб.: Питер, 2008, - 400 с.
5. Конникова Т.Е. Воспитание высоких моральных качеств в пионерской организации. “Педагогика”. 1963. 9 с.
6. Казакина М.Г. Самооценка личности школьника и педагогические условия ее формирования. Л. 1981.
7. Леонтев А.Н. Проблемы развития психики. М..Мысл. 1965.
8. Рубинштейн С.Л. Теоретические вопросы психологии и проблемы личности В кн. Проблема общей психологии. М. Педагогика 1973.
9. Титаренко А.И. Структура нравственного сознания. М. Мысл. 1974.
10. Turaqulov.L.T. Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilari ijtimoiylashuvining psixologik xususiyatlari. 2021- yil 175-177 b.
11. Turaqulov.L.T. Oilaviy bolalar uylari tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuvi. Qoraqolpog'iston Davlat Universiteti. «Mug'allim ham uzliksiz bilimlendirio'» jo'rnali № 6/2 2022 yil.
12. Chernobrovkin I.P. Jiznennaya pozitsiya kak strukturnyy element obraz jizni lichnosti. V kn. formirovaniya aktivnoy jiznennoy pozitsii shkolnika. Rostov na Donu 1979.

НАУКА КАК ОСНОВА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА

Атаджанова Анна Шамуратовна

старший преподаватель кафедры Узбекского языка и литературы Ургенчского филиала
Ташкентской медицинской академии, achamur2004@rambler.ru

Аннотация. В статье рассматривается роль науки как ключевого фактора формирования педагогического мастерства. Анализируются теоретические подходы к пониманию педагогического мастерства, его взаимосвязь с научными исследованиями в области педагогики, психологии и смежных дисциплин. Особое внимание уделяется значению научного метода в разработке инновационных образовательных технологий и повышении эффективности учебного процесса. Подчеркивается необходимость интеграции научных достижений в педагогическую практику с целью совершенствования профессиональной подготовки преподавателей.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, наука, педагогика, педагог, учитель, научная деятельность, аспект, технологии, интеграция, инновационные методы, подход.

FAN – PEDAGOGIK MAHORATNING ASOSI

Annotatsiya. Maqolada fanning pedagogik mahorat shakllanishidagi asosiy omil sifatidagi oʻrni koʻrib chiqiladi. Pedagogik mahoratni anglashga doir nazariy yondashuvlar, uning pedagogika, psixologiya va shuʻba fanlari sohasidagi ilmiy tadqiqotlar bilan oʻzaro bogʻliqligi tahlil qilinadi. Innovatsion taʼlim texnologiyalarini ishlab chiqish va oʻquv jarayoni samaradorligini oshirishda ilmiy usulning ahamiyatiga alohida eʼtibor qaratiladi. Ilmiy yutuqlarni pedagogik amaliyotga integratsiya qilishning zaruriyati taʼkidlanib, oʻqituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish maqsadi koʻzda tutiladi.

Kalit soʻzlar: Pedagogik mahorat, fan, pedagogika, pedagog, oʻqituvchi, ilmiy faoliyat, jihat, texnologiyalar, integratsiya, innovatsion usullar, yondashuv.

SCIENCE AS THE BASIS OF PEDAGOGICAL MASTERY

Annotation. The article examines the role of science as a key factor in the formation of pedagogical mastery. Theoretical approaches to understanding pedagogical mastery, its relationship with scientific research in the fields of pedagogy, psychology, and related disciplines are analyzed. Particular attention is paid to the significance of the scientific method in the development of innovative educational technologies and the improvement of the efficiency of the learning process. The necessity of integrating scientific achievements into pedagogical practice is emphasized to enhance the professional training of teachers.

Keywords: pedagogical mastery, science, pedagogy, pedagogue, teacher, scientific activity, aspect, technologies, integration, innovative methods, approach.

Введение. Современное образование невозможно представить без науки, которая служит основой для совершенствования педагогического мастерства. В условиях стремительного развития технологий, изменений в социальной и культурной среде, а также повышения требований к качеству подготовки специалистов особую значимость приобретает научно обоснованный подход к педагогической деятельности.

Педагогическое мастерство формируется не только на основе личного опыта преподавателя, но и в результате системного осмысления и применения научных знаний

в области педагогики, психологии, методики преподавания и смежных дисциплин. Наука позволяет разрабатывать и внедрять инновационные методы обучения, обеспечивающие более глубокое усвоение знаний и развитие профессиональных компетенций обучающихся.

В данной статье рассматриваются теоретические аспекты взаимосвязи науки и педагогического мастерства, анализируются современные подходы к совершенствованию образовательного процесса на основе научных исследований, а также подчеркивается значимость интеграции научных достижений в педагогическую практику.

Обзор литературы. Исследование взаимосвязи науки и педагогического мастерства нашло отражение в трудах многих отечественных и зарубежных ученых. Научное обоснование педагогической деятельности рассматривается в работах В.В. Давыдова, А.С. Выготского, Ю.К. Бабанского, где подчеркивается роль научных знаний в формировании профессиональной компетентности педагога.

Основополагающие концепции педагогического мастерства, его структура и методы совершенствования широко освещены в трудах А.К. Марковой, В.А. Сластенина и Н.В. Кузьминой. Эти авторы рассматривают педагогическое мастерство как динамический процесс, который развивается на основе научного подхода, профессионального опыта и методических инноваций.

Значительный вклад в изучение влияния науки на образовательный процесс внесли зарубежные исследователи. Так, Д. Дьюи акцентировал внимание на научном методе как инструменте педагогического развития, а Б. Блум разработал таксономию образовательных целей, основанную на научных принципах обучения. Современные работы Дж. Хэтти и Р. Марзано подтверждают, что педагогическое мастерство напрямую зависит от эмпирических данных, полученных в ходе научных исследований.

Вопрос интеграции научных достижений в образовательную практику рассматривается в трудах И.А. Зимней и Е.В. Бондаревской. Они отмечают, что применение научных методов в обучении позволяет адаптировать образовательный процесс к индивидуальным потребностям обучающихся, повышая его эффективность.

Анализ научной литературы показывает, что педагогическое мастерство невозможно без тесной связи с научными исследованиями. Современные подходы к обучению требуют активного использования достижений науки, что способствует развитию инновационных технологий и повышению качества образовательного процесса.

Цель исследования. Основной целью статьи является анализ роли науки в формировании педагогического мастерства, а также выявление значимости научного подхода в разработке современных образовательных технологий и повышении профессиональной подготовки преподавателей.

В рамках исследования рассматриваются: теоретические основы педагогического мастерства и его взаимосвязь с научными знаниями, историко-педагогический анализ научных подходов к развитию профессионализма преподавателей, влияние науки на формирование инновационных методов обучения и их практическое применение в образовательном процессе.

Для достижения поставленных целей в исследовании применяются следующие методы: анализ научной литературы – изучение теоретических трудов по педагогике, психологии, методике обучения, сравнительный метод – сопоставление различных научных подходов к педагогическому мастерству, метод обобщения передового педагогического опыта – анализ успешных практик внедрения научных достижений в образовательный процесс.

Преподаватель — непосредственный творец образовательного процесса, создатель учебных и воспитательных ситуаций, через которые проходит обучающийся в образовательном учреждении. Педагог — ключевая фигура реформирования образования. «В деле обучения и воспитания, во всем школьном деле ничего нельзя улучшить, минуя голову учителя» (К. Д. Ушинский).

Основное содержание. Основой образовательного процесса является исследование - сбор фактов, их постоянное обновление и систематизация. Для чего преподавателю заниматься научной деятельностью? Нужно ли ему это? Какая польза в этом для преподавателя?

В стремительно меняющемся открытом мире главным профессиональным качеством, которое преподаватель должен постоянно демонстрировать своим обучающимся, становится умение учиться. Готовность к переменам, мобильность, способность к нестандартным трудовым действиям, ответственность и самостоятельность в принятии решений — все эти характеристики деятельности успешного профессионала в полной мере относятся и к преподавателю. Обретение этих ценных качеств невозможно без расширения пространства педагогического творчества. Труд педагога должен быть избавлен от мелочной регламентации, освобожден от тотального контроля. [4, С.-1].

Разработка и реализация программ учебных дисциплин в рамках основной общеобразовательной программы, осуществление профессиональной деятельности в соответствии с требованиями государственных образовательных стандартов - на основании этого преподавателю необходимо: — участие в разработке и реализации программы развития образовательной организации в целях создания безопасной и комфортной образовательной среды SAPE. SAPE — планирование и проведение учебных занятий — систематический анализ эффективности учебных занятий и подходов к обучению — организация, осуществление контроля и оценки учебных достижений, текущих и итоговых результатов освоения основной образовательной программы обучающимися — формирование универсальных учебных действий — формирование навыков, связанных с информационно-коммуникационными технологиями (далее — ИКТ) — формирование мотивации к обучению — объективная оценка знаний обучающихся на основе тестирования и других методов контроля в соответствии с реальными учебными возможностями детей [5, С.-3]

Непосредственно пробуждаемый преподавателем учебно-воспитательный процесс становится предметом исследования педагогической науки. В свою очередь, преподаватель-практик опирается на плоды усилий многих людей — авторов учебных материалов, пособий, рекомендаций и т. д. Преподаватель мыслящий, не оставляет без внимания обширную область теоретико-педагогических познаний, пользуясь в собственном труде орудиями, которые формируются и улучшаются наукой. По этой причине, вопрос об отношении деятельности педагога к науке, неразделимо сопряжен с иным вопросом — о ключах профессионального творчества педагога и сферы его реализации. [2, С. -112]

Одна из функций педагогики — помощь преподавателю, обоснованный и разработанный «сценарий» его работы: рекомендации, методические разработки, различного рода пособия и т. п. Сегодня говорить, о том, что надо заниматься наукой, уже не актуально. Этот вопрос снят. Наукой необходимо заниматься! Только наука питает учебный процесс и делает высоким качество подготовки специалистов. Преподавателю жизненно важно открывать для себя новые грани педагогики. В педагогических «сценариях» воплощены разум и опыт многих педагогов — теоретиков и практиков. В них отображены итоги, по

сути, абсолютно всех сфер науки. Их наличие освобождает нынешнего преподавателя от потребности работать над заранее обречённым процессом — лично воспроизводить весь опыт педагогической и познавательной деятельности людей. Но в итогах педагогической науки представлен только общий, усредненный подход к цели. Преподаватель не может являться только лишь «реализатором», исполнителем. Дело преподавателя — по мере необходимости использовать эти результаты в работе с обучающимися.

Преподаватель должен, заниматься наукой не с целью, создать новое научное знание, сделать открытие, а в силу внутренней или внешней необходимости совершенствования собственной профессиональной деятельности и учебно-воспитательного процесса. Преподаватель должен быть образованным, знающим свое дело, всегда заинтересованным в совершенствовании своих знаний и педагогического мастерства.

Многолетний опыт показывает: как бы основательно не были составлены материалы для преподавателя, как бы тщательно ни была разработана предложенная ему методика обучения и воспитания — всё это ещё не гарантия успеха. Весь этот «багаж» останется мертвым грузом в сознании преподавателя и в самом образовательном процессе, если сам он не воспринимает цели образования как лично — значимые, не способен проникнуть во внутренний мир обучающегося. Немыслимо успешно работать по самым лучшим пособиям и руководствам в отсутствие соответствующей подготовки согласно общей дидактике и методике, педагогической психологии. Знание теории в значительной мере помогает педагогу намечать логику и очередность педагогических операций, предугадать их итоги, приводить их в систему. [1, С.- 94]

Максимальную значимость предполагает навык, полноценный по замыслу и эффективный в пользовании. Он вносит вклад в развитие концепции педагогической деятельности, не только лишь надлежащей соответствующей нынешнему положению дел в мире и образовании, но также и движущей науку практику к новым рубежам. Такой навык осуществляет ряд функций. Одна из них состоит в конструктивном содействии навыка с наукой. В нем имеют все шансы приобрести разрешение фактические проблемы, которые ещё не могут быть решены средствами науки. И все же наука должна опережать практическую деятельность. Так как от неё необходимо создание новейшего, того, что ещё отсутствует в практической деятельности образовательного учреждения. В случае, если бы наука не осуществляла этого, а только лишь исследовала и обобщала имеющийся опыт, вряд ли наука представляла бы значительную социальную значимость. [3, С. - 59] Во взаимодействии этих двух отраслей деятельности заложена возможность взаимного опережения, которая проявляется если научная и практическая деятельность соответствуют определенным, специфическим для каждой из них, критериям и условиям. В этом состоит главная предпосылка научного обоснования и введения в систему образования инноваций как целенаправленных изменений, вызывающих переход системы из одного состояния в другое.

Педагогическая и научная деятельность неразрывно связаны между собой. Чтобы быть профессионалом своего дела, нужно идти в ногу с педагогикой, то есть тщательно изучать науку.

Полученные результаты. В ходе исследования установлено, что наука является основным инструментом совершенствования педагогического мастерства, а применение научного подхода в образовании способствует повышению эффективности преподавания и улучшению учебных результатов обучающихся.

Развитие педагогического мастерства требует постоянного обновления знаний и

активного участия преподавателей в научно-исследовательской деятельности.

Выводы. Проведенное исследование подтверждает, что наука играет ключевую роль в формировании педагогического мастерства, обеспечивая научно обоснованный подход к обучению и воспитанию. Основные выводы, полученные в ходе работы, можно сформулировать следующим образом:

Наука как основа педагогического мастерства: научные исследования в области педагогики, психологии и смежных дисциплин способствуют совершенствованию методик обучения, развитию инновационных образовательных технологий и повышению качества подготовки специалистов.

Значимость научного метода в педагогической практике: использование научного метода позволяет преподавателям систематически анализировать и улучшать учебный процесс, адаптируя его к потребностям обучающихся и требованиям времени.

Необходимость постоянного профессионального развития: совершенствование педагогического мастерства требует от преподавателей регулярного обновления знаний, участия в научных исследованиях, изучения современных образовательных технологий и обмена опытом с коллегами.

Таким образом, сочетание научного подхода и педагогического мастерства является необходимым условием для повышения качества образования и подготовки высококвалифицированных специалистов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Гинецинский В. И. Основы теоретической педагогики. — СПб., 1992, С.-94
2. Загвязинский В. И. Исследовательская деятельность педагога: учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед./В.И.Загвязинский -3-е изд. стер.- М., «Академия», 2010, 176 С.
3. Ушинский К. Д. О пользе педагогической литературы // Проблемы педагогики / С.-59
4. Днепров Э. Д. Ушинский и современность / Гос. ун-т — Высшая школа экономики. — М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2007, С. – 232, ISBN 978-5-7598-0548-9.
5. <https://xn--80abucjiibhv9a.xn--p1ai/documents/3071>
6. <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/70435556/>

XALQ OG‘ZAKI IJODI MATERIYALLARI ASOSIDA O‘QUVCHILARNING INSONIY FAZILATLARINING SHAKLLANTIRISHDA OILANING O‘RNI

Jalilova Adolat To‘xtasinovna

Urganch Ranch Texnologiya Universiteti Pedagogika yo‘nalishi magistranti

Annotasiya. Umumta’lim tashkilotlarida va oilada muntazam olib boriladigan, tarbiyalanuvchilarni Vatanga sadoqat, milliy g‘urur va buyuk ajdodlar ma’naviy merosiga hurmat ruhida tarbiyalashga qaratilgan ma’naviy-ma’rifiy, tarbiyaviy ishlar jarayonida xalqimizning boy ma’naviy-madaniy merosi, sharqona va umumbashariy qadriyatlar asosida mamlakat, millat kelajagini belgilaydi. Ushbu maqolada o‘quvchilarning ma’naviy fazilatlarini shakllantirish omillari haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviy meros, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, kasbiy kompetentlik, pedagogik metodika, ta’lim innovatsiyalari, metodik yondashuvlar, ta’lim sifatini oshirish, o‘qituvchilar tayyorlash, ma’naviyat.

THE ROLE OF THE FAMILY IN THE FORMATION OF THE HUMAN QUALITIES OF STUDENTS ON THE BASIS OF THE MATERIALS OF FOLK ORAL CREATIVITY

Abstract. The rich spiritual and cultural heritage of our people, oriental and universal values, determine the future of the country and nation in the process of spiritual, educational and educational work, which is regularly carried out in educational institutions and in the family, aimed at educating students in the spirit of loyalty to the Motherland, national pride and respect for the spiritual heritage of our great ancestors. This article discusses the factors that shape the spiritual qualities of students.

Key words: spiritual heritage, primary school teachers, professional competence, pedagogical methodology, educational innovations, methodological approaches, improving the quality of education, teacher training, spirituality.

РОЛЬ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА

Аннотация. Богатое духовное и культурное наследие нашего народа, основанное на восточных и общечеловеческих ценностях, определяет будущее страны и нации в процессе духовно-просветительской и воспитательной работы, которая регулярно проводится в учебных заведениях и в семье, направленной на воспитание учащихся в духе преданности Родине, национальной гордости, уважения к духовному наследию наших великих предков. В статье рассматриваются факторы, формирующие духовные качества студентов.

Ключевые слова: духовное наследие, учителя начальных классов, профессиональная компетентность, педагогическая методика, образовательные инновации, методические подходы, повышение качества образования, подготовка учителей, духовность.

Kirish. Umumta’lim tashkilotlari o‘quvchilarida milliy g‘ururni shakllantirish maqsadida o‘tilayotgan dars mashg‘ulotlar mavzulari bolaning har tomonlama rivojlanishiga, yuksak odo-axloqli, milliy g‘ururli, komil inson bo‘lib tarbiyalashiga yordam berishi lozim.

Maktab yoshidagi bolalarda milliy g‘ururni shakllantirishda nafaqat umumta’lim tashkilotlari, balki oilaning ham mavjud holatini o‘rganish muhim ahamiyatni kasb etadi. Chunki, bolalarning

bo'sh vaqti, asosan, uyda, oila davrasida o'tadi. Buni hisobga olmaslik, yosh avlod tarbiyasida ota-onaning burchi va vazifalari haqida yanada chuqurroq o'ylamasak xato bo'ladi.

Milliy g'ururning bir jihati Vatanga, millatga, elu yurtga sadoqat bilan xizmat qilishdir. Vatanini sevmagan, millatining tarixi va taqdiriga loqayd qaraydigan insonning komilligi haqida so'z bo'lishi mumkin emas.

Oila tarbiyasida doimiy ta'sirchan kuch oiladagi munosabat, oila muhiti, oila a'zolarining o'zaro aloqasi, ota-ona, aka-uka va boshqalarning hulq-atvori, madaniy va siyosiy saviyasi, muomala madaniyati, oilaning daromadi, yashash sharoiti va boshqa holatlar bola kamolotiga ta'sir qiladigan asosiy omillardir. Oila qanchalik tartibli, yaxshi hulq-atvorli, uning a'zolarining o'zaro munosabatlari samimiy bo'lsa, oila tarbiyasi ham shunchalik samarali bo'ladi.

Imom ibn Kudoma o'zining: "Minxojul-kosidin" nomli kitobida bir necha odoblarni zikr qiladi: "Bola voyaga etib, unda fikrlash alomatlari namoyon bo'lsa, uni yaxshi kuzatish va ahvolini o'rganish lozim bo'ladi. Chunki bolaning qalbi sodda va toza bo'lib, u har qanday naqshni qabul qilishga tayyor. Agar yaxshilikka odatlantirilsa, yaxshilik bilan ulg'ayadi. Agar yomonlikka odatlansa, yomonlik bilan ulg'ayadi va javobgarlik uning yaqinlari bo'yniga tushadi. Shuning uchun bolani ehtiyot qilish, tarbiyalash, yomonliklardan pok tutib yaxshi axloqlarni o'rgatish lozim. Agar bola yuzida hayo nurlari ko'rinib, ba'zi ishlardan uyalsa va hayo qilsa, uni yomon deb bilsa, bu yaratganning hidoyati va axloqining yaxshiligi va qalbining tozaligiga dalolat qiladigan yaxshilikdir. Agar bolaning holati shunday bo'lsa, u balog'atga etganda komil, aqlli bo'lishi bilan kelajagi porloq. Bolaga chiroyli odob berishga rioya qilish diqqat-e'tiborga sazovor ish"¹.

Milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish har bir ota-onaning, o'qituvchi, tarbiyachi murabbiylarning, jamoatchilikning Vatan oldidagi burchidir. Shuning uchun umumta'lim tashkilotlari o'quvchilarining ota-onalari bilan ham milliy g'urur, mafkuraviy ta'lim ishlarini olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Shu bois, umumta'lim tashkilotlari o'quvchilarini yoshlikdan xalq va yurt taqdiri uchun fidoiylilik tuyg'usini shakllantirish mafkuraviy ta'lim tarbiyada muhim o'rin tutadi. Buning uchun bola hayotining dastlabki yillaridan boshlab uni narsalar olami bilan tanishtirishning milliy an'analarimizga xos shakllarini qo'llash lozim. Chunki, davlat va jamiyatning kelajagi yosh avlodning qanday voyaga etishiga ko'p jihatdan bog'liqdir. O'z navbatida milliy g'urur millatning ma'naviy darajasi bilan belgilanadi.

Yosh avlodni bolaligidan boshlab milliy g'ururli, kishilarga mehr muhabbatli, izzat-hurmatda bo'lish, vatanning qadriga etish va hurmat qilish kabi ijobiy hislatlarni tarbiyalab borish barchamizning vazifamizdir.

Oilaning jamiyat hayotidagi ahamiyatini o'zbek xalqi qadimgi davrlardanoq ta'kidlab kelgan.

Adabiyotlar tahlili. Zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto"da oila tarbiyasi masalalariga alohida urg'u berilgan. Ushbu asarda oilani himoyalash, bir necha bolani dunyoga keltirib, tarbiyalagan ayollarni mukofotlash, ularga nafaqa tayinlash to'g'risidagi g'oyalar o'z aksini topgan.

Islomiy qadriyatlarda ham oilada farzandni jamiyatga munosib inson qilib tarbiyalash, axloqli, mehnatsevar, go'zal fazilat egasi etib shakllantirishga alohida ahamiyat beriladi. Xususan, "Ota o'z farzandiga axloq-odobdan ko'ra ko'proq meros qoldira olmaydi" degan hadisda oila tarbiyasidagi eng muhim jihat – farzandga axloq-odob in'om etish ekanligi uqtiriladi.

Tarixiy asarlarda mashhur shaxslarning onalari, ularning dono va zukkoligi, farzand tarbiyasida xalq og'zaki ijodidan foydalanganliklari to'g'risida ma'lumotlar mavjud. Masalan, Ibn Arabshohning "Amir Temur" asarida Amir Temurning zavjalari Saroymulkxonim (Bibixonim)ning davlat ishlarida va bola tarbiyasida tutgan o'rni to'g'risida misollar keltirilgan. Abu Ali ibn Sinoning "Tadbiri manzil" asari oilaviy tarbiya muammolariga bag'ishlangan. Unda bola tarbiyasida xalq

ogʻzaki ijodi va uning ahamiyati toʻgʻrisida qimmatli fikrlar bildirilgan.

“Tadbiri manzil” risolasida Ibn Sino inson tabiati azaldan axloqiy yoki axloqsiz boʻlmaydi, degan gʻoyaning muhimligini taʼkidlaydi. Odamlar aslida tayyor shaxsiy sifat, odat va koʻnikmalar bilan tugʻilmaydilar. Bunday xususiyatlar ularning ijtimoiy hayotida sekin-asta shaxsiy va oʻzgalar tajribasi, ajdodlar anʼanalari, taʼlim-tarbiya taʼsirida shakllana boradi. Bolalarning tarbiyasini barvaqt boshlagan maʼqul. Tarbiya jarayonida ularga yaxshi ijobiy odatlarni singdirib borish, ishtiyoq va qiziqishlarini sinchkovlik bilan payqab olishga harakat qilish zarur.

Bolaning barkamol inson boʻlib etishishida xalq ogʻzaki ijodining taʼsiri, uning natijasida vujudga keladigan ruhiy, fiziologik holatlar toʻgʻrisida mulohaza yuritilgan. Xalq ogʻzaki ijodi namunalari vositasida tarbiyalangan bola chidamli, mard, jasur va mehnatsevar boʻlib oʻsishi taʼkidlangan.

Ibn Sino oila tarbiyasida otaning oʻrniga alohida eʼtibor beradi. Uning fikricha, oila boshligʻi oila aʼzolarini tarbiyalashi, ularni toʻgʻri yoʻlga boshlashi lozim.

Umuman, Sharq mutafakkirlari barkamol inson tarbiyasida oila, oiladagi muhit, irsiyat kabi omillarga alohida eʼtibor qaratish lozimligini uqtiradilar va shu bilan birga xalq ogʻzaki ijodining tarbiyaviy ahamiyatini yuqori baholaydilar.

Kaykovusning “Qobusnoma” asarida ota-ona va farzandlar oʻrtasida mehr-oqibatning saqlanishiga eʼtibor beriladi. Bunda ota oʻz oʻgʻliga nasihat qilarkan, xalq donishmandligidan unumli foydalanadi. Bola tarbiyasiga oqilona yondashish, xalq donishmandligidan unumli foydalanish, hatto farzanddan norozi boʻlganda ham uni qargʻash va urushishdan saqlanish, bu sohada ustozlardan koʻmak soʻrash lozimligi uqtiriladi.

Shu jihatdan olganda, xalq ogʻzaki ijodi namunalari asosida oilada bolalarni tarbiyalashga alohida eʼtibor qaratish lozim. Bunda, ayniqsa, buvi va bobolarning oʻrni muhimdir.

Xalq ogʻzaki ijodi namunalari tarkibida unga yondosh manbalar: milliy urf-odatlar, anʼanalari, xalq oʻyinlari, diniy taʼlimotlar, xalq amaliy sanʼati, musiqa, qoʻshiq, raqs kabilar uygʻunlashgan holda namoyon boʻladi.

Xalq ogʻzaki ijodi janrlaridan biri ertaklar bolaning ilk yoshidanoq uni quvonchli tuygʻularga oshno qiladi. Bola ertak qahramonlari bilan birga olis-olislariga “sayohat qiladi”. U erdagi hayot bilan tanishadi. Ertak uning aqlini charxlaydi, tafakkurini boyitadi, faraz qilish qobiliyatini oʻstiradi. Oilada aytilgan ertakning ravon, obrazli til uslubi bola nutqini rivojlantiradi. Yorqin, hayotiy obrazlar uning hissiyotlariga chuqur taʼsir koʻrsatadi. U aqlli, oqkoʻngil, ijobiy qahramonlar bilan tanishadi, ular falokatga yoʻliqqanida qaygʻuradi, gʻalaba qilishganida, yovuz va xasis kishilarni jazolaganlarda xursand boʻlishadi. Oilada kattalar tomonidan aytilgan ertakning ishonchli axloqiy gʻoyalari bolani fikrlashga, oʻz xatti-harakatini sevimli ertak qahramonlarining xatti-harakatlari bilan qiyoslashga undaydi, qahramonlar timsolida bolalar qoʻrqmas va rostgoʻy boʻlishga oʻrganadilar. Oʻz oldilariga aniq maqsadlar qoʻyish, unga erishish uchun harakat qilish, turli toʻsiqlarni engib oʻtish, doʻstlashish, oʻrtoqlariga sadoqatli boʻlish kabi sifatlarni bosqichma-bosqich egallab borishadi.

Oilada kattalar tomonidan aytilgan ertaklarni bola qiziqish bilan tinglaydi. Ertak bolaning yoshiga mos boʻlishi zarur. Ertakni sekin-asta, shoshmasdan, ifodali oʻqish, obrazlar qiyofasini bola koʻz oldida gavdalantirish zarur.

Muhokama. Farzand bilan birgalikda ota-onalar ham ertakka mos chizilgan syujetli rasmlarni tamosha qilishlari, ularni sharhlab berishlari lozim. Bolaga unchalik murakkab boʻlmagan savollar berish, uni ertak yoki rasmni qayta soʻzlab berishga undash amaliy pedagogik jihatdan juda foydalidir. Bu bolaning xotirasi va diqqatini rivojlantirib, oʻqilgan narsaga ongli munosabatda boʻlishga oʻrgatadi. Bolaning hayotiy tajribasi bu davrda xali juda oz boʻladi. Ertak va real olam uning nazarida mutlaqo farq qiladi. Bola “chindan ham jodugar kampir, dev, uchar gilam boʻlganmi?”

kabi savollarni beradi. Bunday paytda ota-ona hushyorlik bilan ertaklar bilan moddiy borliq orasida aloqadorlikni hamda farqlarni tushuntirib borishi lozim. Aks holda uning faraz qilish qobiliyatiga putur etadi. Ertaklarga ishonchsizlik bilan qaray boshlaydi. Natijada ularga bo'lgan qiziqishi so'nib boradi. Masalan, uchar gilamlar o'rniga fan-texnika, davr taraqqiyoti natijasida samolyotlar, oynai jahon o'rniga televizor ixtiro qilinganligini ehtiyotkorlik bilan tushuntirish lozim. Bola ulg'aygan sari ertak va real olam o'rtasidagi aloqadorlikni yaxshi anglab boradi hamda ulardagi axloqiy-estetik qarashlarni chuqurroq o'zlashtirib oladi.

Ertak, rivoyat, hikoyatlar kabilarning bola dunyoqarashiga kuchli ta'sir ko'rsatishining asosiy sabablaridan biri unda real voqelikning bola yoshi va dunyoqarashiga mos tarzda afsonaviy, tushunarli talqin qilinishidir. Bola ruhiy olamiga yaqin kuchli va adolatli insonlar, yoqimtoy jonivorlar xalq og'zaki ijodi qahramonlari sifatida namoyon bo'ladi. XIII–XVI asrlarda temuriylar saltanatida zodagonlar, saroy ahillarining farzandlarini sog'lom, oqila, baquvvat, odobli, so'zga chechan ayol enagalar tarbiyalaganlar. Ayniqsa, enaganing sog'lomligi hamda ozoda va zukkoligiga alohida e'tibor berilgan. Enagalarning bola tarbiyasidagi asosiy vazifasi uni o'z vaqtida to'g'ri ovqatlantirish, ozoda kiyintirish, toza havoda sayr qildirish, ularga axloq-odobdan saboq beruvchi, rivoyat va dostonlarni so'zlab berish kabilardan iborat bo'lgan. Qissalar, ertaklar, rivoyatlar, jangnomalar vositasida enagalar bolalarni go'zal axloqli, zukko, hozirjavob, uddaburon qilib tarbiyalashga alohida e'tibor qaratishgan.

Ushbu maqsadda ular xalq maqollari, matal va topishmoqlardan ham keng foydalanishgan. Enagalarning xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanib qo'llagan quyidagi tarbiya usullari bolalarni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan:

O'rnak-namuna ko'rsatish, o'git-nasihat berish; Vatanga muhabbat, jasurlik, ilmga intilish, adolatparvarlik, to'g'riso'zlik, mardlik, do'stlik, sadoqatlilik, ahillik, sog'lom va baquvvat bo'lishga intilish, ozodalikka rioya qilish kabi axloqiy sifatlarni shakllantirish va xokazo. Mazkur maqsadda ular ertak, rivoyat, hikoyat, maqol, qo'shiq kabilardan foydalanishgan.

Bundan tashqari oilada qiyoslash, chiniqtirish, ayrim xususiyatlarni bo'rttirib tasvirlash kabi mantiqiy tafakkur xususiyatlarini rivojlantiruvchi shakllardan foydalanilgan va bolalarda hozirjavoblik, so'zga chechanlik, ravon nutqni tarkib toptirish maqsadida topishmoq, tez aytishdan foydalanganlar.

Bolalarda epchillik, do'stlik, haqgo'ylik, o'zligini namoyon eta bilish kabi fazilatlarni shakllantirishda turli xil milliy o'yinlar ham qo'llanilgan.

Tarix – asrlar guvohi bo'lganidek, xalq milliy ruhining aksi hisoblanmish maqollar otabobolarimiz so'zi sifatida avloddan-avlodga etib kelgan xalq og'zaki ijodini boyitib turuvchi durdonalardir.

Natija. “Otalar so'zi-aqlning ko'zi” hisoblangan maqollarning kundalik hayotda, odamlarning bir-biri bilan bo'lgan muomalasida ishlatilishi, kishining zehni o'tkir, farosatligidan dalolat beradi. Maqollarning ta'lim-tarbiya jarayoniga ta'siri salmoqli bo'lib, undagi dono fikrlarni bolalarning ongiga singdirish, yaxshilik va yomonlik tushunchalarini farqlay olishga zamin yaratadi.

Xalq maqollari yosh avlodning ma'naviyatini o'stirishda, nutq madaniyatining yuksalishida va barkamollashuvida muhim manbadir. Kelajagimiz davomchilari – o'sib kelayotgan yosh avlod qalbida ona Vatanga sadoqat, ezgulik tuyg'ularini uyg'otish, otabobolarimiz merosi – milliy qadriyatlar, milliy an'analar, g'urur-iftixorni tarbiyalashda xalq maqollari alohida o'ringa ega.

Maqollar xalqning tarixiy tajribasida muhim tarbiya vositasi sifatida e'tirof etilgan. Ulardan kundalik hayotda tez-tez foydalanilib turiladi. Ayniqsa, oilaning katta a'zolari bolalarni yaxshilik, ezgulik, qanoat, ozodalik, mehnatsevarlik kabilarga undaganda maqollardan o'rinli foydalanadilar. Maqol qisqa va lo'nda, obrazli, grammatik va mantiqiy tugal ma'noli hikmatli ibora, chuqur

mazmunli gap bo'lib, u bolani mustaqil fikrlashga undaydi. Lo'nda va aniq fikr bayon qilishga o'rgatadi. Muayyan ritmik shaklga ega. Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuyg'ulari, ijobiy fazilatlari mujassamlashgan. Asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va poetik shaklga kelgan.

Maqollar mavzu jihatdan nihoyatda boy va xilma-xil. Vatan, mehnat, ilm-hunar, do'stlik, ahillik, donolik, hushyorlik, til va nutq madaniyati, shuningdek, salbiy illatlar xususida rang-barang maqollar yaratilgan. Turkiy xalqlarning maqollaridan namunalar dastlab Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida keltirilgan.

Maqol ba'zan masal, zarbulmasal, naql, hikmat, hikmatli so'z, tanbeh, mashoyixlar so'zi, hikmatli maqol, donishmandlar so'zi, otalar so'zi kabi nomlar bilan yuritiladi. Maqollarning ijtimoiy-siyosiy va tarbiyaviy ahamiyati g'oyat katta. Maqol bilan matalning bir-biridan farqi shundan iboratki, matalda narsa tasviri, uning tavsifi beriladi, maqolda esa to'la tugallangan fikr-xulosasi ifodalanadi.

Oilada aytilgan rivoyatlar ham bolalarda milliy g'urur hissini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Rivoyat – voqea va hodisalar, inson faoliyatini ba'zan uydirmalar vositasida, ba'zan real tasvirlovchi og'zaki hikoya shaklida ifodalanadi. Rivoyatning hajmi qisqa, 2 yoki 3 ta epizoddan tashkil topadi, an'anaviy uslubiy shaklga ega bo'lmaydi.

Odatda, oddiy hikoya bayonidan boshlanib, og'izdan-og'izga o'tish jarayonida erkin talqin qilinadi. Rivoyat asosida voqelik va tarixiy shaxs bilan bog'liq hodisalar yotadi. G'oyaviy mazmuniga ko'ra, tarixiy rivoyat hamda toponim rivoyatlarga bo'linadi. Tarixiy rivoyatlarda biror shaxs faoliyati va xalq qahramonlari bilan bog'liq hodisalar hikoya qilinadi, axloq va odobning ideal me'yorlari tashviq etilib, muayyan dalillar haqida axborot beriladi. Bunday rivoyatlar Navoiy, Ulug'bek, Ibn Sino, Beruniy, Amir Temur va boshqalar hayoti bilan bog'liq voqea-hodisalar asosida ham yaratilgan. Toponim rivoyatlarda shahar va qishloq, qo'rg'on, saroy, maqbaralar nomi hamda ularning yuzaga kelish sabablari bilan bog'liq voqealar hikoya qilinadi.

Shuningdek, hadislarda oila munosabatlarini to'g'ri tartibga solish, farzandlarni (halol) komil inson etib tarbiyalashga keng o'rin berilgan. Hadislar farzandning o'z ota-onasiga hurmatda bo'lishi, eru-xotinni murosali, ahil bo'lib bir-birini izzat-hurmat qilishlari, insonlarni ahloqan etuk, ruhan pok boshqalarga nisbatan rahmli, mehr-shavqatli bo'lishga da'vat etadi.

Islom olamining mashhur muhaddisi Imom Buxoriyning "Al Adab al-mufrad" asarining 1-24 boblarida ota-ona hurmatini joyiga qo'yish, ularni e'zozlab, farzandlarning ular oldidagi burchlarini mukammal ado etishlari zarurligi kabi masalalar bayon qilingan.

Hadislar yosh avlod ongida halollik ezgulik, mehribonlik, adolatlilik, mehnatsevarlik, do'stlik, kamtarlik, chidamlilik, sabr-qanoatlilik kabi fazilatlarni tarkib toptirishda muhim tarbiyaviy manba hisoblanadi.

Xalq og'zaki ijodi namunalari bolalarda to'g'rilik, haqgo'ylik, kamtarlik, o'z-o'ziga tanqidiy qarash, jonkuyarlik va samimiylik, andishalilik kabi axloqiy sifatlarni shakllantirish, shu bilan birga yolg'onchilik, kibr-havo, o'z-o'ziga bino qo'yish, xudbinlik, andishasizlik kabi illatlarga qarshi kurash tuyg'usini paydo qilishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, bolaning o'z maqsadi yo'lida fidoyilik, qat'iyatlilik, mardlik, o'zini tuta bilish kabi irodaviy xususiyatlari ham xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida samarali shakllantiriladi. Bunday sifatlarga ega bo'lgan bolalar har tomonlama kamol topgan bo'ladi.

Hozirgi zamon pedagogikasi bola shaxsiga hurmat va uning shaxs sifatidagi betakrorligini tan olgan holda yondashishni talab qiladi. Mazkur yondashuvning muhim qirralaridan biri bolaning o'ziga xos jihatlariga putur etkazmagan holda unda o'z-o'zini hurmat qilish, doimiy ravishda barkamollikka erishishga intilish kabi sifatlarni qaror toptirishni nazarda tutishdir. Olimlarning

ta'kidlashicha, bola xarakteri asosan u 5 yoshgato'lgunga qadar shakllanadi. Keyingi yosh bosqichlarida uning shaxsiyati asta-sekin rivojlanib boradi. Demak, bolaning qay tarzda shakllanishi uning kelajakdagi hayoti mazmunini belgilaydi.

O'zbek oilalarida farzand tarbiyasida qo'llaniladigan tajribada sinalgan, milliy asosga muvofiq tarzdagi metod-usullar mavjud-ki, ularga quyidagilarni ko'rsatish mumkin: tushuntirish, odatlantirish, o'rgatish, mashq qildirish, bolalarning kundalik rejimi, ibrat-namuna, iltimos qilish, yolborish, tilak-istak bildirish, ma'qullash, maslahat berish, o'git nasihat, undash, maqtash, rahmat aytish, duo qilish, olqishlash, oq yo'l tilash, yupatish, ko'nglini ko'tarish, ta'qiqlash (man etish), ta'na, gina, o'pka qilish, qoralash, tanbeh berish, yuziga solish, uzr so'rash, majbur etish, zaharxandalik, ayblash, nafratlanish, gaplashmay qo'yish (arazlash), aybini iqrar qildirish (qizartirish), qo'rqitish, mulzam qildirish, ogohlantirish, ont-qasam ichirish, do'q-po'pisa qilish, siylash va boshqalar. Bularning har biridan o'z o'rnida oqilona foydalanish kelajakda barkamol insonni tarbiyalashda yaxshi samara berishi, shubhasizdir.

Bolalarda xalq og'zaki ijodi vositasida milliy g'urur hissini shakllantirishda ota-onalar asosan, ikki metoddan foydalanishlari lozim.

Birinchisi ishonitirish – bolaga kichikligidanoq bu ishni qilish kerak, chunki uni amalga oshirish u yoki bu sabablarga ko'ra zarur deya uqtiriladi. Bola o'zi bajargan ishning foydali va zarurligiga ertak, doston qahramonlari timsolida ishonitiriladi. Masalan, bolaga nima sababdan ovqatlanishdan oldin qo'lini yuvishi kerakligi, o'z o'rnini yig'ishtirish, o'yinchoqlarini joyiga tartib bilan qo'yishi zarurligi, do'stlashish va do'stga sadoqatli bo'lishning foydaliligi kabi g'oyalar biror ertak asosida yaratilgan diafilmlar, kinofilmlardagi obrazlar orqali ko'rsatib beriladi.

Ikkinchisi – bolalarni ertak qahramonlaridan ta'sirlanib faoliyat ko'rsatish orqali ijobiy fazilatlarni egallashga undash. Bolalarni mehnat qilish, yaxshilik, sabr-bardoshga undashda maqollardan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bola muayyan ijobiy faoliyatni tartibli va izchil takrorlasa, u odatga aylanadi. Odatlanish kundalik tartib-intizomga rioya qilish, jumladan, salomlashish odobi, do'stga samimiy munosabat, ota-ona hurmatini saqlay bilish kabi faoliyatning ko'plab turlarini qamrab oladi.

Boladagi yaxshi xulq, odob-axloq nishonalari asosan xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida qaror toptiriladi. Chunki asardagi turli qahramonlar asosan bolaning ko'z oldida gavdalanadi. Ularning xatti-harakati bolalar uchun o'rnak, ibrat vazifasini o'taydi. Masalan, qanotlari singan qushga dehqonning g'amxo'rlik qilishi, baliq bergan risq-nasibaga qanoat qilmagan kampirning qashshoqlashib qolishi bolalarga juda tez ta'sir qiladi. Ularda ochko'zlikka nafrat, laylakka mehribonlik qilgan dehqonga nisbatan esa mehr paydo bo'ladi, qanoatlilik tuyg'usi qaror topadi.

Ota-ona bolada axloqiy sifatlarni shakllantirishga intilar ekan, xalq qahramonlari shaxsiy namunasidan samarali foydalanishlari lozim. Bunda ularga ertak va doston qahramonlari yordam beradi. Ertak va doston qahramonlari timsolida bolalarda ish va so'z birligi, lavz halolligi qaror toptiriladi. Xalq og'zaki ijodi namunalari asosida bolalarni tarbiyalashda ishonitirish bilan birga rag'batlantirish, isbotlash, ta'sir, ibrat namunasi kabilar muhim ahamiyatga ega.

Bolalarni xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida tarbiyalashda ularni rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega. Bu o'rinda rag'batlantirishning muhim jihatlari bolalarni ijobiy qahramonlarga o'xshatishda namoyon bo'ladi. Jumladan, "Mening Alpomishim", "Go'ro'g'li sultonday pahlavon bolam", "Jaloliddiy Manguberdidek mard o'g'lim", "Oybarchin qizim, "qaldirg'ochim". Bunday rag'batlantirish natijasida bola ruhiyatida o'zini xalq qahramonlaridek his etish tuyg'usi hosil bo'ladi va yangidan-yangi ishlarni bajarishga ishtiyoq uyg'onadi. Xalq qahramonlari bolalarni yaxshilikka undovchi omil, stimol vazifasini bajaradi, o'z kuchiga ishonch hosil qiladi. Ota-ona maqtovi, rag'batlantirishi, ma'qullashi unga to'g'ri ish qilayotganligi, o'z vazifasini yaxshi uddalaganligini

bildiradi. Lekin bunda me'yorga rioya qila olish kerak. Oilada bola tarbiyasida tartiblilik, insoniylik, kuzatuvchanlik, tirishqoqlik, vatanparvarlik kabilarni shakllantirishda ertaklar, dostonlar, rivoyatlardan ham samarali foydalanish kerak.

Oilada bolalar kitobxonligini yo'lga qo'yishga ota-onalar alohida e'tibor qaratishlari lozim. Oila kutubxonasining aksariyat qismini folklor namunalari egallashi kerak. Chunki bunday asarlar bola ruhiyatiga yaqin bo'ladi. Ularning tili sodda, ravon va xalqchildir. Bolada kichik yoshidan boshlab kitobga havas uyg'otish ota-ona faoliyatida asosiy o'rin tutishi zarur.

Maktab yoshigacha bo'lgan bolalarga xalq qahramonlari timsoli aks etgan turli rangli, rasmlı nashr qilingan ertak, rivoyat, hikoyatlarni taqdim etish lozim. Bolalarga mazkur kitoblarni o'qib berish, ularning shaxsiy kutubxonasini tashkil qilish katta ahamiyatga egadir. Bu kutubxonadan xalq og'zaki ijodiga oid asarlarning o'rin olishiga ham ota-ona alohida e'tibor bilan yondashishi lozim.

Nutq yordamida inson o'z fikri, hissiyotini ifodalaydi, muloqotga kirishadi. Bu esa bolaning rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Bolada bir yoshga to'lganida so'zlarni o'zlashtirish layoqati vujudga keladi. Ayni shu davrda bola bilan ko'proq muloqotda bo'lish lozim. Bolalar ota-onalariga "Nima uchun, bu nima, bu kim?" kabi ko'plab savollar bilan murojaat qiladilar. Ularning savollariga sabr-toqat bilan javob berish, bolaning atrof-olam, ertak qahramonlari haqidagi tasavvurlarini kengaytirish, keyinchalik maktabda turli xil bilimlarni o'zlashtirishiga omil bo'ladi. Bolalarni ularning yoshiga mos ertak, she'r, ashulalar bilan tanishtirib borish lozim. Bola xalq og'zaki ijodiga oid badiiy asarlardagi jarangdor va obrazli so'zlarni yaxshi eslab qoladi, hattoki tashqaridan bir-biriga bog'lanmagandek tuyilgan xalqona iboralar, she'rlarni o'zlashtirish ham bolani ona tilidagi tovush va so'z boyligini o'zlashtirishi, uning go'zalligini anglashida katta ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Maktab yoshidagi bolalar badiiy nutq bilan tanishish jarayonida yangi so'zlar hisobiga o'z nutqlarini boyitib boradilar. Maktablar, klublar, madaniyat saroylari turli shakldagi kutubxonalar aholi o'rtasida pedagogik bilimlarni tarqatishda katta ahamiyatga ega. Bunda "Ota-onalar maktabi"ning ham alohida o'rni bor. Turli kasb-hunar egalari bo'lgan ota-onalar pedagogika haqida unchalik to'liq tasavvurga ega bo'lmaydilar. Ularni pedagogika nazariyasi va tarbiya mahoratini egallashlariga bo'lgan ishtiyoqlari birlashtiradi. "Ota-onalar maktabi"ni mahallalar, maktablar huzurida tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Mazkur "Ota-onalar maktabi" dasturidan pedagogika, psixologiya, anatomiya, fiziologiya, oila tarbiyasi nazariyasi va amaliyoti kabi fanlar o'rin olishi zarur. Mashg'ulotlar ham qat'iy jadval asosida o'tkazilishi kerak. Bunday dorilfununlarda mashg'ulotlar 1-2 yil davom etishi, mashg'ulotlarni pedagog, psixolog, fiziolog, yurist, shifokor, adabiyotshunos, tilshunos mutaxassislar o'tkazishi lozim. Shuningdek, jamoat tashkilotlarining namoyondalari ham mashg'ulotlarga jalb etilishi kerak. Kursdagi mashg'ulotlar kundalik tarbiyaviy vazifalarni hal etishda ota-onalarga yaqindan ko'mak beradi. Bunda bolalarni xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida tarbiyalash mahoratini ota-onalar faoliyatiga singdirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida oila tarbiyasi samaradorligini oshirishning turli yo'llari ham mavjud.

Oila pedagogikasining hayot tajribalaridan orqada qolayotganligi uning samaradorligini oshirish yo'llarini izlashni taqozo qilmoqda. Jamiyat hayoti va shaxs tafakkurida ro'y berayotgan murakkab pedagogik jarayonlar o'z vaqtida ilmiy echimlarini topishi lozim. Aks holda yoshlarning ta'lim-tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Xalq og'zaki ijodi namunalari ezgulik, imon va diyonatni o'zida mujassamlashtirgan insonlar faoliyatini targ'ib qiladi. Ushbu asarlar tinchlik, birodarlik, do'stlik, hamkorlik, ezgulik kabi insoniy fazilatlarni ulug'laydi. Tinchlikka rahna soluvchi, birodarkushlikka asoslangan, xunrezlik va buzg'unchilikni keltirib chiqaruvchi har qanday qarashlarni qoralaydi. Pedagogika tarixida oila

tarbiyasining juda ko'p namunalari uchraydi. Yoshlarni noto'g'ri g'oyalardan himoya qilishda xalq og'zaki ijodi namunalari muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Bunga erishish uchun quyidagilarni amalga oshirish kerak:

- xalq og'zaki ijodi namunalari ifodalangan ezgu qarashlarni bolalarga singdirishning yagona dasturini yaratish;
- yosh ota-onalarning xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida bolalarni tarbiyalash sohasidagi bilim va tajribalarini oshirish;
- ota-onalarni oila pedagogikasi, falsafa, adabiyotshunoslik, tarix, sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya, ma'naviyat, huquqshunoslikka oid bilimlar bilan qurollantirish;
- oilada folklor namunalari yordamida xalq pedagogikasining ijobiy qirralarini umumlashtirish;
- oilalarda xalq pedagogikasining aniq, mukammal, eng muhim – amaliy, ijtimoiy-pedagogik dasturini ishlab chiqib, oila tarbiyasiga tatbiq qilish kerak.

Ma'lumki, xalq og'zaki ijodida ota-bobolarimiz aql-idrok egalari, sofdil kishilarni yovuz kuchlar qo'liga tutqazmaslikka harakat qilganlar, oilada bolalarni ma'naviyat, imon-e'tiqod, insof va diyonat bilan boshqarishga alohida e'tibor berganlar va bunda xalq og'zaki ijodi namunalariidan unumli foydalanganlar.

Yoshlarda milliy g'urur hissini tarbiyalashda oila muhiti, ota-ona ma'naviyati muhim ahamiyat kasb etadi. Shunga ko'ra oilaning muqaddasligi, ota-ona va farzandning burchi, tejamkorlik, sabr-qanoat, o'zaro muamola munosabatlari, uy tutish, mehnat tarbiyasi kabilar xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida bolalarga singdiriladi.

Shu sababli bolalarda milliy g'urur hissini tarbiyalashda oilaning vazifalari:

- oilada sog'lom muhitni yaratish, milliy ruh va turmush tarzini hisobga olish, bolalar uchun ota-ona har tomonlama o'rnak bo'lishi, bolalarning ota-onasiga, Vataniga mehr-muhabbat tuyg'usini shakllantirish, o'zaro g'amxo'r bo'lishni ta'minlash;
- bolalarini axloqiy bilim asoslaridan atroficha xabardor qilish, ma'rifatli va ma'naviyatli kishilar bo'lib etishishlarini ta'minlash;
- bolalarning ma'naviy barkamol va jismonan sog'lom bo'lishlari uchun iqtisodiy va ijtimoiy muhitni yaratish;
- bolalarda tejamkorlik va ishbilarmonlikning ma'naviy-axloqiy tomonlarini shakllantirish;
- sanitariya-gigiena, estetik me'yorlarni singdirish, ichkilikbozlik, giyohvandlikka qarshi kurashishda xalq og'zaki ijodi namunalariidan xalq qahramonlari timsolida unumli foydalanishdan iboratdir.

Oilada tarbiyasida xalq og'zaki ijodi namunalariidan foydalanish shunisi bilan alohida ahamiyatga egaki, ota-ona yoki bobo-buvi o'z oldiga ongli tarzda muayyan maqsad qo'yadi hamda shu maqsadga erishish uchun intilib, uni amalga oshirishda ertaklar, maqollar, dostonlar, topishmoqlardan unumli foydalanadi. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida oilada bolalarni tarbiyalashda tarbiya metodlaridan unumli foydalanish zarur. Bunda quyidagilarni inobatga olish kerak:

1. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida tarbiyalashning maqsadi va vazifalari.
2. Ushbu tarbiyaning mazmuni.
3. Bolalarning yosh xususiyatlari.
4. Bolalarning fikrlash darajalari.
5. Tarbiyalanuvchilarning individual va shaxsiy xususiyatlari.
6. Tarbiyaning boshqaruv elementlari va hokazo.
7. Ota-onalarning xalq og'zaki ijodidan xabardorlik darajasi.

8. Tarbiyaviy jarayondan kutiladigan natijalar.

Shunday qilib, oilada bolalarni xalq ogʻzaki ijodi namunalari vositasida tarbiyalash serqirra jarayon boʻlib, oʻziga xos, takrorlanmas xususiyatlarni oʻzida namoyon qiladi. Xalq ogʻzaki ijodi namunalari orqali oilada bola felitsitologik (italyancha “felisite” - baxt), iqtisodiy, estetik, kommunikativ, relaksatsiya (emotsional, ruhiy-jismoniy quvvatini, mehnat qobiliyatini qayta tiklash) funksiyalaridan bahramand boʻladi. Bolalarda milliy gʻurur hissini shakllantirish uchun oilada xalq ogʻzaki ijodi namunalaridan foydalanish izchil tizim va aniq metodlar yordamida amalga oshirilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maxmudov Y.F. “Milliy gʻurur-maʼnaviy komillik mezoni”. T, Dizayn-Press 2011.327b.
2. Zunnunov A. Oilada bola shaxsini shakllantirish. –T.: Fan, 2006. -112 b.
3. Zunnunov A. Pedagogika tarixi. T.: Sharq, 2004. – 336 b
4. Karimova V.M. Oilaviy hayot psixologiyasi. Oʻquv koʻllanma. –T.: Respublika «Oila» ilmiy –amaliy markazi, 2006. -140 b.
5. Musurmonova O. Oila maʼnaviyati – milliy gʻurur: Oʻquv qoʻllanma/ S.Ochil umumiy tahriri ostida. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1999
6. Tadjieva S.X. Ota-ona munosabati bola shaxsi rivojlanishini belgilovchi omil sifatida. Psixol. fan. nom ... diss. – Toshkent, 2009. – 141
7. Tojiboeva H.M. Maktabgacha taʼlim muassasasi va oila oʻrtasidagi hamkorlikni rivojlantirish masalalari // Taʼlimning uzviyligi va uzluksizligini taʼminlash – soha taraqqiyotining muhim mezoni: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari (6-kitob).–Toshkent, TDIU, 2015. – B. 81-83.
8. Ш.Х. Кадырова. Инновацион таълим-муҳитида мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларида миллий ғурур ҳиссини шакллантириш \Муҳаллим ҳим узлуksиз билимлендириш илимий-методикалы журнал. Нукус. 2020 йил. Б.124-127
9. S.X. Kadirova. Formation of national attention in innovative education - preschool educational schools \ \ European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences 2020 й. Б.108-111
10. K.S. Khudoyberdiyevna. Proverbs - a source of upbringing the moral qualities of the personality of preschoolers \ \ Asian Journal of Multidimensional Research 2021= 7.699
11. K.A.Xamrayevna. To The Question on Neuropedagogic Possibilities of Formation of Creative Activity at Children of the Senior Preschool Age // International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT). - General Rublik licens. – Spanish, 2019. -Vol. 16. - N 2. - 2019, - P. 265-267.
12. K.A. Khamraevna. Achievement of development of creative activity of preschool children on the basis of integration of preschool educational content // Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities - India, Issue 04, April 2022.- Vol. 12.- P. 6-бет.
13. Г.У Холбоева.Содержание и методика проведения физкультурных досугов в дошкольных учреждениях. Вестник современной науки, 131-133.2016 г
14. G.U Kholboyeva. Improvement of methodological preparation of future educators for the formation of ecological literacy of children..Theoretical & Applied Science, 355-359. 2020 y.
15. Г.У Холбоева. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik talim tarbiya berishda zamonaviy yondashuv. Инноватси в педагогике и психологии. 2020

LINGVISTIK KOMPONENTNING TALABALAR KASBIY KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANISHDAGI AHAMIYATI

Pulatova Durdona Ravshanovna

Toshkent davlat pedagogika universiteti doktoranti, ORCID:0000-0001-9685-8244

durdonapulatova88@gmail.com

Annotatsiya. Kasbiy kommunikativ kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bu lingvistik komponent hisoblanadi. Ushbu komponent talabaning kasbiy kontekstda til birliklarini to'g'ri va maqsadga muvofiq qo'llay olish qobiliyatini ifodalaydi. Ayniqsa, geografiya yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning chet tilida professional terminlar, atamalar, grammatik strukturalar va leksik birliklarni puxta o'zlashtirishi zarur hisoblanadi. Ushbu maqolada, Lingvistik komponentning talabalar kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishdagi ahamiyati haqida fikr va mulohazalar qilinadi.

Kalit so'zlar: lingvistik komponent, kommunikativ kompetensiya, kasbiy muloqot, til birliklari, grammatik struktura, leksik boylik, professional terminologiya.

THE IMPORTANCE OF THE LINGUISTIC COMPONENT IN THE DEVELOPMENT OF STUDENT COMMUNICATIVE COMPETENCE

Annotation. One of the main components of professional communicative competence is the linguistic component. This component represents the student's ability to correctly and purposefully apply Language units in a professional context. In particular, it is considered necessary for students studying in the direction of geography to thoroughly master professional terms, terms, grammatical structures and lexical units in a foreign language. This article provides feedback and feedback on the importance of the linguistic component in the development of student communicative competence.

Keywords: linguistic component, communicative competence, professional communication, language units, grammatical structure, lexical wealth, professional terminology.

The linguistic component is an important component of professional communicative competence and represents the student's ability to effectively and purposefully use language tools within his specialty. Especially for students studying in the direction of geography, the linguistic component is of great importance, since this area requires clear and scientifically based communication. Students should be able to correctly use special terminology, grammatical structures and lexical unit's characteristic of the field in the process of interpreting geographical concepts, presenting scientific research results and expressing opinions on global problems.

Professional terminology is important for the study of geography, and students need to master such terms in depth. For example, while "latitude" and "longitude" are used to mark location, "erosion" represents the process of soil decay, and "biodiversity" represents the diversity of living organisms. Also, terms such as "tectonic plates" and "precipitation" are necessary to properly understand and interpret geographical processes. In order to ensure that these terms are equally understood at the international level, it is important to develop students' skills to be able to apply them correctly.

The correct use of grammatical structures also serves to express clearly and fluently in geographical texts and speeches. For example, the passive voice is widely used in scientific texts and reports for the purpose of maintaining objectivity ("the data was collected from various sources"). Clause verb clauses ("If the temperature rises, the ice caps will melt") play an important

role in specifying causal relationships. For comparison and description, “more/less than”, “. as... as grammatical constructions such as”, while in the scientific style modal verbs (“can”, “must”, “should”) are actively used.

Professional collocations are also common in the science of geography, and natural communication is formed as a result of the combined use of certain phrases. For example, compounds such as “climate change”, “soil erosion”, “sustainable development” are widely used in scientific texts and form a clear understanding among experts in the field. Mastering these collocations allows students to be able to correctly express themselves in written and oral speech.

Phraseological units and complex vocabulary, on the other hand, serve as important tools in describing geographical phenomena. For example, phrases such as “cause severe flooding” or “experience rapid urbanization” are widely used in describing natural disasters or urbanization processes. The correct use of these expressions ensures the accuracy and fluency of the student in the process of professional communication.

In ESP (English for Specific Purposes) classes on geography, students work with scientific and professional texts with the aim of developing a linguistic component. In this process, students form skills not only to master terminology, but also to compose correct sentences in a professional language, understand grammatical and stylistic aspects, and effectively use them in communication. For example, by analyzing sentences such as “the region experiences high annual precipitation due to its proximity to the equator”, students focus on grammatical structures used to describe natural geographic phenomena. Also, the sentence “Soil erosion has become a significant issue in mountainous areas” helps to understand what phrases are used to illuminate the problem of soil erosion. The sentence “Climate change is affecting biodiversity in tropical zones”, however, serves as one of the important tools for illuminating the environmental changes caused by climate change.

The corpus linguistics approach makes it possible to study the linguistic component in depth. Using tools such as SketchEngine and AntConc, students can independently analyze which terms are most commonly used in real geographic texts, their collocations, and their position in the syntactic structure. For example, the Corpus analysis of the word “erosion” identifies the main compounds – “soil erosion”, “riverbank erosion”, “coastal erosion”. These terminological links form a clear picture of how they are used in professional speech and in what contexts they are used.

Such a practical approach allows students to learn what phrases are used in the professional language, how they occupy a place in the context of the text and their stylistic tasks, while increasing the vocabulary. Especially in the analysis of geographic texts, thorough acquisition of linguistic tools such as “cause-effect” structures, comparative analysis”, “descriptive language” is necessary. “Cause-effect” structures are used in explaining the causal linkages of natural phenomena, such as: “Deforestation leads to an increase in soil erosion rates.” “Comparative analysis” helps compare geographic objects or processes, such as: “the temperature variation is more significant in desert regions compared to coastal areas.” While “Descriptive language” is used to describe geographic environments and phenomena in detail, such as: “the river meanders through lush green valleys, creating a diverse ecosystem.”

Thus, the development of the linguistic component in ESP classes serves not only to master professional terminology for students studying in the specialty of geography, but also to communicate in a scientific style, to develop their written and oral expressions. Conducting analysis using the tools of Corpus Linguistics, on the other hand, allows students to compose scientific texts, study grammar and stylistic aspects, and strengthen their professional communicative

competencies.

The use of various methods and types of training for the purpose of developing the linguistic component in ESP classes gives an effective result for students. Through the Vocabulary profiling method, students will have the opportunity to delve into professional terminology. Within this approach, they understand the relationship between terms by creating a dictionary map, identify synonyms and antonyms, and study how they are used in different contexts. This method serves to increase the vocabulary of students and to understand the logical system of terms.

The Collocation matching exercises method, on the other hand, is aimed at shaping the skill of using terms in the correct combinations. It is important for students to study the most used professional collocations, to apply them in the right pair, as well as to understand in what context they are used in different texts. For example, phrases such as “climate change” or “sustainable development” should not be perceived as independent words, but as a ready-made structure. This training teaches students to learn terminology directly from a professional context and to use it correctly in practical speech.

Sentence completion using domain-specific vocabulary methodology, on the other hand, focuses on developing students' skills in the proper use of science's core terms and grammatical structures. In this approach, they are assigned the tasks of filling out sentences based on scientific and professional texts, choosing suitable terms, and using them in different contexts. This serves not only to better assimilate Language units, but also to develop written and oral speech.

In conclusion, the linguistic component is one of the main tools for students studying in the direction of geography and includes professional terminology, grammatical structures, collocations and phraseological units. The correct assimilation of these elements serves for the effective formation of scientific and professional communication by students and increases their level of preparation for professional activities. Thus, training aimed at the development of the linguistic component in ESP lessons allows students to master professional lexicon, correctly use grammatical structures, draw up scientific and professional texts and form professional communication skills. This helps them effectively use language competencies in their future professional activities.

REFERENCES

1. Vasileva, Maya & Misheva, Stanislava & Poleganova, Dessislava. (2020) Development of communication competence in geography training. 10.18509/GBP.2020.96.
2. Péter Bagoly-Simó. 2024. Handbook of Geography Education. Handbook of Geography Education 183-224-pp
3. Hymes, D. (1972). On Communicative Competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics*, Harmondsworth: Penguin. 269-293.-pp
4. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters. 124-p

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING KASBIY SIFATLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA XORIJIY Tajribalardan FOYDALANISH

Otanazarova Mohira Xamidbekovna

Buxoro davlat universiteti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqola bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy malakalarini takomillashtirishda xorijiy tajribalardan foydalanishning ahamiyatiga bag'ishlangan. O'qituvchining kasbiy malakasi uning samarali pedagogik faoliyatini ta'minlash uchun muhim omil bo'lib, bu jarayonning rivojlanishiga dunyo miqyosida olib borilgan innovatsion pedagogik tadqiqotlar, metodik yondashuvlar va tajribalar katta hissa qo'shmoqda. Xorijiy tajribalar, jumladan, ilg'or o'qitish metodlari, pedagogik texnologiyalar, ta'lim jarayonini takomillashtirishga qaratilgan dasturlarni o'zlashtirish orqali bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy jihatdan tayyorlashni optimallashtirish mumkin. Maqolada xorijdagi ilg'or o'qituvchilik metodlarini tahlil qilish, ularni o'z sharoitlarimizda qo'llash usullari va o'qituvchilarning kasbiy malakalarini oshirishda bu tajribalarning samarali integratsiyasi haqida so'z boradi. Shuningdek, xorijiy tajribalardan foydalanish orqali o'qituvchilarning ilmiy va amaliy bilimlari, ijodiy fikrlash qobiliyatlari hamda innovatsion pedagogik yondashuvlarga bo'lgan tayyorligi mustahkamlanadi. Maqola, pedagogik faoliyatni takomillashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi va ta'lim sohasida ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish zaruratini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: kasbiy sifat, o'qituvchi, xorijiy tajriba, integratsiya, pedagogik faoliyat, ijodiy fikrlash, o'quvchi, pedagogik tadqiqot, amaliyot.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. Данная статья посвящена значимости использования зарубежного опыта в повышении профессиональной квалификации будущих учителей начальных классов. Профессиональная квалификация педагога является важным фактором обеспечения его эффективной педагогической деятельности, развитию этого процесса в значительной степени способствуют инновационные педагогические исследования, методические подходы и эксперименты, проводимые во всем мире. Оптимизировать профессиональную подготовку будущих педагогов можно за счет освоения зарубежного опыта, включающего передовые методы обучения, педагогические технологии, программы, направленные на совершенствование образовательного процесса. В статье рассматривается анализ передовых методов обучения за рубежом, способы их применения в наших собственных условиях и эффективная интеграция этих практик в повышение профессиональной квалификации учителей. Также за счет использования зарубежного опыта укрепляются научные и практические знания педагогов, навыки творческого мышления, готовность к инновационным педагогическим подходам. В статье содержатся практические рекомендации, направленные на совершенствование педагогической деятельности, и подчеркивается необходимость освоения передового зарубежного опыта в сфере образования.

Ключевые слова: профессиональное качество, учитель, зарубежный опыт, интеграция, педагогическая деятельность, творческое мышление, ученик, педагогические исследования, практика.

THE USE OF FOREIGN EXPERIENCE IN IMPROVING THE PROFESSIONAL QUALITIES OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Annotation. This article is devoted to the importance of using foreign experience in improving the professional qualifications of future primary school teachers. The professional competence of the teacher is an important factor for ensuring its effective pedagogical activity, and innovative pedagogical research, methodological approaches and experiments carried out on a global scale contribute to the development of this process. By mastering foreign experiments, including advanced teaching methods, pedagogical technologies, programs aimed at improving the educational process, it is possible to optimize the professional training of future teachers. The article will talk about the analysis of advanced teaching methods abroad, the methods of applying them in our conditions and the effective integration of these experiences in improving the professional qualifications of teachers. Also, through the use of foreign experiences, teachers' scientific and practical knowledge, creative thinking skills and readiness for innovative pedagogical approaches are strengthened. The article includes practical recommendations aimed at improving pedagogical activity and emphasizes the need to master advanced foreign experiences in the field of Education.

Keywords: professional quality, teacher, foreign experience, integration, pedagogical activity, creative thinking, student, pedagogical research, practice.

KIRISH. BMTning 2030 yilgacha mo'ljallangan barqaror rivojlanish kontsepsiyasida "ta'lim tizimini boshqarish, ta'lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish mexanizmlarini amaliyotga joriy etish" dolzarb vazifa etib belgilandi. Bugungi kunda jahondagi etakchi ta'lim muassasalarining tashkiliy va boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish borasidagi tajribasidan mamlakatimiz ta'lim tizimining sifatini boshqarish mexanizmida ijodiy foydalanish ta'lim siyosatini isloh etishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoevning Oliy Majlisga murojaatnomasida "O'zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo'ygan ekanmiz, bunga faqat jadal islohotlar, ilm-ma'rifat va innovatsiya bilan erisha olamiz. Buning uchun, avvalambor, tashabbuskor islohotchi bo'lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur. Shuning uchun ham bog'chadan boshlab oliy o'quv yurtigacha – ta'limning barcha bo'g'inlarini isloh qilishni boshladik. Nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a'zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun, avvalo, ilm-ma'rifat, yuksak ma'naviyat kerak. Ilm yo'q joyda qoloqlik, jaholat va albatta, to'g'ri yo'ldan adashish bo'ladi", – deb ta'kidladilar. [1]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy malakalarini oshirish, ta'lim sifatini yaxshilash va o'quvchilarni zamonaviy bilimlar bilan ta'minlashning muhim shartidir. Bu jarayonda xorijiy ilg'or tajribalar, xususan, Finlandiya ta'lim tizimi katta ahamiyatga ega. Finlandiya ta'limi dunyo bo'ylab eng yaxshi tizimlardan biri sifatida tanilgan bo'lib, uning asosiy xususiyatlaridan biri o'qituvchilarning yuqori malakasi va doimiy ravishda kasbiy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilishidir. Shunday qilib, Finlandiya tajribasidan foydalanish, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy sifatlarini takomillashtirishda samarali va innovatsion usul bo'lishi mumkin. Singapur ta'lim tizimi dunyo bo'ylab yuqori baholangan tizimlardan biri bo'lib, uning muvaffaqiyati o'qituvchilarning yuqori malakasi va doimiy ravishda kasbiy rivojlanishiga asoslanadi. Singapur o'qituvchilari o'z kasbiy faoliyatida innovatsion metodlarni, ta'limning zamonaviy texnologiyalarini va ta'limni samarali tashkil etishning ilg'or usullarini muvaffaqiyatli qo'llashadi. O'qituvchining kasbiy sifatleri faqat uning shaxsiy qobiliyatlariga bog'liq emas, balki u foydalanadigan metodika va pedagogik yondashuvlarga

ham aloqador. Yaponiya ta'lim tizimi o'zining yuqori sifatli ta'limi va o'qituvchilarning kasbiy malakalarini oshirishdagi muvaffaqiyatlari bilan tanilgan. Yaponiyada o'qituvchilarning malakasini takomillashtirishga katta e'tibor qaratiladi va ta'lim jarayoni o'qituvchilarning ilmiy, pedagogik va shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydi. Yaponiya tajribasidan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy malakalarini oshirishda qanday foydalana olishimiz mumkinligi haqida tahlil qilishni maqsad qilganmiz.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi pedagogik jarayonni to'g'ri boshqara olishi uchun chuqur bilim va kasbiy kompetentsiyaga ega bo'lishi lozim. Shuningdek, zamonaviy o'qituvchining imidji ham uning kasbiy muvaffaqiyatlarini belgilaydi. Shu o'rinda Makarenkoning "Bolalarni bizning gap so'zlarimiz emas, balki xatti-harakatlarimiz tarbiyalaydi", degan so'zlarini keltirish mumkin.[2]. O'qituvchi barkamol avlodni tarbiyalash jarayonida ishtirok etar ekan, nafaqat ma'naviy-axloqiy madaniyati bilan atrofdagilarga o'rnak bo'lishi, shu bilan birga, pedagogik mahorat qirralarini namoyon eta olishi, komil insonni tarbiyalashga, yuqori malakali kadrlarni tayyorlash ishiga o'zining munosib hissasini qo'shishi zarur.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Pedagogik mahoratning o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri, bugun yuz berayotgan tub o'zgarishlar zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llashning innovasion yondashuvlari motivatsion, kognitiv, operatsion, akseologik, refleksiv va o'z-o'zini baholash, o'qituvchiga o'zini-o'zi rivojlantirish va zamon ta'lim talablariga javob berishda yanada ko'proq mas'uliyat yuklaydi. Shu bilan birga o'quvchi shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustuvorligi, shakli, vositalari va usullarini tanlashda innovatsion texnologiyalarga asoslanilganligi, o'quvchilarda fanlarni o'rganish va ta'lim olishni davom ettirish uchun tayanch va fanlarga oid umumiy kompetensiyalarni rivojlantirish, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning tajribasidan milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda foydalanish asosiy prinsiplari etib belgilandi. [3]

Finlandiya ta'lim tizimining asosiy xususiyatlari. Finlandiya ta'lim tizimi dunyo miqyosida yuqori baholangan bo'lib, uning muvaffaqiyati o'qituvchilarning kasbiy malakalari, pedagogik mahorati va ilmiy yondashuvlari bilan bog'liq. Finlandiya ta'lim tizimida o'qituvchilarni tayyorlash va ularning kasbiy malakalarini oshirishda quyidagi asosiy tamoyillar ko'zda tutilgan:

1. Yuqori malakali o'qituvchilarni tayyorlash: Finlandiyada o'qituvchilik kasbi yuqori talabga ega bo'lib, o'qituvchilar faqatgina o'qituvchilik fakultetlarida o'qib, ko'p yillik tajriba va ilmiy izlanishlar asosida tayyorlanadi. Ularning malakalari doimiy ravishda baholanadi va yangilanadi.
2. Ilmiy izlanish va tadqiqotlar: Finlandiyada o'qituvchilarni ilmiy tadqiqotlar va pedagogik yangiliklarga moslashishga o'rgatishning ahamiyati katta. O'qituvchilar pedagogik jarayonni doimiy ravishda tadqiqot qilib, o'qitish metodlarini takomillashtirishga intilishadi.
3. Individuumga moslashtirilgan ta'lim: Finlandiyada o'qituvchilar o'z o'quvchilarini individual tarzda rivojlantirishga alohida e'tibor berishadi. Bu, o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlari va ehtiyojlariga mos ta'lim berish orqali, har bir o'quvchining potensialini to'liq ochishga yordam beradi.
4. Pedagogik yetakchilik: Finlandiyada o'qituvchilar o'zlarini faqat o'quvchilarni o'qituvchi sifatida emas, balki ularga pedagogik yetakchilik qiluvchi, motivator sifatida ham ko'radi. Bu yondashuv o'quvchilarda mustaqillikni rivojlantiradi va o'qituvchilarni o'z kasbiga bo'lgan mas'uliyatini oshiradi.

Finlandiya tajribasining bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda qo'llanilishi. Finlandiya tajribasini bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy malakalarini oshirishda qo'llash, nafaqat o'qituvchilik malakasini, balki pedagogik yondashuvlarni takomillashtirishga ham yordam beradi. Quyidagi jihatlar bo'yicha Finlandiya tajribasidan foydalanish mumkin:

1. Yuqori malakali o'qituvchilarni tayyorlash tizimi: Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda yuqori sifatli ta'lim olishlari, ilmiy tadqiqotlar va innovatsion pedagogik usullarni o'rganishlari kerak. Finlandiya ta'lim tizimi kabi, o'qituvchilarga o'qitish metodlarini o'rgatish va ularni pedagogik jarayonlarda mustaqil ishlashga rag'batlantirish zarur.
2. Kasbiy rivojlanish va o'qituvchilarning izlanishlari: Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy rivojlanish jarayoniga doimiy ravishda jalb qilish va ularni ilmiy izlanishlar olib borishga o'rgatish, o'qituvchilik kasbining yuqori darajaga chiqishiga yordam beradi. Finlandiya o'qituvchilari kabi, o'qituvchilarni metodik seminarlar, master-klasslar va konferensiyalarga qatnashish orqali o'z kasbiy malakalarini doimiy ravishda oshirish zarur.
3. Ta'limda individual yondashuv: Bo'lajak o'qituvchilarga o'qituvchilarni individual ravishda o'rgatish, ularning ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos tarzda darslarni tashkil etish ko'nikmalarini rivojlantirish lozim. Bu yondashuv o'qituvchilarni o'z imkoniyatlarini eng yaxshi tarzda amalga oshirishlariga yordam beradi.
4. Pedagogik yetakchilik va motivatsiya: Bo'lajak o'qituvchilarni o'qituvchilarga pedagogik yetakchilik qilishga tayyorlash, ularni motivatsiya qilish, dars jarayonini qiziqarli va samarali qilishga o'rgatish kerak. Finlandiya tajribasi bo'yicha, o'qituvchilar o'qituvchilarning rivojlanishiga rahbarlik qilishda muhim rol o'ynaydi.

Singapur ta'lim tizimining asosiy xususiyatlari. Singapur ta'lim tizimi o'zining samaradorligi va innovatsion yondashuvlari bilan tanilgan. Singapur o'qituvchilarini tayyorlashda va kasbiy rivojlanishini ta'minlashda quyidagi asosiy tamoyillarni o'z ichiga oladi:

1. Yuqori malakali o'qituvchilarni tayyorlash: Singapurda o'qituvchilik kasbi eng talabgir va obro'li kasblardan biri sifatida qaraladi. O'qituvchilarni tayyorlashda yuqori malakali pedagogik va ilmiy o'quv dasturlari, amaliy treninglar va ko'p yillik tajriba asosida malaka oshirish tizimi mavjud.
2. Doimiy professional rivojlanish: Singapurda o'qituvchilarni kasbiy malakalarini oshirish uchun tizimli va muntazam ravishda professional rivojlanish dasturlari amalga oshiriladi. O'qituvchilarni doimiy ravishda yangi pedagogik metodlar va ta'lim texnologiyalari bilan tanishtirish, ularni ta'lim jarayoniga yangiliklarni qo'shishga tayyorlash katta ahamiyatga ega.
3. Pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodlar: Singapurda o'qituvchilarni zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalarni qo'llashga o'rgatishadi. Bu metodlar o'qituvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olishni, interaktiv ta'limni, kritik fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.
4. O'qituvchining tajriba almashish va hamkorlik: Singapurda o'qituvchilar o'rtasida tajriba almashish va hamkorlikning kuchli tizimi mavjud. O'qituvchilar bir-birlariga yordam berish, dars ishlanmalari va metodlarni muhokama qilish orqali o'z bilim va ko'nikmalarini yanada oshiradilar.

Singapur tajribasini bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy sifatlarini takomillashtirishda qo'llash. Singapur ta'lim tizimidan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy malakalarini oshirishda foydalanish, ularning ilmiy va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga katta yordam beradi. Quyidagi jihatlar orqali Singapur tajribasini o'zlashtirish mumkin:

1. O'qituvchilarni yuqori malakali tayyorlash: Singapurda o'qituvchilarni tayyorlashda yuqori standartlar mavjud. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda Singapur tizimida qo'llaniladigan pedagogik metodlar, amaliy mashg'ulotlar va ilmiy tadqiqotlarga e'tibor qaratish zarur. O'qituvchilarni o'quv jarayonida yangi yondashuvlarni qo'llashga tayyorlash, o'qituvchilarning ehtiyojlarini inobatga olish va ta'limni individual tarzda tashkil etish ko'nikmalarini rivojlantirish muhimdir.
2. Kasbiy rivojlanish uchun doimiy treninglar: Singapurda o'qituvchilarni doimiy ravishda yangi metodlar bilan tanishtirish va ularning malakalarini oshirishga katta e'tibor beriladi. Bo'lajak

boshlang'ich sinf o'qituvchilariga o'z malakalarini muntazam ravishda yangilash uchun treninglar, seminarlar va kurslar tashkil etish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni o'rgatish zarur.

3. Pedagogik metodlarni yangilash va innovatsiyalarni qo'llash: Singapur tajribasi bo'yicha, o'qituvchilarni zamonaviy pedagogik metodlarni qo'llashga o'rgatish muhimdir. Bu metodlar o'quvchilarning faolligini oshirish, interaktiv ta'limni rivojlantirish, va o'quvchilarning mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvlarini kuchaytirish imkonini beradi.

4. Hamkorlik va tajriba almashish: Singapurda o'qituvchilar o'rtasida tajriba almashish va hamkorlikning o'zni katta. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini boshqa o'qituvchilar bilan hamkorlik qilishga o'rgatish, ular o'rtasida tajriba va bilim almashishning samarali tizimini yaratish kerak.

Yaponiya ta'lim tizimining asosiy xususiyatlari. Yaponiyada ta'lim tizimi yuqori sifatli va innovatsion yondashuvlarga asoslangan. Yapon ta'limi o'qituvchilarning malakalarini oshirishda quyidagi asosiy tamoyillarni o'z ichiga oladi:

1. Yuqori malakali o'qituvchilarni tayyorlash: Yaponiyada o'qituvchilarni tayyorlash tizimi juda jiddiy va qat'iydir. O'qituvchilar universitetda pedagogika va psixologiya bo'yicha chuqur bilimlarga ega bo'lishadi. Bundan tashqari, o'qituvchilarning malakasini oshirish uchun muntazam ravishda kurslar va treninglar o'tkaziladi.

2. Doimiy kasbiy rivojlanish: Yaponiyada o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirish jarayoni tizimli va davomiy. O'qituvchilar o'z malakalarini har doim yangilab borishlari uchun pedagogik seminarlar, konferensiyalar va metodik mashg'ulotlarda qatnashishadi. Bu o'qituvchilarga yangi pedagogik metodlarni o'rganish va o'z tajribalarini baham ko'rish imkoniyatini beradi.

3. Hamkorlik va jamoaviy ish: Yaponiyada o'qituvchilarning hamkorlikda ishlash va o'z tajribalari bilan o'rtoqlashish tizimi rivojlangan. O'qituvchilar o'rtasida kuchli jamoaviy ish, o'zaro yordam va fikr almashish pedagogik faoliyatning samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

4. Shaxsiy rivojlanishga alohida e'tibor: Yaponiyada o'qituvchilarni nafaqat professional, balki shaxsiy rivojlanishiga ham alohida e'tibor beriladi. Ular o'zlarining pedagogik faoliyatlari orqali o'zlarini doimiy ravishda takomillashtirishga intilishadi va bu jarayonda ularning shaxsiy fazilatlarini muhim ahamiyatga ega.

Yaponiya tajribasini bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy sifatlarini takomillashtirishda qo'llash. Yaponiya ta'lim tizimining tajribasi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy sifatlarini takomillashtirishda katta foyda keltirishi mumkin. Quyidagi jihatlar bo'yicha Yaponiya tajribasidan foydalanish mumkin:

1. Yuqori malakali o'qituvchilarni tayyorlash tizimi: Yaponiyada o'qituvchilarni tayyorlashda ularga pedagogik bilimlar bilan birga zamonaviy texnologiyalarni qo'llash va interaktiv o'qitish metodlarini o'rgatish ustuvor yo'nalishlardan biridir. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda Yaponiya tizimi kabi yuqori malakali dasturlarni ishlab chiqish va o'qituvchilarni o'z sharoitlarimizga mos ravishda tayyorlash zarur.

2. Kasbiy rivojlanish va o'qituvchilarning izlanishlari: O'qituvchilarga kasbiy rivojlanish uchun muntazam ravishda treninglar va seminarlar tashkil etish, ularni ilmiy izlanishlarga, yangi pedagogik metodlarni o'rganishga jalb qilish muhimdir. Yaponiyadagi kabi, o'qituvchilarni o'z bilimlarini yangilab borishga undash va pedagogik jarayonni takomillashtirishga qaratilgan faoliyatni rag'batlantirish lozim.

3. Hamkorlik va tajriba almashish: Yaponiyada o'qituvchilar bir-birlariga yordam berish, metodik yondashuvlarni muhokama qilish va o'zaro tajriba almashish orqali o'z malakalarini oshiradilar. Bo'lajak o'qituvchilarni hamkorlikda ishlashga o'rgatish, o'qituvchilarni bir-birlariga maslahatlar berishga undash va tajriba almashish uchun platformalar yaratish ta'lim tizimining

samaradorligini oshiradi.

4. Shaxsiy rivojlanish: Yaponiyada o'qituvchilarning shaxsiy rivojlanishi o'qituvchining professional rivojlanishi bilan chambarchas bog'langan. Bo'lajak o'qituvchilarni nafaqat pedagogik bilimlarga, balki shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga ham yo'naltirish zarur. Ularning fikrlash, muloqot, qaror qabul qilish va stressga chidamliligini oshirishga katta ahamiyat berish kerak.

Germaniya ta'lim tizimining asosiy xususiyatlari. Germaniya ta'lim tizimi o'qituvchilarni tayyorlash va ularning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash borasida bir nechta muhim xususiyatlarga ega:

1. Yuqori malakali o'qituvchilarni tayyorlash tizimi: Germaniyada o'qituvchilik kasbi eng talabgir kasblardan biri hisoblanadi. O'qituvchilarni tayyorlashda universitet darajasida chuqur pedagogik bilimlar, ilmiy tadqiqotlar, amaliy mashg'ulotlar va tajriba almashish jarayonlari muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilarni tayyorlashda ularning kasbiy mahoratini oshirishga katta e'tibor beriladi.

2. Kasbiy rivojlanish va doimiy malaka oshirish: Germaniya ta'lim tizimida o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi doimiy ravishda qo'llab-quvvatlanadi. O'qituvchilarni yangi pedagogik metodlar va texnologiyalar bilan tanishtirish, ularni o'z faoliyatlarida zamonaviy yondashuvlar qo'llashga o'rgatish uchun kurslar va seminarlar tashkil etiladi.

3. Mavjud metodlarni takomillashtirish va integratsiya: Germaniyada o'qituvchilar o'zlari qo'llaydigan pedagogik metodlarni doimiy ravishda takomillashtirib borishadi. Ular ta'lim jarayonini optimallashtirish va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olish uchun yangi metodlarni sinovdan o'tkazadilar.

4. Innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash: Germaniya ta'lim tizimida o'qituvchilarni innovatsion texnologiyalarni, shu jumladan, interaktiv ta'lim dasturlarini qo'llashga o'rgatish orqali ta'limni samarali tashkil etishadi. Bu o'quvchilarning ilg'or bilimlarni o'zlashtirishiga yordam beradi.

Germaniya tajribasini bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy sifatlarini takomillashtirishda qo'llash, Germaniya tajribasidan foydalanish, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy sifatlarini oshirishda bir nechta muhim jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Yuqori malakali o'qituvchilarni tayyorlash tizimi: Germaniya ta'lim tizimi bo'yicha o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasini oshirish maqsadida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda akademik dasturlarni takomillashtirish zarur. Pedagogik bilimlar, psixologiya, ilmiy tadqiqotlar va amaliy mashg'ulotlarga asoslangan tayyorgarlik tizimi yaratish o'qituvchilarning malakasini oshiradi.

2. Kasbiy rivojlanishning doimiyliigi: Germaniyada o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirish jarayoni doimiy ravishda amalga oshiriladi. Shu sababli, bo'lajak o'qituvchilarni malaka oshirish kurslari va treninglar bilan ta'minlash zarur. Pedagogik metodlar, o'quv texnologiyalarini o'rganish va yangi pedagogik yondashuvlar bo'yicha doimiy ta'lim imkoniyatlari bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy malakalarini oshiradi.

3. Metodik yondashuvlarni takomillashtirish: Germaniyada o'qituvchilar metodik yondashuvlarni doimiy ravishda takomillashtiradilar. O'qituvchilarga turli ta'lim metodlarini qo'llash va individual yondashuvlarni yaratishga yo'naltirilgan treninglar o'tkazish zarur. Shu bilan birga, dars ishlanmalari va pedagogik vositalar bilan tanishtirish, metodik ko'nikmalarni rivojlantirish muhimdir.

4. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash: Germaniyada ta'lim texnologiyalari ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida qaraladi. O'qituvchilarga interaktiv ta'lim dasturlarini qo'llash, kompyuter va boshqa texnologiyalarni samarali ishlatishga o'rgatish zarur. Bu bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, o'quvchilarga zamonaviy bilimlarni

etkazish uchun imkoniyat yaratadi.

5. Jamoaviy ish va hamkorlikni rivojlantirish: Germaniya ta'lim tizimida o'qituvchilar o'rtasida hamkorlik va tajriba almashishning o'zni katta. Bo'lajak o'qituvchilarga jamoaviy ishda qatnashish, pedagogik maslahatlar berish va tajriba almashish orqali kasbiy malakalarni oshirishga yo'naltirilgan faoliyatlar tashkil etish zarur.

Germaniyaning boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash tizimi quyidagi asosiy jihatlarga e'tibor qaratadi:

1. O'qituvchilikka tayyorlash dasturlari: Germaniya o'qituvchilarga intensiv, namunali ta'lim beradi. O'qituvchilikka tayyorlash dasturlari nazariy va amaliy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi, o'qituvchilar pedagogik psixologiya, metodika, va didaktika kabi sohalarida chuqur bilimlarga ega bo'lishadi. Bu o'qituvchilarni kasbiy sifatlarini oshirish uchun asosiy tamoyildir.
2. Stajirovka va amaliyot: Germaniya o'qituvchilariga tajriba o'rtirish imkoniyatlari yaratish uchun stajirovkalar va amaliy mashg'ulotlar taqdim etadi. Ular o'z bilimlarini sinovdan o'tkazib, sinfda qanday muvaffaqiyatli ishlashni o'rganadilar.
3. Malakalarini oshirishga e'tibor qaratiladi. Davlat va xususiy tashkilotlar tomonidan o'qituvchilarga professional rivojlanish kurslari, seminarlar, treninglar tashkil etiladi.
4. Hamkorlik va tajriba almashish: O'qituvchilarni o'zaro hamkorlikka va tajriba almashishga chaqirish tizimi juda rivojlangan. Bu orqali o'qituvchilar bir-birlarining ish uslublarini o'rganadilar va yangi metodlar va strategiyalarni qo'llashni boshlaydilar.
5. Mentorlik tizimi: Germaniyada tajribali o'qituvchilar yangi boshlang'ich o'qituvchilarga mentorlik qilishadi. Bu tizim yangi o'qituvchilarni o'qituvchilik kasbiga tayyorlashda juda muhim rol o'ynaydi, chunki tajribali o'qituvchilardan o'rganish amaliy jihatdan foydalidir.

Germaniya tajribasidan foydalangan holda, O'zbekiston va boshqa mamlakatlarda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy sifatlarini takomillashtirish uchun quyidagi yo'nalishlar tavsiya etilishi mumkin:

- O'qituvchilikka tayyorlash tizimini takomillashtirish: Pedagogik ta'limni yanada zamonaviy va samarali qilish, nazariy va amaliy bilimlarni birlashtirgan dasturlar yaratish.
- Stajirovkalarni kengaytirish: O'qituvchilarga amaliyotga ko'proq vaqt ajratish va tajribali o'qituvchilar bilan birga ishlash imkoniyatlarini yaratish.
- Davomiy ta'lim tizimini kuchaytirish: O'qituvchilarga kasbiy rivojlanish uchun maxsus kurslar va seminarlar tashkil etish.
- Mentorlik tizimini joriy etish: Yangi o'qituvchilar uchun mentorlik tizimini kengaytirish va tajribali o'qituvchilarni o'zaro o'rganish imkoniyatlarini yaratish.

Germaniya tajribalaridan foydalangan holda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy malakalarini oshirishga katta e'tibor qaratilishi kerak. Bu o'qituvchilarni yanada malakali, samarali va o'z ishida muvaffaqiyatli bo'lishiga yordam beradi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida yuqori malakali, kasbiy jihatdan rivojlangan va yangiliklarga ochiq pedagoglar yetishtirish zaruriyati ortib bormoqda. Xususan, boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'zlarining kasbiy kompetentsiyalarini doimiy ravishda oshirib borishlari kerak. Shu maqsadda xorijiy tajribalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada, xorijiy tajribalarni o'rganish va ulardan foydalanish orqali boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy sifatlarini qanday yaxshilash mumkinligi haqida so'z yuritamiz.

1. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy sifatleri. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy sifatleri turli omillarga asoslanadi. Ular orasida ta'lim metodikasi, kommunikatsiya mahorati, o'quvchilar bilan ishlashda psixologik yondashuv, innovatsion texnologiyalarni qo'llash va pedagogik etika kabi jihatlar muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar o'z faoliyatini samarali olib

borish uchun yuqori darajadagi malakaga ega bo'lishi zarur.

2. Xorijiy tajribalardan foydalanishning muhimligi. Dunyo bo'ylab ko'plab mamlakatlar boshlang'ich ta'limni takomillashtirish yo'lida sezilarli yutuqlarga erishdi. Ushbu mamlakatlar tajribalari nafaqat o'qituvchilarni tayyorlash, balki ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishda ham muvaffaqiyatlarga erishgan. Xorijiy tajribalarni o'rganish va ulardan samarali foydalanish, o'z navbatida, o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyalarini oshirishga yordam beradi.

3. Xorijiy tajribalardan misollar. Xorijda boshlang'ich ta'limda o'qituvchilarning kasbiy sifatlarini oshirish bo'yicha turli usullar qo'llanilmoqda. Quyida ba'zi bir mamlakatlarning tajribalarini keltiramiz:

- Finlandiya: Finlandiya ta'lim tizimi dunyo bo'ylab eng yaxshi tizimlardan biri sifatida tanilgan. Finlandiyada boshlang'ich sinf o'qituvchilari juda yuqori malakaga ega. O'qituvchilarni tayyorlash jarayoni davlat tomonidan qat'iy nazorat qilinadi va o'qituvchilar magistratura darajasida ta'lim olishadi. O'qituvchilarni tayyorlashda pedagogik ko'nikmalar, metodik bilimlar, va psixologik jihatlar birgalikda o'rganiladi. Bundan tashqari, o'qituvchilarga innovatsion metodlarni qo'llash va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo'yicha alohida kurslar taklif etiladi.
- Singapur: Singapurda boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda amaliyotga katta ahamiyat beriladi. O'qituvchilar o'z kasbiga nisbatan yuqori mas'uliyatni his qiladilar va pedagogik faoliyatga chuqur bilim va tayyorgarlik bilan kirishadilar. O'qituvchilarni tanlash va tayyorlash jarayonida davlat tomonidan qattiq talablar qo'yiladi, bunda faqat yuqori malakali o'qituvchilarni tayyorlashga e'tibor qaratiladi.
- Japonya: Yaponiyaning boshlang'ich ta'lim tizimida ham o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishga katta ahamiyat beriladi. Yaponiyalik o'qituvchilar muntazam ravishda treninglar, seminarlar va amaliy kurslar orqali o'z bilim va ko'nikmalarini yangilab boradilar. Ta'lim tizimida o'qituvchilar o'z ishlarini jamoa tarzida bajarishadi, bu esa pedagogik innovatsiyalarni keng qo'llashga olib keladi.

4. Xorijiy tajribalarni O'zbekistonda tatbiq etish yo'llari. O'zbekistonda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy sifatlarini oshirish uchun xorijiy tajribalarni amaliyotga tadbiq etish zarur. Quyidagi yo'llar bilan bu maqsadga erishish mumkin:

- Pedagogik kadrlarni o'qitish va tayyorlashning mustahkamlash: O'qituvchilarni yuqori malaka darajasida tayyorlash uchun o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarini yangilash va ularni xorijiy tajribalar bilan boyitish zarur. O'qituvchilarni magistratura darajasida tayyorlash va o'quv jarayonida amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga katta e'tibor qaratish kerak.
- Innovatsion texnologiyalarni joriy etish: O'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalar va ta'lim metodikalaridan foydalanish bo'yicha o'qitish zarur. Dunyodagi eng ilg'or ta'lim texnologiyalarini o'rganish va ulardan foydalanish orqali o'quvchilarning ta'lim sifatini oshirish mumkin.
- Pedagogik jamoalar va hamkorlikni rivojlantirish: O'qituvchilar o'z bilim va ko'nikmalarini o'rtoqlashishi, amaliy tajribalarini boshqalar bilan baham ko'rishlari kerak. Pedagogik jamoalar shakllantirish va bir-biriga yordam beradigan tizimlar yaratish, o'qituvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishiga yordam beradi.
- Keng ko'lamli treninglar va seminarlar O'tkazish: O'qituvchilarni kasbiy jihatdan rivojlantirish uchun muntazam ravishda treninglar, seminarlar va konferensiyalar o'tkazish zarur. Xorijiy mutaxassislarini taklif qilish va ularning tajribalarini o'rgatish o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishda muhim omil bo'ladi.

XULOSA. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy sifatlarini takomillashtirishda xorijiy tajribalardan foydalanish juda muhimdir. Har bir mamlakatning ta'lim tizimi o'ziga xos bo'lib, ular orasidagi tajribalarni o'rganish va tatbiq etish o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishda

katta yordam beradi. O'zbekistonda ham xorijiy tajribalarni inobatga olgan holda, o'qituvchilarni tayyorlash va ularning kasbiy kompetentsiyalarini oshirish uchun bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim. Bu o'z navbatida ta'lim sifatining oshishiga, shuningdek, jamiyatning umumiy taraqqiyotiga xizmat qiladi. Germaniya ta'lim tizimi o'qituvchilarni tayyorlash va ularning kasbiy rivojlanishini ta'minlashda samarali tizimni joriy etgan. Bu tizimda o'qituvchilarni yuqori malakali tayyorlash, doimiy kasbiy rivojlanish, metodik yondashuvlarni takomillashtirish va innovatsion texnologiyalarni qo'llashning muhimligi ta'kidlanadi.

Yaponiyada o'qituvchilarning kasbiy malakalarini takomillashtirish tizimi, o'qituvchilarni doimiy ravishda yangilab borish, ilmiy izlanishlar olib borish va hamkorlikda ishlash orqali ta'lim sifatini yaxshilashga katta yordam beradi. Singapur va boshqa mamlakatlardan farqli o'laroq, Yaponiyada o'qituvchilarga kasbiy rivojlanishning barcha jabhalariga to'liq e'tibor beriladi, bu esa pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi.

Finlandiya ta'lim tizimi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy malakalarini oshirishda muhim o'rnak bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tizimda o'qituvchining kasbiy malakasi va ilmiy izlanishlarga asoslangan pedagogik yondashuvlar orqali ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va o'qituvchilarni motivatsiya qilish alohida ahamiyatga ega. Finlandiya tajribasini o'rganish va uni o'z sharoitlarimizga moslashtirish, bo'lajak o'qituvchilarni yuqori malakali va innovatsion pedagogik metodlarga ega kadrlar sifatida tayyorlashga yordam beradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida" 2017-yil 6-aprel 187- son qarori.
2. Karimova M.O. Pedagogical bases of training of future teachers, "O'zbekiston Milliy universitetining ilm-fan rivoji va jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2023 yil, 12 may
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. – T., 2019. – 9 oktyabr: <https://lex.uz>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 27 fevraldagi PF-4623-sonli "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. – T., 2020. – 28 fevral
5. Raxmonova M.X. Yangi taraqqiyot davrida boshlang'ich ta'limning innovatsion rivojlanish echimlari // "Pedagogik faoliyatning samarali innovatsion amaliyoti, tajriba va yechimlari" / Xalqaro va onlayn ilmiy-amaliy konferensiya 2021 Namangan. B.68-71
6. O'roqov Sh. Oliy ta'lim muassasalarida mutaxassisni innovatsion tayyorlashning didaktik xususiyatlari // Ta'limda innovatsiyalar: strategiya, nazariya va amaliyot. Xalqaro ilmiy maqolalar to'plami. – Samarqand: 2018. I qism. – B.48-52.
7. Ikromjonovna, J. S. (2023). Boshlang'ich sinflarga ta'lim berish jarayonida zamonaviy metod va vositalarning ahamiyati. qo'qon universiteti xabarnomasi, 581-583
8. Nargiza, V. (2023). Tarbiya jarayonida oila mahalla hamda ta'lim muassasalarining o'zaro hamkorligi. Qo 'qon universiteti xabarnomasi, 637-639.
9. Moxira, T. (2024). Boshlang'ich sinfda ta'limning zamonaviy texnologiyalaridan foydalanish. yangi o'zbekistonda ijtimoiy-innovatsion tadqiqotlar, 2(1), 67-71.
10. Shokirjon o'g'li, A. D. (2023). Boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlarning maqsad va vazifasi. qo 'qon universiteti xabarnomasi, 658-660.

GRAVITATSION LINZALAR, QORA TUYNUKLAR VA PLAZMA TA'SIRINING OLIY TA'LIMDA TALABALARGA TUSHUNTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI

Matniyozov Zokir Matyazovich

Urganch davlat pedagogika institutining Aniq va amaliy fanlar fakulteti "Fizika-matematika"
kafedrası o'qituvchisi, zokir.matniyozov@gmail.com

Annotatsiya. Biz mukammal suyuqlik qorong'i materiyasi mavjud bo'lgan holda, qora tuynuk atrofidagi bir xil va notekis taqsimlangan plazmaning gravitatsion zaif linzalashishga ta'sirini o'rgandik. Tadqiqotlarimizda olingan natijalar, ta'lim jarayonida turli pedagogik strategiyalarni qo'llashda qarama-qarshi ta'sirlarni tushunishning ahamiyatini ko'rsatadi. Masalan, mukammal suyuqlik qorong'i materiyasi va plazma parametrlarining ta'siri, zaif maydon rejimida o'quvchilarni yangi bilimlarga yo'naltirishda yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarni tushunishga yordam beradi. Mukammal suyuqlik qorong'i materiyasi tasvir manbalarining umumiy kattalashishini pasaytirganidek, o'qituvchilar yangi mavzularni o'rgatishda, ba'zan ba'zi konseptsiyalarni soddalashtirish va murakkablashtirish zaruriyatini his qilishadi. Plazma esa teskari ta'sir ko'rsatib, kattalashishni oshirganidek, ta'limda turli metodlar va usullar orqali o'quvchilarning bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish mumkinligini ko'rsatadi.

Kalit so'zilar: Qora tuynuk, tortishish linzalari, zaif maydon rejimi, mukammal suyuqlik qorong'i materiya, pedagogik strategiyalar

PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR EXPLANATING GRAVITATIONAL LENSES, BLACK HOLES, AND PLASMA EFFECTS TO STUDENTS IN HIGHER EDUCATION

Abstract. We have studied the effects of uniform and nonuniform plasma around a black hole on gravitational weak lensing in the presence of perfect fluid dark matter. The results obtained in our research demonstrate the importance of understanding the opposing effects when using different pedagogical strategies in the educational process. For example, the effects of perfect fluid dark matter and plasma parameters help to understand the contradictions that arise when guiding students to new knowledge in the weak field regime. Just as perfect fluid dark matter reduces the overall magnification of image sources, teachers sometimes feel the need to simplify and complicate some concepts when teaching new topics. Plasma, on the other hand, has the opposite effect, increasing magnification, demonstrating the possibility of expanding and deepening students' knowledge through different methods and techniques in education.

Keywords: Black hole, gravitational lensing, weak field mode, perfect fluid dark matter, pedagogical strategies

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ ОБЪЯСНЕНИЯ ГРАВИТАЦИОННЫХ ЛИНЗ, ЧЕРНЫХ ДЫР И ЭФФЕКТОВ ПЛАЗМЫ ДЛЯ СТУДЕНТОВ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. Мы изучили эффекты однородной и неоднородной плазмы вокруг черной дыры на гравитационное слабое линзирование в присутствии идеальной жидкой темной материи. Результаты, полученные в нашем исследовании, демонстрируют важность понимания противоположных эффектов при использовании различных педагогических стратегий в образовательном процессе. Например, эффекты идеальной жидкой темной материи и параметры плазмы помогают понять противоречия, возникающие при руководстве

студентами к новым знаниям в режиме слабого поля. Так же, как идеальная жидкая темная материя уменьшает общее увеличение источников изображения, преподаватели иногда чувствуют необходимость упрощать и усложнять некоторые концепции при преподавании новых тем. Плазма, с другой стороны, имеет противоположный эффект, увеличивая увеличение, демонстрируя возможность расширения и углубления знаний студентов с помощью различных методов и приемов в образовании.

Ключевые слова: Черная дыра, гравитационное линзирование, режим слабого поля, идеальная жидкая темная материя, педагогические стратегии.

Kirish. 1916 yilda Albert Eynshteyn tomonidan kashf etilgan umumiy nisbiylik nazariyasining eng muhim elementlaridan biri qora tuynuk soyasi va tortishish linzalarining (kuchli va zaif maydon rejimida) ta'siri hisoblanadi. Bu ta'sir fazo-vaqt egriligi tufayli tortishish obyekti yaqinida yorug'lik nurlarining og'ishiga asoslanadi. Umumiy nisbiylikdagi klassik tortishish linzalari keng miqyosda o'rganilgan va sharhlarda batafsil tavsiflangan [1].

Pedagogik strategiyalarga kelsak, bu jarayonni o'quvchilarga tushuntirishda yuqori darajadagi ilmiy mantiqni qo'llash zarur. Masalan, egri fazo-vaqtdagi fotonlarning harakatini o'rgatish jarayonida, o'qituvchilar o'quvchilarga tortishish linzalarining qanday ishlashini va bu jarayonning ilmiy nazariyalar bilan qanday bog'lanishini ko'rsatishi kerak. Bu yondashuv o'quvchilarga murakkab ilmiy tushunchalarni tushunishda yordam beradi va ularni chuqurroq o'rganishga rag'batlantiradi. Bundan tashqari, ixcham obyekt atrofidagi plazma muhiti elektromagnit to'lqin bilan o'zaro ta'sir qilishi va natijada yorug'lik nurlarining trayektoriyasiga ta'sir qilishi mumkin.

Xususan, Riflarda. [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12] olimlar turli fazo-vaqt metrikalaridagi fotonlar harakatini o'rganishgan va ularning ba'zilar plazmaning tortishish kuchi bilan birga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. foton harakati. Bundan tashqari, dolzarb mavzulardan biri vakuumda kuchli tortishish linzalari; yaqinda kuchli linzalarining nazariy tahlili Riflarda turli fazo-vaqt geometriyalari uchun bir nechta mualliflar tomonidan o'rganiladi. [13, 14, 15].

Qorong'i materiya yoki qorong'i energiya mavjudligiga ba'zi dalillar mavjud va standart kosmologik modelga ko'ra [16] bizning koinotimiz asosan 68% qorong'i energiya, taxminan 27% qorong'i materiya va 5% barion moddalarni o'z ichiga oladi [16]. Qorong'i materiya barion bo'lmagan materiyadir. Shunday qilib, qorong'i energiya yoki qorong'i materiya ixcham obyektlar yaqinidagi astrofizik jarayonlarga ta'sir qiladimi degan savol tug'ilishi mumkin.

To'g'ri, qorong'i materiya ko'rinmas, shuning uchun uni sinab ko'rish qiyin, lekin biz qorong'i materiya yoki qorong'i energiyaning ta'sirini kuzatishdan his qilishimiz mumkin. Shu vaqtdan boshlab, qorong'i materiya qora tuynuk fizikasi xususiyatlarini o'rganish uchun juda muhimdir. Ma'lumki, qora tuynuk atrofida qorong'i materiya yoki qorong'i energiya ham mavjud, shuning uchun biz Koinotdagi qora tuynuk atrofida zarrachalarning harakatini o'rganganimizda, ularning hissasi har doim juda muhim va qiziqarli bo'ladi. Eng so'nggi parchalanishda qorong'i energiya kvintessensiyasi bilan o'ralgan qora tuynuk batafsilroq ko'rib chiqiladi [17]. Kvintessensiya bilan o'ralgan qora tuynuk atrofida fazoviy vaqtning boshqa xususiyatlari Riflarda o'rganilgan. [18, 19].

Qorong'i materiya uchun muqobil model [16] da taklif qilingan, bu erda kvintessens skalyar maydoni mukammal suyuqlik qorong'i materiya sifatida qabul qilinadi. Mukammal suyuqlik qorong'i materiya bilan o'ralgan qora tuynuk yechimi metrik funksiyalarda paydo bo'ladigan logarifmik atamani $\lambda \ln(r/|\lambda|)$ o'z ichiga oladi, bu parametr orqali qorong'i materiyaning o'zgarish hissasiga mos keladi. Qorong'i materiya zaif o'zaro ta'sir qiluvchi massiv zarrachalar orqali hosil bo'ladi, degan fikrdan keyin Rif. [20], u logarifmik atamani o'z ichiga olgan shunga o'xshash qora tuynuk yechimi olingan.

Mukammal suyuqlik qorong'i materiya bilan o'ralgan qora tuynuk atrofidagi fazo vaqtining xususiyatlari [21] da o'rganilgan. Ushbu maqolada olib borilgan tadqiqotning asosiy hisasi plazma muhiti mavjudligida ixcham obyekt atrofida foton harakati yordamida qorong'i materiya uchun mukammal suyuqlik qorong'i materiya modelini sinab ko'rishdir. Gravitatsion linzalar tufayli yorug'lik burilish burchagining kuzatiladigan xususiyatlari ixcham obyekt atrofida qorong'i materiyaning tavsiflovchi model va nazariyaga cheklovlarini olishga yordam beradi. Binobarin, bu bizga qorong'i materiyaning tabiatini va qorong'i materiyaning ta'siri bilan bog'liq astrofizik jarayonlarni tushuntirishga yordam beradi. Xususan, ushbu maqolada biz mukammal suyuqlik qorong'i materiya bilan o'ralgan qora tuynuk atrofidagi foton harakatini ko'rib chiqdik.

Mukammal suyuqlik qorong'i materiyaning yorug'lik egilishiga ta'sirini tahlil qilib, biz Mukammal suyuqlik qorong'i materiya ning mavjudligi yorug'lik burilishini kamaytirishga olib kelishini aniqladik. Bu mukammal suyuqlik qorong'i materiyaning fotonlarga salbiy tortishish ta'siri sifatida talqin qilinishi mumkin, chunki mukammal suyuqlik qorong'i materiya markaziy obyekt va fotonlarni o'rab oladi. Mukammal suyuqlik qorong'i materiya va markaziy obyektning fotonlariga tortishish ta'siri bir-biriga qarama-qarshidir. Ish quyidagicha tartibga solinadi: Bo'l. 1 Biz Shvartssild qora tuynugida mukammal suyuqlik qorong'i materiya mavjudligida plazmaning burilish burchagiga ta'sirini ko'rib chiqamiz. ichida. Biz mukammal suyuqlik qorong'i materiyaning turli parametrlari uchun tasvirni kattalashtirishni o'rganamiz.

Nihoyat, Biz olingan natijalarimizni muhokama qilamiz. Biz yorug'lik tezligini va tortishish doimiylikini ($G = c = 1$.) orqali aniqlaydigan birliklardan foydalandik.

1. Plazma borligida gravitatsion zaif linzalanish

Gravitatsion zaif linzalar, yorug'lik nurlarining tortishish kuchi ta'sirida egilishi hodisasi bo'lib, asosan qora tuynuklar va boshqa gravitatsion obyektlar atrofida kuzatiladi. Plazma borligi bu jarayonga qo'shimcha murakkablik kiritadi. Plazma, o'zining elektromagnit xususiyatlari bilan, yorug'lik nurlarining yo'nalishini o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'lib, bu esa tortishish linzalarining kuchini o'zgartirishi mumkin.

Pedagogik strategiyalarni ko'rib chiqishda, o'quvchilarga plazma va tortishish linzalari o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tushuntirishda aniq vizual materiallar va modellarni ishlatish zarur. Masalan, plazmaning gravitatsion linzalanishiga ta'sirini o'rgatishda, o'quvchilarga elektron simulyatsiyalar yoki vizual yordamchilar orqali plazmaning yorug'likning yo'nalishiga qanday ta'sir ko'rsatishini ko'rsatish samarali bo'ladi.

Bu metodlar o'quvchilarning ilmiy tushunchalarni chuqurroq anglashlariga yordam beradi va murakkab ilmiy jarayonlarni soddalashtirishga imkon yaratadi.

1.1. Mukammal suyuqlik qorong'i materiyada o'lchov maydoni bilan minimal birlashtirilgan tortishish nazariyasi uchun harakat

Mukammal suyuqlik qorong'i materiyasidagi o'lchov maydoni bilan minimal birlashtirilgan tortishish nazariyasida harakat, o'zining ilmiy ahamiyati bilan talabalar uchun murakkab, ammo qiziqarli mavzu hisoblanadi.

Ushbu nazariya, qora tuynuklar va boshqa gravitatsion obyektlar atrofida kuchli gravitatsion ta'sirlar bilan bog'liq hodisalarni tushuntirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu jarayonni pedagogik strategiyalar yordamida tushuntirishda, o'qituvchilar o'quvchilarga tortishish kuchlarining o'zgarishi va o'lchov maydonining roli haqidagi tushunchalarni yaxshilab yetkazishlari kerak. Masalan, ilmiy modellar yoki simulyatsiyalar orqali, o'quvchilar o'lchov maydonidagi harakatlarni vizual tarzda kuzatishlari mumkin.

Bu usul o'quvchilarning ilmiy konsepsiyalarni tezroq va samaraliroq anglashlariga yordam beradi. Mukammal suyuqlik qorong'i materiyadagi o'lchov maydoni bilan minimal birlashtirilgan

tortishish nazariyasi uchun quyidagicha yoziladi [17]

$$Z = \int dx^4 \sqrt{-g} \left(\frac{1}{16\pi G} R + \mathcal{L}_{DM} \right)$$

Bu erda $g = \det(g_{ab})$ metrik tensorning determinanti, R esa Ricci skalyari, G esa Nyutonning tortishish doimiysi va $\mathcal{L}_{DM}$ mukammal suyuqlik qorong'i materiya uchun Lagranj zichligi.

Shvartssild koordinatalarida (t, r, θ, φ) mukammal suyuqlik qorong'i materiya botgan statik va sferik simmetrik qora tuynukni tavsiflovchi metrik [20] tomonidan berilgan.

$$ds^2 = -f(r)dt^2 + f(r)^{-1}dr^2 + r^2 d\Omega^2$$

dan

$$f(r) = 1 - \frac{2M}{r} + \frac{\lambda}{r} \ln \frac{r}{|\lambda|}$$

Bu erda MM qora tuynukning massasi va λ parametri qorong'i materiyaning zichligi va bosimi bilan bog'liq [20].

Quyida ko'rsatilgandek aniqlangan zaif maydonning taxminiyligini ko'rib chiqamiz:

$$g_{\alpha\beta} = \eta_{\alpha\beta} + h_{\alpha\beta}$$

Bu erda $\eta_{\alpha\beta}\eta_{\alpha\beta}$ yassi geometriyaning ifodasi va $h_{\alpha\beta}h_{\alpha\beta}$ quyidagi umumiy xususiyatlarga ega bo'lgan tekis fazo-vaqt geometriyasining egilishidir[5]:

$$\eta_{\alpha\beta} = \text{diag}(-1, 1, 1, 1)$$

$$h_{\alpha\beta} \ll 1, h_{\alpha\beta} \rightarrow 0 \text{ keyin } x^i \rightarrow \infty$$

$$g^{\alpha\beta} = \eta^{\alpha\beta} - h^{\alpha\beta}, \quad h^{\alpha\beta} = h_{\alpha\beta}$$

Bu erda biz Shvartssild fazoviy geometriyasida mukammal suyuqlik qorong'i materiya ishtirokida plazmaning tortishish burilish burchagiga ta'sirini o'rganamiz.

Plazma muhiti ishtirokidagi burilish burchagining asosiy ifodasini ko'rib chiqing [5, 8]

$$\hat{\alpha}_k = \frac{1}{2} \int_{-\infty}^{\infty} \left(h_{33} + \frac{h_{00}\omega^2 - K_e N(x^i)}{\omega^2 - \omega_2^2} \right)_k dz$$

bu yerda $N(x^i) N(x^i)$ plazmadagi zaryadlangan zarrachalar konsentratsiyasi, ω va ω_e mos ravishda

foton va plazma chastotalari. $K_e = \frac{4\pi e^2}{m_e} K_e = \frac{4\pi e^2}{m_e}$ plazma zarrasining doimiy qiymati.

Boshqa tomondan, yuqordagi tenglamani boshqa ko'rinishda [5] sifatida qayta yozish mumkin:

$$\hat{\alpha}_b = \frac{1}{2} \int_{-\infty}^{\infty} \frac{b}{r} \left(\frac{dh_{33}}{dr} + \frac{1}{1 - \omega_e^2/\omega^2} \frac{dh_{00}}{dr} - \frac{K_e}{\omega^2 - \omega_2^2} \frac{dN}{dr} \right) dz$$

$\hat{\alpha}_b \hat{\alpha}_b$ qiymati ham manfiy (ixcham obyektga qarab) va musbat (ixcham obyektдан uzoqda) bo'lishi mumkin.

Kuchsiz maydon rejimida mukammal suyuqlik qorong'i materiya bilan o'ralgan ixcham obyektдан katta masofada r masofada fazoviy vaqt ko'rsatkichi quyidagicha ifodalanishi mumkin.

$$ds^2 = ds_0^2 + \left(\frac{R_s}{r} - \frac{\lambda}{r} \ln \frac{r}{|\lambda|} \right) dt^2 + \left(\frac{R_s}{r} - \frac{\lambda}{r} \ln \frac{r}{|\lambda|} \right) dr^2$$

bu yerda $ds_0^2 = -dt^2 + dr^2 + r^2(d\theta^2 + \sin^2\theta d\phi^2)$

$ds_0^2 = -dt^2 + dr^2 + r^2(d\theta^2 + \sin^2\theta d\phi^2)$ tekis fazodagi chiziqli element va biz $R_s = 2M$ $R_s = 2M$ yozuvidan foydalandik.

Tenglamani hisoblash uchun. (7) dekart koordinatalaridagi $h_{ab}h_{ab}$ komponentlarini ko'rinishda qayta yozish mumkin

$$h_{00} = \left(\frac{R_s}{r} - \frac{\lambda}{r} \ln \frac{r}{|\lambda|}\right) \quad h_{ik} = \left(\frac{R_s}{r} - \frac{\lambda}{r} \ln \frac{r}{|\lambda|}\right) n_i n_k \quad h_{33} = \left(\frac{R_s}{r} - \frac{\lambda}{r} \ln \frac{r}{|\lambda|}\right) \cos^2 \mathcal{X}$$

bu yerda yangi $\cos^2 \mathcal{X} = z^2/(b^2 + z^2)$ va $r^2 = b^2 + z^2$ yozuvlari kiritiladi. $h_{00}h_{00}$ va $h_{33}h_{33}$ ning hosilasini osongina hisoblash va olish mumkin.

$$\frac{dh_{33}}{dr} = -\frac{3z^2 R_s}{r^4} - \frac{\lambda z^2}{r^4} + \frac{3\lambda z^2 \ln\left(\frac{r}{|\lambda|}\right)}{r^4}$$

$$\frac{dh_{00}}{dr} = -\frac{\lambda}{r^2} + \frac{\lambda \ln\left(\frac{r}{|\lambda|}\right)}{r^2} - \frac{R_s}{r^2}$$

Endi burilish burchagi ifodasini quyidagi shaklda ajratish mumkin [8]:

$$\hat{\alpha}_b = \hat{\alpha}_1 + \hat{\alpha}_2 + \hat{\alpha}_3$$

bilan

$$\hat{\alpha}_1 = \frac{1}{2} \int_{-\infty}^{\infty} \frac{b}{r} \frac{dh_{33}}{dr} dz \quad \hat{\alpha}_2 = \frac{1}{2} \int_{-\infty}^{\infty} \frac{b}{r} \left(\frac{1}{1 - \omega_e^2/\omega^2} \frac{dh_{00}}{dr} \right) dz \quad \hat{\alpha}_3 = \frac{1}{2} \int_{-\infty}^{\infty} \frac{b}{r} \left(-\frac{K_e}{\omega^2 - \omega_e^2} \frac{dN}{dr} \right) dz$$

Bu erda yangi belgilar $\hat{\alpha}_1, \hat{\alpha}_2$ va $\hat{\alpha}_3$ mos ravishda tortishish, bir xil va bir jinsli plazma muhiti ta'sirida burilish burchagi hissasiga to'g'ri keladi.

Plazma muhitining burilish burchagiga ta'sirini o'rganish uchun biz (10) tenglamadan foydalanamiz.

1.2 Burilish burchagiga bir jinsli plazmaning ta'siri

Bu erda $\hat{\alpha}_{uni1}$ va $\hat{\alpha}_{uni2}$ $\hat{\alpha}_{uni1}$ va $\hat{\alpha}_{uni2}$ bir jinsli plazma tufayli burilish burchagiga hissa sifatida talqin qilinishi mumkin va plazmaning bir xil taqsimlanishi tufayli $\hat{\alpha}_{uni3} = 0$ (10), (9) va (12) tenglamalardan foydalanib, bir xil plazma va mukammal suyuqlik qorong'i materiya bilan o'ralgan ixcham obyekt atrofidagi fotonlar uchun burilish burchagi formulasini osongina olish mumkin:

$$\hat{\alpha}_{uni} = -\left(\frac{\lambda}{b} + \frac{\lambda \ln \frac{1}{|2\lambda|}}{b} - \frac{R_s}{r} \right) - \left(\frac{\lambda \ln \frac{1}{|2\lambda|}}{b} - \frac{R_s}{r} \right) \left(\frac{\omega^2}{\omega^2 - \omega_e^2} \right)$$

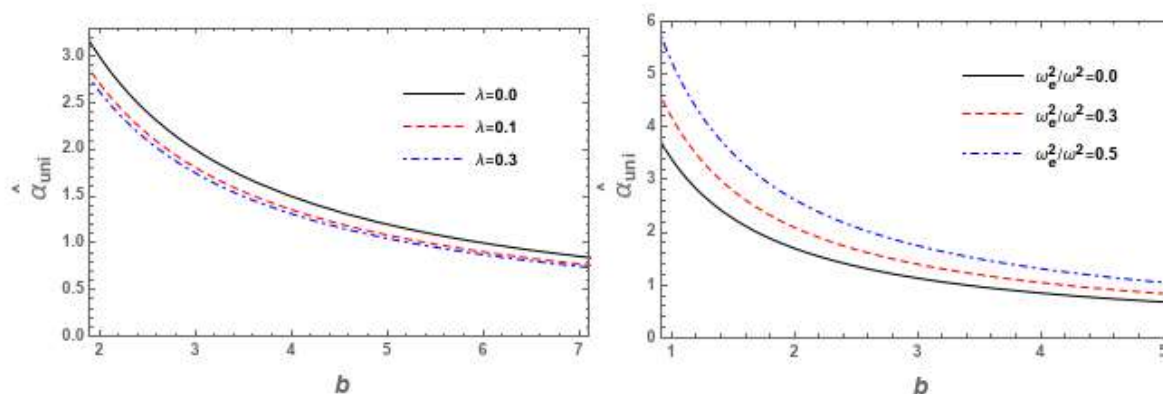
1-rasmda Mukammal suyuqlik qorong'i materiya va plazma parametrlarining turli qiymatlari uchun burilish burchagining fotonlarning b parametriga bog'liqligi ko'rsatilgan.

2-rasmda burilish burchagi shaklining plazma va qorong'i materiya parametrlarining sobit qiymatlari uchun bog'liqligi ko'rsatilgan.

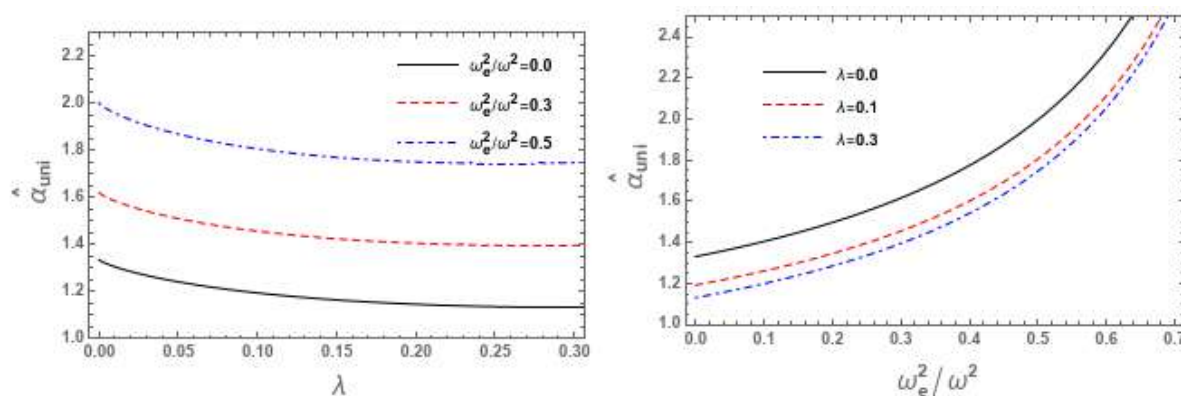
Anjirlardan. 1 va 2 da Mukammal suyuqlik qorong'i materiya parametrining ortishi bilan burilish burchagi pasayganini ko'rish mumkin.

Boshqa tomondan, plazma muhitining mavjudligi fotonlarning tortishish burchagini

oshiradi. E'tibor bering, burilish burchagi b parametrining oshishi bilan nolga intiladi.

1-rasm: Mukammal suyuqlik qorong'i materiya parametri λ (chap panel) va plazma muhiti (o'ng panel) ning turli qiymatlari uchun burilish burchagi $\hat{\alpha}_{uni}$ ning b parametriga bog'liqligi.

2-rasm: Ta'sir parametrining belgilangan qiymati uchun $\hat{\alpha}_{uni}$ Burilish burchagi $\hat{\alpha}_{uni}$ mukammal suyuqlik qorong'i materiya parametri λ (chap panel) va plazma muhiti (o'ng panel) ga bog'liqligi $b = 3M$.

2. Gravitatsion linzalar va qora tuynuklar mavzusini ta'lim jarayonida qo'llash

2.1 Vaziyatli muammolar qo'yish

Talabalarga yuqoridagi va quyidagi kabi savollar orqali muammoli vaziyat yaratish mumkin: "Agar yorug'lik nuri qora tuynuk yaqinidan o'tsa, uning yo'nalishi qanday o'zgaradi?" yoki "Nega uzoq galaktikalar tasviri linza shaklida ko'rinadi?"

Bunday savollar muhokama va ilmiy izlanishga undaydi.

1.2 Vizual ta'sir vositalari

Simulyatsiyalar: Gravitatsion linzalarni va yorug'likning qora tuynuk yaqinida egilish jarayonini ko'rsatish uchun Stellarium, GeoGebra, MATLAB, Mathematica yoki Python (Matplotlib) boshqa vizual dasturlardan foydalanish.

Tasviriy materiallar: Hubble teleskopi orqali olingan gravitatsion linzalar tasvirlarini tahlil qilish. Model yasash: Gravitatsion linzalarni oddiy optik linza yordamida sinovdan o'tkazish.

2.3 Matematik modellashtirish

Gravitatsion linza effektini oddiy formulalar orqali talabalarga tushuntirish mumkin. Yorug'lik burchagining egilishi formulalarini fizik tenglamalar asosida ko'rib chiqish. Qora tuynukning fazoviy strukturasi va yorug'lik trayektoriyasini differensial tenglamalar yordamida modellashtirish.

3. Plazma muhitining yorug'lik nurlari ta'siriga ta'limiy yondashuv

1.1 Laboratoriya mashg'ulotlari

Yorug'likning turli muhitlarda sochilishi va egilish jarayonini o'rganish uchun laboratoriya tajribalarini tashkil qilish.

Elektromagnit to'lqinlarning plazma muhitida qanday o'zgarishini modellashtirish.

3.2 O'quv loyihalari

Talabalarga mustaqil loyiha sifatida yorug'likning qora tuynuk atrofidagi trayektoriyasini hisoblash yoki plazma muhitining yorug'lik trayektoriyasiga ta'sirini simulyatsiya qilish topshirig'ini berish.

4. Ilmiy izlanish ko'nikmalarini rivojlantirish

4.1 Tadqiqot yondashuvi

Talabalarga mavzuni chuqurroq tushunish uchun ilmiy maqolalar bilan ishlash va olingan ma'lumotlarni tahlil qilish topshirig'ini berish. Maqolada muhokama qilingan mukammal suyuqlik qorong'u materiya modeli va plazma ta'sirini muhokama qilish yaxshi amaliyot bo'ladi.

4.2 Interaktiv muhokamalar

"Dark matter" yoki mukammal suyuqlik qorong'u materiya modellarining astrofizik jarayonlarga qanday ta'sir qilishini talabalarga turli nazariy yondashuvlar bilan tushuntirish.

4.3 Talabalar ilmiy loyihalari

Talabalarga quyidagi yo'nalishlarda ilmiy loyihalar berish mumkin. Gravitatsion linza modellarini dasturiy simulyatsiyalar yordamida ishlab chiqish. Plazma va qora tuynuklar ta'sirining yorug'lik trayektoriyasiga ta'sirini matematik modellashtirish.

Xulosa. Ushbu maqolada qora tuynuk atrofida plazma muhiti va mukammal suyuqlik qorong'u materiyaning gravitatsion linzalanish jarayoniga ta'siri tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mukammal suyuqlik qorong'u materiya yorug'likning burilish burchagini kamaytirsa, plazma esa aksincha, bu burilish burchagini oshirish xususiyatiga ega. Bu esa, fazo-vaqt metrikalarining yorug'lik nurlari trayektoriyasiga qanday ta'sir qilishini chuqurroq tushunishga imkon yaratadi. Pedagogik nuqtayi nazardan qaranganda, bu ilmiy tushunchalarni talabalarga yetkazishda turli strategiyalardan foydalanish zarurati ta'kidlandi. Gravitatsion linzalar va qora tuynuklar mavzusini yuqori ta'lim tizimida o'qitishda quyidagi yondashuvlar samarali bo'lishi mumkin. Simulyatsiyalar, grafik tasvirlar va interaktiv modellar yordamida talabalar murakkab fizik hodisalarni tushunishlari osonlashadi. Yorug'lik nurlarining qora tuynuk atrofida qanday harakatlanishini differensial tenglamalar yordamida tushuntirish orqali talabalar fundamental ilmiy model va formulalarni qo'llashni o'rganadilar. Yorug'likning turli muhitlarda egilishi va plazma bilan o'zaro ta'siri bo'yicha laboratoriya tajribalarini o'tkazish talabalar bilimini mustahkamlaydi. Qiziquvchanlikni oshirish va ilmiy izlanish ko'nikmalarini shakllantirish uchun talabalar uchun muhokamalar va loyihalar tashkil qilish muhimdir. Umuman olganda, ushbu maqola orqali gravitatsion linzalar, qora tuynuklar va plazma ta'sirining nafaqat ilmiy jihatlarini, balki pedagogik nuqtayi nazardan ham qanday tushuntirilishi mumkinligi haqida muhim xulosalar berildi. Bu esa, fizikani yuqori ta'lim tizimida yanada samarali o'qitish va talabalar ilmiy bilimlarini chuqurlashtirish uchun muhim vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

- [1] Decree PQ-231 of the President of the Republic of Uzbekistan, "Additional Measures for Improving the System of Continuous Professional Development for Employees of Preschool and School Education Organizations." June 21, 2024. <https://lex.uz/uz/docs/6981085>
- [2] A. Rogers, Frequency-dependent effects of gravitational lensing within plasma, Monthly Notices of the Royal Astronomical Society, Vol. 451, 17-25 (2015).

- [3] Karimov, I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. Tashkent: O'zbekiston, 1997.
- [4] A. Broderick and R. Blandford, Covariant magnetoionic theory - I. Ray propagation, Monthly Notices of the Royal Astronomical Society, Vol. 342, 1280-1290, (2003).
- [5] G. S. Bisnovatyi-Kogan and O. Y. Tsupko, Gravitational lensing in a non-uniform plasma, Monthly Notices of the Royal Astronomical Society, Vol. 404, 1790-1800 (2010).
- [6] V. S. Morozova, B. J. Ahmedov, and A. A. Tursunov, Gravitational lensing by a rotating massive object in a plasma, Astrophysics and Space Science, Vol. 346, 513-520 (2013).
- [7] A. Hakimov and F. Atamurotov, Gravitational lensing by a non-Schwarzschild black hole in a plasma, Astrophysics and Space Science. Vol. 361, 112-118 (2016).
- [8] F. Atamurotov, A. Abdujabbarov, and J. Rayimbaev, Weak gravitational lensing Schwarzschild-MOG black hole in plasma, European Physical Journal C, Vol. 81, 118 (2021).
- [9] G. Z. Babar, F. Atamurotov, and A. Z. Babar, Gravitational lensing in 4-D Einstein-Gauss-Bonnet gravity in the presence of plasma, Physics of the Dark Universe, Vol. 32, 100798 (2021).
- [10] G. Z. Babar, F. Atamurotov, S. Ul Islam, and S. G. Ghosh, Particle acceleration around rotating Einstein-Born Infield black hole and plasma effect on gravitational lensing, Physical Review D, Vol 103, 084057 (2021).
- [11] F. Atamurotov, S. Shaymatov, P. Sheoran, and S. Siwach, Charged black hole in 4D Einstein-Gauss-Bonnet gravity: particle motion, plasma effect on weak gravitational lensing and center-of-mass energy, Journal of Cosmology and astrophysical Physics, Vol. 08, 045 (2021).
- [12] F. Atamurotov, S. Shaymatov, B. Ahmedov, Particle Motion and Plasma Effects on Gravitational Weak Lensing in Lorentzian Wormhole Spacetime, Galaxies, Vol. 9, 54 (2021).
- [13] K. S. Virbhadra and G. F. R. Ellis, Schwarzschild black hole lensing, Physical Review D, Vol. 62, 084003 (2000).
- [14] V. Bozza, Gravitational lensing by black holes, General Relativity and Gravitation, Vol. 42, 2269-2300 (2010).
- [15] S. Chakraborty and S. Sengupta, Strong gravitational lensing a probe for extra dimensions and Kalb-Ramond field, Journal of Cosmology and Astro-particle Physics, Vol. 2017, 045 (2017).
- [16] Planck Collaboration, Planck 2015 results. XIII. Cosmological parameters. Astronomy and Astrophysics, Vol 594, A13 (2016).
- [17] V. V. Kiselev, Quintessence and black holes, Classical Quantum Gravity, Vol. 20, 1187-1197 (2003).
- [18] C. A. Benavides-Gallego, A. Abdujabbarov, and C. Bambi, Rotating and non-linear magnetic-charged black hole surrounded by quintessence, Physical Review D, Vol. 101, 044038 (2020).
- [19] S. G. Ghosh, Rotating black hole and quintessence, European Physical Journal C, Vol 76, 222 (2016).
- [20] M. H. Li and K. C. Yang, Galactic dark matter in the phantom field, Physical Review D, Vol 86, 123015 (2012).
- [21] P. Schneider, J. Ehlers, and E. E. Falco, Gravitational Lenses, XIV (Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg; New York, 1999), p. 560. Also, Astronomy and Astrophysics Library (1999).
- [22] X. Er and A. Rogers, Two families of astrophysical diverging lens models, Monthly Notices of the Royal Astronomical Society, Vol. 475, 867-878 (2018).

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA BIRINCHI GURUH S-ELEMENTLARI
MAVZUSINI O'QUVCHILARIGA O'QITISH JARAYONIDA BARQAROR
TARAQQIYOT MASALALARINI INTEGRATSIYALASH

Urazbayeva Gulnoza Zaxirovna

Urganch davlat pedagogika instituti, laborant, uzguli50@gmail.com

Ataullayev Zokir Maxsudovich, Urganch davlat pedagogika instituti dotsenti,
zokirjon16081987@gmail.com,

Masharipov Vafa Ametovich, Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi,
vafobek.1980@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada 1-guruh s-elementlarini o'qitish jarayonida barqaror taraqqiyot masalalarini qanday integratsiya qilish mumkinligi, dars jarayonida qanday metod va yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiqligi ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, o'quvchilarning ekologik ongini rivojlantirish va ularni atrof-muhitni muhofaza qilishga yo'naltirish masalalari ham tahlil qilinadi. Undan tashqari mahalliy aholi uchun ijtimoiy va iqtisodiy muammolar ham litiy qazib olish bilan bog'liqligi. Qazib olish faoliyati natijasida yerlarning degradatsiyasi va suv resurslarining kamayishi mahalliy fermerlar va chorvadorlar uchun muammolarni keltirib chiqarishi haqida fikrlar yuritilgan.

Shuningdek, barqaror yechim sifatida litiy qazib olish jarayonlarini yanada ekologik xavfsiz qilish yo'llari. Qayta ishlangan litiydan foydalanish va suv resurslaridan samarali foydalanish bo'yicha innovatsion texnologiyalar ishlab chiqilayotgani. Shu bilan birga, litiyga muqobil bo'lgan materiallarni izlash va batareya texnologiyalarini takomillashtirish kelajakda ekologik ta'sirni kamaytirishga yordam berishi mumkinligi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: barqaror taraqqiyot, litiy, natriy, kaliy, metallar, qishloq xo'jaligi, o'g'itlar, zararkunanda, kaliy xlorid, sho'rlanish, tuproq, biologik mikroorganizm, yuvish, sug'orish, yashil o'g'it, akkumulyator, batareya, energiyaatmosfera, resurs, o'qitish, kimyo, ekologiya, ekologik ta'sirlar, global muammolar.

ИНТЕГРАЦИЯ ВОПРОСОВ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В ПРОЦЕСС
ПРЕПОДАВАНИЯ ТЕМЫ S-ЭЛЕМЕНТОВ ПЕРВОЙ ГРУППЫ В
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Аннотация. В данной статье рассматриваются способы интеграции вопросов устойчивого развития в процесс преподавания s-элементов первой группы, а также целесообразность использования различных методов и подходов в учебном процессе. Кроме того, анализируются вопросы развития экологического сознания учащихся и их ориентации на охрану окружающей среды. Также рассматривается связь социальных и экономических проблем местного населения с добычей лития. Обсуждаются последствия добычи, такие как деградация земель и сокращение водных ресурсов, что создает проблемы для местных фермеров и животноводов.

В статье предлагаются устойчивые решения для повышения экологической безопасности добычи лития, в том числе использование переработанного лития и внедрение инновационных технологий для эффективного использования водных ресурсов. Также рассматриваются альтернативные материалы для лития и усовершенствование аккумуляторных технологий, что в будущем может снизить экологическое воздействие.

Ключевые слова: устойчивое развитие, литий, натрий, калий, металлы, сельское хозяйство, удобрения, вредители, хлорид калия, засоление, почва, биологические микроорганизмы, вымывание, орошение, зеленое удобрение, аккумулятор, батарея, энергия,

атмосфера, ресурсы, обучение, химия, экология, экологические воздействия, глобальные проблемы.

INTEGRATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT ISSUES INTO THE TEACHING PROCESS OF GROUP 1 S-ELEMENTS IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS

Annotation. This article explores ways to integrate sustainable development issues into the teaching process of Group 1 s-elements and examines the effectiveness of different methods and approaches in the classroom. Additionally, it analyzes the development of students' environmental awareness and their orientation toward environmental protection. The article also discusses the connection between local social and economic problems and lithium mining. It highlights the environmental consequences of extraction, such as land degradation and water resource depletion, which pose challenges for local farmers and livestock breeders.

Sustainable solutions for making lithium extraction more environmentally friendly are explored, including the use of recycled lithium and innovative technologies for efficient water resource management. Furthermore, the search for alternative materials to lithium and advancements in battery technologies are presented as potential ways to reduce environmental impact in the future.

Keywords: sustainable development, lithium, sodium, potassium, metals, agriculture, fertilizers, pests, potassium chloride, salinization, soil, biological microorganisms, leaching, irrigation, green fertilizer, accumulator, battery, energy, atmosphere, resources, teaching, chemistry, ecology, environmental impacts, global issues.

Kirish. Zamonaviy kimyo ta'limi faqat nazariy bilimlarni o'zlashtirish bilan cheklanmasligi, balki o'quvchilarda atrof-muhitga mas'uliyatli yondashuv va barqaror taraqqiyot tamoyillarini shakllantirishga xizmat qilishi lozim [1]. Ilm-fan va texnologiyalar jadal rivojlanib borayotgan hozirgi davrda, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik barqarorlik va qayta tiklanadigan energiya manbalariga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda [2]. Bu esa ta'lim tizimida ham muhim o'zgarishlarni talab qiladi.

1-guruh s-elementlari (litiy, natriy, kaliy va boshqalar) tabiiy resurslar, ekologiya va texnologik jarayonlarda muhim rol o'ynaydi. Ushbu elementlarning kundalik hayotdagi qo'llanilishi, ularni qazib olish va ishlatishning ekologik oqibatlarini barqaror taraqqiyot bilan bevosita bog'liq. Shuning uchun umumta'lim maktablarida ushbu elementlarni o'qitishda barqaror rivojlanish tamoyillarini integratsiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

1-guruh s-elementlarining umumiy xususiyatlari ishqoriy metallar eng katta atom va ion radiusi hamda eng kam ionlanish potensialiga ega. Shuning uchun bu metallar tashqi qavatidan bitta elektronni chiqarib +1 oksidlanish darajasini namoyon qiladi. Davriy sistemada yuqoridan pastga qarab elementlarning atom va ion radiusi, zichligi ortadi, ionlanish potentsiali, elektronga moyillik, elektromanfiyligi, qaynash va suyuqlanish harorati kamayadi. Bu xususiyatlar ushbu elementlarning qazib olinishi, qayta ishlanishi va qo'llanilish jarayonlarida muhim ekologik va iqtisodiy ta'sirlarni keltirib chiqaradi. Masalan, litiyning past ionlanish potentsiali uni samarali energiya saqlash tizimlari, ayniqsa, qayta zaryadlanuvchi akkumulyatorlar ishlab chiqarishda asosiy materialga aylantirgan. Ammo uning qazib olinishi va qayta ishlanishi suv resurslariga bosim o'tkazib, atrof-muhit muhofazasini talab qiladi. Natriy va kaliy esa qishloq xo'jaligida o'g'it sifatida keng qo'llaniladi, biroq ularning ortiqcha ishlatilishi tuproq va suv havzalarining ifloslanishiga sabab bo'lishi mumkin. Shuning uchun ushbu elementlardan foydalanishda barqarorlik tamoyillarini hisobga olish, ularning atrof-muhitga salbiy ta'sirini kamaytirish muhim ahamiyatga ega.

Barqaror taraqqiyot maqsadlaridan biri tabiiy resurslardan oqilona foydalanishdir. 1-guruh s-elementlari quyidagi jihatlar orqali barqaror taraqqiyot bilan bog'liq:

Natriy va kaliy o'g'itlar shaklida qishloq xo'jaligida keng qo'llaniladi. Ularning noto'g'ri ishlatilishi tuproq degradatsiyasiga olib kelishi mumkin.

Masalan, natriy va kaliy o'g'itlari qishloq xo'jaligida keng qo'llanilib, ekinlarning o'sishi va hosildorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Biroq, ularning noto'g'ri ishlatilishi tuproq sifatining yomonlashishiga, ya'ni tuproq degradatsiyasiga olib kelishi mumkin. Kaliy ekinlarning suv muvozanatini saqlash, hujayra faoliyatini qo'llab-quvvatlash va zararkunandalarga qarshi chidamliligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Kaliyli o'g'itlar, jumladan, kaliy xlorid (KCl) va kaliy sulfat (K_2SO_4), tuproq unumdorligini oshirish uchun keng ishlatiladi. Natriy o'simliklar uchun muhim element bo'lmasa-da, ba'zi o'g'itlar tarkibida natriy mavjud bo'lib, tuproqqa tushganda uning fizik va kimyoviy xususiyatlariga ta'sir qilishi mumkin. Ayniqsa, natriyning ortiqcha miqdorda to'planishi tuproqning sho'rlanishiga olib kelishi mumkin.

Sho'rlanish va ishqorlanish natijasida kaliy xlorid kabi ba'zi o'g'itlar tuproqda xlor ionlarini orttirib, sho'rlanish jarayonini tezlashtirishi mumkin [3]. Natriy miqdorining ortishi tuproqning zaruriy minerallarini yuvib ketishiga va tuz balansining buzilishiga sabab bo'ladi. Tuproq tuzilishining yomonlashishi natriy ionlari tuproq kolloidlarining parchalanishiga sabab bo'lib, tuproq zichlashishiga va suv o'tkazuvchanligining pasayishiga olib keladi. Bu esa o'simliklarning suv va ozuqa moddalarini qabul qilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Biologik faollikning pasayishi ortacha va yuqori darajadagi natriy tuproq mikroorganizmlarining faoliyatini susaytirishi mumkin. Natijada o'simliklar uchun foydali bo'lgan organik moddalarning parchalanish jarayoni sekinlashadi.

O'g'itlarni me'yorda qo'llash kaliy va natriy o'g'itlarini tuproq analiziga asoslanib belgilangan normada ishlatish lozim. Haddan tashqari ko'p ishlatilgan o'g'itlar natijada yerning unumdorligini kamaytirishi mumkin. Sho'rlanishga qarshi tadbirlar sho'rlanish xavfi yuqori bo'lgan hududlarda kaliy sulfat kabi kamroq sho'r hosil qiluvchi o'g'itlardan foydalanish tavsiya etiladi [4]. Tuproqni yuvish uchun yetarli darajada sug'orish va drenaj tizimlaridan foydalanish lozim. Organik o'g'itlar bilan muvozanatlash mineral o'g'itlarni organik o'g'itlar bilan birgalikda ishlatish tuproq sifatining saqlanishiga yordam beradi. Go'ng, kompost va yashil o'g'itlardan foydalanish natriy va kaliy muvozanatini tartibga soladi.

Natriy va kaliy o'g'itlari qishloq xo'jaligi uchun muhim bo'lsa-da, ularning noto'g'ri qo'llanilishi tuproq degradatsiyasiga sabab bo'lishi mumkin. Sho'rlanish, tuproq zichlashishi va biologik faollikning pasayishi kabi muammolar hosildorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, o'g'itlardan oqilona foydalanish va muvozanatli agrotexnik tadbirlarni amalga oshirish tuproq unumdorligini uzoq muddat saqlashning eng muhim omillaridan biridir.

Litiy zamonaviy akkumulyator va batareyalarda ishlatiladi. Uning qazib olinishi ekologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Litiy zamonaviy akkumulyator va batareyalar ishlab chiqarishda keng qo'llaniladi. Uning yuqori energiya zichligi va uzoq umr ko'rish tufayli mobil telefonlar, elektr transport vositalari va energiya saqlash tizimlarida muhim rol o'ynaydi. Ammo litiy qazib olish va uni qayta ishlash jarayonlari ekologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Litiy asosan tuz konlari, magmatik jinslar va gil qatlamlaridan qazib olinadi. Tuzli suv havzalaridan litiy olish jarayoni katta miqdorda suv talab qiladi. Bu ayniqsa qurg'oqchil hududlarda suv resurslarining kamayishiga sabab bo'lishi mumkin. Suv iste'molining ortishi mahalliy ekotizimlarga salbiy ta'sir ko'rsatib, flora va fauna turlarining yo'qolishiga olib kelishi ehtimoli mavjud.

Litiy qazib olish jarayonida ko'plab kimyoviy reagentlar qo'llaniladi, bu esa tuproq va

suvning ifloslanishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa, kislotali eritmalar va og'ir metallar atrof-muhitga zarur yetkazib, ichimlik suvi sifatining yomonlashishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, qazib olish natijasida hosil bo'ladigan chiqindilar uzoq muddat davomida ekologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Karbonat angidrid va boshqa issiqxona gazlarining chiqarilishi litiy qazib olish jarayonida kuzatiladigan muhim muammolardan biridir. Konlarni qazish va rudalarni qayta ishlash jarayonlari katta energiya sarfini talab qiladi, bu esa global isish jarayoniga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, fosil yoqilg'ilar asosida ishlaydigan energiya manbalaridan foydalanish natijasida atmosferaga zararli gazlar ajralib chiqadi.

Mahalliy aholi uchun ijtimoiy va iqtisodiy muammolar ham litiy qazib olish bilan bog'liq. Qazib olish faoliyati natijasida yerlarning degradatsiyasi va suv resurslarining kamayishi mahalliy fermerlar va chorvadorlar uchun muammolarni keltirib chiqaradi.

Barqaror yechim sifatida litiy qazib olish jarayonlarini yanada ekologik xavfsiz qilish yo'llari izlanmoqda. Qayta ishlangan litiydan foydalanish va suv resurslaridan samarali foydalanish bo'yicha innovatsion texnologiyalar ishlab chiqilmoqda. Shu bilan birga, litiyga muqobil bo'lgan materiallarni izlash va batareya texnologiyalarini takomillashtirish kelajakda ekologik ta'sirni kamaytirishga yordam berishi mumkin.

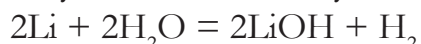
Litiy zamonaviy texnologiyalarning ajralmas qismi bo'lsa-da, uning qazib olinishi ekologik va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun ham bu jarayonni barqarorlashtirish va atrof-muhitga zarur yetkazmaydigan usullarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Natriy va kaliy tuzlarining ko'p ishlatilishi suv havzalarining ifloslanishiga sabab bo'lishi mumkin.

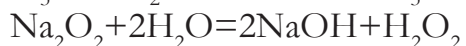
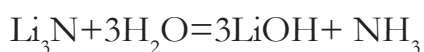
O'quvchilarga ishqoriy metallarning suv bilan reaksiyasini kuzatish orqali ularning faol kimyoviy xususiyatlarini tushuntirish.

Masalan, Rb va Cs suv bilan juda shiddatli, portlash bilan reaksiyaga kirishadi (hatto -108°C da ham muzdan vodorod ajratadi). Ular reaksiya jarayonida suyuqlanadi va ajralib chiqayotgan vodorod yonib ketadi. Kaliy kimyoviy aktivligi jihatdan Rb va Cs ga yaqin. Natriy ham suv bilan shiddatli reaksiyaga kirishadi, lekin unda ajralib chiqayotgan vodorod alanganmaydi.

Litiy suv bilan reaksiyasi boshqalariga nisbatan sekin boradi:

Litiy havoda nafaqat kislorod bilan balki azot bilan ham aktiv tasirlashadi va Li_3N (75% gacha) va Li_2O dan iborat parda bilan qoplanadi. Qolgan ishqoriy metallar peroksidlar (Na_2O_2) va nadperoksidlar (K_2O_4 yoki KO_2) hosil qiladi. Ishqoriy metallarning nitrid, peroksid, nadperoksidlari suv bilan ta'sirlashadi:

Litiydan boshqa ishqoriy metallarning oksidlarini bilvosita usul bilan olinadi. Masalan: $\text{Na}_2\text{O}_2 + 2\text{Na} = 2\text{Na}_2\text{O}$

O'quvchilarga K va Na metallarining olinishlarini tushuntirish.

Masalan, metall holidagi litiy, natriy va kaliy tuzlari suyuqlanmasini (xloridlari) elektroliz qilish yo'li bilan olinadi. Lekin kaliy olishning bu usuli texnikaviy qiyinchiliklar (tok bo'yicha unum kamligi, xavfsizlik texnikasini ta'minlash qiyinligi) tug'dirganligi tufayli keng tarqalmagan. Hozirgi vaqtda sanoatda kaliy olish quyidagi reaksiyalarga asoslangan:

Natriy va kaliy tuzlarining suvga taʼsirini oʻrganish.

Oʻquvchilarga litiy qazib olishning ekologik muammolari haqida savollar berish va muhokama tashkil qilish.

“Barqaror akkumulyator texnologiyalari” mavzusida loyiha ishlari tayyorlash.

Xulosa.1-guruh s-elementlarini oʻqitish jarayonida barqaror taraqqiyot tamoyillarini integratsiyalash oʻquvchilarning ekologik ongini rivojlantirishga, resurslardan samarali foydalanish boʻyicha tushunchalarini shakllantirishga yordam beradi. Amaliy mashgʻulotlar, muammoli taʼlim va loyihaviy yondashuv orqali oʻquvchilar kimyo fanini chuqurroq oʻrganish bilan birga, global ekologik muammolarni ham anglash imkoniyatiga ega boʻladilar.

Undan tashqari IA grupp elementlarining amalda muhim tuzlari: NaCl , Na_2CO_3 , K_2CO_3 , KNO_3 , $\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$, NaHCO_3 (ichimlik soda), $\text{Na}_2\text{SO}_4 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$, $\text{KNaC}_4\text{H}_4\text{O}_6 \cdot 4\text{H}_2\text{O}$ - segnet tuzi (pezelektrik);

NaCl - ovqatga solinadigan zarur modda, oziq ovqat mahsulotlarini, konservalashda, shuningdek natriy gidroksid, xlor, xlorid kislota, soda va boshqalar olish uchun xom ashyo;

Na_2SO_4 - soda va shisha ishlab chiqarishda ishlatiladi. $\text{Na}_2\text{SO}_4 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$ kristallgidrati glauber tuzi deb ataladi. Natriy tuzlari (Na^+ ionlari) alangani sariq rangga boʻyaydi. Bu birikmalardagi natriyni aniqlashning eng seziluvchan usuli;

Kaliy tuzlaridan asosan kaliy oʻgʻitlar sifatida foydalaniladi. K_2CO_3 kimyoviy va billur shisha ishlab chiqarishda xom ashyodir. HNO_3 qora porox olishda ishlatiladi. Kaliy tuzlari (K^+ ionlari) alangani binafsha rangga kirishi haqida bilim koʻnikma va malakalarga ega boʻladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bruno S. Silvestre, Diana Mihaela Țîrcă Barqaror rivojlanish uchun innovatsiyalar: Barqaror kelajak sari harakatlanish/ Toza ishlab chiqarish jurnali// 2019 yil 20 yanvar, 325-332-betlar.
2. Ergashev A., Rudenko I., Davletov S., Azizov A., Akinshina N., Eshchanov R., Karimov B., Saruk O., Volkov A., Botman Y., Raximov A., Salixov P., Mambetullaeva S., Xodjaeva G., Begdullaeva Barqaror taraqqiyotva tabiatshunoslik asoslari. – Toshkent: “Baktria press”, 2016. -300 b.
3. K. Kougiass, E. Sardianou, A. Saiti. Barqaror rivojlanish uchun taʼlimga munosabat va tushunchalar.// Circular Economy and Sustainability. 2022.05.17. 425–445pp.
4. Ataulloyev Zokir Maxsudovich, Masharipov Vafa Ametovich, Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, Barqaror taraqqiyot tushunchalari vositasida kimyo fanlarini oʻqitishni xalqaro baholash tizimiga moslashtirish. // «Urganch davlat pedagogika instituti axborotnomasi» ilmiy-nazariy va metodik jurnal, 2024. №1, dekabr, – B 172–177.

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING JISMONIY TARBIYA INSON KAMOLOTIDA TUTGAN O'RNI HAQIDAGI PEDAGOGIK QARASHLARI

Abdirahmonov Lazizbek Latipboyevich

UrDPI "Jismoniy madaniyat" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolda qadimgi sharq mutafakkir olimlarining inson kamolotida jismoniy mashqlarning ahamiyati, o'rni va mashqlar orqali insonlarda yuzaga kelgan va kelishi mumkin bo'lgan ko'pgina hastaliklarni davolash va oldini olish mumkinligi haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: inson kamoloti, jismoniy tarbiya, jismoniy mahqlar, uyqu, dan olish, uqalash, badantarbiya.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ НА МЕСТО ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В РАЗВИТИИ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. В данной статье приводятся сведения о взглядах древневосточных мыслителей и ученых на значение физических упражнений в совершенствовании человека, их роль в лечении и профилактике многих заболеваний, которые возникают или могут возникнуть у людей, а также о возможности использования.

Ключевые слова: совершенствование человека, физическое воспитание, физические упражнения, сон, отдых, массаж, физкультура.

PEDAGOGICAL VIEWS OF EASTERN THINKERS ON THE PLACE OF PHYSICAL EDUCATION IN HUMAN DEVELOPMENT

Annotation. This article presents information from ancient Eastern thinkers and scholars on the importance and role of physical exercises in human development. It also discusses how exercises can be used to treat and prevent numerous diseases that have occurred or may occur in humans.

Keywords: human development, physical education, physical exercises, sleep, rest, massage, physical fitness.

Kirish. Inson jismini tarbiyalash nafaqat bungi kunda balki bundan bir necha yuz yillar oldin ham dolzarb va muhim ahamiyat kasb etgan. Tarixga nazar solar ekanmiz ota bobolalarimiz, ulug' allomalarimizning bizga qoldirgan nodir asarlari, qimmatli meroslari orqali shrqning buyuk donishmandlari va sarkardalari o'z qarashlarida inson kamolotga erishishi, yaqinlari va o'z jonini mol mulkini asramog'i va albatta vatanini himoya qilishi uchun albatta kuch quvvatga jismonan kamolotga erishmog'i lozim.

Adabiyotlar sharhi. Qadimdan sharq allomalarining inson kamolotida jismoniy tarbiyasi jarayoni haqidagi qarashlari va harakat faoliyatining ahamiyati haqidagi fikr-mulohazalarida o'z aksini topgan (Hashimov K, Nishonova S 2005; Usmanxodajayev T.S., Azamatova N.I., Inoyatov A 2019; Norboyeva S.M 2022).

Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, jismoniy immunitet, mehr-oqibatlilik, mas'uliyatlilik, mehnatsevarlik kabi tushunchalar sharq xalqlarida qadimdan ma'naviy-axloqiy fazilatlar sifatida faylasuflar, mutafakkirlar, pedagoglar e'tiborini jalb etib kelgan. Jumladan, Abu Abdulloh Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sinolarning pedagogik qarashlarida insonning ma'naviy axloqiy va jismoniy fazilatlarini rivojlantirish masalasi ilgari surilgan.

Mazmuni. Sharqning qomusiy olimlari, jahonga mashhur mutafakkirlar Al-Xorazmiy, Abu Rayxon Beruniy, Al-Forobiy, Ibn Sino, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin

Muhammad Bobur va boshqa ko'plab ijodkorlar ma'naviy-ma'rifiy g'oyalarning qudratli qatlamini tashkil etadi. O'zbekiston tarixi va madaniyatida ularning g'oyalari asosida ta'limga ijtimoiy yo'nalish va ahamiyat beradigan yuksak madaniy va kognitiv belgilar shakllandi.

Sharq olimlari-al-Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino maktablarda o'qitishning yangi shakl va uslublarini ta'lim tizimiga, o'quv dasturiga adabiyot, ona tili, matematika, geografiya, tarix, jismoniy tarbiya kabi fanlarni kiritishni taklif qilganlar. Bunday o'quv dasturi yoshlarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish, jismoniy sifatlarini yuksaltirish, ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qilishini ta'kidladilar. Barcha sohalarida umumbashariy bilimlarga ega bo'lgan atoqli olimlarning ilmiy ishlarida o'rta asrlar jismoniy tarbiyasining turli jihatlarini muhim o'rin tutadi.

Abu Nasr Forobiy. O'rta asr musulmon Sharqida "ikkinchi muallim" (ya'ni Arastudan keyingi ikkinchi) sifatida mashhur bo'lgan Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Tarxon ibn Uzlag al-Forobiy 870-yilda Sirdaryo bo'yida daryoning quyilishi yonida joylashgan Farob shahrida tug'ilgan. Ajoyib olim-entsiklopedist, Al-Farobiyning ijodiy merosi juda katta, uning asarlari sonini haligacha aniq hisoblab bo'lmaydi.

Al-Forobiy Arastuning «Metafizika», «Fizika», «Etika», «Ritorika» va boshqa asarlariga batafsil sharhlar yozib, Yevropa va Sharq olimlarini tanishtirdi. Zamondoshlari tilida u "ikkinchi muallim", ya'ni Sharq Arastusi unvoniga sazovor bo'lgan. Al-Farobiy asarlarining eng mashhurlari uning "Hikmat gavhari" va "Fozil odamlar shahri" risolalari edi.

Al-Forobiy oxirgi risolasida shahar-davlatlarni ideal va johil davlatlarga ajratadi. Mufakkir ideal holatni sog'lom inson tanasiga o'xshatadi, uning barcha a'zolari o'zaro bog'langan va tirik mavjudotning hayotini saqlab qolish uchun bir-biriga yordam beradi. Forobiy tanqid qiladigan johil shaharlar qatorida "pastlik va baxtsizlik" shahri ham borki, bu shahar aholisi zavq-shavq – yegulik, ichish, rohat-farog'atga intiladi. Ideal shaharda o'z tarbiyalanuvchilariga ilm va baxtga erishish yo'llarini o'rgatadigan bosh, o'ziga xos o'qituvchi bor. Baxt yo'li – ilm-fan, ta'lim, sog'lom turmush tarzini shakllantirishdir.

Al-Forobiy birinchi bo'lib ta'lim va tarbiya tushunchalariga ta'rif bergan. Ta'lim va tarbiya jarayonida u nafaqat rag'batlantirish usullarini, balki majburlash usulini ham qo'llashni tavsiya qiladi. Al-Forobiy bilimlarni amaliy (hunarmandchilik) va nazariy (ilmiy)ga ajratadi. U shaxsning aqliy, jismoniy va axloqiy barkamol tarbiyasi tarafdori edi.

Insonning tabiiy xossalari sifatidagi oqilona faoliyatidan kelib chiqib, Al-Forobiy inson avtonomiyasining umuminsoniy oqilona tabiati, shaxsning ijodiy faoliyati, inson irodasi erkinligi natijasida barcha odamlarning gumanistik tengligi haqida bir qator xulosalar chiqardi., inson hayotining qiymatidan mustaqil. Forobiy bu masalani o'zining "Fozil shahar aholisi qarashlari haqida risola"da ko'rib chiqqan [3].

Abu Ali ibn Sino. Ibn Sino 980-yili Buxoro yaqinidagi Afshona qishlog'ida kichik amaldor oilasida tug'ilgan. Uning to'liq ismi Abu Ali al-Husaynibn Abdulloh ibnal-Hasan ibn Ali ibn Sinodir. Ibn Sinoning mutolasi zo'r, mehnatsevar edi. Undagi tug'ma qobiliyat, o'tkir zehn, kuchli xotira o'zaro birlashib ketgandi.

IX asr oxiri – X asr boshlariga kelib, o'lkada siyosiy-ijtimoiy vaziyat murakkablashdi. Shu tufayli Ibn Sino Xorazmga–Urganchga ko'chib o'tadi. Xorazmda u bir qancha olimlar bilan hamkorlikda Abu Rayhon Beruniy boshqarayotgan "Ma'mun akademiyasi"da ilmiy ish bilan shug'ullanadi.

Abu Ali ibn Sino o'z asarlarida kamolotga erishishning birinchi mezoni ma'rifatni egallashga da'vat etadi. Ibn Sinoning tarbiyaviy qarashlarida oila va oilaviy tarbiya masalalari keng o'rin olgan. Chunki inson avvalo oilada kamolotga yetadi.

Olim oilada ota-onaning vazifasi va burchiga kata e'tibor beradi. Oila munosabatlariga to'xtalar ekan, ayniqsa, ota-onaning oilada mehnatsevarligi bilan farzandlarini ham kasb va hunarga o'rgatishi borasida muhim fikrlar bayon etadi.

Ibn Sino inson kamolotida jismoniy tarbiyaning muhim ahamiyatini ham nazariy, ham amaliy jihatdan tahlil etadi. Ibn Sinogacha insonning kamolotga yetishida jismoniy tarbiyaning ta'siri haqida bir butun, yaxlit ta'limot yaratilmagan edi. Ibn Sino birinchi bo'lib jismoniy tarbiyaning ilmiy pedagogik jihatdan bir butun sistemasini yaratdi.

Jismoniy mashqlar, to'g'ri ovqatlanish, uyqu, badanni toza tutish tartibiga rioya etish inson sog'ligini saqlashda muhim omillardan ekanligini ham ilmiy, ham amaliy jihatdan asoslab bergan.

Ibn Sino inson organizmini sog'lomlashtirish va kasallikni davolash nuqtai nazaridan qarab, xalq o'yinlaridan biri bo'lgan badantarbiyani 5 ta asosiy qisimga ajratadi, jumladan:

1. Tez harakatlar.
2. Nozik va yengil harakatlar.
3. Kuchliroq harakatlar.
4. O'ta kuchli harakatlar.
5. Gavda uchun mahsus harakatlar.

U badantarbiyaning tez harakatlar guruhiga quyidagilarni kiritadi: ular asosan milliy xalq o'yinlari yoki ularning ayrim unsurlarini ifodalaydi.

Ulug' hakim turli kasallarga chalingan bemorlarni turli o'yinlar vositasi bilan davolashga alohida e'tibor bergan.

Turli kasalliklarni davolashda ruhiy ozuqa berish (xursandchilik) yo'llarini, ya'ni turli xil sayrlar, sayohatlar, kemalarda suzish, tabiat manzaralaridan bahramand bo'lish omillarini ishlatishni tavsiya etgan.

Ibn Sino har bir a'zoning kasalini tuzatish uchun maxsus harakatlar - jismoniy mashqlar borligini eslatadi. Bunda uqalash (massaj) mashqlarini ko'zda tutadi va ularni quyidagi turlarga bo'ladi:

1. Gavdani baquvvat qiluvchi — kuchli uqalash.
2. Gavdani yumshatuvchi kuchsiz uqalash.
3. Ozdiruvchi — davomli uqalash.
4. Gavdani o'stiruvchi — mo'tadil uqalash.

Olimning ta'kidlashicha, uqalash dag'al yoki yengil bo'ladi. Dag'al uqalash dag'al latta bilan amalga oshiriladi. Yengil uqalashni yengil (yupqa) latta bilan bajariladi.

Uqalashlar asosan bo'shashgan a'zolari zichlatish, yumshoqlarini qotirish, dag'alini mayin qilish va qattiqlarini yumshatish maqsadida qilinishini bildiradi. Bundan tashqari, badantarbiya bilan bog'liq uqalashlar to'g'risida ham ta'lim beradi:

- badantarbiyaga tayyorlovchi deb atalgan uqalash (sport trenirovkalari, musobaqalari oldidan hozirgi davrda qo'llaniladi).

- badantarbiyadan keyin qilinadigan uqalash. Buni badanning o'z holiga keltiruvchi uqalash yoki tinchlantiruvchi uqalash deyish mumkin. Bu hol ortiqcha toliqqan, kata yuklamali og'ir mashqlar (trenirovka, musobaqa) bajargandan keyin qo'llaniladi. Ayniqsa, ko'pkari (uloq), poyga, kurashdan keyin uqalash mashqlari hayotda ko'p qo'llaniladi.

Uqalash mashqlarining qon aylanish tizimini tezlatish (maromiga yetkazish), nafas olishni yaxshilash, hazm qilish a'zolarining ish faoliyatlarini to'g'ri yo'lga solishda muhim ahamiyat kasb etishi allomaning ilmiy-amaliy ta'limida to'la o'z mazmunini topganligiga shohid bo'lish mumkin. Ibn Sino salomatlikni saqlash va uni mustahkamlashda dam olish, uyqu va me'yorida ovqatlanish hayotiy zaruriyatligini eng asosiy omillardan deb biladi.

Ibn Sinoning badantarbiya haqidagi ta'limida eng asosiy o'rinlardan birida kurash turlari turadi. Ya'ni «Kurashning turlari ham bir nechadir. Ulardan biri: ikki kurashuvchining har biri o'z raqibining belbog'idan ushlab tortadi, shu bilan birga kurashchi o'z raqibidan qutilishning chorasini qiladi. Ikkinchisi esa qo'yib yubormaslikka harakat qiladi.

Boshqa turi: ikki kurashuvchidan biri ikkala qo'li bilan ikkinchisini mahkam quchoqlab o'ziga tortadi va yonga ag'daradi, bu vaqtda birinchi kurashuvchining o'ng qo'li ostidan o'tishi kerak, (kurashuvchilar) goh qadlarini tiklab, goh egiladilar (kurash) turlari yana ko'krak bilan zarbani qaytarish, ikkinchi bir kishining bo'ynidan ushlab egish, bir-birovlarining oyoqlarini o'z oyoqlari bilan chalkashtirib, chalib yoki oyoqlari bilan ikkinchisining oyoqlarini yirib qilinadigan va polvonlar ishlatadigan harakatlar ham kiradi».

Ibn Sinoning inson salomatligini jismoniy tarbiya vositalari bilan yaxshilash va uni kamolotga yetkazishdagi mutafakkirligi yana shunda ayon bo'ladiki, u gavdaning har bir qismi uchun maxsus harakatlar borligini bashorat bilan aniq misollarda ko'rsatib bergan. Qo'l va oyoq harakatlari, ko'krak va nafas a'zolarining boringki, barcha a'zolarining tabiiy harakatlarini ishga soluvchi mashqlar majmuasini o'z asarlarida mujassamlashtirgan. Bunda tovush – og'iz bo'shlig'idagi barcha a'zolari harakatlantirish (baland-past ovoz chiqarish, tilni chiqarish, tortish, burash, tuflash va h.k.) mashqlarini beigan. Ichki a'zolari ishga tushirish mashqlariga belanchakda uchish, titratish, aravalarda yurish va boshqalarni tavsifa etadi.

Ibn Sinoning ilmiy-pedagogik meroslarida jismoniy tarbiyaning eng muhim vositalari sifatida hammomda cho'milish, sovuq suvda cho'milish, suv va ichimliklarni iste'mol qilish, ovqatlanish, uyqu va dam olish mazmunlari ham joy olgan. Keksalik davridagi jismoniy tarbiya va umuman safar (sayohat) vaqtlarida fasllarga qarab harakat qilish asoslarini ham ko'rsatadi.

Ibn Sinoning jismoniy tarbiya sohalaridagi ilmiy-pedagogik ta'limotini chuqur o'rganish, uni insonlarning yoshi, jinsi, ijtimoiy turmush sharoiti va e'tiqodlariga qarab qo'llash usullarini hozirgi davr talabi asosida keng yo'lga qo'ymoq zarur. Buning uchun esa, eng avvalo, jismoniy tarbiya ta'limini aholi orasida keng targ'ib qilish, uning insonlar salomatligini yaxshilash hamda jismoniy kamolotga eltuvchi mohiyatlarini barcha kishilar ongiga singdirish lozim bo'ladi.[2]

Sohibqiron Amir Temur. Amir temur Ko'ragon ibn Amir Tarag'ay Kesh(Shahrisabz)ning Xo'ja Ilg'or qishlog'ida 1336-yilning 9-aprelida tavallud topgan. U bolalikdan mard, dovyurak, jasur bo'lgan. Harbiy san'atni mukammal egallaydi.

Amir Temur jismoniy tarbiyaga kata e'tibor bergan. Sharqda dilovarlik tarbiyasi, ya'ni yoshlarda mardlik, jasurlikni tarbiyalash asosiy masalalardan sanalgan. Yigitlar bolalikdan merganlik, chavandozlik, suvda suzish, ovchilik, qilichbozlik, shaxmat o'yini kabilarni murabbiylardan o'rganib, bu borada mashq qilari edilar. Buyuk Sohobqiron shunday ta'kidlaydi:

“Cherik tuzib, navkar olmoqda uch qoidaga amal qildim: birinchidan, yigitning kuch-quvvatiga; ikkinchidan, uning qilichni o'ynata olishiga; uchinchidan, aql-zakovotiyu kamolotiga e'tibor qildim. Negakim, kuch-quvvatli yigit har qanday qiyinchiliklarga, azobu uqubatlarga chidamli bo'ladi, qilich o'ynata oladigan kishi raqibini mag'lub eta oladi, oqil navkar har joyda aql-idrokini ishga solib, mushkulotni bartaraf etmog'i mumkin”.

Amir Temurning o'zi aqlni charxlash vositasi bo'lgan shaxmat o'yinida ham mohir bo'lgan. Zero, o'sha davr tarbiyasi — shatranj o'yinini har bir yosh o'rganishi zarur sanalgan.

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur komil inson tarbiyasiga alohida e'tibor qaratgan. Buning uchun kishilarning jisman tayyor bo'lmoqliklari shu zamon talablaridan kelib chiqib kata ahamiyat kasb etgan.

Muslihiddin Sa'diy. Muslihiddin Sa'diyning nomi butun dunyoga mashhur. Alloma tavallud topgan yil turli manbalarda turlicha ko'rsatiladi. Chunonchi, ba'zi manbalarda 1184-yil, 1193-yil,

hamda 1204-yil tarzida qayd etiladi. Muslihiddin Sa'diy ko'hna eronning qadimiy shahri Sherozda tug'ilgan.

Sa'diy "Guliston" asarida inson kamolotining asosiy omillaridan biri jismoniy yetuklik ekanligiga alohida e'tibor beradi. Mardlik, jasurlik, kuchlilik turli zamon va makonlarda ham ulug'lanib kelinadigan hamda har bir yigit o'zida mujassam etishi lozim sanalgan asosiy xislatlardir. bu xislatlar inson gavdasiga emas, uni egallab olishiga bog'liqdir. "Guliston"da jasurlik, epchillik, chaqqonlik, mardlik xislatlari ulug'langan ko'p hikoyalar bayon qilingan. Ana shunday hikoyatlarning birida tuya mingan boy uzoq yo'lga chiqqan boshyalang va oyoqyalang bir musofirga dedi:

"Ey darvesh, qayoqqa brasan, yo'l og'ir yo'l mashaqqatlariga bardosh bera olmay o'lib ketasan, qayt orqangga". Musofir uning gapiga quloq solmay, yo'lida davom etibdi. Karvon manzilga yetib qolganda tuya mingan boy olamdan o'tadi. Shunda musofir darvesh uning o'ligi tepasiga kelib dedi: "Men piyoda yurish mashaqqatidan o'lmadimu, sen nortuyada yurish rohatidan o'lding!"

Bu hikoyatda jismoniy jihatdan chiniqishning inson salomatligini ta'minlashdagi ahamiyati ochib berilishi bilan birga, insonning o'z kuchi va irodasiga bo'lgan ishonchi, ko'ngil xotirjamligi bilan yashash zavqi uning har qanday mashaqqatlarga bardosh bera olishini ta'minlovchi omil ekanligi ko'rsatiladi. Sa'diyning ta'lim vatarbiya masalalari borasidagi qarashlari hayotiy hamda amaliy ekanligi diqqatga sazovordir. [3,4]

Xulosa va takliflar. Taklif va xulosa sifatida quyidagi fikrlarni keltirmoqchimiz:

-barcha ta'lim muassasalarida oquvchi yoshlar va talabalarining yoshiga mos ravishda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishga va o'z-o'zini anglashga yordam beradigan mutafakkirlarimizning asarlarini darslik, o'quv qo'llanmalarda mujassamlashtirish uchun pedagogik-psixologik dasturlarni yaratish;

-oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani bugungi kun talablariga ko'tarish, talaba-yoshlar dunyoqarashiga ta'sir qiluvchi mutafakkirlarimizning asarlarini o'qib o'rganish va uni tahlil qilishga imkoniyat yaratuvchi turli madaniy, ma'rifiy, siyosiy, ijtimoiy tadbirlarni ko'proq tashkil etish;

-bo'lajak pedagoglarda ma'naviy-axloqiy bilimlarni chuqurlashtirish va o'z mutaxassisligini mukammal egallashga xizmat qiladigan tarixiy manbalardan muntazam foydalanish;

-talaba-yoshlar bilan turli sohaning yetakchi, namunali, ya'ni zamonamiz qahramonlari bilan davra suhbatlari va uchrashuvlar o'tkazish, davra suhbatlarini o'tkazishda ularning yosh xususiyatlarini hisobga olish;

talabalarda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirish va ularda milliy o'z-o'zini anglashni shakllantirishda muborak qadamjolarni ziyorat qilish, tarixiy maskanlarga sayohat uyushtirish, xalq og'zaki ijodi hamda ajdodlarimizning bizga qoldirgan ma'naviy va madaniy meroslari bilan yaqindan tanishtirib borish g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

- 1.Hashimov K, Nishonova S. Pedagogika tarixi. T. O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti. Toshkent 2005. 304 bet.
- 2.Usmanxodajayev T.S., Azamatova N.I., Inoyatov A. Ulug' Sharq allomalari v mutafakkirlarining milliy xalq harakatli o'yinlari haqidagi qarashlari. ilmiy nazariy-nazariy jurnal. T. 2019/1.
- 3.Norboyeva S.M. Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari orqali bo'lajak pedagoglarda tayanch ma'naviy kompeteniyalarni rivojlantirish. T. Zamonaviy ta'lim. Toshkent. 2020.
- 4.Qambarov M.M. Pedagogika tarixi. O'quv qo'llanma. T. Bayoz. Toshkent 2022. 288 bet.
- 5.Yo'ldoshev O'.J. Umumiy pedagogika. Darslik. Toshkent. Fan va texnologiyalar. 2019.

JISMONIY TARBIYA VA SPORT MUTAXASSISLARINI MUSTAQIL TA'LIM VA O'Z-O'ZINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK MODEL ASOSLARI

Sharipov Allabergan Kamilovich

Ma'mun universiteti, Sport faoliyatini tashkil etish bo'limi boshligi, p.f.n., dots.

sharipov_allabergan@mamunedu.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini mustaqil ta'lim va o'z-o'zini takomillashtirish jarayoniga muvaffaqiyatli o'tishini ta'minlovchi pedagogik modelni ishlab chiqish va asoslab berish masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot doirasida mustaqil ta'limning nazariy asoslari, sport mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish omillari va pedagogik modelning tarkibiy qismlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, sport, mustaqil ta'lim, o'z-o'zini takomillashtirish, pedagogik model, kasbiy kompetensiya.

ОСНОВЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ И САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ И СПОРТУ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы разработки и обоснования педагогической модели, обеспечивающей успешный переход специалистов по физическому воспитанию и спорту к процессу самостоятельного обучения и самосовершенствования. В рамках исследования анализируются теоретические основы самостоятельного обучения, факторы развития профессиональных компетенций специалистов в области спорта и составляющие педагогической модели.

Ключевые слова: физическое воспитание, спорт, самообразование, самосовершенствование, педагогическая модель, профессиональная компетенция.

FOUNDATIONS OF THE PEDAGOGICAL MODEL FOR INDEPENDENT LEARNING AND SELF-IMPROVEMENT OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS SPECIALISTS

Abstract. This article examines the development and justification of a pedagogical model designed to ensure the successful transition of physical education and sports specialists to independent learning and self-improvement processes. The research analyzes the theoretical foundations of independent learning, factors influencing the development of professional competencies in sports specialists, and the components of the pedagogical model.

Keywords: physical education, sports, self-education, self-improvement, pedagogical model, professional competence.

Kirish. Hozirgi zamonaviy ta'lim tizimida jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi (5,6). Global tendensiyalar shuni ko'rsatmoqdaki, zamonaviy sport va jismoniy tarbiya sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislar o'z bilim va malakalarini doimiy ravishda yangilab borishlari lozim. Oliy ta'lim muassasalarida sport sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislarining doimiy o'z-o'zini takomillashtirishi va mustaqil ta'lim olishiga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Ushbu jarayonni tizimli tashkil etish va uni samarali yo'lga qo'yish hozirgi kunda dolzarb vazifalardan biri sanaladi. Shu sababli, jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini mustaqil ta'limga yo'naltirish va o'z-o'zini takomillashtirish jarayonini qo'llab-quvvatlovchi pedagogik model ishlab chiqish zarur (5,6).

Mamlakatimizda oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish bo'yicha mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish kabi tadbirlar amalga oshirilmoqda (1,2).

Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi malakali pedagog kadrlarni tayyorlash tizimi yildan-yilga murakkablashib bormoqda, biroq hal qilinishi lozim bo'lgan muammolar hamon mavjud. Bular quyidagilardan iborat:

- Mustaqil ta'lim uchun yetarli infratuzilmaning yo'qligi;
- Sport mutaxassislarining mustaqil ta'limga tayyorgarligi yetarli emas;
- Motivatsiya yetishmovchiligi va o'zini-o'zi rivojlantirish muammolari;
- Mustaqil ta'limni nazorat qilish va baholash tizimining yetarli emasligi;
- Innovatsion texnologiyalarning joriy etilishidagi muammolar;
- Xalqaro tajribadan yetarlicha foydalanilmasligi.

Yuqorida keltirilgan muammolar mustaqil ta'lim jarayonini rivojlantirish yo'lidagi asosiy to'siqlardir. Ushbu muammolarni hal qilish uchun:

- ✓ Raqamli ta'lim infratuzilmasini yaxshilash;
- ✓ Sport mutaxassislarini innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga o'rgatish;
- ✓ Motivatsion rag'batlantirish tizimini kuchaytirish;
- ✓ Nazorat va baholash tizimini takomillashtirish;
- ✓ Xalqaro tajribadan faol foydalanish;
- ✓ Amaliy mashg'ulotlarga e'tiborni oshirish kerak bo'ladi.

Bugungi kunda mehnat bozorida mutaxassisligi bo'yicha o'z ustida ishlaydigan, doimiy bilim, malaka va ko'nikmalarini oshirib, yangi texnologiyalardan foydalanuvchi mutaxassislar eng yuqori qadrlanadilar. Bu jismoniy tarbiya va sport sohasidagi mutaxassislarga ham taalluqlidir. Zamonaviy jamiyatda raqamlashtirish sharoitida ta'limga qo'yilayotgan barcha zamonaviy talablardan xabardor bo'lish, o'quv jarayonida turli xil texnologiyalarni qo'llay olish zarur hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi. Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini mustaqil ta'lim va o'z-o'zini takomillashtirish jarayoniga muvaffaqiyatli o'tishini ta'minlovchi pedagogik modelini ishlab chiqish va asoslab berish.

Tadqiqot metodologiyasi Ushbu tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

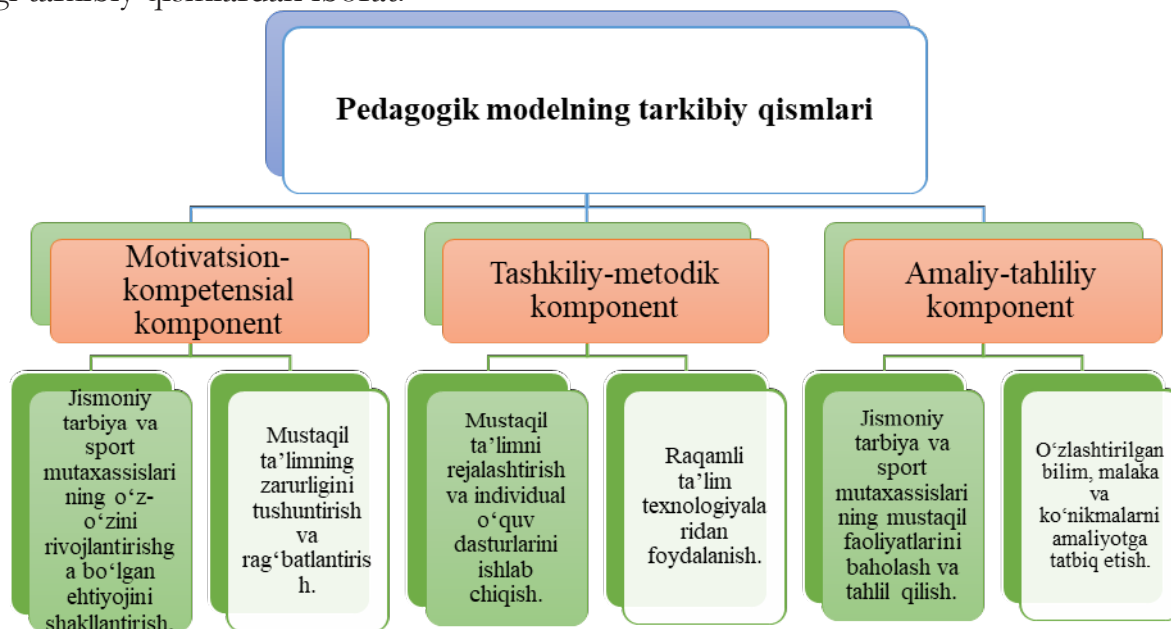
- Nazariy tahlil – Ilmiy va pedagogik adabiyotlar, ta'lim va sport sohasidagi ilg'or tajribalar hamda innovatsion ta'lim texnologiyalariga oid ilmiy ishlanmalar o'rganildi. Shu asosida jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini tayyorlashda mustaqil ta'limning ahamiyati tahlil qilindi (3).
- Empirik tadqiqotlar – Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi mustaqil ta'lim jarayonlari bo'yicha eksperimental tadqiqotlar o'tkazildi. Ushbu jarayonda mustaqil ta'lim va o'z-o'zini rivojlantirishning samaradorligini aniqlash maqsadida turli metodlar sinovdan o'tkazildi (3).
- So'rovnoma va intervyu – Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislari va pedagoglar o'rtasida maxsus so'rovnomalar o'tkazilib, ularning mustaqil ta'limga bo'lgan munosabati, duch kelayotgan muammolari va takliflari tahlil qilindi. Ushbu intervyular asosida tadqiqotning amaliy jihatlari boyitildi (3,4).
- Eksperimental-tahliliy metod – Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligini baholash va ularning mustaqil ta'lim jarayoniga moslashishini kuzatish uchun maxsus testlar va baholash mezonlari ishlab chiqildi. Eksperiment natijalari statistik jihatdan tahlil

qilindi (5).

• Komparativ tahlil – Mustaqil ta'lim tizimlarining xalqaro tajribasi va sport mutaxassislarini tayyorlashda qo'llanilayotgan ilg'or yondashuvlar taqqoslab o'rganildi. Shuningdek, mustaqil ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqildi (3).

Mazkur tadqiqot metodlari orqali jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini tayyorlashda mustaqil ta'lim jarayonining samaradorligini aniqlash hamda bu jarayonni yanada takomillashtirish imkoniyatlari o'rganildi.

Pedagogik modelning tarkibiy qismlari Mustaqil ta'lim va o'z-o'zini takomillashtirish jarayoni quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Model tahlili. Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini mustaqil ta'lim va o'z-o'zini takomillashtirishga yo'naltirish modeli o'z ichiga motivatsion, tashkiliy-metodik va amaliy-tahliliy komponentlarni oladi. Bu modelning har bir tarkibiy qismi mustaqil ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

1. Motivatsion-kompetensial komponent. Bu komponent sport mutaxassislarining mustaqil ta'limga bo'lgan ehtiyojini shakllantirish, o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan qiziqishini oshirish va ta'lim jarayoniga nisbatan ijobiy munosabat uyg'otishga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mustaqil ta'lim samaradorligi ko'p jihatdan shaxsiy motivatsiya va ta'lim jarayonida rag'batlantirish omillariga bog'liq. Shu sababli, ushbu modelda motivatsion yondashuvlar asosida sport mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligini oshirish muhim hisoblanadi.

2. Tashkiliy-metodik komponent. Mustaqil ta'lim jarayonini tizimli rejalashtirish, interaktiv ta'lim vositalaridan foydalanish va individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Bu model doirasida sport mutaxassislari uchun moslashtirilgan ta'lim materiallari, onlayn resurslar, mustaqil o'rganish uchun trening modullari va raqamli texnologiyalar qo'llaniladi. Bundan tashqari, zamonaviy masofaviy ta'lim platformalaridan foydalanish mustaqil o'qish jarayonini yanada qulay va samarali qiladi.

3. Amaliy-tahliliy komponent. O'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash va baholash tizimini qamrab oladi. Sport mutaxassislarining faoliyatini tahlil qilish va o'z-o'zini baholash metodlari orqali kasbiy mahoratni rivojlantirish maqsad qilingan. Ushbu bosqichda interaktiv testlar, o'zlashtirish monitoringi va trenerlar tomonidan beriladigan tahliliy xulosalar asosida mustaqil ta'lim natijalari baholanadi.

Bu model jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligini oshirishga yo'naltirilgan samarali tizim sifatida baholanadi. Modelning asosiy afzalliklari shundan iboratki, u

o'quv jarayonining individualizatsiyasini ta'minlaydi, raqamli texnologiyalar orqali masofaviy ta'lim imkoniyatlarini kengaytiradi va amaliy mashg'ulotlarni tizimli ravishda tashkil etish orqali sport mutaxassislarining bilim va ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ishlab chiqilgan pedagogik model jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining mustaqil ta'lim va o'z-o'zini takomillashtirish jarayoniga samarali moslashishiga yordam beradi. Natijalarga quyidagilar kiradi:

- Mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlash tizimi shakllantirildi; bunda jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining mustaqil bilim olishiga yo'naltirilgan maxsus o'quv dasturlari ishlab chiqildi, masofaviy ta'lim platformalari joriy etildi, o'zlashtirish jarayonini nazorat qilish va baholash mexanizmlari takomillashtirildi. Shu bilan birga, individual o'quv rejalarini hamda ilg'or ta'lim texnologiyalaridan foydalanish orqali mustaqil ta'lim jarayonining samaradorligi oshirildi.
- Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining kasbiy malakasini oshirish bo'yicha samarali strategiyalar ishlab chiqildi; bular jumlasiga mutaxassislarining nazariy va amaliy bilimlarini takomillashtirishga yo'naltirilgan maxsus trening dasturlarini ishlab chiqish, mentorlik tizimini joriy etish, xalqaro tajribalarni o'rganish uchun onlayn va oflayn seminarlar tashkil etish, innovatsion o'quv-uslubiy materiallar hamda sport texnologiyalaridan samarali foydalanish kiradi.
- Jismoniy tarbiya va sport sohasida innovatsion ta'lim texnologiyalarining ahamiyati isbotlandi; bu borada virtual va interaktiv o'quv dasturlari, sun'iy intellekt va virtual reallik texnologiyalari asosida yaratilgan simulyatsiyalar, moslashuvchan o'quv platformalari va mobil ilovalardan foydalanish orqali sport ta'limining samaradorligi oshirilishi aniqlandi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar bo'lajak mutaxassislarining bilim olish jarayonini shaxsiylashtirish, masofaviy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish va real vaqt rejimida o'z-o'zini baholash imkoniyatlarini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa va tavsiyalar. Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining mustaqil ta'lim va o'z-o'zini takomillashtirish jarayonini rivojlantirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

1. Oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ta'lim tizimini yanada rivojlantirish; bu jarayonni samarali tashkil etish uchun ta'lim dasturlariga masofaviy ta'lim platformalarini kiritish, interaktiv o'quv materiallarini yaratish, shuningdek, jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini mustaqil ta'lim olish bo'yicha rag'batlantirish tizimini shakllantirish lozim. Shuningdek, pedagogik yondashuvlarning uzluksiz takomillashtirilishi, mentorlik dasturlarini joriy etish hamda ilg'or texnologiyalardan foydalangan holda ta'lim jarayonini individuallashtirish talab etiladi.

2. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi mutaxassislar uchun maxsus o'quv kurslari va elektron resurslarni yaratish; bu kurslar jismoniy madaniyat va sport nazariyasi, jismoniy tayyorgarlik metodikasi, innovatsion sport texnologiyalari va zamonaviy murabbiylik yondashuvlarini qamrab olishi lozim. Shuningdek, elektron resurslarga virtual laboratoriyalar, interaktiv darsliklar, raqamli trening modullari va sportga oid tahliliy vositalar kiritilishi tavsiya etiladi. Ushbu ta'lim materiallari sport mutaxassislariga nazariy bilimlarini chuqurlashtirish, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish va o'z kasbiy mahoratini oshirish imkonini yaratadi.

3. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish orqali mustaqil ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash; bu jarayonda sun'iy intellekt asosida individual o'quv dasturlarini yaratish, virtual laboratoriyalar va simulyatsion muhitlardan foydalanish, interaktiv va adaptiv ta'lim texnologiyalarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, video darslar, vebinarlar, elektron kutubxonalar va mobil ilovalar orqali o'quv materiallarini kengaytirish, shaxsiy o'quv yondashuvlarini qo'llash ham mustaqil ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bular orqali jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining o'z-o'zini rivojlantirish jarayoni tezlashadi va ularning

malaka oshirish imkoniyatlari kengayadi.

Mazkur model sport sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislarning o‘z-o‘zini rivojlantirishini jadallashtirish bilan birga, ularning kasbiy faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni, Qonun hujjatlari to‘plami milliy bazasi, <https://lex.uz/>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 3-noyabrda “Jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlarni tayyorlash hamda ilmiy tadqiqotlar tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-414-son qarori. Lex.uz
3. Kerimov F.A. Sportda ilmiy tadqiqotlar. Darslik – Toshkent: Ilmiy texnika axboroti press nashriyoti. 2023. – 380 b.
4. Sharipov A., Ko‘palov S., Jammatov J., Ro‘zmetov N. Jismoniy madaniyat ta’lim tizimida pedagogik amaliyot mazmuni va tizimini takomillashtirishda innovatsion texnologiyalar. Monografiya. UrDU. Urganch, 2013. 92 b.
5. Магин, В. А. (2006) Модернизация системы профессиональной подготовки специалистов по физической культуре и спорту на основе инновационных технологий: автореф. дисс. ... докт. пед. наук / В. А. Магин. – М., 2006.
6. Шарипов А.К. (2014) Инновационные технологии модернизации профессиональной подготовки специалистов по физической культуре. Материалы Международной научной конференции — journals.rta.lv 540-544.

TEKNOLOGIYA FANINI O'QITISHDA MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKIL QILISH METODIKASI

Egamova Anbarjon Atanazarova

Urganch davlat pedagogika instituti, Texnologik ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Annotasiya. Texnologiya fanini o'qitishda mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu usul talabalarni faqat nazariy bilimlar bilan ta'minlab qolmasdan, ularning innovatsion fikrlash, muammolarni hal etish va yangi texnologiyalarni yaratish qobiliyatlarini ham oshirishga qaratilgan. Talabalarga berilgan kreativ vazifalar, loyiha asosidagi ishlanmalar, interaktiv metodlar va individual izlanishlar ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi. Bundan tashqari, muammoli vaziyatlar va interaktiv o'yinlar yordamida talabalar mustaqil qarorlar qabul qilishni o'rganadilar.

Kalit so'zlar: texnologik ta'lim, metodika, mustaqil ta'lim, ijodiy qobiliyat, pedagogika, masofaviy ta'lim, o'quvchi mustaqilligi, o'quvchilarga yordam ko'rsatish, o'quvchilarning xatolarini tahlil qilish.

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПО ТЕХНОЛОГИИ ПРЕПОДАВАНИЯ

Аннотация. Важно развивать творческие способности учащихся в процессе самостоятельного обучения технологии преподавания. Этот метод направлен не только на предоставление студентам теоретических знаний, но и на повышение их способности к инновационному мышлению, решению проблем и созданию новых технологий. Творческие задачи, проектные разработки, интерактивные методы и индивидуальные исследования способствуют творческому мышлению. Кроме того, с помощью проблемных ситуаций и интерактивных игр студенты учатся принимать самостоятельные решения.

Ключевые слова: технологическое образование, методика, самостоятельное образование, творческие способности, педагогика, дистанционное образование.

METHODOLOGY OF ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION IN TEACHING TECHNOLOGY

Annotation. It is important to develop students' creative abilities in the process of independent learning of teaching technology. This method is aimed not only at providing students with theoretical knowledge, but also at increasing their ability to think innovatively, solve problems and create new technologies. Creative tasks, project developments, interactive methods and individual research contribute to creative thinking. In addition, with the help of problem situations and interactive games, students learn to make independent decisions.

Key words: technological education, methodology, independent education, creativity, pedagogy, distance education.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning mustaqil ishlash, o'zi o'rganish qobiliyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mustaqil ta'lim texnologiya fanini o'qitishda ham o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada texnologiya fanini o'qitishda mustaqil ta'limni tashkil qilish metodikasi haqida so'z yuritamiz.

Bugungi kunda texnologiya sohasining tezkor rivojlanishi va globalizatsiya jarayoni ta'lim tizimidan yangi yondashuvlar, metodlar va usullarni talab etmoqda. Ayniqsa, texnologiya fanlarini o'qitishda talabalarni faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki amaliy va ijodiy qobiliyatlar bilan ham

ta'minlash zarur. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, o'z-o'zini o'rgatish, yangiliklar yaratish va mavjud tizimlarni takomillashtirishga olib keladi. Mazkur maqolada texnologiya fanini o'qitishda talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qo'llaniladigan usullar tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi. Mustaqil ta'limning ahamiyati. Mustaqil ta'lim o'quvchilarni faollashtiradi, ularni o'z bilimlarini mustahkamlashga, yangi bilimlarni izlashga undaydi. Texnologiya fani kabi amaliyotga asoslangan fanlarda bu alohida ahamiyatga ega.

Mustaqil ta'lim o'quvchilarga quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- o'z-o'zini nazorat qilish va baholash;
- o'qituvchi yordamida emas, balki o'z bilimlari va ko'nikmalari yordamida muammolarni hal qilish;
- yangi texnologik bilimlarni o'zlashtirish va amaliy mashqlarni bajarish orqali o'z ko'nikmalarini rivojlantirish.

2. Texnologiya fanini o'qitishda mustaqil ta'limni tashkil qilish metodikasi. Texnologiya fanini o'qitishda mustaqil ta'limni tashkil etish uchun quyidagi metodik yondoshuvlar qo'llanilishi kerak.

- Individual yondoshuv. Har bir o'quvchi o'z xohish-istaklari va imkoniyatlariga qarab mustaqil ishlash imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Bu yondoshuv o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirishga imkon beradi va o'quvchilarni o'z o'quv faoliyatini boshqarishga undaydi.
- Amaliy topshiriqlar va loyihalar. Texnologiya fani asosan amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lgani uchun amaliy topshiriqlar, loyihalar va tajribalar mustaqil ta'lim jarayonining asosiy qismini tashkil qiladi. O'quvchilar o'zlari bajaradigan loyihalar orqali yangi bilimlar o'zlashtiradi va texnik ko'nikmalarni rivojlantiradi.
- Tajriba asosida o'rganish. O'quvchilar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash orqali o'zlarini sinab ko'rishlari, muammolarni hal qilishni o'rganishlari kerak. Bu jarayon o'quvchilarning yaratuvchanligini rivojlantiradi va o'qituvchidan mustaqil fikrlashga yordam beradi.
- Onlayn resurslardan foydalanish. Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilar turli onlayn resurslardan, video darslardan, interaktiv platformalardan foydalanishlari mumkin. Bu o'z navbatida mustaqil o'rganishni rag'batlantiradi.

3. Mustaqil ta'limda o'qituvchining roli. Mustaqil ta'lim jarayonida o'qituvchining roli o'zgarmaydi, lekin u ko'proq yo'naltiruvchi va maslahat beruvchi sifatida faoliyat ko'rsatadi. O'qituvchi o'quvchilarga kerakli materiallarni taqdim etish, o'rganish jarayonini monitoring qilish va motivatsiya berish orqali ularni mustaqil ishlashga undaydi. O'qituvchi shuningdek, o'quvchilarning mustaqil ishlash natijalarini baholashda va tahlil qilishda yordam beradi.

4. Mustaqil ta'limning samaradorligini oshirish uchun metodik usullar.

- O'quvchilarni rag'batlantirish va motivatsiya. O'quvchilarni o'qish jarayoniga qiziqitirish, ularga muvaffaqiyatlarini ko'rsatib turish va rag'batlantirish orqali mustaqil ta'lim samaradorligini oshirish mumkin;
- Ko'p bosqichli vazifalar va mashqlar. O'quvchilarga murakkab vazifalarni bosqichma-bosqich taklif qilish, ularga o'z bilim va ko'nikmalarini bosqichma-bosqich oshirish imkoniyatini beradi;
- Refleksiya. O'quvchilarning o'z faoliyatlarini tahlil qilishlari, o'zlarining muvaffaqiyatlari va kamchiliklarini aniqlashlari kerak. Bu jarayon ular uchun o'z-o'zini rivojlantirish va o'rganishni chuqurlashtirishga yordam beradi.[2,164-b.]

Mavzuning dolzarbligi. Texnologiya fanini o'qitishda mustaqil ta'limni tashkil qilish dolzarbligi zamonaviy ta'lim tizimining samaradorligini oshirish, talabalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va amaliy ko'nikmalarni mustahkamlash nuqtai nazaridan juda muhimdir.

Quyida bu masalaning dolzarbligi va uning texnologiya fanini o'qitishda qanday o'rni borligi haqida batafsil tushuntirib o'tamiz.

1. Zamonaviy ta'lim talablariga moslashish. Mustaqil o'rganish texnologiya fanida talabalar uchun o'z bilimni chuqurlashtirish, yangi metodlarni o'rganish va o'zini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Bunga talabalar faqat darsda o'rganilgan materiallar bilan cheklanib qolmay, qo'shimcha manbalarni o'rganib, texnologik yangiliklardan xabardor bo'lishadi.

Texnologiya sohasidagi yangiliklar va o'zgarishlar juda tez rivojlanayotganligi sababli, o'qitish jarayonida talabalar o'z-o'zini o'rganish qobiliyatini rivojlantirishi lozim. Mustaqil ta'lim, talabaga ma'lum bir maqsadga erishish uchun kerakli vositalar va usullarni tanlash imkoniyatini beradi.

2. Ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. Texnologiya fani — bu nafaqat faktlarni yodlash, balki muammoni hal qilish, analitik fikrlash va ijodiy yondashishni talab qiladigan soha. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalar o'zlarini shaxsiy ishchi va izlanuvchi sifatida ko'rishadi. Bu esa ularga fikrlash va yangi g'oyalarni ishlab chiqish uchun kerakli sharoitlarni yaratadi. O'qituvchi, talabalarga mustaqil o'rganish uchun masalalar va muammolarni taqdim etsa, ular o'zini mustaqil ravishda echimlarni izlashga undaladi. Bu talabalarni nafaqat texnik ko'nikmalarga, balki kreativ yondashuvga ham o'rgatadi.

3. Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish. Texnologiya fani ko'pincha amaliy ko'nikmalarni talab qiladi. Masalan, kompyuter dasturlari, qurilmalar bilan ishlash, loyiha yaratish, robototexnika, 3D model yaratish va boshqa ko'plab amaliy mashg'ulotlar. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalar o'z bilimlarini mustahkamlash uchun amaliy ishlarni bajaradilar. Bu, ular o'rgangan nazariy bilimlarni hayotiy muammolarni hal qilishda qo'llash imkoniyatini beradi.

4. Individual yondashuv. Mustaqil ta'lim har bir talabaga o'z vaqtida va tezda kerakli materiallar bilan ishlash imkoniyatini beradi. Buning natijasida har bir talaba o'zining o'rganish tezligi va usuliga mos ravishda ta'lim olishi mumkin.

O'qituvchi, talabalar mustaqil o'rganishlari uchun turli resurslar va manbalar taqdim etib, ularni o'z vaqtida yordam bera olishadi. Bu esa o'qitish jarayonida individual yondashuvni ta'minlaydi va talabalar o'rtasida ta'lim darajasidagi tafovutlarni kamaytiradi.

5. Texnologiyalarni qo'llash. Mustaqil ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, talabalarni yangi vositalar bilan tanishtirishga yordam beradi. Kompyuter dasturlari, internet resurslari, virtual laboratoriyalar, onlayn kurslar va boshqa elektron vositalar talabalarni o'z o'rganish jarayonini boshqarishga imkon yaratadi.

Masalan, onlayn ta'lim platformalari, video darsliklar va interaktiv simulyatorlar texnologiya fanini o'rganishda talabalarni yanada samarali va qiziqarli tarzda o'qitishga imkon beradi.

6. O'qituvchining roli va yordamchi sifatida ishlash. Mustaqil ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun o'qituvchi yordamchi rolini bajarishi kerak. U talabalarni o'z maqsadlariga yetishish uchun yo'naltiruvchi, maslahat beruvchi, motivatsiya beruvchi va nazorat qiluvchi bo'lishi zarur. O'qituvchi faqat bilimlarni taqdim etmay, balki o'quv jarayonini qanday tashkil etishni ko'rsatadi.

O'qituvchi talabalar bilan interaktiv muloqot o'rnatishi, ularni mustaqil o'rganishga undash uchun qo'llanma va resurslar taqdim etishi lozim.

7. O'zini baholash va o'z-o'zini rivojlantirish. Mustaqil ta'lim, talabaga o'z o'rganish jarayonini baholash imkoniyatini beradi. O'quvchilar o'zlarining yutuqlarini va kamchiliklarini kuzatib boradilar, bu esa ularni doimiy ravishda o'z-o'zini rivojlantirishga undaydi. Texnologiya fanidagi masalalarni echishda, talaba o'z bilimni va ko'nikmalarini sinovdan o'tkazadi, bu esa o'z-o'zini baholash va o'rganish jarayonini yanada samarali qiladi.

Texnologiya fanini o'qitishda mustaqil ta'limni tashkil qilishning dolzarbligi shundaki,

u talabalar uchun nafaqat nazariy bilimlarni o'rganish, balki amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini beradi. Mustaqil o'rganish talabalarni ijodiy, analitik fikrlash va muammolarni hal qilishga tayyorlaydi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish mumkin.

Mustaqil ta'limning mohiyati. Mustaqil ta'lim — bu o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish, o'z vaqtida o'rganish, yangi bilimlarni mustahkamlash va amaliyotda qo'llash qobiliyatini rivojlantirish jarayonidir. Texnologiya fanida mustaqil ta'lim o'quvchilarni nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lish, balki amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishga ham undaydi. Bunday ta'limning asosiy maqsadi o'quvchining ijodiy tafakkurini shakllantirish, shuningdek, muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyatini oshirishdir.[3, 86-b.]

Mustaqil ta'limning maqsadi va vazifalari:

- ma'lumotlarni mustaqil o'rganish: Talabalar o'z bilimlarini mustaqil ravishda, o'z vaqtida o'rganish va yangilashlari lozim. Bu o'z navbatida texnologiya sohasidagi yangiliklar va rivojlanishlar haqida xabardor bo'lishni ta'minlaydi;
- ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Talabalar texnologiya fanida amaliy masalalarni yechishda o'zlarini izlanuvchi va muammoni hal qiluvchi shaxs sifatida rivojlantiradilar;
- amaliy ko'nikmalarni shakllantirish: Mustaqil o'rganish jarayonida talabalar amaliy ishlarni bajarish, loyihalar yaratish, texnologik jarayonlarni tahlil qilish va yechish orqali o'z ko'nikmalarini oshiradilar.

Mustaqil ta'limni tashkil qilishning asosiy metodik yondashuvlari:

- o'quv jarayonini individuallashtirish: Har bir talaba o'z o'rganish tezligi va usuliga mos ravishda o'qishi kerak. Bunda o'qituvchi o'z-o'zini o'rganish jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun talabalarga individual tavsiyalar berishi lozim;
- motivatsiya yaratish: Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarni faollikka undash, ularni yangi bilimlarga qiziqtirish, texnologiya sohasidagi muhim masalalarga qiziqish uyg'otish;
- muammoga yo'naltirilgan o'qitish: Mustaqil o'rganishni muammoga yo'naltirish orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarni o'rganadi, balki real hayotdagi muammolarni hal qilishga qodir bo'ladi.

Mustaqil ta'limning texnologiya fanidagi ahamiyati.

Texnologiya fanida mustaqil ta'limning o'рни alohida ahamiyatga ega. Texnologiya fanining mazmuni o'quvchilarni asosan amaliy ishlar, loyihalar, dasturlar yaratish, qurilmalarda ishlash kabi faoliyatlarga yo'naltiradi. Shuning uchun o'quvchilar mustaqil ravishda turli vositalardan foydalanish, bilimlarni amaliyotda qo'llash, yangi texnologiyalarni o'rganish va ilgari surishlari zarur. Mustaqil ta'limning texnologiya fanidagi roli quyidagilardan iborat:

1. Ijodiy tafakkur. Mustaqil ta'lim o'quvchining ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Texnologiya fanida bu ko'nikma texnik masalalarni hal qilishda va yangi g'oyalarni amalga oshirishda yordam beradi.
2. Mas'uliyatni oshirish. Mustaqil ta'lim o'quvchini o'z ta'limi uchun javobgarlikni olishga undaydi. Bu esa uning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.
3. O'z-o'zini baholash va tahlil qilish. Mustaqil ta'limda o'quvchilar o'z ishlarini tahlil qilish, xatolardan saboq olish va o'zlarini baholashni o'rganadilar.
4. Loyihalash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish. Texnologiya fanida o'quvchilar ko'pincha loyihalar ishlab chiqadilar, amaliy mashg'ulotlar o'tkazadilar. Mustaqil ta'limda bu jarayonlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun zarur bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish talab etiladi.[1, 102- b.]

Mustaqil ta'limni tashkil etish metodikasi

Texnologiya fanini o'qitishda mustaqil ta'limni samarali tashkil etish uchun quyidagi metodikalar va yondashuvlarni qo'llash mumkin:

1. O'quv materiallarining o'zlashtirilishini nazorat qilish. Mustaqil ta'lim jarayonida o'quvchilarga maxsus ko'rsatmalar va topshiriqlar berilishi kerak. Ushbu materiallar o'quvchining o'z vaqtida va samarali ishlashini ta'minlashi uchun aniq va tushunarli bo'lishi zarur. Shuningdek, o'quvchilarga topshiriqlarga qanchalik muvaffaqiyatli yondashganligini o'z-o'zini baholash imkoniyatini berish muhimdir.

2. Loyihalar va amaliy mashg'ulotlar. Texnologiya fanida amaliy ishlarga katta e'tibor beriladi. O'quvchilarga loyiha asosida ishlash topshiriqlari berish, ularni rejalashtirish va amalga oshirish uchun zarur vositalar bilan ta'minlash kerak. Loyihalar o'quvchilarga o'z bilimlarini amaliyotda qo'llashga yordam beradi.

3. Mustaqil ta'limni tashkil qilishda interaktiv metodlar, masalan, onlayn resurslardan foydalanish, guruh ishlari, muammolarni birgalikda hal qilish kabi metodlarni qo'llash mumkin. Bu o'quvchilarning fikrini shakllantirish, jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

4. Ta'lim jarayonida texnologiyalardan foydalanish. Texnologiya fanini o'qitishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash mustaqil ta'limni samarali tashkil etishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Kompyuter dasturlari, simulyatorlar, internet-resurslar va ta'lim platformalaridan foydalanish o'quvchilarga mustaqil ishlashda qulaylik yaratadi.

5. O'qituvchining qo'llab-quvvatlashi. Mustaqil ta'limda o'qituvchining roli katta. O'qituvchi o'quvchining ishini kuzatib borishi, unga zaruriy maslahatlar berishi, qiyinchiliklarga duch kelganida yordam berishi kerak. Lekin o'qituvchi faqat yo'naltiruvchi sifatida qatnashishi lozim, o'quvchi o'z ishini o'zi amalga oshirishi zarur.

6. Tadqiqot va izlanishlar. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalar o'zlari tanlagan mavzu bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borishlari mumkin. O'qituvchi ularga ilmiy izlanishlarni qanday amalga oshirishni, manbalarni qanday tahlil qilishni va izlanish natijalarini qanday taqdim etishni o'rgatishi kerak.

7. Amaliy mashg'ulotlar va laboratoriyalar. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalar texnologik qurilmalar, dasturlar, robotlar yoki boshqa texnologiyalar bilan ishlashni o'rganadilar. Laboratoriya ishlari va amaliy mashg'ulotlar talabalarni o'z bilimlarini sinovdan o'tkazish va yangi ko'nikmalarni olishga undaydi.

8. Onlayn resurslar va o'quv platformalari. Talabalar mustaqil o'rganish uchun turli onlayn kurslar, video darslar, forumlar va boshqa resurslardan foydalanadilar. O'qituvchi bu resurslarni talabalar uchun moslashtirib, ularga o'rganish uchun qo'llanma va yordamlashish imkoniyatlarini yaratadi.

9. O'z-o'zini baholash va tahlil qilish. Mustaqil ta'lim jarayonida o'quvchilarga o'z ishlarni tahlil qilish, muvaffaqiyatlar va xatolarni aniqlash imkoniyatini yaratish muhimdir. Bu o'quvchining mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va o'zini baholash ko'nikmalarini oshiradi. [3, 148-b.]

Xulosa. Texnologiya fanini o'qitishda mustaqil ta'limni tashkil qilish metodikasi o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish va mustaqil fikrlashni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bunda o'qituvchining yo'naltiruvchi roli va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Mustaqil ta'lim metodikasi o'quvchilarning umumiy ta'lim saviyasini oshiradi, ularni hayotda muvaffaqiyatli bo'lishga tayyorlaydi.

Texnologiya fanini o'qitishda mustaqil ta'limni tashkil qilish metodikasi — bu talabalarning o'z-o'zini o'rganish, ijodiy fikrlash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan muhim

pedagogik jarayon. Bu metodika talabalarga o'z bilimlarini chuqurlashtirish va ko'nikmalarini rivojlantirishda yordam beradi. Mustaqil ta'lim talabalar uchun bilimlarni chuqurlashtirish, amaliy ko'nikmalarni oshirish va ijodiy fikrlashni rivojlantirishda juda muhimdir. O'qituvchi bu jarayonda yo'naltiruvchi, motivator va baholovchi sifatida faoliyat yuritib, talabalarni mustaqil o'rganishga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ishmuxamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. T.2004
2. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. Qarshi.: Nasaf. 2000.
3. Saydahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar (nazariya va amaliyot). -T.: Moliya, 2003.
4. Hamidova S.T. Ta'limning faol usullari. Uslubiy tavsiyalar. T.2004.
5. Kharatova S.K. "Use of innovative technologies in the educational process" Science and Education ISSUE 3, March 2022.
6. Berdiyeva N. Umumta'lim maktablarida amaliy to'garaklarini tashkil etishga innovatsion yondashuv, Nordic_press: Том 3 № 0003 (2024): Nordic studies in academic research. 138-bet.
7. Abdullayev Z. Цифровые технологии в налоговом администрировании, Nordic_press: Том 3 № 0003 (2024): nordic studies in academic research. 203-bet.

SUNIY INTELLEKTNING RIVOJLANISH TARIXI VA UNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Nafasov Doniyor Shernafasovich

Urganch davlat pedagogika instituti pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent.
nafasovdoniyor@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada elektron ta'limning rivojlangan sohasi sun'iy intellekt va uning rivojlanish tarixi, didaktik imkoniyatlari, bugungi kun ta'lim tizimiga sun'iy intellektning integratsiyasi, shuningdek, boshlang'ich ta'limda sun'iy intellektidan samarali foydalanish yo'llari borasida ilmiy-nazariy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: elektron ta'lim, sun'iy intellekt, Turing testi, Khan Academy, Chatbot, visual, surdo oligofren.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ЕГО ДИДАКТИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ

Аннотация. В данной статье представлена научно-теоретическая информация о развитой области электронного образования искусственном интеллекте и истории его развития, дидактических возможностях, интеграции искусственного интеллекта в современную систему образования, а также путях эффективного использования искусственного интеллекта в начальном образовании.

Ключевые слова: электронное обучение, искусственный интеллект, тест Тьюринга, Khan Academy, Chatbot, визуальный, сурдо, олигофрен.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ITS DIDACTIC OPPORTUNITIES

Abstract. This article presents scientific and theoretical information on the developed field of e-learning, artificial intelligence and the history of its development, didactic possibilities, the integration of artificial intelligence into the modern education system, as well as ways to effectively use artificial intelligence in primary education.

Keywords: E-learning, artificial intelligence, Turing test, Khan Academy, Chatbot, visual, sign language, oligofren.

Kirish. Ayni bugungi kunda barcha sohalarni, shuningdek, ta'lim sohasini ham qamram olayotgan innovatsion texnologiyalar sun'iy intellekt va uni amaliyotda qo'llanishi natijasida katta o'zgarishlar ro'y berayotganini ko'rish mumkin.

Sun'iy intellekt (SI) — bu kompyuter tizimlarining inson aqlini takrorlashga qaratilgan texnologiyadir. Sun'iy intellekt dasturlar va tizimlar yordamida odamlarning kognitiv faoliyatini modellashtirishni maqsad qiladi. Bu soha, ko'plab ilmiy tadqiqotlar va rivojlanishlarga sabab bo'lib, hozirgi kunda turli sohalarda amaliy qo'llanilmoqda. SI texnologiyalaridan samarali foydalanish tibbiyot, moliya, avtomobil sanoati, ta'lim va boshqa ko'plab sohalarni jadal rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

- Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). "Sun'iy intellekt" atamasi birinchi marta rasmiy ravishda 1956-yilda o'tkazilgan konferensiyada tilga olingan. Shu bilan birga, dastlabki yillarda SI faqat nazariy asosda ishlab chiqildi, ammo 1980-yillardan boshlab hisoblash quvvatining oshishi va yangi algoritmlarning ishlab chiqilishi bilan amaliy yutuqlar yuzaga keladi [1].

Dunyoda olimlardan Alan Tyuring, Marvin Minski, Gerbert Saymon, Frank Rozenblatt, Yann LeKun, Yoshua Bengio, Jefri Xintonlar elektron ta'lim sun'iy intellektning mohiyati, ilmiy-nazariy asoslarini bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borishgan.

Sun'iy intellektning tarixiga nazar soladigan bo'lsak, 1950-yillarga borib taqaladi, Bu davrda Alan Tyuringning "Turing testi"ni ishlab chiqishi bilan bog'liq. Alan Tyuring sun'iy intellektning nazariy asoslarini shakllantirgan olimlardan biri. U mashinalarning fikrlashini sinash uchun "Tyuring testi"ni taklif qilgan. Tyuring o'zini "Computing Machinery and Intelligence" (1950) maqolasida "Mashina fikrlay oladimi?" degan savolni o'rta qo'yadi.

Turing testi - bu mashina va insonni ajratish mumkin bo'lmagan darajada boshqarish va fikrlash qobiliyatiga ega bo'lishini sinovdan o'tkazish mezonidir.

Jon Makkarti "Sun'iy intellekt" atamasini 1956-yilda Dartmut konferensiyasida rasman taklif qilgan olim. Makkarti "Aqlli dasturlar" (Programs with Commonense) (1959) nomi bilan chop qilingan maqolasida mashinalarga umumiy bilimlarni o'rgatish va tahlil qildirish nazariyasi haqida so'z yuritadi. Uning doktorlik ishi matematik logikaga oid bo'lib, SI algoritmlarini rivojlantirishda asos bo'lgan.

Marvin Minski Sun'iy intellekt kognitiv modellari va neyron tarmoqlari bo'yicha ilmiy tadqiqot olib borgan. U "aqli mashinalar" g'oyasini rivojlantirishga katta hissa qo'shgan. Minski o'zining 1986-yilda chop qilingan "Aql jamiyati" (The Society of Mind) nomli asarida inson ongini kichik jarayonlar yig'indisi sifatida tasvirlab, SI tizimlarini qurish uchun model taklif qilgan. "Perceptrons" ilmiy tadqiqot ishida (1969, Frank Rozenblatt bilan hamkorlikda) Neyron tarmoqlari o'rgangan.

Gerbert Saymon Sun'iy intellektning qaror qabul qilish jarayonlarini tadqiq qilgan. U Allen Nyuell bilan birgalikda birinchi SI dasturlaridan biri – "Mnatiq nazariyotchisi" (Logic Theorist)ni yaratgan. 1969-yilda yaratgan "Sun'iy fanlar" (The Sciences of the Artificial) asarida sun'iy tizimlar va inson intellekti o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilgan. Saymon tadqiqotlari zamonaviy ekspert tizimlari va mashinaviy o'qitishning rivojlanishiga asos bo'ldi.

Frank Rozenblatt "Perseptron" deb nomlangan birinchi neyron tarmoq modelini ishlab chiqqan. Bu SI mashinaviy o'qitishning qayta shakli edi. 1958-yilda nashr qilingan "Perseptron: Miyadagi axborotni saqlash va tartibga solish uchun ehtimollik modeli" "The Perceptron: A Probabilistic Model for Information Storage and Organization in the Brain" maqolasida neyron tarmoqlarning matematik asoslarini tasvirlab beradi [2].

Yuqoridagi olimlarning ishlari sun'iy intellektning turli yo'nalishlarida nazariy asoslaridan tortib, zamonaviy o'qitishgacha katta ta'sir ko'rsatgan. Ularning maqola va kitoblari bugungi kunda SI bo'yicha asosiy manba hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Bugungi kunda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari ta'lim tizimlarining samaradorligini oshirish, o'quvchi va talabalarga individuallashtirilgan o'qish imkoniyatlarini yaratish va o'qituvchilarga pedagogik jarayonni boshqarishda qo'llanilmoqda.

Sun'iy intellektning ta'lim jarayoniga integratsiyasi nafaqat o'quvchi va talabalarning ta'lim olish samaradorligini, professor - o'qituvchilarning dars o'tish malakasini oshiradi, ta'lim tizimini yanada samarali, inkluzivlik tamoyillari asosida tashkil qilish va rivojlantirishga xizmat qiladi.

Sun'iy intellektning ta'lim jarayonida qo'llanilishi texnik imkoniyatlarni kengaytirish bilan birga pedagogik yondashuvlar, texnologiyalarga, o'qitish metodikasiga ham yangicha mazmun kiritadi.

Dunyo ta'limi tizimida o'quvchi, talabalarni o'qitish, nazorat qilish, hamda pedagogik ta'sir natijasini baholash va ularning ehtiyojlariga moslashtirish uchun SI tizimlari quyidagi asosiy

yoʻnalishlarda samarali qoʻllanilmoqda:

1. Individallashtirilgan oʻqitish. Sunʼiy intellekt yordamida taʼlim jarayonini individallashtirish mumkin. Oʻqituvchilar har bir oʻquvchining individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda oʻquv materiallarini taqdim etishi mumkin. Masalan, kompyuter dasturiy algoritmlari oʻquvchining qobiliyatlari va qiziqishlarini tahlil qilib, oʻziga mos oʻquv dasturlarini yaratishga yordam beradi. Bu oʻquvchilarga oʻz imkoniyati darajasida, oʻqish imkonini yaratadi va ularni ortiqcha zoʻriqishdan himoya qiladi.

Xozirda bizda, talabalar mustaqil bilim va koʻnikmaga ega boʻlishlariga koʻmaklashuvchi, intellektual salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan bir qancha onlayn loyihalar mavjud;

- “Khan Academy” <https://www.xanakademiya.uz/>
- Onlayndarslar.uz <https://onlinedars.uz/>
- e-kasb.uz <https://e-kasb.uz> va boshqalar

2. Yoʻnalishi. Adaptiv oʻquv tizimlari.

Adaptiv oʻquv tizimlari sunʼiy intellekt yordamida oʻquvchi va talabalarning oʻqish jarayonini real vaqtda tahlil qilib, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi. Bunga misol sifatida intellektual oʻquv platformalari keltirilishi mumkin, ular oʻquvchining javoblarini tahlil qilib, kerakli yordamni taqdim etadi. Misol uchun matematika fanidan muammolarni hal qilishda sunʼiy intellekt tizimi oʻquvchiga qaysi mavzu yoki koʻnikmalarni yaxshilashi kerakligini koʻrsatib beradi.

3. Avtomatik baholash va tahlil qilish.

Sunʼiy intellektning yana bir muhim jihati - bu baholash tizimlarini avtomatlashtirishdir. Sunʼiy intellekt yordamida talabalar tomonidan yuborilgan testlarni va boshqa topshiriqlarni avtomatik ravishda baholash mumkin, bu esa oʻqituvchilarga vaqtni tejashga yordam beradi. Natijalar, oʻquvchining qobiliyatlarini aniq koʻrsatadi va shu asosda oʻqituvchilar oʻquvchilarning qobiliyatlariga moslashtirilgan oʻquv materiallarini taqdim etishlari mumkin.

Sunʼiy intellektni oʻqitish jarayoniga integratsiya qilish yangi imkoniyatlarni yaratadi.

1. Sunʼiy intellekt yordamida virtual taʼlimni tashkil qilish. Chatbotlar oʻquvchilarga real vaqt rejimida savollarga javob berishi, dars mavzularini tushuntirishi va oʻqituvchilarga sinfda yuzaga kelgan muammolarni hal qilishda yordam berishi mumkin. Shuningdek, oʻqituvchilar uchun sunʼiy intellekt asosidagi yordamchi tizimlar (masalan, maʼruza tayyorlashda yordam beradigan tizimlar) vaqtni tejash va dars tayyorlash jarayonini soddalashtiradi.

2. Sunʼiy intellekt yordamida tilni oʻrganish ham oʻrgatish mumkin.

Sunʼiy intellekt texnologiyalari tilni oʻrganish jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi. Masalan, nutqni ravonlashtirish texnologiyalari yordamida oʻquvchilar chet tillarini oʻrganishda aniq va samarali yordam olishlari mumkin. Bu esa oʻquvchilarga tilni mustaqil ravishda oʻrganish imkoniyatini yaratadi.

3. Sunʼiy intellekt yordamida oʻquv materiallarini ishlab chiqish va optimallashtirish.

Sunʼiy intellekt yordamida oʻquv materiallarini yaratishda individual ehtiyojlarni inobatga olish mumkin. Kompyuter oʻquv algoritmlari yordamida oʻquv materiallarining samaradorligini tahlil qilish va ularni optimallashtirish jarayonlari amalga oshiriladi. Shuningdek, oʻquv materiallarini vizual, audio va interaktiv usullar bilan boyitish yaxshilanadi [3].

4. Sunʼiy intellektning inkluziv taʼlimda qoʻllanilishi.

Sunʼiy intellekt inkluziv taʼlimni rivojlantirishda ham muhim rol oʻynaydi. Oʻquvchilarning imkoniyatlaridagi farqlarni hisobga olib, sunʼiy intellekt maxsus ehtiyojlarga ega boʻlgan oʻquvchilarga individual yordam berishi mumkin. Misol uchun koʻzi ojizlar uchun maxsus dasturlar yordamida oʻquvchilarga dars materiallarini oʻzlariga moslashtirish imkoniyatini yaratish mumkin. Kar-soqov bolalarni normal bolalar bilan bir sinfda oʻqitishda ular uchun monitorda

surdo tarjimani tashkil qilish imkoniyati bo'ldi, oligofren bolalarni o'qitishda sun'iy intellekt ularning ta'lim olish imkoniyatiga qarab dasturni soddalashtirib taqdim qilishi va ularning ishini baholashlari ham mumkin, shuningdek, SI yordamida logopedik yordam ham yo'lga qo'yiladi. Bu esa har bir o'quvchining ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida sun'iy intellektdan foydalanish istiqbollari.

Boshlang'ich ta'lim — bolalarning ta'lim olish jarayonining asosiy bosqichi bo'lib, ularning intellektual, ijodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Hozirgi kunda boshlang'ich ta'lim jarayonida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining qo'llanilishi ta'lim sifatini yaxshilash, o'quvchilarning o'qish qobiliyatlarini rivojlantirish va o'qituvchilarga pedagogik jarayonni boshqarishda yordam berishda samarali vosita bo'lishi mumkin.

Sun'iy intellektning ta'limda qo'llanilishi, ayniqsa boshlang'ich sinflarda, o'quvchilarga individuallashtirilgan va interaktiv o'qitishga, shuningdek, o'qituvchilarga vaqtni tejashda yordam beradi va o'qish jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

Boshlang'ich ta'limda SI texnologiyalaridan foydalanishning asosiy yo'li o'quvchilarga individuallashtirilgan o'quv materiallarini taqdim etishdir. Har bir bola o'zining individual ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlariga ega. Sun'iy intellekt yordamida o'quvchilarning o'qish tezligini va qobiliyatlarini aniqlab, o'quv dasturini o'quvchiga moslashtirishi mumkin:

Masalan, o'quvchi matematikada yoki adabiyotda bir mavzuni tez o'zlashtirsa, SI tizimi undan keyingi mavzu yoki qiyinroq materiallarni taqdim etishi mumkin. Aksincha, agar o'quvchi qiyinchilikka duch kelsa, tizim unga tushunarli va oddiy tushuntirishlar beradi. Shuningdek, har bir o'quvchining qiziqishlariga asoslangan o'quv materiallari (masalan: qiziqarli o'yinlar, videolar, interaktiv mashqlar) taqdim etilishi mumkin.

2. SI ni interaktiv o'quv vositalar bilan integratsiya qilish.

Masalan: O'yin asosidagi o'qitish: O'yinlar o'quvchilarga yangi bilimlarni o'rganishni qiziqarli va motivatsion tarzda taqdim etadi. Sun'iy intellekt bu o'yinlarni o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtiradi, shuningdek, o'quvchilarning muvaffaqiyatlarini kuzatib boradi va ularga yangi qiyinchiliklar taqdim etadi.

3. O'qituvchilarga yordam berish.

Sun'iy intellekt texnologiyalari nafaqat o'quvchilarga, balki o'qituvchilarga ham samarali yordam bera oladi. O'qituvchilar o'z sinflarida o'quvchilarning rivojlanishini kuzatib borish va ularning ehtiyojlariga mos ravishda o'quv jarayonini boshqarish uchun ko'plab resurslarga ega bo'lishi kerak.

Sun'iy intellekt tizimlari o'qituvchilarga quyidagi usullar bilan yordam beradi:

- O'quvchilarni kuzatish va baholash: Sun'iy intellekt tizimlari o'quvchilarning muvaffaqiyatlarini tahlil qilib, ularning zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi. Bu ma'lumotlarni o'qituvchilar individual o'quvchilarga moslashgan ta'lim usullarini ishlab chiqishda ishlatishlari mumkin.
- Dars materiallarini yaratish va optimallashtirish: O'qituvchilar uchun sun'iy intellekt dasturlari dars materiallarini yaratishda yordam beradi. Masalan, avtomatik ravishda dars rejalari va mashqlarni yaratish, testlarni baholash va o'quvchilarga ko'proq moslashtirilgan materiallar taqdim etish imkoniyatini yaratadi.

4. Til o'rganish va interaktiv materiallar. Misol uchun:

- Nutqni tanish texnologiyalari: SI orqali tilni o'rganish jarayonida talaffuzni yaxshilashlari mumkin. SI tizimlari o'quvchilarning nutqini tahlil qilib, noto'g'ri talaffuzlarni aniqlaydi va to'g'ri variantlarni taklif etadi.
- SI tarjimasini: O'quvchilarga bir nechta tillarda materiallarni o'qish imkoniyatini yaratish orqali, ularning til o'rganish darajasi oshadi. Mashina tarjimasini va tilni avtomatik ravishda o'zgartirish

imkoniyatlari o'quvchilarga yangi tillarda erkin muloqot qilishni o'rganishda yordam beradi.

5. Maxsus ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarga yordam.

Sun'iy intellekt texnologiyalari maxsus ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarga yordam berishda ham muhim rol o'ynaydi. Misol uchun:

- Ko'zi ojizlar uchun maxsus dasturlar: O'quvchilar uchun maxsus SI tizimlari orqali ko'zi ojiz bolalar uchun matnni ovozga aylantirish yoki ekranda ko'rsatilgan tasvirlarni tavsiflash imkoniyati mavjud. Bu tizimlar ta'lim jarayonida ularning ishtirokini va muvaffaqiyatini oshiradi.
- Maxsus o'quv dasturlari: SI yordamida o'quvchilarni o'z qobiliyatlariga moslashtirilgan dasturlar yordamida ta'lim olishlarini ta'minlash mumkin. Misol uchun, autizm spektridagi bolalar uchun individual o'quv dasturlari yaratish orqali ularning o'qish jarayoniga yengillik kiritiladi.

Xulosa. Ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish o'quvchilarning o'qish jarayonini qiziqarli, samarali va individual tarzda rivojlantiradi. Bu texnologiyalar o'quvchilarga individuallashtirilgan ta'lim imkoniyatlarini yaratadi, o'qituvchilarga esa pedagogik jarayonni samarali boshqarishda yordam beradi. Shuningdek, maxsus ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarga yordam berish, o'quv materiallarini optimallashtirish va til o'rganishda interaktiv yondashuvlar orqali ta'lim tizimini yanada takomillashtirish mumkin. Sun'iy intellektning boshlang'ich ta'limda qo'llanilishi, ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. J. Smith, "Artificial Intelligence in Education: Current Trends and Future Directions", Educational Review, 2023.
2. P. Brown, "AI and Personalized Learning", Journal of Digital Learning, 2022.
3. D. Johnson, "Machine Learning Applications in E-Learning", Technology & Education Journal, 2021.

NEUROPEDAGOGY AS THE NEWEST DIRECTION OF PEDAGOGY – AS A CONFIRMATION OF THE FIDELITY OF THE IDEAS OF MARIA MONTESSORI

Kenjayeva Komila Ulugbek qizi

Master's student faculty of Pedagogy, Urgench State Pedagogical Institute,

kenjayevakamila0702@gmail.com

Annotation. This article explores neuropedagogy — a modern field combining knowledge about brain function with teaching methods. It supports Maria Montessori's ideas, showing that an active, stimulating learning environment promotes neural connections and enhances children's development. Neuropedagogy integrates scientific discoveries to create more effective, personalized teaching approaches, helping children unlock their potential.

Key words: neuropedagogy, neurosystem, neuropedagogical correction, brain, defectology, behavior model, stimulus, neuroapproach.

НЕЙРОПЕДАГОГИКА КАК НОВЕЙШЕЕ НАПРАВЛЕНИЕ ПЕДАГОГИКИ – КАК ПОДТВЕРЖДЕНИЕ ВЕРНОСТИ ИДЕЙ МАРИИ МОНТЕССОРИ

Аннотация. В этой статье рассматривается нейропедагогика — современная область, объединяющая знания о функциях мозга и методы обучения. Она поддерживает идеи Марии Монтессори, показывающие, что активная, стимулирующая учебная среда способствует развитию нейронных связей и ускоряет развитие детей. Нейропедагогика объединяет научные открытия для создания более эффективных, персонализированных подходов к обучению, помогая детям раскрыть свой потенциал.

Ключевые слова: нейропедагогика, нейросистема, нейропедагогический коррекция, мозг, дефектология, модель поведения, стимул, нейроподход.

NEYROPEDAGOGIKA PEDAGOGIKANING ENG YANGI YO'NALISHI - MARIA MONTESSORI G'OYALARI TO'G'RILIGINING TASDIQI SIFATIDA

Annotatsiya. Ushbu maqolada neyropedagogika-miya funktsiyalari va o'rganish usullari haqidagi bilimlarni birlashtirgan zamonaviy soha ko'rib chiqiladi. U Mariya Montessori g'oyalarni qo'llab-quvvatlaydi, bu faol, rag'batlantiruvchi o'quv muhiti asabiy aloqalarni rivojlantiradi va bolalarning rivojlanishini tezlashtiradi. Neyropedagogika ilmiy kashfiyotlarni birlashtirib, bolalarga o'z salohiyatiga erishishga yordam beradigan yanada samarali, shaxsiylashtirilgan ta'lim yondashuvlarini yaratadi.

Kalit so'zlari: neyropedagogika, neyrotizim, neyropedagogika tuzatish, miya, defektologiya, xulq-atvor modeli, stimul, neyroapproach.

Introduction. Neuropedagogy (English: Neuropedagogy, Educational neuroscience) is the applied neuroscience of using the knowledge of cognitive neurology, differential psychophysiology, neuropsychological knowledge, data on the brain organization of the processes of mastering various types of educational material.

Neuropedagogy studies neuropedagogical systems, their properties and processes. It consists of neurodidactics, neuropedagogical diagnostics, neuropedagogical education, neuropedagogical correction and adaptation, neuropedagogical organization of the educational process [1].

Maria Montessori is an Italian teacher who created her own pedagogical system. Montessori always fought for justice - while working as a doctor's assistant in a psychiatric clinic, she interacted a lot with children with special needs and was worried that no one was caring for them. But everyone needs education!

Therefore, Maria Montessori began to develop her own methods of child development. Initially, only for children with developmental delays. But, convinced of the success of her educational and developmental system, Maria adapted it for all children. She realized that classical methods are not always effective.

What is the essence of Montessori pedagogy?

The author called her methodology: “a system where the child develops independently, relying on a didactically prepared environment” [9].

The key principle of the Montessori method is “Help me do it myself.” It implies that the adult understands what the child is interested in, provides him with a basis for interesting activities and teaches him to use it [4].

Methods. Basic principles of neuropedagogy [2]:

- the brain is like a “parallel processor”. The human brain can perform several functions at the same time. For example, while driving a car, the brain is processing visual information from the surroundings, controlling the movements of the hands and feet, and making decisions about when to turn and how fast to go, all simultaneously. This parallel processing ability allows the brain to efficiently handle complex tasks and solve problems quickly. It also enables us to multitask, such as walking and talking at the same time. However, despite this parallel processing capability, the brain still has limitations in terms of how much information it can process at once. This is why multitasking can sometimes lead to decreased performance or errors, as the brain may become overwhelmed with too many tasks at once.

Overall, the brain's parallel processing ability is a remarkable feat of nature that allows us to navigate the world around us and adapt to changing circumstances with speed and efficiency:

- learning and cognition as natural mechanisms of brain development. When we learn, our brains create neuronal connections that facilitate the acquisition of new knowledge and skills. Cognitive abilities such as attention, perception, memory, and problem-solving that we make sense of the world and engage with it develop and grow as we interact with our environment and gain experience. As adults, we continue to learn and engage in cognitive activities. Lifelong learning is essential for personal growth, professional development, and maintaining cognitive health. Activities like reading, solving puzzles, learning new skills, and engaging in intellectual discussions stimulate our brains and promote cognitive flexibility. By actively seeking out new experiences and challenging ourselves intellectually, we can continue to foster our learning and cognitive abilities throughout our lives;

- reliance on previous experience and the search for meaning as innate qualities of the brain. The reliance on previous experience helps us navigate the world more effectively by allowing us to recognize patterns, draw analogies, and adapt our behavior based on past encounters. The brain's reliance on previous experience and the continuous search for meaning are essential elements that underpin our cognitive functioning and shape our interactions with the world;

- the brain seeks meaning through the establishment of patterns. Neuropedagogy has shown the important role of emotions in learning and teaching. Emotions can positively or negatively influence a person's ability to retain and apply information;

- the brain is capable of simultaneously analyzing and synthesizing incoming information, operating with the whole and the part. It can simultaneously analyze details and synthesize them into a broader understanding;

- the processes of consciousness and subconsciousness in the student's brain occur simultaneously. Consciousness refers to the state of being aware and processing information in the present moment. When a student is actively listening to a lecture or participating in a classroom discussion,

their conscious mind is actively engaged. However, alongside conscious processing, subconscious processes are also at work. The subconscious mind refers to the part of the mind that operates below the level of conscious awareness. It is responsible for storing memories, emotions, and ingrained habits. For example, when a student tries to recall information for an exam, the subconscious mind assists in accessing the stored knowledge.

Both consciousness and subconsciousness work together to facilitate learning and problem-solving. While the conscious mind handles immediate tasks and processing, the subconscious mind supports long-term memory storage, skill acquisition, and critical thinking.

Knowledge entered into the “storage” of memory through the “cramming” system is unstable and unproductive. They, as a rule, are located in memory cells unsystematically and chaotically. Therefore, the more information of this kind is “stored” in memory, the more difficult it is for the brain to find it. On the contrary, the visual-spatial memory system is systematized in such a way that all information, as in a library, is stored strictly “according to catalog and context.” In this case, it is convenient not only to “store” it, but also to quickly find and reproduce it [5]:

- a person understands and remembers better when knowledge and skills are “noted” in the visual-spatial memory system. Our visual-spatial memory system plays a crucial role in understanding and remembering information. When knowledge and skills are represented visually, such as through images or diagrams, it becomes easier for individuals to grasp and retain the information;
- brain development is stimulated in conditions of freedom of creativity. When individuals are given the freedom to explore their own ideas and express their creativity, it fosters the development of their brains. Engaging in creative activities, such as drawing, painting, writing, or playing music, can enhance cognitive abilities and promote critical thinking skills;
- each person’s brain is unique. Every individual has their own distinct set of experiences, thoughts, and emotions. This uniqueness extends to their brain development as well. Factors like genetics, environment, and personal experiences shape the structure and function of each person’s brain. This individuality contributes to the diversity of perspectives and abilities found within society.

Where is neuropedagogy already used today and where can it be used?

Today there is such a profession as a “neurolinguist”; to put it simply, it is a speech therapist or defectologist who uses neuropedagogy as the main tool for influencing the learner.

The knowledge acquired by teachers within the framework of classical pedagogical technologies is insufficient to ensure effective learning for each child without losing the quality component of education. There is an urgent need for teachers to acquire new knowledge in the field of medicine, neurolinguistics, neuropsychology and defectology. In connection with this, there is also a need to change the qualification list of education workers to include new positions with the prefix neuropedagogue, i.e. neuropedagogue - teacher of the Russian language or biology, etc. Perhaps such changes in both legal and qualification terms can change modern pedagogy and bring it to a qualitatively different level.

How do children’s behavior be affected by problems and developmental features of their brain?

Over time, the idea of behavior has changed. Initially, when psychologists began to analyze and consider human behavior, they said that behavior has two components:

- a) stimulus, that is, when a person wants to find something for himself or to escape from something;
- b) reaction, behavior is a reaction to changes in the environment.

They began to understand that different people behave differently in similar situations, thereby creating a “behavior model” that was personal will, i.e. behavior consists of stimuli and

a person's personal experience (how he was brought up, what his parents told him, his own experience that he received in different life situations) [5].

Pic. 1. Personal approach

Results and Discussions. We have probably encountered such problems in the behavior of children when we understand that we are doing absolutely right and the child himself is trying to change his behavior, but something is not working out for him. We begin to analyze more deeply, we understand the problems of the child's family, his personal experience, but there is still a feeling that some door is closed to us. And they are the ones who influence the child's behavior. In addition to the social components, there are other components. Because a child's behavior can be influenced by the state of his central nervous system and brain.

Scientists at a prominent neuroscience institute recently conducted a series of experiments to examine the brain's ability to process information in situations involving both focused attention and peripheral perception. The researchers used state-of-the-art imaging technology to monitor participants' brain activity during various tasks involving visual stimuli.

In one experiment, participants were asked to fixate their gaze on a specific point on a screen while subtly changing images appeared on the periphery. Surprisingly, the brain scans showed that the participants were not only able to detect the changes in the peripheral vision but also to encode and remember them accurately.

"These findings challenge the traditional understanding of attention as a limited resource", said Dr. Emily Johnson, lead author of the study. "We used to think that when we focus on something, our brain automatically filters out other stimuli. However, our research suggests that the brain is capable of simultaneously accumulating information both from our central and peripheral vision". The study also demonstrated that the brain's ability to educate simultaneously with focused attention and peripheral perception is not restricted to visual stimuli alone. Participants were given auditory tasks while engaging in a visual task, and the results consistently showed that the brain effectively processed both types of information simultaneously.

"This has significant implications for our understanding of how the brain functions in real-world situations", said Dr. Johnson. "For example, imagine driving a car and being fully attentive to the road ahead while still being able to notice a pedestrian crossing in your periphery. It appears that our brain is wired to handle such complex scenarios" [11].

Attention, memory, the ability to perceive and analyze information, logic, speech, calculation and many other mental skills, without which learning and work are impossible - all this is the cognitive sphere. Cognitive developmental disorders in children are usually identified in elementary school.

Outdoor games with a neuropsychologist's neuroapproach play a dominant role in the implementation of a cooperative bridge between children, which further contributes to the emergence of elementary cognitive interest in academic subjects, on the basis of which it helps, to one degree or another, to remove a number of difficulties in studying and consolidating material at the level of emotional awareness. Among the active interactive games are the following:

Magium is not only a colorful interactive floor with rich animation. The program recognizes real geometric shapes by color and shape, as well as children's gestures. Such opportunities create all the conditions for the integration of educational fields [7].

Children with severe speech impairments are often somatically weakened, physically intolerable, and get tired quickly. Many people find it difficult to endure a long stay in a team. Children with dysarthric speech disorders are characterized by stiffness and poor ability to switch various actions. The fact that they spend a lot of time in a sitting position also has a negative impact on children's health.

Outdoor games, which are an integral part of physical education and music classes, can be carried out at holiday matinees, during entertainment hours, and on a walk. Below is a description of the games that can be recommended. Games with movements must be combined with other types of children's activities. Outdoor play, with its pronounced emotional character, is one of the most favorite activities of preschoolers. And if it is correctly selected by the teacher, taking into account the child's capabilities (both physical and speech), with an understanding of each stage of work with him with the correct, skillful guidance from an adult, then it will provide invaluable assistance in working with children.

1. Exercise "Name – movement" 5 min.

Purpose: acquaintance of participants. The children of the group take turns saying their names and accompanying them with a certain movement. The rest repeat the movement.

2. Exercise "Balloon" 2 min.

Children inhale deeply through the nose (mouth closed) and exhale through the mouth. When you inhale, the stomach inflates, and when you exit, it retracts. Children can imagine that they have a colored balloon in their stomach that inflates when they inhale and deflates when they exit. The exercise is performed at the command of inhale-exhale, accompanied by clapping from an adult.

3. "Interhemispheric drawing" 3 min.

Goal: development of two hemispheres of the brain and activation of cognitive processes. The psychologist distributes reusable laminated cards and markers to the children. Children need to circle the same object with both hands at the same time.

4. "Game – labyrinth" 5-7 min.

Goal: development of coordination, fine motor skills, attention. One child is selected (one child or two can participate) and his task is to pull the string and guide the ball up through the holes.

5. Game "Robot", "Naughty Robot" 5 min.

Goal: development of spatial concepts, self-control, attention, switching attention. Children must pretend to be a robot and follow the adult's commands accurately and correctly. The adult says: "You will follow my commands. If I say step forward, you will take a step forward. If I tell you to take big steps, you will take big steps. I'll tell you to turn right, turn right. After this, the adult can make it more difficult by giving two commands at the same time. Then you are invited to become a "naughty robot" that follows all the adult's commands in reverse. If an adult says "step forward," then the "naughty robots" take a step back, etc.

6. "Memo game" 10 min.

Goal: development of memory and attention. Children take turns opening the houses so that everyone can see the pictures shown underneath. If the pictures on the tiles are the same, then the player takes them. He can continue the game as long as he finds tiles with the same pictures. If the pictures on the tiles do not match, then the player puts them back, covers them with houses, and the turn passes to the next player. The player who has the most paired pictures by the end of the game wins. Lesson time for children of primary preschool age is 30-45 minutes, from 7 years old - 45 - 1 - 1 hour 20 minutes.

7. Oculomotor exercises (1st year of life in ontogenesis).

The child lies on his back. At a distance of 30–50 centimeters above it there is a bright object (toy). It moves up - down, right - left, to the nose, diagonally, in a horizontal figure eight. The task is to follow the moving object with your eyes without turning your head. It is important that the head does not turn, the pupil reaches the edge of the eye without losing the object. The movements are smooth, tracing the movement of the object to the end. If there is an area where an item is lost, this area takes longer to work through. First, the object is moved by the adult, then this function is delegated to the child.

8. “Language to sound” - inclusion of auditory attention.

Instructions: “You close your eyes and hear this sound... When you hear it, you will need to point in this direction with the tip of your tongue (finger, hand, explain where the sound is coming from)”. A more complex version using two noise sounds. After the task, the child should receive feedback - an assessment of his actions. Running time is approximately 1 minute [8].

Conclusion. In conclusion, we can say that neuropedagogy represents the latest direction in pedagogy, which successfully confirms the fidelity of the ideas of Maria Montessori. Her concept of a unique approach to teaching and raising children based on their individual characteristics and needs has been confirmed and applied in modern research in the field of neuropedagogy.

The basis of neuropedagogy is the understanding that the child’s brain is the main organ of learning and development. Taking into account the peculiarities of the brain, methods of teaching and solving various problems, based on neuropedagogy research, can be adapted to the individual needs of each child.

The ideas of Maria Montessori, such as the active role of the child in the learning process, independence, freedom of choice and the use of different types of sensory materials, have been confirmed today. Research in the field of neuropedagogy has shown that such methods of teaching and upbringing stimulate the work of the child’s brain, contribute to the development of his intelligence, memory, attention, creative thinking and many other abilities.

Thus, neuropedagogy confirms the validity of Maria Montessori’s idea about the importance of an individual approach to the learning and development of children. It opens up new opportunities for the application and development of Montessori methods and principles based on the characteristics of the brain of children. This new direction of pedagogy gives us a unique opportunity to achieve deeper and more effective upbringing and education of children, developing their potential and abilities to the fullest.

REFERENCES

1. Астапов В. И. Коррекционная педагогика с основами нейро - и патопсихологии. М.: МПСИ, 2010. 231 стр. ISBN 978-5-89502-407-2.
2. Еремеева В. Д. Мальчики и девочки. Учить по-разному, любить по-разному: нейропедагогика – учителям, воспитателям, родителям, школьным психологам. Издательство Федоров, 2005. 157 стр. ISBN 5-9507-0204-2.
3. Каландаров С. И. Формирование предпринимательских умений и навыков у будущих педагогов, при изучении метода Монтессори, как педагогической основы воспитания личности. - Издательство ООО «Khwarezm travel», Ургенч, УрГУ. 2024. - 125 стр.
4. Montessori Maria. The Absorbent Mind: A Classic in Education and Child Development for Educators and Parents. Adyar, India, Theosophical Pub. House, Kalakshetra, (January 1, 1959). 308 p.

5. Токмянина М. А. Нейропедагогика в системе современного образования. – Изд-во «Nota Bene», ООО «НБ-Медиа», журнал “Педагогика и просвещение”, Москва. 2023. 187 стр. ISSN: 2454-0676.
6. Хок Р. Р. 40 исследований, которые потрясли психологию/СПБ.:Прайм – ЕВРОЗНАК, 210-509 стр. ISBN 978-5-93878-237-2.
7. Ходжаниязов С.У. (2022). «Хоразм мутафаккирларининг тасаввуфий дунёокараши асосида ёшлар маънавий-ахлокий тарбиясини такомиллаштириш» на соискание ученой степени доктора педагогических наук (д.п.н.) по специальности 13.00.01 - «Педагогическая теория, история педагогического учения» на заседании д.ф.-м.н.03/30.04.2021.пед.82.01 Ученого совета Чирчикского государственного педагогического университета состоялось 30 августа 2022.
8. <https://dzen.ru/a/Ym-cpI55Z2IDBY0e?experiment=931376>
9. <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=37469>
10. <https://www.tosha.ru/info/articles/neyrokorrektsiya-dlya-detey/>
11. <https://lacasadeibimbi.eu/en/montessori-method-what-is-it-and-who-is-it-for/>
12. <https://www.annualreviews.org/doi/full/10.1146/annurev-devpsych-120321-011300>

HOMILADORLIK DAVRIDA PSIXOKORREKSION FAOLIYATNING TASHKIL QILINISH IMKONIYATLARI

Radjapova Firuza Duschanovna

Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali “O‘zbek tili va adabiyoti, tillar” kafedrası
o‘qituvchisi, firuzaradzapova77@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada ayollarni tug‘ruqqa tayyorlash masalasini qadimgi va zamonaviy tadqiqotlarda o‘rganilganlik darajasi tahlil qilingan. Shuningdek, ularning tug‘ruq oldi va tug‘ruqdan keyingi davrlarda fiziologik, psixologik va emotsional xususiyatlarning o‘zaro aloqasini tahlil qilish va ular bilan psixoprofilaktik va psixokorreksion ishini tashkil qilish imkoniyatlarini tahlil qilish va tadqiqot natijalaridan namunalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: homiladorlik, onalik, individual xususiyatlar, psixologik va emotsional tayyorgarlik, trening, mashg‘ulotdan keyingi holat.

ВОЗМОЖНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ПСИХОКОРРЕКЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВО ВРЕМЯ БЕРЕМЕННОСТИ

Аннотация. В статье анализируется изученность вопроса подготовки женщины к родам в античных и современных исследованиях. Также приведены примеры результатов исследования, анализирующие взаимосвязь их физиологических, психологических и эмоциональных особенностей в дородовой и послеродовой периоды и возможности организации психопрофилактической и психокоррекционной работы с ними.

Ключевые слова: беременность, материнство, индивидуальные особенности, психоэмоциональная подготовка, тренировка, состояние после тренировки.

POSSIBILITIES OF ORGANIZING PSYCHOCORRECTIONAL ACTIVITIES DURING PREGNANCY

Abstract. The article analyzes the level of knowledge of the issue of preparing women for childbirth in ancient and modern studies. It also provides examples of research results analyzing the relationship between their physiological, psychological and emotional characteristics in the prenatal and postnatal periods and the possibilities of organizing psychoprophylactic and psychocorrectional work with them.

Key words: pregnancy, motherhood, individual characteristics, psychoemotional preparation, training, state after training.

Kirish. Tibbiyot amaliyotidan ma’lumki, tug‘ish yoshidagi ayollarga nafaqat tibbiy muolajalar, balki psixologik usullar bilan ham yordam ko‘rsatish nihoyatda zarurdir. Ayollarda homiladorlik davri bilan bog‘liq bo‘lgan hissiy-emotsional sohasida kechadigan o‘zgarishlar ularda psixologik tanglikni keltirib chiqaradi va bu holat bevosita bo‘ljak ona va bola salomatligiga salbiy ta’sir o‘tkazishi masalasi, ulardagi muammolarni o‘rganish va bartaraf qilish imkoniyatlari ilmiy tadqiqot ishimizning bosh mezoniga aylangan.

Homiladorlik masalasi nihoyatda dolzarb hisoblanib, “Avesto”da nasln tozaligi omillariga ham alohida e’tibor berilgan. Birinchi navbatda, oila quradigan yigit va qizchalarning har jihatdan benuqson, sog‘lom bo‘lishi hisobga olingan. Ikkinchidan, homilador ayol iztirob chekmasligi, asabiylashmasligi, ko‘proq meva, go’sht iste’mol qilishi, faqat halol mehnat evaziga topilgan rizqni yeyishi uqtirilgan. Bolani tarbiyalashda uzviylikka amal qilingan, ya’ni chaqaloq ikki yoshga qadar ona suti bilan to‘la ta’minlanishi, uchunchi yoshga o‘tganidagina mol suti va sutdan tayyorlangan

ovqatlar bilan parvarish etish lozimligi uqtirilgan. Shuningdek, “Avesto”da homilani qasddan nobud bo‘lishiga sababchi ayol jazolangan. Bu fojeaga mabodo erkak aloqador bo‘lsa, qatl etish haqida hukm chiqarilgan [3].

Keltirib o‘tilgan ma’lumotlar er-xotinlar reproduktiv ustanovkalari uzoq o‘tmishimizga borib taqalishidan dalolat beradi.

Gipotezaning ilmiy asoslari. Odamlarning dunyoqarashi, ijtimoiy ongi, turmush tarzi o‘zaro munosabatlarning shakllanishida, shuningdek, nikoh-oila munosabatlari, tug‘ilish, reproduktiv xulq, oilani rejalashtirish, ko‘p bolalilik kabilarga munosabatlarning shakllanishida aholining qaysi dinga e’tiqod qilishi ham muhim rol o‘ynashi sir emas. Islomda ham nikohsizlik qoralanib, farzandli bo‘lish oliy ne’mat hisoblanadi. Qur’oni Karimda homilaning sun’iy ravishda to‘xtatilishi qoralanish bilan birga, oilani rejalashtirish, kontratsepsiya usullaridan foydalanishga yo‘l qo‘yilishi belgilangan. Islom dini ta’sirida shakllangan reproduktiv an’analar xalq og‘zaki ijodiyoti namunalari misolida avloddan-avlodga uzatilib kelinmoqda va bunday an’analar, qadriyatlar o‘tmish mutafakkirlarimiz asarlarida yanada sayqallanib, odamlarning reproduktiv xulqini belgilab bergan [3].

Tibbiyot ilmining buyuk donishmandi Abu Ali ibn Sino (980-1037) ayollar reproduktiv xulqining tibbiy jihatlari, ona va bola salomatligini taminlash haqida o‘z fikr mulohazalarini bildirib, “Tibbiyot haqida” asarida ona homilasidagi bola ruhiyati, emizikli bolalar haqida yozadi. Bu davrlardi ona va bola parvarishini to‘g‘ri amalga oshirish bolaning salomatligi va onaning reproduktiv hulqiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi ta’kidlangan. Allomaning «Donishnoma», «Risolai ishq», «Tib qonunlari», «Uy xo‘jaligi» kabi qator asarlari Markaziy Osiyo xalqlari axloq-odobi, tarbiya psixologiyasi, falsafa va tabobat olamida alohida o‘rin tutadi [58].

Ibn Sino o‘z asarlarida er-xotin munosabati tenglik hamjihatlik va o‘zaro hurmat asosida qurilishi haqida to‘xtalib, “Erkak kishi oila boshlig‘i ekanligi, oilaning barcha ehtiyojlarini qondirishi lozimligi, ayol esa erkakni munosib yo‘ldoshi va bola tarbiyasi borasida eng yaxshi voris va yordamchisi ekanligini ta’kidlanadi. Uning ona va bola salomatligi, tug‘ilish masalalari, reproduktiv xulqiga oid mulohazalari “Uy xo‘jaligi” asarida bildirilan [9].

Abu Nasr Forobiy (873-950) jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlarini va inson kamoloti bosqichlarini, insonlar yashash jarayonida baxt-saodatga erishuv yo‘llarini o‘zining mashhur asari «Fozil odamlar shahri»da bayon etadi.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048)ning muayyan qarashlarida oilaviy turmush, oila va nikoh, oilaviy qadriyatlar va uning a’zolari o‘rtasidagi munosabatlariga bog‘liqligi ta’kidlangan. O‘tmish mutafakkirlari ishlari bilan tanishar ekanmiz, ularda sog‘lom avlodni dunyoga keltirish, ona va bola salomatligini saqlashga oid ko‘plab ahamiyatli fikr-mulohazalarni o‘qishimiz mumkin.

Amir Temur beqiyos buyuk davlatni barpo etish va uni boshqarish bilan birga, bola tarbiyasi, nasl salomatligi, sog‘lom avlodni dunyoga keltirish masalalarini ham e’tibordan chetda qoldirmagan. U o‘z o‘gitlarida “O‘g‘illarim, nabiralaring va yaqinlaringa biron tomchi sharob ichib, xotinlariga yaqinlashishni man etdim. Zero, sharobning ta’sirida bunyodga kelgan farzand nasl-nasabining buzulishiga ta’sir etgan, debon shu pokiza yo‘lni tutdim”, - deya ta’kidlagan [8].

Tug‘ruq va tug‘ruqdan keyingi davrning psixologik xususiyatlarini o‘rganish bevosita ayolni homiladorlik va tug‘ruqqa tayyorlanish davri bilan bog‘liq bo‘lib, bu masala zamonaviy psixologiyada bir qator xorij olimlari tadqiqotlarida olib borilgan. Masalan, I.V.Dobryakov (2010), G.G. Filippova (2018), T.L. Kryukova, M.V. Saporovskaya, E.V. Kuftyak (2005), V.A. Ababkov, M. Perre, B. Plansherel (1999) kabilar perinatal psixologiyada biopsixosotsial yondashuvga asoslanib, oilaning funksional-rolli spetsifikasi va ayolning individual shaxslilik xususiyatlari negizida homiladorlik kechishi, tug‘ruq va tug‘ruqdan keyingi davrlarda jismoniy, psixologik va ijtimoiy omillarning majmuaviy ta’sirini o‘rganish zaruratini ta’kidlaydilar [2], [10], [1].

Tibbiyot, perinatal psixologiya, akusherlik va ginekologik amaliyot rivojlanishi natijasida va tibbiyotda ayol va uning butun oilasi homiladorlik, tugʻruq va tugʻruqdan keyingi davr alohida xususiyatli hayotiyvaziyat siqatida ilmiy tadqiqotlar ortib bordi. Jumladan, E.G. Eydemiller va I.V.Dobryakovlar oilaviy diagnoz, oilaviy psixoterapiya ishlarida zamonaviy model va usullarni taklif qiladi [13], [14].

K.D.Xlomov va S.N.Enikolopovlar psixoemotsional va individual-xarakterologik xususiyatlarning homiladorlik davri toʻxtash xavfi mavjud ayollarga taʼsiri masalalarini tadqiq qilganlar [12]. Lekin, tugʻruq oldi va tugʻruqdan keyingi davrlarda fiziologik, psixologik va emotsional xususiyatlarning oʻzaro aloqasi tadqiqiga bagʻishlangan ishlar kam darajada bajarilgan. Mazkur holat homilador ayollar va ularning oilalari bilan butun perinatal davrda tadqiqot oʻtkazish, longityud tahlil qilish qiyinchiligi bilan izohlanishi ehtimol. Undan tashqari xorijda va malakatimizda mazkur mavzuni yuqori dolzarblik munosabati bilan oʻrganish bolani tugʻilish vaziyatida ayollardagi asosiy psixofiziologik jarayonlar dinamikasini tadqiq qilishni talab qiladi.

Xorij olimlaridan E.J. Henshaw (2014) va N. K. Cunningham (2013)lar olib borgan tadqiqotlarga koʻra, tugʻruq va tugʻruqdan keyingi davrga homiladorlikning uchinchi tirmestri davomidagi psixofiziologik jarayonlar koʻproq taʼsir qiladi. Mazkur xulosa birinchidan, ayolning tugʻruqqa fiziologik, psixologik va emotsional tayyorgarligi, uni bolasi esa meʼyoriy tugʻilish shakllanishiga olib borishini koʻrsatadi.

A.V.Levchenko (2013) va G.G. Filippova (2011)larning tadqiqotlarida homiladorlik umuman olganda, ona ontogenez sohasida tanqidiy davr sifatida, ona shaxsiyatida sifatiy oʻzgarishlar olib keladigan jinsiy rolli identifikatsiya bosqichi sifatida koʻrib chiqiladi [7].

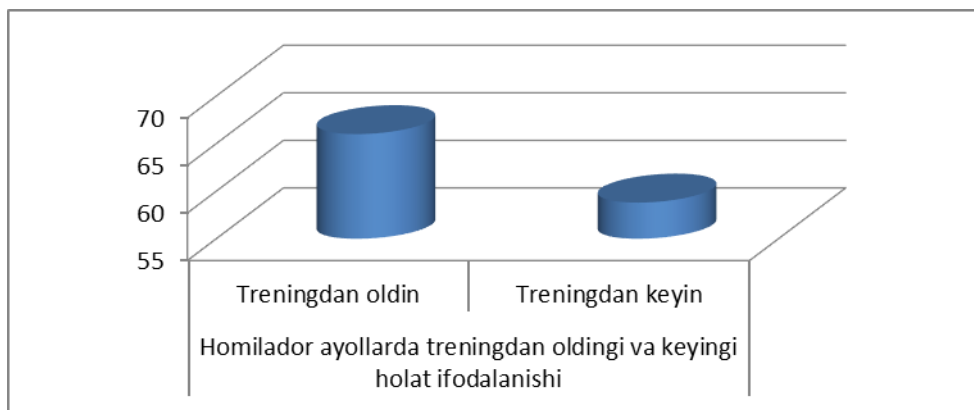
G.G Filippovani ishlarida boʻlgʻusi ona shaxsiyati rivojlanishi asnosida bola tugʻilishi hayotiy istiqbolni qayta koʻrib chiqish bosqichi sifatida namoyon boʻlishini koʻrib chiqadi. Mazkur davrda stress va bir qancha negativ emotsional kechinmalarni boshdan kechirish tugʻruqqa tayyorlanish va tugʻruqdan keyingi davrda tezda sifatli moslashuv jarayoniga qoʻshimcha boʻladi [11].

Muammoning metodologik oʻrganilishi. Homilador ayollarda tugʻruq jarayonida va tugʻruqdan soʻng kuzatilishi mumkin boʻlgan ruhiy va xavotirli-depressiv buzilishlarni davolashda tibbiy va psixologik yordam koʻrsatish dolzarb hisoblanib, homilador ayolning tugʻilish paytidagi ruhiy holati, ayniqsa, eʼtibor talab qiladi. Qoʻrquvdan toʻlgʻoqning qaytib ketish hollari ham koʻp uchrab, tugʻayotgan ayoldagi qoʻrquvni uni shirin soʻz bilan tinchlantirish mumkin.

Tugʻruqdan soʻng kuzatiladigan ruhiy va xavotirli-depressiv buzilishlarni davolashda antidepressantlardan keng foydalaniladi. Biroq ruhiy buzilishlarni ushbu dorilar bilan davolashda ularni emizuvchi ayolga moneʼlik qiluvchi tomonlarini, goʻdakka nojoʻya taʼsirlarini va ruhiy buzilishning ogʻirlik darajasini eʼtiborga olish lozim. Fluoksetin (prozak), zoloft va tsipramillarni eksperimentda ham, klinik amaliyotda ham teratogen taʼsiri aniqlanmagan. Ushbu dorilar homilador va tuqqan ayollarga depressiv buzilishlarda tavsiya etilishi mumkin [6].

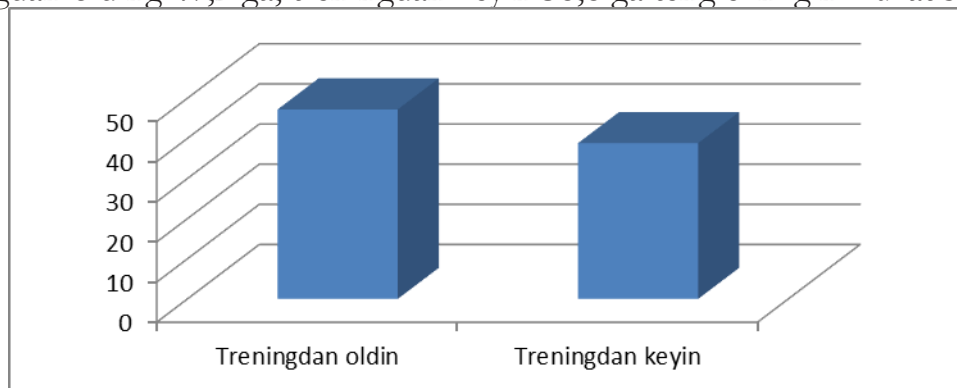
Tugʻruqdan soʻng rivojlanishi mumkin boʻlgan xavotirli-depressiv buzilishlarning oldini olish oʻta muhimdir. Buning uchun homilador ayollarni psixolog koʻrigidan oʻtkazish zarur. Bu usul rivojlangan xorij davlatlarida bir necha oʻn yillar oldin yoʻlga qoʻyilgan. Chunki endi rivojlanib kelayotgan depressiyaning yashirin belgilarini faqat psixolog aniqlay oladi va ularni oʻz vaqtida kam miqdordagi antidepressantlar yoki anksiolitiklar bilan bartaraf qilish mumkin.

Muhokama va natijalar. Homiladorlik davridagi ayollarni psixologik holatini diagnostika qilish va ulardagi stress holatlarini yengillashtirish maqsadida trening mashgʻulotlari tashkillashtirildi. Ularning psixoemotsional holatidagi oʻzgarishlarni aniqlash maqsadida Zung-Balashevaning “Kayfiyati yoʻqlik-subdepressiya” darajasini aniqlash soʻrovnomasi boʻyicha treningdan oldingi va keyingi holatlar oʻrganildi va natijalar quyidagi suratda keltirilgan.

1-rasm. Homilador ishtirokchilarda treningdan keyingi natijalar

Ushbu natijalarga ko'ra, homilador ayollarda psixokorreksion mashg'ulotlarning o'tkazilishi ular emotsional holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatganligini, subdepressiya darajasi nisbatan kamayganligini kuzatishimiz mumkin. Ushbu jarayonga "Men va mening bolam" mavzusidagi artterapevtik mashg'ulot va tajriba almashinuvga asoslangan suhbat ijobiy ta'sir qilganligini bildirishimiz mumkin. Shuningdek, Spilberger-Xaninni "Reaktiv va shaxsiy xavotirlanish" metodikasining ham treningdan keyingi natijalarida o'zgarishlarni kuzatishimiz mumkin. Olingan test natijalarini o'rtacha arifmetik qiymati treningdan olding 47,2 ga, treningdan keyin 38,8 ga teng ekanligini kuzatishimiz mumkin.

2-rasm. Homilador ayollarda xavotirlik ko'rsatkichlarining ifodalanishi

Tadqiqotni korreksion qismida olib borilgan maxsus tuzilgan psixologik trening dasturi homilador ayollarda homiladorlik davrni turli bosqichlarida, ayniqsa, tug'ruq oldi bosqichida kuzatiladigan nafaqat fiziologik o'zgarishlar, balki psixologik o'zgarishlar ham ayol umumiy holatiga ta'sir qilishini inobatga olgan holda olib borildi va ularda psixokorreksion dastur samaradorligi tasdiqlandi. Trening dasturida ko'zda tutilgan maqsad, homiladorlik davri va bu davrda namoyon bo'ladigan salbiy psixologik o'zgarishlar, ayniqsa emotsionla holatlarni anglash, ularni baholash, paydo bo'lish va kechish sababalarini aniqlash, ularni bartaraf qilishda shaxsiy resurslardan foydalanish ko'nikmasini rivojlantirishdan iborat bo'ldi. O'tkazilgan trening dasturimiz so'ngida ishtirokchilardan trening borasidagi taassurotlari so'ralib, ishtirokchilar o'zlarida ruhiy engillikni his qilganliklarini bildirishdi. **Xulosa.** O'tkazilgan nazariy taxlil va eksperimentlarimiz natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Homiladorlik davri, tug'ruq oldi jarayoni va tug'ruq jarayoni qadimdan alohida ahamiyatga ega masala hisoblanib, mazkur muammo nafaqat tibbiyot sohasi, balki psixologiya sohasi nuqtai-nazardan ham o'rganish muhim ahamiyatga ega;
2. Homilador ayollar hissiy-emotsional sohasida yashash sharoitlari bilan bog'liq birmuncha qiyinchiliklarni his qilinib, homilador ayol emotsional, motivatsion va irodaviy sohasida o'zgarishlarni keltirib chiqaradi;
3. Homilador ayollardagi o'zgarishlar shaxslararo munosabatlarda, oilaviy munosabatlarda, mehnat sharoitlarida va o'z-o'zini baholash jarayonlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Bu kabi salbiy

o'zgarishlarni tibbiy muolajalar bilan bir qatorda psixologik tadbirlar bilan bartaraf qilish maqsadga muvofiq.

4. Homiladorlik davrida fiziologik o'zgarishlar bilan bir qatorda psixologik o'zgarishlar ham sodir bo'lib, bu emotsional sohada yaqqol namoyon bo'lib, ekan homilador ayol o'zini psixoemotsional sohasini baholash va nazorat qilishi o'zi va bolasi sog'ligi saqlashini ta'minlaydi;

5. Tug'ruqdan oldin nafaqat tibbiy ko'rik balki, psixolog bilan suhbatlashish muhim hisoblanib, bu bo'lg'usi ona psixoemotsional holatini baholashga yordam beradi;

6. Homilador ayol o'z icki kechinmalarini anglab borishi, o'zida bo'layotgan psixik o'zgarishlarni baholab borishi yaxshi natija berishi mumkin.

Aytish mumkinki, bo'lajak onalarga psixokorreksion ta'sir ko'rsatilsa, ularda namoyon bo'ladigan psixopatologik o'zgarishlar va ona va bola salomatligiga salbiy ta'sir qiladigan emotsional holatlarni nisbatan engillashtirishga erishish mumkin. Tibbiyot hodimlari yordamida amaliyotchi psixologlar ayollarni onalikka tayyorlash bosqichida psixologik yordam ko'rsatishning xususiyatlariga oid tasavvurlar aholi o'rtasida kengaytirilishi, psixologik tashviqot, targ'ibot ishlarini tashkil qilish, psixologik savodxonlik darajasini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абабков, В.А. Систематическое исследование семейного стресса и копинга/ В.А. Абабков, М. Перре, Б. Планшерел // Обзорение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева. – 1999. – № 2. – С. 4-8.
2. Добряков, И.В. Перинатальная психология/ – СПб.: Питер, 2010. – 272 с
3. Karimova V. Oilaviy hayot psixologiyasi: O'quv qo'llanma. – T.: 2006 – 142 b
4. Kalandarova M.B., Tug'ruqdan keyingi emotsional holatlarga ta'sir qiluvchi omillar tahlili. JOURNAL OF «MAMUN SCIENCE» №2 (2023)
5. Kalandarova M.B., Perinatal psixologiyada psixodiagnostik metodikalarni qo'llash. Journal of «Mamun science» №2 (2024), 105-111 b.
6. Калмыкова Е.С., Комисарова С.А., Падун М.А., Агарков В.А. Взаимосвяз типа привязанности и признаков посттравматического стресса (Сообщ. 2) // Психологической журнал. – М.: 2002. – Т. 23. – № 6
7. Левченко, Лекин, А.В. Психоэмоциональное состояние во время беременности у первородящих и повторнородящих женщин/ Психология. - 2013. №1. - С. 37-45
8. Социология семи: Учебник / Под ред проф. А.И. Антонова.- 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 640 с. (Классический университетский учебник)
9. Usmonov M., Hamidov X. Donishmandlar oila haqida. – T., 1999. – 62 b.
10. Филиппова, Г.Г. Психология материнства: учеб. пособие для академического бакалавриата. – 2-е изд., испр. и доп./ – М.: Издательство Юрайт, - 2018. – 212 с
11. Филиппова, Г.Г. Психологическая диагностика готовности к родам/ Г.Г. Филиппова // Журнал акушерства и женских болезней. - 2011. Т.60.№3.- С.148-151.
12. Хломов, К.Д. Влияние психоэмоциональных и индивидуально-характерологических особенностей на течение беременности у женщин с угрозой прерывания/ К.Д. Хломов, С.Н. Ениколопов // Сибирский психологический журнал. - 2007. №26. - С. 148-153
13. Эйдемиллер, Э.Г. Семейный диагноз и семейная психотерапия. Изд. 3-е/ Э.Г. Эйдемиллер, И.В. Добряков) (И.М. Никольская. – СПб.: Речь, - 2007. – 352 с
14. Эйдемиллер, Э.Г. Практикум по семейной психотерапии. Современные модели и методы. Изд. 2-е. / Э.Г. Эйдемиллер.– СПб.: Речь, - 2010. 452 с

TALABALARDA ZO‘RAVONLIK TASAVVURLARINING NAMOYON BO‘LISHI

Sa’dullayeva Moxinur G‘ulomjon qizi

Urganch davlat pedagogika instituti Umumiy psixologiya va boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi kafedrası o‘qituvchisi, mohinur3339@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola talabalarda zo‘ravonlik tasavvurlarining namoyon bo‘lishi masalasini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqotning maqsadi talabalarda zo‘ravonlik tasavvurlarining shakllanishiga ta’sir qiluvchi ijtimoiy, psixologik va madaniy omillarni tahlil qilishdir. Tadqiqotda anketalar, intervyular va psixologik testlar yordamida talabalarning zo‘ravonlikka bo‘lgan tasavvurlari va ularning o‘zaro bog‘liqligini aniqlash maqsad qilingan. Zo‘ravonlik tasavvurlarining shakllanishida oilaviy ta’lim, tengdoshlari va jamiyatdagi stereotiplar muhim o‘rin tutadi. Tadqiqotning natijalari talabalarda zo‘ravonlikni kamaytirish bo‘yicha ijtimoiy-ta’limiy chora-tadbirlarni taklif qilishga yo‘naltirilgan.

Kalit so‘zlar: zo‘ravonlik, talaba, tasavvur, psixologiya, ijtimoiy omillar, ta’lim, psixologik testlar.

ПРОЯВЛЕНИЕ ОБРАЗОВ НАСИЛИЯ У УЧАЩИХСЯ

Аннотация. Целью данной статьи является изучение проблемы проявления жестоких фантазий у студентов. Целью исследования является анализ социальных, психологических и культурных факторов, влияющих на формирование представлений о насилии среди студентов. Целью исследования было определить восприятие насилия студентами и их взаимосвязь с помощью анкет, интервью и психологических тестов. Семейное воспитание, сверстники и общественные стереотипы играют важную роль в формировании восприятия насилия. Результаты исследования направлены на разработку социально-образовательных мер по снижению уровня насилия среди студентов.

Ключевые слова: насилие, студент, воображение, психология, социальные факторы, образование, психологические тесты.

MANIFESTATION OF VIOLENT VISIONS IN STUDENTS

Abstract. The purpose of this article is to study the problem of manifestation of violent fantasies in students. The purpose of the study is to analyze social, psychological and cultural factors that influence the formation of ideas about violence among students. The purpose of the study was to determine the perception of violence by students and their relationship using questionnaires, interviews and psychological tests. Family upbringing, peers and social stereotypes play an important role in shaping the perception of violence. The results of the study are aimed at developing social and educational measures to reduce the level of violence among students.

Key words: violence, student, imagination, psychology, social factors, education, psychological tests.

Kirish. Zo‘ravonlik – har qanday shaxsga yoki guruhga nisbatan majburiy yoki qasddan zarar yetkazish harakati sifatida tavsiflanadi. O‘rta va yuqori guruh talabalari orasida zo‘ravonlikning ko‘payishi, ayniqsa, so‘nggi yillarda ijtimoiy muammolarga aylangan. Talabalar o‘rtasidagi zo‘ravonlik tasavvurlari jamiyatda qanday ko‘rinishlar hosil qilishini va bu tasavvurlar qanday omillar bilan shakllanishini o‘rganish bugungi kunda katta ahamiyatga ega. Tadqiqotning asosiy maqsadi-talabalarda zo‘ravonlikni keltirib chiqaruvchi tasavvurlarni aniqlash va bu tasavvurlarni shakllantiruvchi ijtimoiy, madaniy, va psixologik omillarni o‘rganishdan iborat. Zo‘ravonlikni tushunish va unga qarshi kurashishning eng samarali yo‘li, uning namoyon bo‘lishi, shakllanishi

va uning ijtimoiy, psixologik jihatlarini tahlil qilishda yotadi. Ko'pgina tadqiqotlar zo'ravonlikni asosan shaxsiy xususiyatlar bilan bog'laydi, ammo ijtimoiy va madaniy kontekstda ham muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi.

Zo'ravonlikning sabablarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, bu muammo ko'p qirrali bo'lib, oilaviy, ijtimoiy va shaxsiy omillar bilan bog'liq. Oila muhitidagi zo'ravonlik, ota-onalar tomonidan etarli e'tibor berilmasligi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi o'quvchilarda zo'ravonlikka moyillikni oshiradi. Shuningdek, maktabdagi ijtimoiy muhit va o'qituvchilar bilan munosabatlar ham zo'ravonlikning paydo bo'lishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Zo'ravonlik va uning ijtimoiy ta'siri. Zo'ravonlikni tushunish va unga qarshi kurashish jamiyatda muhim ahamiyatga ega. Talabalar orasida zo'ravonlik tasavvurlarining shakllanishi va uni ifodalashning turli shakllari ijtimoiy muhitning to'g'ri tashkil etilmaganligi va ma'naviy ta'limning yetishmasligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar, internet va ommaviy axborot vositalari orqali tarqatiladigan zo'ravonlik ko'rinishlari yoshlarning psixologiyasiga ta'sir qiladi va ularning zo'ravonlikka qarshi qabul qilgan munosabatini shakllantiradi. Shu bilan birga, oilaviy va ta'lim muhitidagi zo'ravonlikka qarshi choralar yoshlar va talabalar orasida zo'ravonlikning oldini olishda muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun, talabalar orasida zo'ravonlikni kamaytirish va unga qarshi kurashish maqsadida ta'lim jarayonini yanada yaxshilash, ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirish, va yoshlarning ma'naviyatini oshirish kerak. Zo'ravonlikka qarshi kurashishda davlatning qonuniy choralaridan tashqari, jamoatchilik, o'qituvchilar va ota-onalar ham katta rol o'ynaydi.

Adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy omillar va zo'ravonlik. Zo'ravonlik muammosi ta'lim tizimining muhim masalalaridan biridir. Zo'ravonlik nafaqat jismoniy, balki psixologik va hissiy zarar yetkazishi mumkin. Maktab muhitidagi zo'ravonlik o'quvchilarning ruhiy salomatligiga, o'ziga bo'lgan ishonchiga va akademik yutuqlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Zo'ravonlikning turli shakllari mavjud bo'lib, ularga jismoniy zo'ravonlik, psixologik bosim, kiberzo'ravonlik va ijtimoiy izolyatsiya kiradi [1].

Mazkur maqola ta'lim muassasalarida zo'ravonlikning turli shakllari, sabablarini aniqlash va ularning oqibatlarini o'rganish maqsad qilingan. Zo'ravonlikning oldini olish uchun qanday choralar ko'rish mumkinligi ham muhokama qilinadi. Tadqiqot shuningdek, zo'ravonlikning maktab muhitidagi ta'sirini va o'quvchilarning o'zini o'zi anglashiga ta'sirini o'rganadi. Maktabda zo'ravonlikning oldini olish uchun joriy etiladigan strategiyalar va ularning samaradorligi haqida ham to'xtalib o'tiladi. Talabalarda zo'ravonlik tasavvurlarining shakllanishiga bir nechta ijtimoiy, psixologik va madaniy omillar ta'sir qiladi. Bunga oilaviy muhit, tengdoshlari bilan aloqalar, o'qituvchilarning pedagogik uslublari va ommaviy axborot vositalarining ta'siri kiradi. Biroq, ijtimoiy va madaniy omillardan tashqari, zo'ravonlikka qarshi kurashishda huquqiy doiradagi chora-tadbirlar ham muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida zo'ravonlikka qarshi turli normativ-huquqiy hujjatlar mavjud bo'lib, ular yoshlar va talabalarga nisbatan zo'ravonlikni kamaytirish, ularni himoya qilishga qaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida har bir fuqaroning hayoti, sog'ligi va erkinligi huquqlari kafolatlangan. Ushbu huquqlarni himoya qilishda davlat va jamiyatning barcha organlari muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, yoshlar orasida zo'ravonlikni oldini olish va unga qarshi kurashish bo'yicha qonuniy chora-tadbirlar talab etiladi. Shuningdek, O'zbekistonning "Oila kodeksi", "Jinoyat kodeksi" va "Ma'naviyat va ma'rifat to'g'risida"gi qonunlari yoshlarni psixologik va jismoniy zo'ravonlikdan himoya qilishga qaratilgan [2].

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Konstitutsiya asosida davlat har bir fuqaroning huquqlarini himoya qilishga majburdir. Talabalar ham, jamiyatning boshqa a'zolari kabi, huquqiy himoya va adolatli munosabatlarga ega. Zo'ravonlikka qarshi kurashishda, davlat tomonidan olingan huquqiy choralar davlatning asosiy vazifasidan biri sifatida ko'rsatilgan [2].

2. “Jinoyat kodeksi”. Ushbu kodeksda zo‘ravonlikning jismoniy va psixologik shakllari, shuningdek, unga qarshi kurashishda qo‘llaniladigan jazolar aniq belgilangan. Jinoyat kodeksiga ko‘ra, zo‘ravonlikka qarshi jinoiy javobgarlik belgilangan bo‘lib, bu talabalar orasidagi zo‘ravonlikka qarshi kurashishda muhim huquqiy asosni tashkil etadi [3].

3. “Oila kodeksi”. Bu qonun oiladagi zo‘ravonlikni oldini olishga qaratilgan bo‘lib, oila a‘zolarining o‘zaro hurmat, tinchlik va xavfsizlikda yashash huquqini kafolatlaydi. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksi talabalarining oilaviy munosabatlarida yuzaga keladigan zo‘ravonlikni aniqlash va unga qarshi samarali choralar ko‘rish masalalariga ham to‘xtaladi [4].

Ijtimoiy omillarning zo‘ravonlikka ta‘siri va uning shakllanishi masalasi ko‘p yillik ilmiy izlanishlar ob‘ekti bo‘lgan. Zo‘ravonlikni keltirib chiqaradigan ijtimoiy omillarni o‘rganishda, oila, tengdoshlari va jamiyatdagi muhitning ta‘siri alohida o‘rganilgan. Ijtimoiy psixologiyada zo‘ravonlikni va agressiv munosabatlarni o‘rganishga qaratilgan bir qancha tadqiqotlar mavjud. Ularning ko‘pchiligi oilaviy muhitda zo‘ravonlikka guvoh bo‘lishning yoshlar psixologiyasiga qanday ta‘sir qilishi va bu faktoring zo‘ravonlik tasavvurlarini shakllantirishdagi roli haqida fikrlar bildiradi.

Huesmann tomonidan olib borilgan tadqiqotda zo‘ravonlikning ijtimoiy o‘rgatish nazariyasi (social learning theory) asosida zo‘ravonlikni shakllantiruvchi omillarni tahlil qilgan. Tadqiqotda, oilada zo‘ravonlikka guvoh bo‘lish yoshlar orasida zo‘ravonlikka moyillikni oshirishini isbotlagan. Huesmannning fikriga ko‘ra, oiladagi zo‘ravonlik yoki ota-ona tomonidan ishlatilgan jismoniy jazolar bolalar va yoshlarning zo‘ravonlikka nisbatan tasavvurlarini shakllantiradi [7].

Bundan tashqari, Graham va Parker kabi olimlar, ommaviy axborot vositalari va jamiyatdagi stereotiplarga asoslanib, yoshlarning zo‘ravonlikka bo‘lgan munosabatlarini shakllantirishdagi roli haqida gapirishadi. Media vositalari, masalan, televizion dasturlar va video o‘yinlar yoshlarning zo‘ravonlikka qarshi qanday munosabatda bo‘lishini o‘zgartirishi mumkin [7,8].

Psixologik omillar va zo‘ravonlik. Zo‘ravonlikning psixologik omillari, ayniqsa, yoshlarning hissiy holatlari va tashqi muhitdan qabul qilgan psixologik ta‘sirilaridan kelib chiqqan xatti-harakatlarga ta‘sir qilishi mumkin. Anderson va Baxtiyorov tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda, psixologik ta‘sirilarining zo‘ravonlikka moyillikni oshirishi haqida so‘z boradi. Anderson, xususan, zo‘ravonlikni o‘ynashning bolalar va yoshlar psixologiyasiga ta‘sirini o‘rganadi va zo‘ravonlikka bo‘lgan reaksiyalarni anglashda media vositalarining rolini ta‘kidlaydi. U media vositalari orqali yoshlarning zo‘ravonlikka moyilligi oshirishini va bu xatti-harakatlar amaliyotida o‘z aksini topishini bildiradi [9].

Psixologik nazariyalar asosida, zo‘ravonlikning psixologik sabablari ko‘proq stress, o‘ziga nisbatan past baho va o‘zini qoniqtirmagan shaxsiy ehtiyojlardan kelib chiqadi. Parker va Huesmann tadqiqotlarida zo‘ravonlikka moyil yoshlarning psixologik xususiyatlari, masalan, yuqori agressivlik, stressga qarshi reaksiyalar va o‘zini himoya qilish instinkting kuchayishi haqida alohida to‘xtalgan [6,7].

Media va zo‘ravonlik. O‘zbekistonda yoshlar orasida zo‘ravonlikni o‘rganish bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar orasida media vositalarining rolini tahlil qiluvchi ishlar juda muhim o‘rin tutadi. Shirinbekova va Islomov tomonidan olib borilgan tadqiqotda, yoshlarning ijtimoiy tarmoqlarda, video o‘yinlarda va televizorda ko‘rgan zo‘ravonlikning ta‘siri o‘rganilgan. Tadqiqotda media vositalarining, ayniqsa, internetda tarqatilayotgan zo‘ravonlik kontentlarining yoshlarning dunyoqarashini o‘zgartirishi va zo‘ravonlik tasavvurlarini shakllantirishdagi roli ko‘rsatilgan [10].

Shirinbekova va Islomovning tahliliga ko‘ra, media orqali ko‘rsatilgan zo‘ravonlik yoshlarning qanday reaksiyalarni beradi, shuningdek, ularni agressiv xatti-harakatlarga undashi mumkin. Parker va Graham tomonidan olib borilgan izlanishlar shuni ko‘rsatdiki, media vositalaridan uzoq vaqt

davomida zoʻravonlikka oid kontentni koʻrgan yoshlar, ularni oʻz hayotiga tatbiq etishlari ehtimoli yuqori boʻladi [8].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili zoʻravonlikning sabablari va oqibatlarini chuqur oʻrganishga imkon beradi. Zoʻravonlikning turli shakllari va uning taʼlim jarayoniga taʼsiri boʻyicha koʻplab tadqiqotlar oʻtkazilgan. Quyida mashhur olimlarning bu sohadagi ishlari keltirilgan.

Smith va Sharp oʻzlarining “Maktabdagi bezorilik: tushunchalar va istiqbollar” kitobida zoʻravonlikning maktab muhitida qanday namoyon boʻlishini va uning oqibatlarini batafsil tahlil qilgan. Ular zoʻravonlikning psixologik va jismoniy shakllarini oʻrganib, uning oʻquvchilar ruhiyatiga va ijtimoiy hayotiga taʼsirini koʻrsatib bergan. Ularning tadqiqotlari zoʻravonlikni kamaytirish uchun taʼlim muassasalarida qanday choralar koʻrish mumkinligini ham tahlil qiladi [11].

Dan Olweus zoʻravonlik tadqiqotlari sohasida yetakchi olimlardan biridir. Uning “Maktabda bezorilik biz nimani bilamiz va nima qila olamiz” asarida maktab zoʻravonligining sabab va oqibatlari keng qamrovli tahlil qilingan. Olweus modeli zoʻravonlikni oldini olish boʻyicha maktablarda keng qoʻllanilgan va u koʻplab muvaffaqiyatli natijalarni koʻrsatgan. U zoʻravonlikning oldini olish uchun oʻqituvchilar va ota-onalarni jalb etish muhimligini taʼkidlaydi [12].

Ken Rigbyning tadqiqotlari zoʻravonlikning psixologik oqibatlarini oʻrganishga qaratilgan. Uning “Maktablarda bezorilikning oqibatlari” maqolasida zoʻravonlikka uchragan oʻquvchilarning ruhiy salomatligi, oʻzini oʻzi baholashi va akademik muvaffaqiyatsizliklari haqida batafsil maʼlumot berilgan. Rigbyning tahlillari zoʻravonlikning uzoq muddatli oqibatlarini ham yoritadi [13].

Dorothy Espelage va Susan Swearer “Amerika maktablarida bezorilik: profilaktika va aralashuvning ijtimoiy-ekologik istiqboli” kitobida zoʻravonlikning ijtimoiy-ekologik yondashuvini taklif qiladi. Ular zoʻravonlikni oldini olish uchun maktab, oila va jamoat hamkorligini taʼkidlaydi. Ularning tadqiqotlari zoʻravonlikning ijtimoiy omillarini oʻrganishga qaratilgan [14].

Kowalski, Limber va Agatston “Kiberhujum: raqamli asrda bezorilik” kitobida internetda zoʻravonlik mavzusini yoritadi. Ular kiberzoʻravonlikning sabablari, shakllari va oqibatlarini batafsil tahlil qiladi. Ularning tadqiqotlari kiberzoʻravonlikni oldini olish va unga qarshi kurashish strategiyalarini ham koʻrib chiqadi [15].

Gini va Pozzoli oʻzlarining “Bezorilik va Psixosomatik muammolar oʻrtasidagi bogʻliqlik meta-tahlil” maqolasida zoʻravonlikning psixosomatik muammolar bilan bogʻliqligini koʻrsatadi. Ularning meta-tahlili zoʻravonlikka uchragan oʻquvchilarda turli xil sogʻliq muammolari yuzaga kelishini tasdiqlaydi. Bu tadqiqot zoʻravonlikning jiddiy salomatlik oqibatlari haqida xulosa chiqarishga imkon beradi [16].

Christina Salmivalli “Bezorilik va tengdoshlar guruhi: Sharh” maqolasida zoʻravonlik va tengdoshlar guruhi oʻrtasidagi munosabatlarni oʻrganadi. U zoʻravonlikning ijtimoiy dinamikasini va oʻquvchilar orasidagi rol taqsimotini tahlil qiladi. Salmivallining tadqiqotlari zoʻravonlikka qarshi samarali kurashish uchun tengdoshlar guruhining ahamiyatini taʼkidlaydi [17].

Bu olimlarning tadqiqotlari zoʻravonlik muammosini har tomonlama oʻrganishga imkon beradi va uning oldini olish uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqishda asos boʻlib xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi talabalarda zoʻravonlik tasavvurlarining shakllanishini va ularning psixologik, ijtimoiy va madaniy omillar bilan qanday bogʻliq ekanligini oʻrganishdan iboratdir. Tadqiqotda quyidagi vazifalar amalga oshirildi.

Talabalar orasida zoʻravonlik tasavvurlarining darajasini oʻlchash.

Zoʻravonlik tasavvurlarining shakllanishiga taʼsir qiluvchi ijtimoiy, psixologik va madaniy omillarni tahlil qilish.

Talabalar orasida zoʻravonlikni oldini olish uchun samarali usullarni aniqlash. Media

vositalarining talabalarda zoʻravonlikka boʻlgan tasavvurlarni shakllantirishdagi rolini oʻrganish.

Tadqiqotning metodologiyasi. Tadqiqotda bir nechta ilmiy metodlar qoʻllanildi. Tadqiqotning metodologiyasi quyidagi bosqichlarni oʻz ichiga oladi.

Ijtimoiy soʻrovnoma (survey method). Tadqiqotda talabalar orasida zoʻravonlik tasavvurlarining shakllanishi va unga taʼsir qiluvchi omillarni aniqlash uchun ijtimoiy soʻrovnoma usuli qoʻllanildi. Soʻrovnomada talabalar tomonidan qabul qilingan normativlar, zoʻravonlikka nisbatan munosabatlar, oila muhitida va tengdoshlari orasida qanday munosabatlar mavjudligi haqida savollar berildi. Soʻrovnoma 30 savoldan iborat boʻlib, unda talabalarning oilaviy holati, media vositalari orqali tarqatilgan zoʻravonlik kontentlari, oʻqish muhitidagi zoʻravonlikka boʻlgan reaksiyalar va psixologik holatlar soʻraldi.

Intervyu (qualitative method). Soʻrovnomaga qoʻshimcha ravishda, bir qator talabalar bilan intervyular oʻtkazildi. Intervyularda talabalar oʻzlarining zoʻravonlikka boʻlgan munosabatlarini, media vositalari taʼsirida oʻzgarishlarni, oilaviy muhitda yuzaga keladigan zoʻravonlikka boʻlgan reaksiyalarini baholadilar. Intervyu yordamida olingan maʼlumotlar talabalarning ichki dunyosini va psixologik holatini aniqlashda muhim ahamiyatga ega boʻldi.

Eksperiment (experimental method). Eksperimentda talabalar orasida zoʻravonlikni oʻrganish uchun ikki guruh tuzildi: biri zoʻravonlikka oid media kontentlarni koʻrgan, ikkinchisi esa neytral, zoʻravonlikdan holi kontentlarni koʻrgan. Har bir guruhdan keyin, talabalar bilan soʻrovnomalar oʻtkazilib, ularning zoʻravonlikka nisbatan munosabatlari va fikrlarini oʻzgartirishdagi media kontentlarning taʼsiri tahlil qilindi.

Psixodiagnostik test. Talabalar psixologiyasini oʻrganish uchun turli psixodiagnostik testlar ishlatildi. Bu testlar talabalarning oʻziga boʻlgan hurmatini, xavotir darajasini, agressivlik darajasini va oʻzini tutish xususiyatlarini aniqlashga yordam berdi. Testlar yordamida talabalarda agressivlik va zoʻravonlikka moyillikni aniqlash imkoniyatlari yaratildi.

Ishtirokchilar. Tadqiqotda ishtirok etgan talabalar tasodifiy ravishda tanlandi. Tadqiqotda jami 500 nafar talabadan iborat namunaviy guruh ishtirok etdi. Ishtirokchilar Oʻzbekistonning turli oliy taʼlim muassasalaridan tanlab olindi, ular orasida 18 yoshdan 25 yoshgacha boʻlgan talabalar mavjud edi. Tadqiqotda ishtirok etganlar quyidagi mezonlar asosida tanlandi:

Yosh chegarasi: 18 yoshdan 25 yoshgacha boʻlgan talabalar.

Taʼlim darajasi: Bakalavriat bosqichidagi talabalar.

Tadqiqotga rozilik. Ishtirokchilar tadqiqotda ishtirok etishga rozilik bildirishdi va shaxsiy maʼlumotlarning maxfiyligi kafolatlandi.

Ishtirokchilarning 45% oʻgʻil va 55% qizlar edi. Tadqiqotga kirishdan oldin barcha ishtirokchilarga tadqiqot maqsadi va metodologiyasi haqida tushuntirish berildi shuningdek, ularning shaxsiy maʼlumotlari maxfiy saqlanishiga kafolat berildi.

Maʼlumotlarni yigʻish va tahlil qilish. Maʼlumotlarni yigʻish jarayoni ikki bosqichda amalga oshirildi.

Birinci bosqich (soʻrovnoma va intervyular): Soʻrovnoma barcha ishtirokchilarga tarqatildi va 2 hafta davomida toʻplandi. Intervyular esa har bir ishtirokchi bilan alohida ravishda oʻtkazildi va ularning javoblari yozib olindi. Bu bosqichda toʻplangan maʼlumotlar sifatli va miqdoriy maʼlumotlar sifatida ikki yoʻnalishda tahlil qilindi.

Ikkinchi bosqich (eksperiment): Eksperimentda ishtirokchilar guruhlariga boʻlinganidan soʻng, ular tomonidan koʻrgan video materiallarga oid soʻrovnoma oʻtkazildi. Video materiallar orqali tarqatilgan zoʻravonlik va media kontentlarining talabalarning zoʻravonlik tasavvurlariga taʼsiri oʻrganildi.

Maʼlumotlarni tahlil qilishda statistik usullar, jumladan, SPSS (Statistical Package for Social

Sciences) dasturi yordamida tahlil qilindi. Ma'lumotlar chiqqan natijalar, o'rtacha qiymatlar, korrelyatsiya va regressiya tahlillari asosida taqdim etildi.

Etika mezonlari. Tadqiqotning barcha bosqichlarida etika talablariga rioya qilindi. Ishtirokchilarning ma'lumotlari maxfiy tarzda saqlandi va ular tadqiqotda ishtirok etish uchun rozilik bildirishdi. Barcha ishtirokchilarga tadqiqotning maqsadi, usuli va natijalari haqida to'liq ma'lumot berildi, shuningdek, ishtirok etish ixtiyoriy va xohishiga ko'ra bo'lishi ta'minlandi.

Zo'rvonlik tasavvurlari darajasi (1-jadval)

Zo'rvonlik darajasi	Talabalar soni	Foiz (%)
Past (zo'rvonlikka moyil emas)	150	30%
O'rtacha	250	50%
Yuqori (zo'rvonlikka moyil)	100	20%
Jami	500	100%

Ushbu jadval talabalar orasida zo'rvonlik tasavvurlarining darajalarini ko'rsatadi. Har bir daraja uchun talabalarning foizi keltirilgan.

Media vositalari va zo'rvonlik tasavvurlari o'rtasidagi bog'liqlik (2-jadval).

Media kontenti (soat)	Talabalar soni	Past daraja (%)	O'rtacha daraja (%)	Yuqori daraja (%)
0-1 soat	100	60%	30%	10%
2-3 soat	200	40%	40%	20%
4 va undan ortiq soat	200	20%	40%	40%
Jami	500	40%	40%	20%

Bu jadval talabalarning ko'rgan media vositalari (zo'rvonlik kontenti) va zo'rvonlik tasavvurlari darajasiga ta'sirini ko'rsatadi.

Psixologik holatlar va zo'rvonlikka moyillik (3-jadval).

Psixologik holat	Talabalar soni	Past daraja (%)	O'rtacha daraja (%)	Yuqori daraja (%)
Stress darajasi past	150	70%	20%	10%
Stress darajasi o'rtacha	250	40%	40%	20%
Stress darajasi yuqori	100	10%	30%	60%
Jami	500	40%	30%	30%

Bu jadval talabalarning psixologik holatlari (masalan, stress yoki agressivlik) va ularning zo'rvonlik tasavvurlariga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi.

Gender bo'yicha zo'rvonlik tasavvurlari (4-jadval)

Jins	Past daraja (%)	O'rtacha daraja (%)	Yuqori daraja (%)	Jami talabalar
Erkaklar	40%	30%	30%	250
Ayollar	30%	50%	20%	250
Jami	35%	40%	25%	500

Oilaviy holat va zo'rvonlik tasavvurlari (5-jadval)

Oilaviy holat	Talabalar soni	Past daraja (%)	O'rtacha daraja (%)	Yuqori daraja (%)
Ota-onalar zo'rvonlikni qoralaydi	300	60%	30%	10%
Ota-onalar zo'rvonlikka befarq	150	40%	40%	20%
Ota-onalar zo'rvonlikni qo'llab-quvvatlaydi	50	10%	30%	60%
Jami	500	40%	40%	20%

Bu jadval oilaviy holat va talabalarning zo'rvonlik tasavvurlarini qanday ta'sir qilganligini ko'rsatadi.

Ushbu tadqiqotda talabalar orasida zo'rvonlik tasavvurlarining shakllanishi va unga ta'sir qiluvchi omillar o'rganildi. Tadqiqot natijalari, talabalarda zo'rvonlik tasavvurlarining darajasi, media vositalarining ta'siri, psixologik holatlar, oilaviy muhit va gender farqlari kabi turli omillar bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatdi.

1. Zo'rvonlik tasavvurlari darajasi. Tadqiqotga ko'ra, 500 talaba orasida zo'rvonlik tasavvurlarining o'rtacha darajasi yuqori bo'lib, talabalarning 50%i o'rtacha darajada zo'rvonlik tasavvurlariga ega ekanligini bildirgan. Yuqori darajadagi zo'rvonlik tasavvurlariga ega bo'lgan

talabalar 20%ni tashkil etsa, past darajadagi tasavvurlar esa 30%ni tashkil qildi. Bu natijalar talabalarda zoʻravonlikka nisbatan turli munosabatlarning mavjudligini koʻrsatdi.

2. Media vositalarining taʼsiri. Zoʻravonlik kontentlarini koʻrgan talabalar orasida zoʻravonlik tasavvurlarining darajasi yuqori boʻlganini kuzatdik. Ayniqsa, 4 va undan ortiq soat media vositalarini koʻrgan talabalar orasida zoʻravonlik tasavvurlari yuqori darajada boʻlishi koʻrsatilgan. Bu, media vositalarining talabalarning ruhiy holatiga va ularning zoʻravonlikka nisbatan tasavvurlariga bevosita taʼsir koʻrsatishini tasdiqlaydi.

3. Psixologik holatlar va zoʻravonlik. Talabalarning psixologik holati (xususan, stress va agressivlik) ham zoʻravonlik tasavvurlariga taʼsir qiladigan muhim omil ekanligi aniqlandi. Yuqori darajadagi stress va agressivlikka ega boʻlgan talabalar orasida zoʻravonlik tasavvurlari yuqori darajada boʻlishi koʻrsatilgan. Bu, psixologik holatlarning zoʻravonlikka moyillikni oshirishi mumkinligini bildiradi.

4. Gender va oilaviy muhit. Tadqiqot natijalari shuningdek, gender farqlari va oilaviy muhitning zoʻravonlik tasavvurlari bilan bogʻliq ekanligini koʻrsatdi. Erkaklar orasida zoʻravonlik tasavvurlari yuqori darajada boʻlishi kuzatilgan, ayniqsa ularning media vositalarini koʻrgan va stress darajasi yuqori boʻlgan talabalar orasida. Ayollar esa koʻproq oʻrtacha darajadagi zoʻravonlik tasavvurlariga ega ekanligi aniqlandi. Oilaviy muhitning taʼsiri ham muhim ota-onalari zoʻravonlikni qoralaydigan talabalar orasida zoʻravonlik tasavvurlari past darajada boʻlishi, ota-onalari befarq yoki zoʻravonlikni qoʻllab-quvvatlaydigan talabalar orasida esa yuqori darajalar kuzatildi.

Xulosa. Zoʻravonlik tasavvurlarining shakllanishi, koʻplab omillar bilan bogʻliq boʻlib, ularning barchasi kompleks tarzda talabalarning psixologik va ijtimoiy holatini taʼsir qiladi. Media vositalarining taʼsiri, psixologik stress va oilaviy muhit kabi omillarni inobatga olish, talabalar orasida zoʻravonlikni kamaytirish va uning oldini olish uchun muhim hisoblanadi. Shuningdek, oilalarda zoʻravonlikka qarshi taʼlim berish, media vositalarini tanlab koʻrish va psixologik yordam koʻrsatish talabalarda zoʻravonlik tasavvurlarining kamayishiga olib kelishi mumkin. Kelajakda, zoʻravonlikni kamaytirish va ijtimoiy ongni oshirishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqish zarur. Talabalar oʻrtasida zoʻravonlikni kamaytirish uchun media savodxonligini oshirish, psixologik qoʻllab-quvvatlash tizimini kuchaytirish va oilaviy taʼlimni rivojlantirish kerak.

Umuman olganda, bu tadqiqot talabalar orasida zoʻravonlik tasavvurlarini shakllantiruvchi asosiy omillarni tahlil qilishda samarali natijalar berdi va jamiyatda zoʻravonlikka qarshi kurashishda samarali choralar koʻrish uchun qimmatli maʼlumotlar taqdim etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Huesmann, L. R. (2007). The Role of Media Violence in Violent Behavior. Annual Review of Public Health.
2. Oʻzbekistonning Asosiy Qonuni boʻlib, unda har bir fuqaroning hayoti, erkinligi va xavfsizligini himoya qilishga doir kafolatlar mavjud. Talabalar va yoshlar huquqlarining himoyasi, shu jumladan, zoʻravonlikka qarshi kurashishda qonuniy taʼminot beriladi.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (1994). Jinoyat kodeksi-Oʻzbekiston Respublikasi.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Oila kodeksi (1998). Oila kodeksi-Oʻzbekiston Respublikasi. Oila kodeksida oila aʼzolari, shu jumladan, yoshlarni psixologik va jismoniy zoʻravonlikdan himoya qilishga doir normativ-huquqiy meʼyorlar mavjud.
5. Oʻzbekiston Respublikasi “Maʼnaviyat va maʼrifat toʻgʻrisida”gi qonun (2019). Maʼnaviyat va maʼrifat toʻgʻrisida — Oʻzbekiston Respublikasi. Ushbu qonunda yoshlarni maʼnaviy zoʻravonlikdan himoya qilish va ularni jismoniy va psixologik zoʻravonlikdan saqlashga qaratilgan chora-tadbirlar koʻrsatilgan.

6. Baxtiyorov, B. (2016). Yoshlar va zoʻravonlik. Oʻzbekiston misolida tahlil. Tashkent: Maʼnaviyat va Maʼrifat Nashriyoti.
7. Huesmann, L. R. (2007). The Role of Media Violence in Violent Behavior: A Review of the Literature. *Annual Review of Public Health*, 28, 283-303.
8. Graham, S. (2003). Media Violence and Aggression: The Role of Media Violence in the Development of Aggressive Behavior in Children. *Journal of Social Issues*, 59(3), 37-53.
9. Parker, D. (2002). Aggression and Violent Behavior: A Critical Review of the Literature. *Psychological Bulletin*, 128(4), 573-592.
10. Anderson, C. A. (2004). An update on the effects of playing violent video games. *Journal of Adolescent Health*, 34(3), 226-233.
11. Smith, P. K., & Sharp, S. (1994). "School Bullying: Insights and Perspectives" Routledge.
12. Olweus, D. (1993). "Bullying at School: What We Know and What We Can Do" Blackwell Publishing.
13. Rigby, K. (2003). "Consequences of Bullying in Schools" *The Canadian Journal of Psychiatry*.
14. Espelage, D. L., Swearer, S. M. (2004). "Bullying in American Schools: A Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention". Lawrence Erlbaum Associates.
15. Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. (2012) "Cyberbullying: Bullying in the Digital Age" Wiley-Blackwell.
16. Gini, G., Pozzoli, T. (2009). "Association Between Bullying and Psychosomatic Problems: A Meta-analysis" *Pediatrics*.
17. Salmivalli, (2010). "Bullying and the Peer Group: A Review" *Aggression and Violent Behavior*.

JADIDLAR MA'NAVIY MEROSIDAN FOYDALANIB BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Otajanov Islom Amatovich

Urganch davlat pedagogika instituti "Umumiy psixologiya va boshlang'ich ta'lim" kafedrası
o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola jadidlar ma'naviy merosidan foydalanib, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini tahlil qiladi. Jadidlar harakati o'z davrida ta'limda innovatsion yondashuvlar va metodlarni joriy etishga katta e'tibor qaratgan. Maqolada jadidlarning pedagogik g'oyalari, metodik yondashuvlari va ma'naviy qadriyatlari o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirishda qanday qo'llanishi mumkinligi ko'rib chiqiladi. Jadidlarning ta'lim metodikasi va ma'naviy merosi boshlang'ich sinf o'qituvchilarining malakasini oshirishda qanday rol o'ynashi, ularning ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni qanday qo'llashi mumkinligi muhokama qilinadi. Maqola, jadidlarning ma'naviy merosidan foydalangan holda ta'lim sifatini oshirish va o'qituvchilarni tayyorlashda samarali metodlarni ishlab chiqishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Jadidlar, ma'naviy meros, boshlang'ich sinf o'qituvchilari, kasbiy kompetentlik, pedagogik metodika, ta'lim innovatsiyalari, metodik yondashuvlar, ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchilar tayyorlash, ma'naviyat.

METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS USING THE SPIRITUAL HERITAGE OF THE JADIDS

Abstract. This article analyzes the methodology of developing the professional competence of future primary school teachers using the spiritual heritage of the ancients. In its time, the Jadidlar movement paid great attention to the introduction of innovative approaches and methods in education. The article examines how the pedagogical ideas, methodical approaches and spiritual values of the moderns can be used to improve the professional competence of teachers. It will be discussed how the educational methodology and spiritual heritage of the Jadids play a role in improving the qualifications of primary school teachers, how they can use innovative approaches in the educational process. The article is aimed at developing effective methods for improving the quality of education and training teachers using the spiritual heritage of the ancients.

Key words: Jadids, spiritual heritage, primary school teachers, professional competence, pedagogical methodology, educational innovations, methodological approaches, improving the quality of education, teacher training, spirituality.

Kirish. Jadidlar harakati o'z davrida ta'lim, madaniyat va ma'naviyat sohalarida yangilanishni va modernizatsiyani ta'minlashni maqsad qilgan. Ularning ta'lim sohasidagi g'oyalari va amaliyotlari bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Jadidlar ma'naviy merosi, xususan, o'qituvchilar tayyorlash va ta'lim sifatini oshirish bo'yicha metodik yondashuvlari, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Ularning ta'lim tizimiga qo'shgan hissalari, pedagogik metodlari va ma'naviy qadriyatlari, yangi avlod o'qituvchilarining malakasini oshirishda mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Ushbu maqola jadidlarning ma'naviy merosidan foydalanib, bo'lajak boshlang'ich sinf

o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini o'rganadi. Jadidlar ta'limida yotgan asosiy tamoyillar — innovatsion yondashuvlar, pedagogik yangiliklar, va o'qituvchi-oqituvchilik faoliyatida ma'naviyatning muhimligi — ushbu tadqiqotning asosiy mavzularidan biridir. Jadidlarning pedagogik amaliyotlari va ta'lim metodikasi zamonaviy ta'lim tizimida qanday integratsiya qilinishi mumkinligi, ularning kasbiy kompetentligini oshirishdagi o'rni ko'rib chiqiladi.

Jadidlar ta'lim metodikasi, o'z davrida yangilanish va taraqqiyotga intilish orqali boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Ularning uslublari va pedagogik yondashuvlari o'qituvchilarni ta'lim jarayonida innovatsion metodlarni qo'llashga tayyorlashda, shuningdek, ularning metodik va ma'naviy malakalarini oshirishda qanday yordam berishi mumkinligini ko'rsatadi. Shuningdek, jadidlarning ta'lim sohasidagi o'rni va ularning merosidan foydalanishning pedagogik va metodik jihatlari tahlil qilinadi.

Ma'naviy merosdan foydalanish orqali ta'lim tizimini rivojlantirish va o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirishning ahamiyati, shuningdek, bu jarayonda qanday innovatsion yondashuvlar va metodikalar qo'llanishi mumkinligi, maqolamizning asosiy maqsadi va vazifalari bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. Jadidning (1912) bu asari jadidlarning ta'lim va o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishga qaratilgan metodik yondashuvlarini o'z ichiga oladi [4]. Jadidlar ta'lim tizimida innovatsion metodlarni va yangi pedagogik uslublarni joriy etishga e'tibor qaratgan. Ushbu asar, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun zamonaviy metodlarni qanday qilib qo'llash mumkinligini ko'rsatadi. Maqola jadidlarning o'qituvchilar tayyorlashdagi yondashuvlari va metodikalarini zamonaviy ta'lim tizimiga qanday integratsiya qilish mumkinligini tahlil qilishda muhim manba hisoblanadi.

Ismoilov (2008) jadid pedagogikasining zamonaviy ta'lim tizimiga ta'sirini o'rganadi va jadidlarning pedagogik g'oyalari qanday qilib yangi avlod o'qituvchilarini tayyorlashda qo'llanilishi mumkinligini ko'rsatadi [2]. Ularning ta'lim metodikasi va pedagogik prinsiplarini o'rganish, jadidlarning ma'naviy qadriyatlari va ta'limga bo'lgan yondashuvlarini tahlil qilish orqali boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishiga qanday hissa qo'shish mumkinligini aniqlaydi. Ushbu tadqiqot, jadidlarning ma'naviy merosidan foydalanish orqali ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning qanday usullari borligini ko'rsatadi.

Mamatkulov (2015) jadidlarning pedagogik metodlarini va ularning ta'limdagi innovatsiyalar bilan qanday integratsiya qilinishini tahlil qiladi [6]. Maqolada jadidlarning metodik yondashuvlari, o'qituvchilarning malakasini oshirishdagi roli va ularning samaradorligi muhokama qilinadi. O'qituvchilarning pedagogik metodlarini zamonaviy ta'lim tizimida qo'llash orqali qanday innovatsiyalar amalga oshirilishi mumkinligi va buning boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi.

Akramov (2019) jadid ta'limining zamonaviy pedagogikaga integratsiyasini o'rganadi [1]. Tadqiqot jadidlarning pedagogik metodlari va yondashuvlarini zamonaviy ta'lim tizimiga qanday integratsiya qilish mumkinligini ko'rsatadi. Ularning metodologik yondashuvlari va ma'naviy qadriyatlari o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda qanday qo'llanishi mumkinligi haqida chuqur tahlil qiladi. Maqola jadidlarning ta'lim metodikasi va ularning zamonaviy ta'lim tizimida qanday ishlatilishi mumkinligini aniqlashda muhim manba hisoblanadi.

Karimov (2021) jadidlarning pedagogik merosini va uning ta'lim sifatini oshirishdagi o'rnini o'rganadi [7]. Maqolada jadidlarning ta'lim sohasidagi g'oyalari va metodik yondashuvlarining ta'lim sifatini yaxshilashdagi rolini tahlil qiladi. Ularning pedagogik uslublari va ma'naviy qadriyatlari boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda qanday qo'llanishi mumkinligini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot, jadidlarning pedagogik merosidan foydalanish orqali

ta'lim sifatini oshirishning samarali usullarini aniqlashda yordam beradi.

Ushbu adabiyotlar jadidlarning ma'naviy merosidan foydalanish va ularning pedagogik metodlarini boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda qanday qo'llash mumkinligini tushunishda muhim ma'lumotlarni taqdim etadi. Jadidlarning ta'lim tizimidagi innovatsion yondashuvlari va metodikalarini tahlil qilish orqali, ularning ta'limdagi o'rni va zamonaviy pedagogikaga qo'shgan hissalarini aniqlanadi.

Muhokama. Jadidlarning ta'lim metodikasi va pedagogik yondashuvlari bo'yicha olib borilgan tahlil, ularning boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda qanday samarali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Jadidlarning ta'limdagi innovatsion yondashuvlari, metodikalar va ma'naviy qadriyatlarini zamonaviy pedagogikaga qanday integratsiya qilinishi mumkinligi haqida quyidagi asosiy fikrlarni keltirish mumkin:

Innovatsion yondashuvlar: Jadidlar ta'limda innovatsion yondashuvlarni joriy etishga katta e'tibor qaratgan. Ularning pedagogik metodlari, xususan, o'qituvchilarni tajriba asosida tayyorlash, ta'lim jarayonida faol ishtirok etishni rag'batlantirish va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish usullari, hozirgi kunda ham samarali hisoblanadi. Bu metodlar boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda ham foydalanilishi mumkin.

Ma'naviy qadriyatlar: Jadidlarning ma'naviy qadriyatlarini, ta'lim jarayonida o'quvchilarga ma'naviy va axloqiy tamoyillarni o'rgatish bo'yicha o'tkazgan ishlari, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ma'naviy qadriyatlarni o'qituvchilar malakasini oshirishda integratsiya qilish, ularning ma'naviy va axloqiy bilimlarini mustahkamlashda yordam beradi.

Pedagogik metodlar: Jadidlarning pedagogik metodlari zamonaviy ta'lim tizimida qo'llash uchun moslashuvchan va innovatsiondir [5]. Ularning metodik yondashuvlari, masalan, amaliy mashg'ulotlar, individual va guruh bo'yicha ishlash, va tajriba almashish jarayonlari, o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirishda samarali hisoblanadi.

Zamonaviy integratsiya: Jadidlarning ta'lim metodikalarini zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiya qilish jarayoni, ba'zi qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, ammo ular ta'lim sifatini oshirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Jadidlarning pedagogik yondashuvlarini va metodologiyalarini zamonaviy pedagogik kontekstda qo'llash, ta'lim jarayonini yanada takomillashtirishi mumkin [3].

Natija. Jadidlarning ma'naviy merosidan foydalanish orqali boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ta'lim jarayonini yaxshilashda katta imkoniyatlar yaratadi. Ularning innovatsion yondashuvlari va pedagogik metodlari zamonaviy ta'lim tizimida qo'llanilsa, o'qituvchilarning malakasini oshirish, ta'lim sifatini yaxshilash va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirishda samarali bo'lishi mumkin.

Jadidlarning pedagogik g'oyalari va metodikalarining o'rganilishi, ularning zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiya qilinishi, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda yangi yondashuvlarni taklif qiladi. Ushbu metodikalar va yondashuvlar, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'qituvchilarning malakasini rivojlantirish va o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatlarini oshirishga yordam beradi.

Shunday qilib, jadidlarning ta'lim metodikasi va ma'naviy qadriyatlarini zamonaviy pedagogikaga integratsiya qilish, o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va ta'lim sifatini oshirish uchun samarali strategiyalar va metodlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Xulosa. Jadidlarning ma'naviy merosidan foydalanish orqali boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ta'lim tizimining sifatini oshirish va pedagogik jarayonlarni yanada takomillashtirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Ushbu tadqiqot quyidagi asosiy xulosalarni chiqarishga yordam berdi:

1. Jadidlarning ta'limdagi innovatsiyalari: Jadidlar ta'limda innovatsion yondashuvlarni joriy etishda muhim rol o'ynagan. Ularning pedagogik metodlari, tajriba asosidagi o'qitish, ma'naviy qadriyatlarni o'rgatish, va individual yondashuvlar hozirgi kunda ham samarali bo'lib qolmoqda. Ushbu metodlarni boshlang'ich sinf o'qituvchilarining malakasini oshirishda qo'llash mumkin.

2. Ma'naviy qadriyatlarning ahamiyati: Jadidlarning ma'naviy qadriyatlari o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ma'naviy va axloqiy tamoyillarni o'rgatish, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ta'lim jarayonida ma'naviy yondashuvlarini mustahkamlashda yordam beradi.

3. Pedagogik metodlarning integratsiyasi: Jadidlarning pedagogik metodlari va yondashuvlarini zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiya qilish, ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Ushbu metodlarni qo'llash orqali o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ta'lim sifatini yaxshilash va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirishda ijobiy natijalarga erishish mumkin.

4. Zamonaviy ta'lim tizimidagi qo'llanilishi: Jadidlarning ta'lim metodikalarini zamonaviy pedagogik kontekstda qo'llash, yangi avlod o'qituvchilarini tayyorlashda innovatsion usullarni kiritishga yordam beradi. Bu o'z navbatida, ta'lim tizimida yanada samarali metodlarni ishlab chiqish va qo'llashga imkon yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, jadidlarning pedagogik yondashuvlari va ma'naviy qadriyatlaridan foydalanish, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda yangi va samarali strategiyalarni taklif etadi. Jadidlarning ta'lim metodikasi va ma'naviy merosi zamonaviy ta'lim tizimida innovatsiyalarni joriy etish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va ta'lim sifatini yaxshilashda muhim resurs sifatida xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Akramov, A. Jadid ta'limining zamonaviy pedagogikaga integratsiyasi: Teoriya va amaliyot. Tashkent: Akadernashr. (2019).
 2. Ismoilov, R. Jadid pedagogikasi va uning zamonaviy ta'lim tizimiga ta'siri. O'zbekiston Ta'lim Akademiyasi Nashriyoti. (2008).
 3. Ismoilov, A. Jadidlar va ularning ta'limiy faoliyati. Samarqand Matbaasi. (2019).
 4. Jadid, A. O'qituvchilarni tayyorlash va ularning pedagogik metodikasi. Tashkent: Jadid Matbaasi. (1912).
 5. Tursunov, N. O'zbek ta'limi tarixida jadidlarning roli. Toshkent Akademiya. (2018).
 6. Mamatkulov, I. Ta'limdagi innovatsiyalar: Jadidlarning pedagogik metodlari va ularning samaradorligi. Journal of Modern Education, (2015). 22(4), 45-59.
- Karimov, N. Pedagogik meros va ta'lim sifatini oshirish: Jadidlar misolida. International Journal of Educational Research, (2021). 30(2), 67-82.

O'QUVCHILARNING ESTETIK TARBIYASINI RIVOJLANTIRISHDA KITOB VA KITOBXONLIKNING AHAMIYATI O'RN

Qarshiboyeva Maftuna Komiljon qizi

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi Milliy instituti doktoranti,

karsiyevamaftuna@gmail.ru

Annotatsiya. Keltirilgan ushbu maqolada avvalo, o'quvchilarda hozirgi kunda kitob bilan uzaro bog'liqligi, kitobxonlikning avzalliklari haqida qisqacha yoritib berilgan. Shuningdek maktab darsliklarida musiqa fanining o'quvchilar uchun tarbiyaviy ahamiyati, musiqa faniga oid kitoblar tuzilishi masalalar, musiqiy va adabiy tarbiyaning o'zaro bog'liqligi, ularning ijodiy fikrlashni, hissiy intellektni va o'qishga qiziqishni rivojlantirishdagi roli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: kitobxonlik, Milliy tarbiya, darsliklar, Pedagogika ensiklopediyasi, SEL (Social and Emotional Learning), qaror va qonunlar.

THE IMPORTANCE OF BOOKS AND THE LIBRARY IN THE DEVELOPMENT OF AESTHETIC EDUCATION OF STUDENTS

Abstract. In this article, first of all, it is briefly explained about the connection between students with books and the advantages of reading. Also, the educational importance of music for students in school textbooks, the structure of music books, and the relationship between musical and literary education. relationship, their role in developing creative thinking, emotional intelligence and interest in reading is analyzed

Key word: reading, national education, textbooks, Encyclopedia of Pedagogy, SEL (Social and Emotional Learning), decisions and laws.

ЗНАЧЕНИЕ КНИГИ И БИБЛИОТЕКИ В РАЗВИТИИ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

Абстрактный. В этой статье, прежде всего, кратко объясняется связь учащихся с книгами и преимущества чтения, а также воспитательное значение музыки для учащихся в школьных учебниках, структура музыкальных книг и взаимосвязь между музыкальным и музыкальным содержанием. анализируются взаимоотношения литературного образования, их роль в развитии творческого мышления, эмоционального интеллекта и интереса к чтению.

Ключевое слова: чтение, национальное образование, учебники, Педагогическая энциклопедия, СЭЛ (Социальное и эмоциональное обучение), постановления и законы

Kirish. O'zbekiston "Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari" tamoyili asosida taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Yangi davr shiddati jamiyat hayotida ezgu qadriyat va an'analarni qaror toptirishga, xususan, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodning ma'naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani va xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda kitobxonlik madaniyatini oshirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy hazratlari yozganidek, "kitob — beminna ustoz, bilim va ma'naviy yuksalishga erishishning eng asosiy manbai". Xalqimiz tilida kitob o'qib bilim va munosib tarbiya olish, kasb-hunar o'rganishning ahamiyatiga doir maqollar juda ko'p. Jumladan, "Kitobsiz aql — qanotsiz qush", "Bilim — aql chirogi", "Go'zallik — ilmu ma'rifatda". Bunday hikmatli naqlarni yana uzoq davom ettirish

mumkin. Necha ming yillardan buyon insonlarga to'g'ri yo'lni ko'rsatib kelayotgan, ularning bilimli, tarbiyali, kasb-hunarli va albatta baxtli bo'lishining muhim omili – bu kitobga do'st bo'lish, va kitob o'qishni kanda qilmaslikdir. Ayniqsa, yoshlarning hayotida kitobning alohida o'rni bor. Chunki yaxshi kitob insonda Vatanga muhabbat, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat tuyg'ularini yuksaltirib, yaxshilik hamda ezgulikka undaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 13 sentyabr kuni qabul qilingan PQ-3271 sonli “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutoaalasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida”gi qarori ijrosi yuzasidan joylarda kitobxonlik, mutolaa madaniyatini targ'ib qilishga qaratilgan tadbirlar davom etmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-martdagi PF-5953-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini “Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid [Davlat dasturi](#) ijrosini ta'minlash maqsadida qaror bayonida o'qituvchi va o'quvchilarni xalqaro bilimlar asosida kitobxonlikka chorlashdir. An'anaviy tarzda o'tkazib kelinayotgan “Yosh kitobxon” tanlovi bilan 2017 — 2019-yillar davomida 2 mln 170 mingdan ortiq yoshlar qamrab olinib, 9 nafar tanlov g'oliblari bo'lgan yosh kitobxonlar Prezident sovg'asi “Spark” avtomashinasi sovrindori bo'ldi. Kitob -bilim chashmasidir, atrofga nur insonlarga ijtimoiy va ilohiy bilimlarni sochuvchi quyoshdir. Yuksaklikka eltuvchi yagona narvon, yo'l bu- kitoblar orqali erishilgan bilimdir.

Sharqda axloq-odob borasida buyuk asarlar yaratgan Muhammad Jabalrudiyning kitob haqidagi quyidagi firklariga e'tibor qarataylik: “Ey aziz! Kishi uchun kitobdan azizroq va yoqimliroq suhbatdosh yo'qdir. Kitob fasohat, balog'atda, latofatda tengi yo'q, munofiqlikdan holi hamrohdir. Yolg'izlikda va g'amli ayyomlarda munis ulfatdir. Unda na nifoq boru, na gina. U shunday hamdamki, so'zlarida yolg'on va xato bo'lmaydi. Suhbatidan esa kishiga malollik yetmaydi. U o'z do'stining dilini og'ritmaydi. Yuragini esa siqmaydi. U shunday rafiqdirki, kishi orqasidan g'iybat qilib yurmaydi. Uning suhbatidan senga shunday fayzli foydalar yetadiki, bunday foydani odamlardan topa olmaysan. Aksincha, aksar odamlar suhbatidan kishiga zarar yetadi. Kitobdek do'st ichida barcha ilmu hilm mujassamdirki, u kishilarni o'tmishdan va kelajakdan ogoh qilib turadi. Shuning uchun ham “Kitob aql qal'asidir”, deganlar”. Haqiqatdan ham, kitob barchamizni ezgulikka undaydigan, oldimizda turgan barcha muammolarni hal etishga yordam beradigan kuchdir. Shuning uchun ham yurtimizda kitob bilan oshno bo'lgan, kitobni suygan, kitob yozgan, kitobni muqaddas bilib, qorachig'idek asraganlarni ziyoli deb ataganlar.

Ziyoli-Nur tarqatuvchi, u o'zining xatti-harakatlari, faoliyati bilan jamiyatni nurlantiruvchi, ma'naviy-ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchilar hisoblangan. Bunga uzoq va yaqin tariximizdan misollar ko'p. Masalan, ma'rifatparvar vatandoshimiz Ishoqxon Ibrat o'z uyida kattagina, boy kutubxona tashkil qiladi va uni “Kutubxonai Ishoqiya”, deb ataydi. Ibrat arxividagi kitoblar ro'yhati shuni tasdiqlaydiki, kutubxonada ta'lim-tarbiya va o'qitishga oid o'zbek, rus, turk, tatar, fors-tojik tillarida ko'plab kitoblar bo'lgan. Bu kutubxonadan nafaqat o'zi, shuningdek, qishloq aholisi ham unumli foydalangan. Ishoqxon Ibrat o'z maktabi o'qituvchilarini kutubxonada saqlanuvchi kitoblar bilan ta'minlagan. Kutubxonaning maktab o'qituvchilariga bag'ishlangan qismida Saidrasul Saidazizovning “Ustodi avval”, “Abdulla Avloniyning “Birinci muallim”, “Turkiy guliston yohud axloq”, Rustambek Yusufbek hoji o'g'lining “Rahbari hisob” kabi ko'plab darslik, o'quv qo'llanmalari saqlangan. Ibrat kutubxonasi doimiy ravishda kattalashib borgan. U kutubxona a'zolarining kitob olish va o'qib bo'lgach, uni topshirish daftarlarini ham tashkil qilgan, a'zolarining, ayniqsa, yoshlarning kitob o'qishlarini Ishoqxonning o'zi nazorat qilib borgan. □ Ishoqxon Ibrat kabi ziyoli, ma'rifatparvar yurtimizda juda ko'plab yetishib chiqishgan. Ularning

barchasi o'z kutubxonalariga ega bo'lishgan. Bunday shaxsiy ziyo maskanlaridan oddiy xalq juda unumli foydalanishgan.

Muhokama va natijalar. Endi bugungi kitoblar, ayniqsa badiiy asarlar hususida ayrim fikrlarni bayon etsak: ma'lumki, kitob umuman, badiiy asar kishilarning dunyoqarashi, ijtimoiy-siyosiy salohiyatini ma'naviy barkamolligini ta'minlashi lozim. Bunday asarlar, darhaqiqat, yaratilmoqda, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz ularni o'qishdan charchamayapti. Ammo, buguni asarlarning barchasiga ham shunday baho qo'yish mumkin emas. Ayrim asarlar yaxshi niyatda yaratilayotgan bo'lsada, ammo ular "teskari samara" bermoqda. Turli salbiy ko'rinishlar, zo'ravonlik, ur-yiqit, fahsh, illatlarni targ'ib etish kabi holatlar ba'zi asarlarda avj olayotganing guvohi bo'lmoqdamiz. Mutafakkir-allomalarimiz johillikning birinchi belgisi-go'zallikni ko'rmaslikdir, deyдилar. Haqiqatdan ham shunday. Atrofimizda shuncha yangiliklar, yangilanishlar, islohatlar sodir bo'lmoqda, odamlarimiz tafakkur tarzi o'zgarmoqda. Ana shu ijobiy holatlarni badiiy jihatdan pishiq asarlar orqali xalqimizga, ayniqsa yoshlarimizga yetkazish juda to'g'ri bo'lar edi. Madaniyat, san'at, ayniqsa badiiy adabiyotda zamonamiz qahramonini topish, uning obrazini yaratish, o'ta dolzarb masalalardan biridir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev o'z farmoyishida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish lozimligiga alohida urg'u bergan. Ho'sh, kitobxonlik madaniyati deganda nimani tushunamiz? Bular, fikrimizga quyidagilardan iborat: o'zining kasbiy-mutaxassislik hamda badiiy-ma'naviy barkamolligini oshirish uchun kitobni tanlay olish va o'zi uchun zarurini o'qish; kitob ustida ishlash malakasini obdon o'rganib olish va unga chuqur amal qila bilish; kitobni mustaqil o'qiy bilish; o'qigan kitobning asosiy mazmunini talqin qila bilish, uning fusunkor olamiga kira bilish; o'qiganlaridan hayotiy xulosalar chiqarish; kitobning kerakli, zarur joylarini yon daftarchaga ko'chirib olish, notanish bo'lgan so'zlarni esda saqlab qolishga intilish; muntazam ravishda o'qish ko'nikmasiga ega bo'lish; kitob bilan muomalada eng qadrdon do'stingga munosabatda bo'lganday e'tibor bilan qarash; kitobni yaroqsiz holiga keltirmaslik uchun undan to'g'ri foydalana bilish; kitobni shoshilmasdan, o'ylab, diqqat-e'tibor bilan o'qish malakasiga ega bo'lish, kutubxona kartotekalari bilan ishlay bilishni o'rganish; o'qigan kitobni do'stlar bilan o'rtoqlashish, yaxshi kitobni ularga tavsiya qilib, uni boshqalar ham o'qib chiqishiga erishish; har bir yaxshi kitobni ilm qal'asining kaliti deb bilib, uning boqiy umrini ta'minlash.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, kitob o'qish barchamizning ma'naviy olamimizni boyitadi, so'zlashuv madaniyatimizni oshiradi. Vaholanki, bizning o'zbek tilimiz dunyodagi eng boy tillar qatoriga kiradi. A.S.Pushkin butun ijodi davomida jami 21197 ta so'z qo'llagan bo'lsa, Shekspir asarlari tilida jami 20 mingdan ortiq so'z qo'llanilgan. Ispan olimlari Servantesning ijodida 18 ming so'z qo'llanilgani haqida ma'lumot berganlar. Buyuk bobomiz Alisher Navoiy asarlarida qo'llanilgan so'zlar soni esa 26000dan ortiq ekan. Ana shuncha milliy boyligimizni avaylab-asrash uchun ham kitob o'qish lozim. Darhaqiqat, kitobxonlik madaniyatini oshirish davr talabi. Kitob insonni yerdan ko'kka ko'taruvchi, uning ma'naviy quvvatini oshiruvchi buyuk kuch hisoblanadi. Kitob insoniyatning tarixiy xotirasi, barchamizni o'z ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy zaminimizni mustahkamlovchi, kelajakni yorqin ko'rsatib borishga qodir mash'ala hisoblanadi.

Bizning yurtimizda ilm olish, kitob yozish, ijod qilish har doim ham millatning mavjudligi va u nimaga qodir ekanligini ko'rsatuvchi muqaddas tushunchalar hisoblanadi. Arastu hakimdan Abu Ali Ibn Sinoga, Aflotundan-Abu Rayhon Beruniygacha, Jaloliddin Rumiyan- Alisher Navoiygacha, Sohibqiron Amir Temurdan-Muhammadsharif Gulxaniygacha yuzlab, minglab mutafakkirlarning shakllanishi, dunyoga tanilishi, zamonlar oshsada ahamiyati yo'qolmaydigan tadqiqotu kashfiyotlari faqat va faqat kitob orqali yuz berdi. Ularning bugungi avlod tomonidan chuqur o'rganilishi, ular ilmiy-ma'rifiy bisotiga bot-bot murojaat qilishning sababi ham mutafakkirlarimiz tomonidan yaratilgan kitoblar tufaylidir. Biz yashayotgan globallashuv asrida bolalarni kitob o'qishga qiziqtirish

muhim masalalardan biri hisoblanadi. Biroq, hozirgi bolalar kitobga qiziqmasliklari haqida gapirganda har bir bola turlicha va ularning qiziqishlari ham turlicha ekanligini inobatga olish zarur. Bolalarni kitobxonlikka o'rgatish - bu ularning intellektual, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishi uchun juda muhim. Bolalarda kitob o'qishga bo'lgan qiziqishni uyg'otish va ularni kitobxonlikka o'rgatish uchun quyidagi usullarni qo'llash mumkin, O'quvchilarni gadjetlardan uzoqlashtirib, kitobxonlikka o'rgatish jarayoni vaqt va sabr talab qiladigan jarayon. Bu uchun ularga kitoblarning qadrini anglatish, interaktiv va qiziqarli usullarni qo'llash, shuningdek, gadjetlarning salbiy ta'sirini tushuntirish kerak. O'qishning foydalari va kitobning inson hayotidagi ahamiyati haqida doimiy ravishda o'quvchilar bilan suhbat qurish ham ularning kitobxonlikka bo'lgan ishtiyoqini kuchaytiradi. Gadjetlardan foydalanishning o'rnini to'liq kitob bilan almashtirish qiyin bo'lishi mumkin, ammo o'qish va texnologiyalardan foydalanish orasidagi muvozanatni topish muhim. O'quvchilarga vaqtni to'g'ri taqsimlashni o'rgatish, o'qish va gadjetlardan foydalanishning ijobiy tomonlarini birlashtirishga yordam beradi. O'quvchilarni kitobxonlikka jalb qilish uchun, maktabda yoki sinfda kutubxona muhitini jozibador qilish kerak. Kitoblarni yaxshi tartibda joylashtirish, ularni estetik va qulay shaklda taqdim etish, shuningdek, kitoblar haqida reklama materiallari yoki afishalar tayyorlash ham kitoblarni o'qishga bo'lgan ishtiyoqni oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qarshiboyeva, M. K. (2024). Maqom san'ati va uning maktab darsliklarida o'qitilishining maqsad mazmuni. *Innovative Development in Educational Activities*, 3(3), 32-35
2. Jumaniyozova, M. "Methods of determining the integrative creativity of socio-humanitarian teachers." (2022).
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 2020-2025 yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to'g'risida
4. <https://yuz.uz/uz/news/manaviy-tarbiya--taraqqiyot-poydevori>
5. Jumaniyozova, M. T. "Pedagogical bases of preparation of teachers for innovative activity in the process of professional development (in the case of history teachers): diss. candidate of pedagogical sciences." Tashkent 176 (2007).
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 13.09.2017 yildagi PQ-3271-son
7. <http://natlib.uz>
8. Jumaniyozova, M. T. "Ilg'or pedagogik texnologiyalar va ularni amalda qo'llash" fanidan ma'ruza matni." Toshkent-2010.

XALQARO REYTING VA INDEKSLARIGA OID SINOVLARGA UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARINI TAYYORLASH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'NALISHLARI

Radjabov R.F.

Urganch davlat pedagogika instituti, Texnologik ta'lim kafedrası dots.v.b.

Annotasiy. Mazkur maqola umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarini xalqaro reyting va indekslarda baholash bo'yicha so'rov tadbirlariga tayyorlash samaradorligini oshirish muammolari tahliliga bag'ishlanadi. Maqolada xalqaro reyting va indekslar sinovlariga tayyorlanish bo'yicha xorijiy mamlakat tajribasi taxlil qilingan va bu bo'yicha bizda olib borilayotgan ishlarni yaxshilashga doir takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: maktab, politexnik, predmetlararo aloqadorlik, fakultativ, kompetensiya, xalqaro reyting, amaliy yo'nalganlik, qonun, qoida, hodisa, vaziyat

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОДГОТОВКИ УЧАЩИХСЯ ОБЩИХ СРЕДНИХ ШКОЛ К МЕЖДУНАРОДНЫМ РЕЙТИНГОВЫМ И ИНДЕКСНЫМ ЭКЗАМЕНАМ

Аннотация. Данная статья посвящена анализу проблем повышения эффективности подготовки учащихся общеобразовательных школ к опросам по оцениванию в международных рейтингах и индексах. В статье анализируется опыт зарубежного государства по подготовке к международным рейтинговым и индексным тестам, а также предлагаются предложения по совершенствованию работы в этом направлении в наших общеобразовательных школах.

Ключевые слова: школа, политехнический, межпредметная связь, факультатив, компетенция, международный рейтинг и индекс, практическая направленность, закон, закономерность, положение.

DIRECTIONS FOR INCREASING THE EFFECTIVENESS OF PREPARING STUDENTS OF GENERAL SECONDARY SCHOOLS FOR INTERNATIONAL RANKING AND INDEX EXAMINATIONS

Annotation. This article is devoted to the analysis of the problems of increasing the efficiency of preparing secondary school students for assessment surveys in international rankings and indices. The article analyzes the experience of foreign countries in preparing for international rating and index tests, and also offers proposals for improving work in this direction in our secondary schools.

Keywords: school, polytechnic, interdisciplinary connection, elective, competence, international rating and index, practical orientation, law, regularity, regulation.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida, modernizasiyalashayotgan va shiddat bilan rivojlanib borayotgan ijtimoiy hayotda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish davr talabi bo'lib bormoqda. Mamlakatimizda olib borilayotgan ta'lim sohasini yangi bosqichga olib chiqish, uning rivojlanish bosqichida, albatta, barcha sohani qamrab olishi va kerak bo'lsa, kadrlar tayyorlash sifatini tubdan isloh qilish nazarda tutilgan. Ushbu maqsadga erishishda professional kadrlarda ham kasbiy, ham shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantiribgina qolmay, endilikda ularning xorijiy mamlakatlar bilan o'z kasbiy va ilmiy faoliyatini rivojlantirishda aloqalarini rivojlantirishga ham e'tibor qaratishimizni talab etmoqda. Bugungi kunda jamiyatda amalga oshirilayotgan islohatlar talablariga to'la

javob beruvchi, ishlab chiqarish sohasida yuzaga kelgan raqobatga bardoshli, keskin o'zgarishlarga moslasha oluvchi, shuningdek, mehnat bozorida mutaxassislar malakasiga qo'yilayotgan talablar darajasida samarali faoliyat yurituvchi shaxsni shakllantirish dolzarb muammo hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining IV bo'limi "Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish" mavzusida bo'lib 37-47 maqsadlari aynan ta'lim sohasini rivojlantirishga qaratilgandir [14]. Aynan strategiya 47-maqsadi: 2026 yilga qadar 10 ta salohiyatli oliy ta'lim muassasasini QS va TNE xalqaro reytinglariga kirishga maqsadli tayyorlashga qaratilgandir. Oliy ta'lim muassasalarini QS va TNE xalqaro reytinglariga kirishga maqsadli tayyorlash ishlari nafaqat oliy ta'lim muassasalarida balkim umumiy o'rta ta'lim maktablari negizida ham olib borilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Chunki oliy ta'limga kirish imtihoni sinovlariga (testlarga tayyorgarlik) aynan abituriyentlar tomonidan umumiy o'rta ta'lim maktabidan boshlanadi. Bundan tashqari umumiy o'rta ta'lim maktabidayoq o'quvchilar o'zlarining bulg'usi kasb faoliyatlarida to'g'risida bosh qotirib bo'lg'usi kasbini tanlaydi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bo'lg'usi kasb egasiga qo'yiladigan zamonaviy talablarni inobatga olgan holda ularni tayyorlab borish umumiy o'rta ta'lim, kasb-hunar ta'limi va oliy ta'lim oldiga o'ziga yarasha samarador uslub va texnologiyalardan foydalanib ta'lim berishni taqozo qilmoqda.

Professional kadrlar o'z bilimlarini ham texnik, ham pedagogik yo'nalishlarda ilm, fan, ta'lim, texnika, iqtisodiyot bo'yicha integrasiyalashgan holda qo'llay olish tamoyillarini (prinsiplarini) yaratishi lozim. Bundan esa o'quvchilarda o'quv predmetlaridan o'zlashtirgan bilimlari va shakllantirilgan ko'nikma va malakalarining ega bo'lishning o'zi etarli emasligi ma'lum bo'lmoqda. Bu degani o'quvchilar fan predmetlaridan olgan bilimlarini o'zaro bog'lagan holda real vaziyatlarda amaliy foydalana olish mexanizmi etarli shakllanmaganligidan dalolat bermoqda. Olib borilayotgan tadqiqotdan maqsad umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarini xalqaro PISA tadqiqot so'rovlariga samarali tayyorlash yo'nalishlarini taklif qilish. Tadqiqotimiz vazifasi ishlab chiqilgan yo'nalishlarga oid ko'rsatma va tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar sharhi. Oldingi 2022 yilda O'zbekiston respublikasida umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilari o'rtasida xalqaro PISA tadqiqot so'rovlari o'tkazildi. Natijalarga nazar tashlar ekanmiz ko'rsatkichlarimiz talab darajasida emasligi ko'zga tashlanib turibdi. "2022 yilda O'zbekiston maktablari 15 yoshli o'quvchilar bilimini baholash bo'yicha xalqaro dastur – PISA imtihonlarida ilk marta ishtirok etgan edi. Sinov natijalariga ko'ra o'zbekistonlik bolalar 81 ta mamlakat orasida matematika bo'yicha 73 - o'rinni tabiiy fanlar va o'qish savodxonligi yo'nalishlarida 80 – o'rinni egalladi." [15]. Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida ularning Xalqaro reyting va indekslariga oid natija ko'rsatkichlarini yaxshilanishiga qaratilgan ishlar boshlab yuborilgan. Bu sinovlar 2025 yilda O'zbekiston respublikasi maktablari ikkinchi bor sinovdan o'tadilar. Kelgusida ko'rsatkichlarni yaxshilash uchun bu ma'suliyatli jarayonga tayyorgarlik ko'rish va unda munosib qatnashish, unga shunga yarasha tayyorgarlik ishlarini olib borishni taqozo etadi. Biz kelgusida bu tadbirlarga o'quvchilarni tayyorlash jarayonida ta'lim berishning qaysi jihatlariga e'tiborni qaratish zarurligiga va bu ishlar uchun maqbul tayyorgarlik yo'nalishlariga e'tiborimizni qaratdik. Birinchi navbatda biz oldindan xalqaro PISA tadqiqot so'rovlarida qatnashib kelayotgan qo'shni mamlakatlarning bu boradagi olib borgan ishlari, yo'l qo'ygan xatoliklari va tajribalari ko'rib chiqdik. Ushbu mamlakatlar ichida PISA tadqiqot so'rovlarida muntazam qatnashib kelayotgan Rossiya Federatsiyasida bu borada qator ishlar amalga oshirilgan.

Rossiya Federatsiyasining bu sinovlarda qatnashishi tahlil qilinib qator tadbirlar belgilab amalga oshirilgan. Bu borada qator pedagog va psixolog olimlar tomonidan tadqiqot ishlari olib borilgan va umumlashgan xulosalar chiqarilgan. PISA tadqiqot so'rovlarida o'quvchilarning bilimiga

oid kamchiliklar to'g'rsida Rossiyalik akademik E.D.Dneprovning fikrini keltirishni lozim topdik. "Farzandlarimiz PISA kabi tadqiqotlardagi muvaffaqiyatsizliklari ko'pchilik uchun kutilmagan yangilik bo'ldi. Ma'lum bo'lishicha, bizning maktab o'quvchilari: a) amaliy muammolarni farqlay olish; b) ularni yozma izohli tartibda shakllantirish; c) muammolarni vazifa formatiga o'tkazish; d) ularni o'zlashtirilgan bilimlar mazmuni bilan bog'lash; e) natijalarni tahlil qilish va baholashni bilmas ekanlar. Ular faqat o'rganganlarini takrorlash va muammolarni "namunaga ko'ra" hal qilishga o'rgatiladi. Bugungi kunda Rossiyada maktab ta'limining mazmuni rasmiy imtihon uchun asos bo'la oladigan juda to'yingan mexanik ma'lumotlar. Ushbu ta'lim mazmunini saqlab qo'yish esa zamonaviy hayot asosi bo'lishi o'rniga shubhasiz, mamlakatning raqobatbardosh emasligiga va ijtimoiy-iqtisodiy qoloqligiga asos yaratadi" – deya o'z fikrini bildirgan [4].

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida fan predmetlarini o'qitishda qo'llanilayotgan pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar aynan ushbu fanga oid qonun, qoidalar va hodisalarni yaxshi o'zlashtirilishiga xizmat qiladi. Biroq yuqorida keltirilgan xalqaro reyting va indekslarda baholanishiga oid savol va masalalarni echishda faqat ayrim holda olingan fan doirasidagi amaliy yo'nalishdagi bilimlar yetarli bo'lmay qoladi. Bu yerdagi savol va masalalarni yechishda aynan fanlardan o'zaro bog'langan kompleks bilimlar va ularning tarkibidagi qonun, qoida va hodisalarning amaliy qo'llay olish va amaliy yo'nalganligiga oid bilimlar talab qilinadi. Bu borada Rossiya Federatsiyasi umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'tkazilgan PISA-2003 tadqiqot so'rov natijalari bo'yicha qilingan xuslosalarni misol qilish mumkin. U erda so'rov natijalari bo'yicha aniqlangan asosiy kamchiliklarga to'xtab o'tilgan [5].

Kamchiliklar asosan o'quvchilarning olgan bilimlarining real amaliy vaziyatlarda qo'llay olishi, ularni xayotiy va ishlab chiqarishga oid sohalari bilan bog'lay olish jarayonlariga borib taqalganligi xulosa qilingan. Ko'rib turganimizdek, PISA dasturi bo'yicha tadqiqotlar maktab o'quv dasturiga muvofiq imtihonlarga emas, balki o'quvchilarning maktabda olgan bilim va ko'nikmalarini hayotiy vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini baholashga qaratilgan. PISA tadqiqot so'rovining tabiiy – ilmiy savodxonligini tekshirishda quyidagilar tekshiriladi: hayotiy vaziyatlarda ilmiy nuqtai nazardan yechish mumkin bo'lgan muammolarni aniqlash, kuzatish va tajribalar asosida xulosalar chiqarish qobiliyati. Ushbu xulosalar ushbu bo'limning asosiy maqsadi - bizni o'rab turgan dunyoni tushunish va inson faoliyati natijasida unda sodir bo'ladigan o'zgarishlarni tushunish va shunga mos ravishda zarur qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish.

Tabiiy – ilmiy savodxonlik ko'rsatkichlarini yaxshilash bo'yicha ko'rilgan chora-tadbilar natijasida Rossiya Federatsiyasi umumiy ko'rsatkichlari 2006- yil 34 - o'rin, 2009 -yil 37 - o'rin, 2012 -yil 35 - o'rin, 2015- yil 32 - o'rin, 2018- yil 33 - o'rinlarni egallagan [13].

Mazmuni. Bizning ta'lim tizimidagi kamchiliklarni ham xuddi yuqorida qo'shni mamlakatlardagi singari o'quvchilarga ta'lim berishning ma'lumot berishga ko'proq asoslanganligi, berilayotgan bilim va shakllantirilayotgan ko'nikma va malakalarning amaliy qo'llanilishiga ko'proq e'tibor qaratilmaganligi, fanlararo bog'lanishlar amalga oshirilgan holda real tabiatda va maishiy xayotda uchraydigan vaziyatdagi tabiiy jarayonlar, ishlab chiqarishdagi texnik ob'ektlar va texnologik jarayonlarning mohiyatini yoritishga qaratilmaganligi va boshqalar bilan ifodalash mumkin. Ushbu so'rovnomalardagi masalalar va topshiriqlar tabiati o'quvchi tomonidan olgan bilimlarini nafaqat tanish sharoitda balkim boshqa notanish sharoit yoki vaziyatda ham qo'llay olish ko'nikmasini shakllantirilishini taqozo qiladi. Ushbu holatni sodda qilib fizika premetiga oid ifodalaydigan bo'lsak o'quvchi u o'zlashtirgan Nyutonning mexanika qonunlarini amalda qaerda nomoyon bo'lishi kundalik maishiy hayotda va qanday texnik ob'ektda va qanday texnologik jarayonda nomoyon bo'lishiga misol keltirishda qiynaladi. Chunki u qonunni bilgani bilan undan qayerda foydalaniladi va qanday texnik ob'ekt va texnologik jarayonlar asosida yotishi to'g'rsida

to'la qonli bilimga ega emas. Buning ko'plagan sabablaridan biri fizika (kimyo, biologiya) predmetiga oid ilmiy – uslubiy va ommabop adabiyotlarda, fan o'qituvchisi tomonidan qo'shimcha didaktik ma'lumotlarning etarli berilmaganidadir. Ushbu yo'nalishdagi ishlarni yaxshilashning bir qancha yechimlarini taklif qilish mumkin.

1. Ta'lim jarayoniga politexnizm tamoyilini to'la qonli joriy qilish. Ushbu tamoyil har bir fan predmetida o'rganiladigan hodisa, qonun va qoidalarning zamonaviy ishlab chiqarish asoslari sifatida ochib yoritib berilishiga asoslangandir. Bunda o'quvchilarni fizika faniga oid mavzulardagi qonun, qoida va hodisalarni yoritishda ularni hayotda va ishlab chiqarish jarayonlarida, texnik ob'ekt va texnologik jarayonlarda qo'llanilishiga oid ma'lumotlar bilan qurollantirib borish zarur bo'ladi.

2. Predmetlararo bog'liqlikni yo'lga qo'yish. Bunda fizika (kimyo, biologiya) faning texnologiya fan predmeti bilan integratsiyasini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki texnologiya fan predmetida o'quvchilarga maishiy xayotdagi va ishlab chiqarish, kasblar to'g'risida umumtexnik va umumkasbiy boshlang'ich bilimlar va ma'lumotlarni beriladi, ko'nikma va malakalar shakllantiriladi. Ushbu ishlarni amalga oshirishda quyidagi jadvaldan foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Fizika (kimyo, biologiya) fan predmeti mavzulari	Qonun, qoida va hodisalar	Amalda qo'llanishi va nomoyon bo'lishi				Texnolo- giya fan predmeti mavzulari
		Tabiat- da nomoyon bo'lishi	kundalik maishiy ishlarda	Texnik ob'ektning ishlashi asosi sifatida	Texnolo- gik jarayon asosi sifatida	

Bundan tashqari texnologiya dars mashg'ulotlarida o'tilayotgan mavzudagi har bir mehnat usuli va mehnat operatsiyalarining, texnik ob'ekt va va texnologik jarayonlarning fizika (kimyo, biologiya) fanining qaysi hodisasi, qonuni va qonuniyatlariga asoslanganligini ham o'quvchilarga tushuntirib borilishi zarur bo'ladi.

3. Mashg'ulotlarga qo'shimcha ravishda fan predmetiga oid fakultativ mashg'ulotlar tashkil qilish. Bunda o'qituvchi tomonidan o'z fan predmeti mavzularini amaliy yo'nalganligini o'quvchilarga etkazish va bundan notanish vaziyatlarda foydalana olish ko'nikmalarini shakllantirib borish zarur bo'ladi. Biz taklif qilayotgan yo'nalishlar barcha muammolar echimi sifatida qaralmay bu borada olib borilayotgan ishlarga qo'shimcha taklif sifatida qaralishi tarafdorimiz.

Natijalar. Tadqiqot ishi bo'yicha muallif tomonidan o'tkazilgan anketa so'rovnomalari natijalari ushbu taklif qilinayotgan yo'nalishlarning mashg'ulotlarda qo'llanishi samaradorligini ko'rsatdi. Jumladan o'quvchi va talabalarning fizika fanidan olgan bilimlaridan amaliyotda foydalanish, texnik ob'ekt va texnologik jarayonlarning tabiiy fan asoslarini aniqlash ko'rsatkichlari oshgan. Olingan natijalarning ishonchliligi. Ushbu taklif qilingan muammo echimlari sifatida taklif qilingan yo'nalishlar bo'yicha muallif tomonidan tadqiqot ishlari olib borilib nomzodlik dissertatsiyasi himoya qilingan [7]. Taklif qilingan yo'nalishlarga oid ishlar asosida 2 ta o'quv qo'llanma [9,10] va qator maqola va tezislar chop qilingan [8,11,12].

Xulosa. Ushbu yo'nalishda o'quvchilarda faqat bittagina fan predmetiga oid kompetensiyalarni shakllantirish orqali PISA kabi tadqiqotlarda yaxshi natijalarga erishish mushkul masala hisoblanadi. Chunki bitta fan predmeti doirasida maishiy xayotda va ishlab chiqarishda bo'layotgan jarayonlar tabiatini qamrab olib bo'lmaydi. Shunday ekan bu borada maktab o'qituvchilarining keng qamrovli hamkorligi talab qiladnadi. Ushbu yo'nalishdagi ishlarning to'la qonli amalga oshirilishigina kelgusida xalqaro miqyosdagi sinovlarda yuqori ko'rsatkichlarga erishishga yo'l ochib beradi.

Tadqiqotimiz asosida taklif qilinayotgan yo'nalishlarga oid ko'rsatma va tavsiyalar

1. Fan predmetlaridan fizika, kimyo, biologiya bo'yicha mavzularning amaliyotda qo'llanishiga oid didaktik mazmundagi materiallar yaratilib o'quv jarayoniga tatbiq etilishi.
2. Fizika, kimyo, biologiyalar fan predmetlari bilan texnologiya fani aloqalari asosida o'rganilayotgan texnik ob'ekt va texnologik jaraoyonlarning ilmiy asoslarini o'quvchilarga ochib tushuntirib berish.
3. Fizika, kimyo, biologiya fan predmetlarini o'qitishda politexnizm tamoyiliga to'liq amal qilish.
4. PISA tadqiqotlariga tayyorlanish jarayonida oldingi sinovlarda tushgan topshiriqlar mohiyatini ochib berishda o'quvchilarning o'zlashtirgan bilimlaridan foydalanish samaradorligini oshirish borasida ish olib borish zarur bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent, O'zbekiston, 2017. - 488 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 7 avgustdagi "O'zbekiston Respublikasida uzluksiz boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim tizmini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 466-son qarori.
3. Атутов П.Р. и др. Связь трудового обучения с основами наук – М.: 1983г. -128 стр.
4. Карпенко, М.Бершадская, Ю.Вознесенская. Международное исследование PISA и проблемы развития высшего образования. – Вестник общественного мнения. – 2007. №5 (91) – 47 с.
5. Учится в соответствии с требованиями завтрашнего дня Первые результаты PISA-2003// Новости ОЭСР: Образование, наука, новая экономика. 2004. №7 «http://www.oecdcentre.hse.ru/calendar/7_12_04html»
6. Максимова В.Н. Межпредметные связи в процессе обучения – М.: 1988г. -192 стр.
7. Раджабов Рашид Фархадович. Изучение студентами педвуза естественно-научных основ современного производства как фактор их профессиональной подготовки Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук.
8. Раджабов Рашид Фархадович. Как улучшить естественно-научную подготовку студентов.// Журнал «Школа и производство.» 1991.-№9.-С.77-78. (в соавт).
9. Раджабов Рашид Фархадович. Учебные задания по физике и астрономии с элементами техники.(8-класс) – М. Институт общего образования МО РФ.,1991.- 76 стр (в соавт).
10. Раджабов Рашид Фархадович. Физика, техника, технология, производство. Методическое пособие для учителей физики и трудового обучения. – М.: Институт общего образования МО РФ.,1992.- 48 стр (в соавт).
11. Radjabov Rashid Farxadovich. Ta'limiy kompetensiyalar va fanlararo bog'lanishlar. Zamonaviy fan va ta'lim. Ilmiy metodik to'plam. №3 Toshkent – 2019.- B.176-179
12. Radjabov Rashid Farxadovich. Ta'limiy kompetensiyalar va ularni shakllantirishda fanlararo bog'lanishlardan foydalanish.// Научно-образовательный электронный журнал “Образование и наука в 21 веке” Выпуск 23 том 6 2022 год февраль С.724-729.
- 13.<https://www.forbes.ru/education/517267-lucsie-skoly-mira-besprecedentnyj-proval-i-cena-vysokih-pokazatelej>
14. <https://lex.uz/docs/5841063>
- 15.<https://kun.uz/news/2023/12/07/pisa-natijalari-elon-qilindi-ozbekistonlik-oquvchilar-oxirgi-10-talikdan-joy-oldi>

TALABALARNING KASBIY KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY METODIK ASOSLARI

Pulatova Durdona Ravshanovna

Toshkent davlat pedagogika universiteti doktoranti, durdonapulatova88@gmail.com, orcid.
org/0000-0001-9685-8244

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim paradigmasi shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlar asosida shakllanmoqda. Bu esa, talabalarni nafaqat biluvchi, balki real kasbiy muhitda mustaqil ishlay oladigan, axborot almashinuvida faol ishtirok etadigan mutaxassis sifatida tayyorlashni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, kasbiy kommunikativ kompetensiya zamonaviy ta'limning asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada, talabalarning kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy metodik asoslari haqida fikr va mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: Kasbiy kommunikativ kompetensiya, mustaqil ishlay olish qobiliyati, metodika, samarali muloqot, chet tili ko'nikmasi, axborotlarni anglash, ish samaradorligi.

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING STUDENTS' PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE

Annotation. The modern educational paradigm is taken on the basis of personality-oriented and competency orientations. This requires the preparation of the requirements as a pensioner, a specialist who works independently in a real professional environment, actively working in the exchange of information. In this regard, professional communication and modern education is one of the main criteria. In this article, the development of professional communicative competence of students is carried out with feedback and feedback on the basics of the theoretical method.

Keywords: professional communication competence, ability to obtain independent work, methodology, effective communication, learning a foreign language, informatization, work is effective.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация. Современная образовательная парадигма основана на личностно-ориентированных и компетентностных ориентациях. Это требует подготовки требований к пенсионеру, специалисту, который самостоятельно работает в реальной профессиональной среде, активно участвуя в обмене информацией. В связи с этим профессиональное общение и современное образование являются одними из главных критериев. В данной статье развитие профессиональной коммуникативной компетентности студентов осуществляется с учетом обратной связи и отзывов об основах теоретического метода.

Ключевые слова: профессиональная коммуникативная компетентность, способность к самостоятельной работе, методика, эффективная коммуникация, изучение иностранного языка, информатизация, работа эффективна.

Professional communicative competence is the ability of a student to access effective communication within his specialty, to understand, develop and present professional information. This competence is broader than simple linguistic knowledge, and in addition to knowledge of

language, it also includes skills in professional speech, cultural thinking, communication strategies and the effective use of technological tools.

Language knowledge and occupation of professional terminology are important aspects of professional communicative competence. It is necessary that the specialist is able not only to freely communicate in a common language, but also perfectly knows the special terms and concepts of his profession. The ability to understand and process professional information is also of great importance. The specialist should be able to analyze various scientific articles, reports and technical documents, realize their content and put them into practice.

Written and oral skills are also an integral part of professional communicative competence. The specialist must have the ability to write scientific articles, reports and official documents related to his field, as well as participate in presentations and discussions. At the same time, cultural and social competence also plays an important role in the process of communication. When communicating with representatives of different cultures, it is required to understand and respect their traditions and norms of professional communication.

The ability to use modern technologies and digital tools is also an important component of professional communicative competence. Since most professional communication is carried out through online platforms, e-mail and virtual conferences, a specialist should also know how to work with modern technologies. To develop professional communicative competence, students are advised to create a language learning environment, read and analyze professional texts, develop communication and presentation skills, actively participate in seminars and discussions, use interactive technologies and online resources. Professional communicative competence is necessary for every professional, these skills help students and professionals to communicate effectively in their fields, be competitive internationally and successfully maintain their professional activities.

Many scholars have approached the concept of professional communicative competence in different ways. V.D. Shadrikov interpreted this competence as the ability of an individual to solve communicative tasks within the framework of professional activity. S.V. Dmitrieva, on the other hand, explained it as the ability to effectively receive, develop and transmit professional information in a foreign language. C. Candlin and G. Widdowson considered the concept within English for Specific Purposes (ESP), linking it to a contextual and discursive approach.

The components of professional communicative competence ensure the effective participation of a specialist in professional communication. In addition to linguistic, pragmatic and discourse components, sociocultural, cognitive and affective components are also important. These three factors ensure that professional communication is deeper and more influential.

The linguistic component is the basis of professional communication. This component includes occupational terminology, grammatical units, structural units, vocabulary, and lexical wealth. With a well-developed linguistic component, a specialist can express with accuracy in his field, correctly express complex concepts and maintain logical consistency in writing and oral speech. For example, it is important that those who work in the fields of law, medicine or engineering know specific terms related to their specialty and be able to use them correctly.

The pragmatic component refers to the ability to correctly apply language tools in a real situation, determine the purpose of speech and understand the context of communication. In the process of professional communication, pragmatic competence plays an important role in understanding the intention of the interlocutor, conducting the conversation accordingly and choosing the desired style. For example, during formal correspondence, presentations or business meetings, communication is required to have a formal tone. At the same time, the pragmatic

component also helps to understand how professional communication is carried out in different cultures.

The Discourse component is associated with the construction of professional texts, maintaining logical consistency in written and oral communication. This component helps the specialist to express his thoughts in a logical sequence. It is necessary that documents, articles or reports written in the professional field have a clear structure and express interconnected thoughts.

A specialist with a developed Discourse component can read and analyze complex texts related to his field, correctly delivering what he understands, either orally or in writing.

The sociocultural component involves taking into account the cultural context and the use of appropriate communicative styles in international dialogue. Each professional sphere has its own cultural characteristics, and in different countries there may be specific rules of business, scientific or legal communication. For example, in Western countries, professional communication is open and direct, while in Eastern countries, norms of etiquette and hierarchy are important. For this reason, professionals must be flexible within different cultures when communicating internationally and form their speech in a culturally correct way.

The cognitive component includes the ability to analyze professional information, think critically, and solve problems. A modern specialist should not only know professional terms, but also use them to understand complex situations, sort information and draw reasonable conclusions. For example, a journalist or lawyer should study real events and explain them logically, highlight important facts.

The development of the cognitive component increases the effectiveness of professional communication, since communication is not just an exchange of information, but a process of analytical thinking.

The Affective component includes aspects such as motivation, being able to express one's opinion with confidence, and mental preparation for language learning. An important role in the process of professional communication is played by the individual's self-confidence and psychological state. If a specialist can confidently express his opinion at the time of professional communication, this will help him become more productive in the process of communication. Especially when communicating professionally in foreign languages, a person's mental readiness, fear of mistakes and the ability to feel free are important.

All these components are closely related to each other as components of professional communicative competence, which help to form the skills of an expert to communicate effectively.

In conclusion, professional communicative competence is an important condition for the success of a modern professional in his professional career. This competence includes not only linguistic knowledge, but also pragmatic, discursive, sociocultural, cognitive and affective components.

Knowledge of language and professional terms is not enough, but it is also necessary to correctly apply them in real conditions of communication, create professional texts, take into account international cultural identities, think analytically and express one's opinion with confidence. In order to achieve success, especially in professional communication, the motivation and psychological training of the individual are important.

Therefore, the development of professional communicative competence serves to form the professional growth of each specialist and the ability to communicate effectively in the international arena.

REFERENCES

1. Yuldasheva.T “Boʻlajak oʻqituvchilarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda zamonaviy taraqqiyotda ilm-fan va madaniyatning oʻrni” named Republican scientific and practical conference. www.academics.uz 18.08.2022, 20 son, 54- P
2. Bachman, L.F. & Palmer, A.S. (1996). *Language Testing in Practice: Designing and Developing Useful Language Tests*. Oxford: Oxford University Press, 377-p
3. Hymes, D. (1972). On Communicative Competence. In J.B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin. 269-293-pp
4. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters, 124-p
5. Pulatova D.R. The importance of “corpus-based learning technology” in education// Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy nazariy jurnali.
6. Pulatova D.R. Formation of communicative competence in ESP students on the basis of intensive educational technology// “Инновационное развитие науки и образования. международная научно-практическая конференция” Kazakhstan, Г 2020 май.- Б 153-155

THE APPROACH TO TEACHING STUDENTS IN PRIMARY SCHOOL TO WORK INDEPENDENTLY IN MATHEMATICS

Rahmonova Sayyora Yusupovna

Mathematics teacher Department of Pedagogy and Primary Education,
Urganch Innovation university, sayyoraraxmonova@645gmail.com

Abstract. This article explores the methodology for fostering independent work in mathematics among primary school students. The focus is on developing effective strategies and approaches that encourage students to take initiative and solve mathematical problems autonomously. By emphasizing critical thinking, problem-solving skills, and self-motivation, the article outlines various techniques and educational practices that can be implemented in the classroom. The research also highlights the importance of teacher guidance and support in creating a conducive environment for independent learning. Ultimately, the article aims to enhance the quality of mathematical education by promoting students' independence in the learning process.

Keywords: independent learning, mathematics education, primary school, teaching methodology, problem-solving, critical thinking, educational strategies.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ ПО МАТЕМАТИКЕ

Аннотация. В этой статье рассматривается методология поощрения самостоятельной работы по математике среди учащихся начальной школы. Основное внимание уделяется разработке эффективных стратегий и подходов, которые поощряют учащихся проявлять инициативу и решать математические задачи самостоятельно. Подчеркивая критическое мышление, навыки решения проблем и самомотивацию, в статье описываются различные методы и образовательные практики, которые можно реализовать в классе. Исследование также подчеркивает важность руководства и поддержки учителя в создании благоприятной среды для самостоятельного обучения. В конечном итоге статья направлена на повышение качества математического образования путем поощрения самостоятельности учащихся в процессе обучения.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, математическое образование, начальная школа, методика обучения, решение проблем, критическое мышление, образовательные стратегии.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARNING MATEMATIKA FANIDAN MUSTAQIL ISHLASHGA O'RGATISH TEXNIKASI

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematika fanidan mustaqil ishlashni rivojlantirish metodologiyasini o'rganadi. Maqola o'quvchilarga matematik masalalarni mustaqil yechish va tashabbus ko'rsatishga undaydigan samarali strategiyalar va yondashuvlarni ishlab chiqishga qaratilgan. Tanqidiy fikrlash, masalalarni hal qilish ko'nikmalari va o'z-o'zini rag'batlantirishga e'tibor qaratib, maqola sinfda amalga oshirilishi mumkin bo'lgan turli usullar va ta'lim amaliyotlarini ta'riflaydi. Tadqiqotda shuningdek, mustaqil o'rganish uchun qulay sharoit yaratishda o'qituvchi yo'riqnomasi va yordamining ahamiyati ta'kidlanadi. Maqola oxir-oqibat o'quvchilarning o'rganish jarayonida mustaqillikni rivojlantirish orqali matematika ta'limining sifatini oshirishni maqsad qilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil o'rganish, matematika ta'limi, boshlang'ich sinf, o'qitish metodologiyasi, masalalarni hal qilish, tanqidiy fikrlash, ta'lim strategiyalari.

1. Introduction. Overview of the Importance of Independent Learning in Primary Education. The introduction sets the stage for the article, explaining why independent learning is crucial in modern education. Highlight how developing autonomy in young students helps build essential life skills such as critical thinking, problem-solving, and self-discipline. This also aligns with the goal of preparing students to be lifelong learners.

- Rationale for Focusing on Mathematics. Emphasize the role of mathematics in developing logical reasoning, abstract thinking, and problem-solving skills. Mathematics requires both conceptual understanding and procedural knowledge, making it an ideal subject to foster independent learning. Explore how the skills learned in math can be transferred to other subjects and real-life situations.

- Aim and Objectives of the Article. State the purpose of the article, which is to explore effective methodologies for teaching primary school students how to work independently in mathematics. The objective is to provide insights into strategies, classroom practices, and the role of the teacher in nurturing independent learners.

Independent learning in primary education, particularly in mathematics, has long been recognized as a key factor in promoting students' cognitive development. Encouraging students to engage in problem-solving autonomously nurtures critical thinking, boosts self-confidence, and fosters a deeper understanding of mathematical concepts. The role of mathematics education is not only to impart knowledge but to cultivate students' abilities to work independently, apply their knowledge creatively, and become self-regulated learners. This approach aligns with the principles of constructivism (Piaget, 1970), which emphasizes the active role of learners in constructing their understanding.

2. Theoretical Framework

- Explanation of Key Concepts. Define essential terms such as “independent learning,” “autonomy,” and “self-regulated learning” in the context of primary education. Independent learning refers to students taking responsibility for their learning, seeking out information, and developing solutions without constant teacher intervention. Autonomy is the ability to make decisions about one's learning process, while self-regulated learning involves setting goals, monitoring progress, and reflecting on outcomes.

- Review of Existing Theories and Research. Discuss existing educational theories that support independent learning, such as Vygotsky's concept of scaffolding and Piaget's theory of cognitive development. Reference research studies that show the benefits of independent work in fostering deeper understanding and long-term retention of mathematical concepts. Studies on constructivism and inquiry-based learning can also be mentioned to highlight the importance of student-centered approaches.

Independent Learning and Self-Regulation: Independent learning refers to the ability of students to take responsibility for their own learning processes. According to Zimmerman (2002), self-regulated learning involves setting goals, monitoring progress, and reflecting on outcomes, which are critical aspects of fostering independence. Vygotsky's (1978) idea of scaffolding, where the teacher provides temporary support, is central to promoting autonomy. Over time, students become capable of handling tasks independently by gradually assuming control over their learning.

Research also shows that motivation is a key determinant of students' success in becoming independent learners. Deci & Ryan (2000) discuss intrinsic and extrinsic motivation in education, highlighting how fostering intrinsic motivation—students' internal desire to learn—leads to more sustained independent learning. In contrast, extrinsic motivation (such as rewards or grades) may

drive short-term learning but often lacks the depth necessary for long-term success in mathematics.

3. The Role of the Teacher.

- **Teacher's Role in Encouraging Independent Work.** The teacher is not just a source of knowledge but a facilitator who creates an environment where students can take ownership of their learning. Explore the shift from a traditional teacher-centered model to a more student-centered approach where the teacher supports, motivates, and provides the necessary resources.
- **Providing Guidance and Creating a Supportive Learning Environment.** Discuss the need for teachers to create a positive, encouraging atmosphere that allows students to feel comfortable making mistakes and learning from them. This involves offering personalized support, framing challenges in a way that is achievable, and using formative assessments to gauge progress.
- **Methods for Motivating and Assisting Students.** Introduce various strategies such as scaffolding (providing temporary support to help students complete tasks they cannot do independently), questioning techniques, and formative feedback. Teachers can also encourage peer tutoring and collaborative learning, where students can learn from each other.

The teacher's role in fostering independent work is crucial. Teachers create the environment in which students learn to solve problems on their own. Hattie & Timperley (2007) emphasize the power of feedback in learning, which is essential when encouraging independence. Teachers should provide formative feedback that guides students without giving direct answers, helping them reflect on their thought process and improve problem-solving skills.

Scaffolding and Support: Using Vygotsky's (1978) scaffolding theory, teachers can introduce challenging tasks and provide the necessary support until students are ready to tackle similar problems independently. This support might include prompting, guiding questions, or providing access to resources like manipulatives or technology, which help students bridge the gap between what they can do alone and what they can achieve with help.

Moreover, teachers can utilize Schunk's (2001) insights on self-regulated learning, encouraging students to develop the skills necessary to set personal goals and assess their progress. This helps them gradually reduce dependence on the teacher and enhances their problem-solving skills in mathematics.

4. Methodological Approaches to Fostering Independence

- **Specific Teaching Strategies for Encouraging Independent Learning.** This section delves into concrete teaching methods that foster independence. For example:
 - **Problem-Solving Activities:** Encourage students to engage in open-ended, real-world mathematical problems that require independent thinking and application of concepts.
 - **Collaborative Learning vs. Individual Work:** Strike a balance between group work and independent tasks. While collaborative learning fosters teamwork, independent tasks ensure that students take responsibility for their own learning.
 - **Critical Thinking Exercises:** Use strategies like puzzles, logic games, and challenging math tasks that promote analytical thinking.
- **Use of Technology and Resources.** Discuss how digital tools and resources (like educational software, math games, and online resources) can promote independent learning by providing interactive platforms for students to explore mathematical concepts at their own pace.
- **Techniques for Assessing Independent Work and Progress.** Talk about assessment methods that align with independent learning, such as self-assessments, peer assessments, and portfolios that allow students to track their own progress and reflect on their learning journey.

Problem-Solving and Inquiry-Based Learning: One of the most effective ways to foster independence is through problem-solving tasks. Tasks should be designed to challenge students,

promoting engagement and independent thought. Schoenfeld (1992) suggests that problem-solving in mathematics is an essential skill for fostering autonomy because it encourages students to analyze, explore, and work through problems without relying on direct instruction.

Boaler (2016) advocates for a shift toward inquiry-based learning, where students are encouraged to explore mathematical concepts through experimentation and questioning. This approach aligns with the idea that students learn best when they are actively engaged in constructing their knowledge, rather than passively receiving information.

Collaborative Learning: Although the focus is on independent work, collaboration with peers is an important tool in the process. Anderson & Krathwohl (2001) propose that collaborative learning environments allow students to share ideas and develop a deeper understanding, thus laying the foundation for independent work. Collaboration can also motivate students to work independently by offering different perspectives and approaches to problem-solving.

Technology Integration: Brusilovsky & Millán (2007) discuss how technology can support independent learning by providing personalized learning experiences. Educational technologies, such as interactive math software or online platforms, can offer students the opportunity to practice at their own pace, receive immediate feedback, and explore new concepts outside of the traditional classroom setting.

5. Classroom Practices

- **Real-Life Examples of Classroom Practices.** Provide examples of how teachers can implement strategies for independent learning in a typical classroom setting. For example, teachers might introduce math stations where students work on different tasks independently or use project-based learning to encourage students to solve complex, real-world math problems on their own.
- **Case Studies or Research Findings Illustrating Success.** Present findings from educational research or case studies that highlight schools or classrooms where independent learning in mathematics has been successfully integrated. Discuss outcomes such as improved problem-solving skills, enhanced motivation, and better performance in mathematics.
- **Challenges and How to Address Them.** Address challenges that teachers might face, such as students' resistance to independent work, lack of resources, or time constraints. Offer solutions, such as gradual introduction of independent tasks, providing clear instructions, and setting realistic expectations.

Effective classroom practices for fostering independence include setting clear expectations and providing opportunities for students to work autonomously. For example, Dweck (2006) highlights the importance of cultivating a growth mindset, where students believe that effort and persistence lead to improvement. In the context of mathematics, this means encouraging students to persist through difficult problems and take pride in their progress.

Mathematical Stations and Project-Based Learning: Boaler (2016) promotes the use of mathematical stations or project-based learning where students work independently on different tasks, which helps build both their problem-solving skills and autonomy. By rotating through stations or working on longer-term projects, students engage deeply with mathematical content and practice independent thought processes.

6. The Role of Student Motivation

- **How Intrinsic and Extrinsic Motivation Influences Independent Work.** Explore the distinction between intrinsic (internal) motivation, where students are motivated by personal interest, and extrinsic (external) motivation, such as rewards or grades. Discuss how both types of motivation can play a role in fostering independent learning.
- **Encouraging Self-Regulated Learning.** Explain how teachers can help students develop

self-regulation skills, such as setting goals, monitoring their progress, and reflecting on their work. Provide strategies for helping students become more autonomous, such as using learning journals or self-checklists.

- **Strategies to Enhance Students' Confidence and Autonomy.** Share ways to build students' confidence in their abilities, such as providing consistent feedback, celebrating small successes, and encouraging a growth mindset. Discuss how fostering a belief in their own abilities can lead to greater independence.

Motivation plays a critical role in fostering independent learning. Zimmerman (2002) underscores the importance of motivation in self-regulated learning. When students are motivated intrinsically, they are more likely to take responsibility for their learning, set goals, and work towards achieving them independently.

To further promote autonomy, Schunk (2001) emphasizes that students must develop confidence in their abilities. One way to encourage this is by offering opportunities for self-assessment, where students reflect on their progress, set goals for improvement, and evaluate their own learning strategies.

7. Conclusion

- **Summary of the Importance of Fostering Independence in Mathematics Education.** Recap the key points discussed in the article, emphasizing the critical role independent work plays in mathematics education and in the overall development of students.
- **Practical Recommendations for Teachers and Schools.** Provide actionable recommendations for teachers, such as creating structured opportunities for independent work, using diverse teaching strategies, and fostering a classroom environment that supports autonomy. Also, suggest that schools invest in professional development for teachers to effectively implement these methods.
- **Future Directions for Research on Independent Learning in Mathematics.** Suggest areas for further research, such as the long-term effects of independent learning on mathematical achievement, or how different teaching methods impact students' independence across various mathematical topics.

REFERENCES

1. Piaget, J. (1970). *The Science of Education and the Psychology of the Child*. Viking Press.
2. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
3. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "What" and "Why" of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.
4. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. *Theory into Practice*, 41(2), 64-70.
5. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The Power of Feedback. *Review of Educational Research*, 77(1), 81-112.
6. Schunk, D. H. (2001). *Self-Regulated Learning and Academic Achievement: Theoretical Perspectives*. Lawrence Erlbaum Associates.
7. Brusilovsky, P., & Millán, E. (2007). User Models for Adaptive Hypermedia and Adaptive Educational Systems. In *The Adaptive Web* (pp. 3-53). Springer.
8. Boud, D., & Molloy, E. (2013). Rethinking Models of Feedback for Learning: The Challenge of Design and Delivery. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 38(6), 698-712.
9. Mayer, R. E. (2004). Should There Be a Three-Strikes Rule Against Pure Discovery Learning?

The Case for Guided Methods of Instruction. *American Psychologist*, 59(1), 14-19.

10. National Council of Teachers of Mathematics (NCTM) (2014). *Principles to Actions: Ensuring Mathematical Success for All*.
11. Schoenfeld, A. H. (1992). Learning to Think Mathematically: Problem Solving, Metacognition, and Sense Making in Mathematics. In *Handbook for Research on Mathematics Teaching and Learning* (pp. 334-370). Macmillan.
12. Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The New Psychology of Success*. Random House.
13. Anderson, C. W., & Krathwohl, D. R. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. Pearson Education.
14. Boaler, J. (2016). *Mathematical Mindsets: Unleashing Students' Potential through Creative Math, Inspiring Messages and Innovative Teaching*. Jossey-Bass.

TALABALARDA POZITIV DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Yakubova Shaxnoza Erkinbayevna

Urganch davlat pedagogika instituti “Pedagogika” kafedrası mudiri

Erkaboyev Inomjon Shavkatovich

Urganch ranch texnologiya universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda talaba-yoshlarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirish ijtimoiy pedagogik muammo ekanligi, talabalarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirishga asos bo'luvchi manba va vositalar, talabalarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirishga hizmat qiluvchi meyoriy, huquqiy hujjatlar, qonunlar va ularning bugungi kundagi ahamiyati, shuningdek xorijiy va Respublikamiz miqiyosida olimlarning ilmiy izlanishlar olib borgan ilmiy tadqiqot ishlari va natijalari aks etgan.

Kalit so'zlar: talaba, pozitiv, dunyoqarash, bilim, lider, kuzatuvchanlik, hurramlik, tarbiya, illat, oila, ijodkorlik, motivatsiya.

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЗИТИВНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ У СТУДЕНТОВ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Абстрактный. В данной статье рассматривается тот факт, что формирование позитивного мировоззрения у студентов и молодежи сегодня является социально-педагогической проблемой, источники и средства, составляющие основу формирования позитивного мировоззрения у студентов, нормативные, правовые документы, законы, которые служат для этого формирование позитивного мировоззрения у студентов и их значимость сегодня, а также современное состояние зарубежных и отечественных исследований. Отражены научно-исследовательская работа и результаты научных исследований ученых.

Ключевые слова: студент, позитив, мировоззрение, знания, лидер, наблюдательность, уважение, воспитание, порок, семья, творчество, мотивация.

FORMATION OF A POSITIVE WORLD VIEW IN STUDENTS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Abstrakt. This article examines the fact that the formation of a positive worldview among students and young people today is a socio-pedagogical problem, sources and means that form the basis for the formation of a positive worldview among students, regulatory, legal documents, laws that serve for this formation of a positive worldview among students and their significance today, as well as the current state of foreign and domestic research. The research work and results of scientific research of scientists are reflected.

Keywords: student, positive, worldview, knowledge, leader, observation, respect, education, vice, family, creativity, motivation.

Kirish. Bugungi kunda talaba-yoshlarning ruhiyatida tetiklik, ijtimoiy faoliyatida mazmunlilik, kelajakka intilish, shaxslararo munosabatlarda dilkashlik, hayrihohlik va muloqotchanlik, jamoda tashabbuskor, lider, bilim o'rganishga intilish, tinglashda sabr-toqatlilik kabi sifatlarning shakllangan bo'lishi va shu asosda talaba-yoshlar jamiyatga mostlashib qadam tashlashi, o'z o'rni va mavqeiga ega bo'lishi, shu bilan birga yuqorida aytilgan sifat va fazilatlariga egalik qilishi albatta ta'lim va

tarbiya jarayoniga borib taqaladi. Ta'lim va tarbiyaning dastlabki o'chog'i oila hisoblansada, lekin bu sifatlarning barchasini shakllantirishda oila doimo ustuvorlik qilishi qiyin.

Talaba - yoshlar o'z individual xususiyatlaridan kelib chiqib, ya'ni temperament, xarakter, qobiliyatlari, kognitiv jarayonlari talabada pozitiv dunyoqarashning shakllanishida yuqori yoki past darajani ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun ham bugungi kunda talabalarning pozitiv dunyoqarashini shakllantirish bilan ishlash, ularning bilish jarayonlariga ta'sir ko'rsatish asosida tarbiyalash pedagogik muammo hisoblanadi. Uning individualligiga ta'sir qilishni boshqarish esa ta'limda tarbiyalash va o'qitish jarayoniga borib taqaladi. Negaki biz talabalikka kelgunga qadar yoshlar egallagan yaxshi sifatlarini boyitish, salbiy illatlarini yo'qatish orqali pozitiv dunyoqarashini uning ruhiyatiga ta'lim-tarbiya orqali singdirish va bunda asosan Sharq allomalarimizning ta'limotlariga tayangan holda tashkil qilish samarali va natijali deb bildik. Shundan kelib chiqqan holda Sharq allomalarining ta'limotlarini, ularning g'oyava fikrlarini, qarashlarini vosita qilib talabalarda butun hayoti davomida ijobiy fikrlilik, hurramlik, hushkayfiyatlik, intizomlilik, talabchanlik, kuzatuvchanlik, faollik asosida tevarak-atrofdagilarga nisbatan saxiy, mehribon, hilimli, kechirimli, mas'uliyatli, vadasiga vafodor, samimiy, oliyhimmatli, muhabbatli, irodali bo'lish kabi pozitiv dunyoqarashini shakllantirish lozimligini pedagogik muammo sifatida tahlil qildik.

Mazmuni. Bilamizki, Sharq allomalari har doim ezgulikni targ'ib qilib, o'z pedagogik ta'limotlarida yoshlarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirishga harakat qilganlar. Chunki pozitiv dunyoqarashga ega bo'lgan yoshlar ezgu amallarni bajarishga rag'bat sezadilar. Ularda ijodkorlik, bunyodkorlik motivlari rivojlangan bo'ladi. Sharq allomalarining ijod namunalari, ularda ifodalangan didaktik qarashlar yoshlarda ezgu amallarni bajarishga nisbatan motivasiya hosil qiladi.

Pedagogika ensiklopediyasida pozitivizm tushunchasi (fr. positivisme lot. positivus-ijobiy). Barcha chinakam (pozitiv) bilimlar, biror falsafaning o'z ustidan hukmronligiga muhtoj bo'lmagan maxsus fanlarning birgalikdagi, umumiy natijasidir, deb hisoblovchi falsafiy yo'nalishdir deb belgilangan. Pozitivizmga 19-asrning 30-yillarida Ogyust Kont asos solgan (pozitiv terminini kiritgan). Pozitivizm tabiiy va ijtimoiy fanlar metodologiyasiga (Ayniqsa, 19-asrning 2-yarmida) ta'sir etgan.

Pedagogika ensiklopediyada "Dunyoqarash" – (arabchadan tarjima qilinganda "Jahon", "Olam", "Qarash") ta'lim oluvchilarning dunyo va insonning undagi o'rni, o'z atrofidagi voqealik va undagi o'z – o'ziga bo'lgan munosabatlaridagi umumiy qarashlar majmuidir. Dunyoqarash shaxsning e'tiqodi, ideali, bilish va faoliyat tamoyillarini ifodalaydi.

Falsafa lug'atlarda dunyoqarash - insonni o'rab turgan dunyo va uning unda tutgan o'rniga nisbatan qarashlar majmuidir deb ta'riflanadi.

Pozitiv dunyoqarash – (ijobiy qarashlar majmui) insonning pozitiv ilmga asoslangan tafakkuri hisoblanib, tevarak atrofga va ijtimoiy jarayonlarda faqat ijobiylik xulqi va harakatlarida namoyon bo'ladigan fikrlar yig'indisidir. Bunday pozitiv fikr va ilmga ega bo'lgan shaxs ezgu amallarni bajarishga doim intiladi. Shu sababli ham Sharq allomalarining pedagogik ta'limotlarini tadqiq qilishga dunyo olimlari asrlar davomida katta qiziqish bilan qaraganlar.

Tadqiqotishlar. Xorijlik olimlardan A.Shimmel, K.G.Bekker, V.A.Gordlevskiy, K.Brokelman, Dj.S.Trimengem, Idris Shox, M.A.Jo'shon, J.Sarton, K.A.Dridger, Hasan Kamil Yilmaz, Eyji Mano, Vilfrid de Graaflarni aytish mumkin.

Jumladan Annemari Shimmel so'fiylik bo'yicha dunyodagi yetakchi mutaxassislardan biri hisoblanadi. U o'zining "Islom tasavvuf olami" asarida o'rta asrlar tasavvuf tarixini yoritadi, eng mashhur islom tasavvuf va oqimlari bilan tanishtiradi, islom tasavvufining asosiy masalalarini, arab va fors she'riyati ramziyligini chuqur va nozik yoritgan holda shaxsda nekbinlik falsafasini tarkib toptirishga undaydi [1;178-b.]

Finlandiyalik olim V.A.Gordlevskiyning “Tanlangan asarlar” kitobida bolaning tugʻilishi va tarbiyasida aynan ota-onaning ijtimoiy munosabatlarida muloqot madaniyati haqida toʻxtalgan. Asarda bolaga boʻlgan ijobiy muloqot uning tevarak-atrofga va voqea hodisalarga nisbatan pozitiv munosabatda aloqa oʻrnata olishi haqida fikr yuritilgan [2;476-b.]

K.G.Bekkerning “Qadimgi tarix” asarida oʻziga hos davrda yashagan podshohlarning davlatni boshqarishdagi qarashlari, oʻzini qanday tutish imitatsiyasi, davlat boshqaruv tizimidagi sotqinliklar va unga pozitiv yechim topishda amaldor va vazirlarning say-harakatlari va fikrlari haqida toʻxtalgan. Shuningdek asarning uchinchi davr (Kirdan Iskandargacha) bobida boshqaruvchi podshoxning keng fikr muloxazaligi, aholi qatlamiga munosabati adolati haqida fikr borgan [3;251-b.]

K.Brokelman – nemis Sharqshunos olimi hisoblanib, oʻzining “Musulmon xalqlari va davlatlari tarixi” (1939) “Sharq qadimiy sivilizatsiya oʻchogʻi boʻlib, bir qancha buyuk allomalar yetishib chiqqan va oʻzlaridan kelajak avlodga boy madaniy meros qoldirishgan. Ularning falsafa, siyosatshunoslik, mantiq, ritorika, fikh, geodeziya, minerologiya, matematika fanlarini rivojlantirishdagi ilmiy dunyoqarashlari va hizmatlari Sharqliklar uchun dasturulamal hisoblanadi”- degan fikrlarni keltiradi [4;145-b.]

Dj.S.Trimengemning “Islomdagi soʻfiylik tariqatlari” asarida shaxsning kamolotida ijobiy, diniy va falsafiy dunyoqarash turlariga alohida toʻxtaladi va soʻfiylikda yaxshi fikrlash va uni targʻib qilish muhumliligi koʻrsatildi [5;133-b.]

Idris Shoxning “Soʻfiylik dunyosi” asarining 6 bobida “Oʻqish va uqish” haqidagi fikrlari bayon qilingan boʻlib, aynan asarda “Oʻqish-ilm axli uchun maʼnaviyat, uqish-insonlar uchun farosat” deb taʼkidlangan [6;51-b.]

Ajdodlarimizdan qolgan moddiy va maʼnaviy boyliklarni asrash, koʻz qorachigʻidek saqlash nafaqat bugungi kun uchun balki kelajak avlod uchun ham, oʻz zamonamiz uchun ham muhim harakat hisoblanadi. Negaki maʼnaviy boyliklarni asrash fikri mavjud boʻlgan insondagina uning tafakkurida ijobiylik dunyoqarashi bor ekanligini koʻrish mumkin. Yodgorliklarni asrab avaylashni uqtirish esa taʼlimga va tarbiyaga borib taqaladi.

Respublikamizda Sharq allomalari pedagogik merosini oʻrganishga oid tadqiqotlar A.Zunnunov, M.Xayrullayev oʻzlarining “Pedagogika tarixi” adabiyotining II – bobida aynan Sharq allomalarining pedagogik taʼlimotlarida shaxsning rivojlanishida taʼlim-tarbiyaning rolga alohida yondashganlar allomalarning gʻoyalarini ijobiy tafakkurda namoyon boʻlish yoʻllarini yoritganlar. [7;50-65b.]

O.Musurmonovning “Maʼnaviy qadriyatlar – sogʻlom avlodni tarbiyalash vositasi” adabiyotida Sharqda qadimdan eʼzozlanayotgan, avloddan avlodga yetib kelgan, oʻzbek xalqining oʻziga xos anʼana va urf-odatlarini koʻrsatgan holda uni kelajak avlodga tizimli, ruhiyatbaror qilib yetkazishda gʻoya va fikrlar, qarashlar jamlangan. Sharqliklarda oddiygina salom berish va unga javob qaytarish yaʼni (alik) olishda ham insonning madaniyat belgisini oʻzgocha his qilish yoki koʻrish mumkin deb taʼkidlaydi muallif. [8;165-b.]

O. Usmonovning “Bahouddin Naqshband va uning taʼlimoti haqida” tadqiqot ishida ham milliy tarbiyaning asosini ijobiy fikrlash va oila tarbiyasining ahamiyatini oʻrnini koʻrsatganlar [9;78-b.]

S. Nishonovning “Sharq uygʻonish davri pedagogik taraqqiyotida barkamol inson tarbiyasi” nomli doktori Dissertatsiyasida ham aynan Sharq allomalarining oʻz zamonasida ustun boʻlgan gʻoyava fikrlarini yoritganlar, shuningdek tarbiyada inson omili kategoriyalarini koʻrsatib berganlar. [10;36-41-b.]

Z.T.Nishonovning “Mustaqil ijodiy fikrlashni shakllantirishning psixologik asarlari” nomli

doktorlik tadqiqot ishida talabalarda fikrlashning o'ziga hos psixologik turlarini yoritganlar, asosan ijodiy fikrlash orqali talaba-yoshlarning ijobiy dunyoqarashi tarkib topishi haqidagi g'oyalari tahlil qilingan.[11; 64-77-b.]

N.Ortiqovning "Milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida o'quvchi shaxsini axloqiy shakllantirish" tadqiqot ishida o'quvchilarda milliygimiz asosida, umuminsoniy qadriyatlarimiz asosida shaxsiy axloqiy bilim, dunyoqarash, fikrlash jarayonlarini shakllantirishning pedagogik muammo va yechimlarini ko'rsatib o'tkanlar.[12;32-54b.]

U. Aleuovning «Становление и развитие педагогической мысли в Каракалпакистане» nomli tadqiqot ishida aynan Qaraqolpog'iston miqiyosida pedagogik fikrlarni tahlil qilganlar aynana bu fikrlarda Sharq allomalarining g'oyalari ham asos qilingan.[13;13-31-b.]

Malinin Valeriy Anatolyevichning «Формирование научного мировоззрения старшеклассников в современной общеобразовательной школе» tadqiqot ishida aynan o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish bo'yicha tadqiqot olib borgan, shuningdek dunyoqarash rivojlanishining o'ziga hos nazariy masalalarini o'rganib ijobiy dunyoqarash tushunchasiga ham munosabat bildirgan. [14;71-94-b.]

Marjanat Lyau Muxamedovnaning «Формирование мировоззренческих ценностей у старшеклассников в системе непрерывного образования» mavzusidagi tadqiqot ishida mafkuraviy qadriyatlar negizida kreativ, ijobiy, axloqiy, ma'naviy fikrlash amalga oshirishini talqin qilganlar. [15;44-63-b.]

Demak, kelajak avlodda pozitiv dunyoqarashni shakllantirish har bir davrning olimlari tomonidan pedagogik muammo sifatida o'ziga hos tarzda o'rganilgan bo'lib, Sharq allomalarining ta'limotlari vositasida talaba-yoshlarda nekbinlik tuyg'ularini shakllantirish, ilmiy dunyoqarashni tarkib toptirish masalalari tadqiqot obyekti sifatida keng talqin qilinmagan va bu bugungi kunda atroflicha o'rganishni ilmiy tadqiqot ishlarini chuqur tahlil qilgan holda olib borishni taqozo qiladi. Pozitiv dunyoqarash obyekti borliqdagi voqelikni shaxs ongida aniq aks etishidir. Insonning dunyoqarashi aniq bir o'ziga hos tarkibga ega. Talaba yoshlarning dunyoqarashiga oid bilimlarni o'zlashtirish, ma'naviy boyliklarni ongli anglab yetish orqali tafakkuri yanada rivojlanadi. Dunyoqarash inson bilish faoliyatining mahsuli bo'lib, u ilmiy yondashuvlar badiiy ifodalar yordamida takomillashadi. Shuning uchun ham ilmiy hamda badiiy manbalar shaxs dunyoqarashini boy ituvchi asosiy manba sanaladi.

Ta'lim oluvchilarda Ijtimoiy faoliyatlari uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarni egallagach, yangidan yangi bilimlarni o'zlashtirish va uni ezgu maqsadlarda qo'llash motivatsiyasini hosil qilganlar. Ezgu maqsadlarni vujudga kelishi esa shaxsni bunyodkorlikka undovchi ko'plab yangi g'oyalarni tug'ilishiga asos bo'ladi. Ma'lumki puxta egallangan bilimlar shaxsni faollikga chaqiradi.

Pozitiv dunyoqarashni shakllanganligini anglatuvchi o'ziga hos elementlari mavjud. Xususan;

- O'dobsizliklar oldida o'z odobini ko'rsata bilishi;
- Qiyin vaziyatlarda sabr-toqatli bo'lishi;
- Muammolarni hal qilishda tabbsumli harakat qilish;
- Asabiylashganda aqlni ushlay olish, tinchlanish;
- Ezgulikni doimo ichki olamida his qilish;
- Yaqinlariga nisbatan muhabbatli bo'lish
- Qadr-qimmat tushunchalarini anglay olishi;
- Irodali bo'lishi;
- O'z sog'ligini asray olishi va boshqalar sog'ligini qayg'urishi
- Erkinlikni qadriga yetish va intizomni saqlay olishi;
- Din va axloq tushunchalarini tahlil qila olishi;

- Taraqqiyot va fan haqidagi qarashlarini rivojlantirib borishi;
- Adolatlilik, halollik, haqgo'ylik, samimiylik, uyatchanlik, vijdonli bo'lish, nomusni asrash kabi tushunchalarni anglashi o'z hayotida qo'llashi va shu tushunchalar ila tarbiyalanganligi
- Do'slikni qadrlay olishi, yaxshi do'st bo'lishi;
- Tanqidni to'g'ri tushunishi, kamchiliklarni tan olishi va yaxshi tomon uchun harakat qilishi kabi elementlar pozitiv dunyoqarashni shakllanganli belgisi hisoblanadi.

Muloxaza. Insonning dunyoqarashi, ayniqsa pozitiv dunyoqarash o'zining muayyan maqsad va vazifalariga ega. Uning asosiy maqsadi shaxsni ezgu amallarga rag'batlantirishdan iborat. Pozitiv dunyoqarash yordamida inson moddiy va ma'naviy borliqni, uning o'ziga xos jihatlarini o'zlashtiradi va anglab yetadi. Shunga ko'ra pozitiv dunyoqarash insonni rag'batlantiruvchi, safarbar etuvchi kuchga ega. Pozitiv dunyoqarash yordamida inson axloqiy xatti-harakatlarini baholaydi va axloqiy tanlovni amalga oshiradi. Pozitiv dunyoqarash aniq didaktik vositalar yordamida rivojlanadi. Har bir shaxs ajdodlaridan meros bo'lib kelgan ma'naviy-madaniy boyliklarni o'zlashtiradi.

Yoshlarning pozitiv dunyoqarashi allomalar merosi va xalqning madaniy-ma'naviy hamda intellektual boyliklari insoniyat tafakkurining eng yaxshi namunalarini o'zlashtirish asosida shakllanadi. Barcha davrlarda yosh avlod ajdodlari tomonidan yaratilgan madaniy-ma'naviy tushunchalar, bilimlar, axborotlar, g'oyaviy qarashlarni o'zlashtirgan va boy itgan holda keyingi avlodlarga taqdim etgan. Insonning ongi o'zining rivojlanish nuqtasiga ega. U insonning qarashlarini anglash darajasini o'zlashtirish jarayonining shakl va metodlar bilan bog'liq holda paydo bo'ladi. Talabaning dunyoqarashi intellektual hamda hissiy, axloqiy bilish negizida tarkib topadi. Inson dunyoqarashining asosiy manbaini bilimlar va nuqtai nazarlar tashkil etadi. Insoning dunyoqarashi uning tashqi borliqqa bo'lgan munosabati orqali namoyon bo'ladi.

Sezgi, idrok, tasavvur ham shaxs dunyoqarashini boyitishga xizmat qiladi. Ular narsa va hodisalarning inson ongida ifodalanishi bilan aks etadi. Ular orasidagi aloqadorlik shaxs dunyoqarashining boy ishida muhim ahamiyatga ega. Aniq dalillar shaxs dunyoqarashining asosini tashkil etadi. Inson turli voqea, hodisalar orasidagi aloqadorlikni anglash natijasida o'z dunyoqarashini boyitishga muvaffaq bo'ladi. Shaxsning fikrlash jarayoni mustaqil xarakteriga ega. Shunga ko'ra fikrlash jarayonida vujudga kelgan mantiqiy xulosalar inson dunyoqarashida o'z aksini topib uning pozitiv xarakterini ta'minlaydi. Insonning aql-idroki, uning bilish dunyoqarashidagi sifat o'zgarishlarini aniqlaydi. Insoning dunyoqarashi uning aql-idrokini rivojlantirib yangidan yangi xulosalarga kelishiga sabab bo'ladi. Shaxs dunyoqarashining rivojlanishi natijasida uning bilish jarayonlari jadallashadi. Pozitiv dunyoqarashning rivojlanishi natijasida inson atrofdagilarga munosabati o'zgaradi. Shaxslararo ijobiy munosabatlar ko'lamini kengayadi. Bu esa o'z navbatida jamiyatning rivojlanishiga turtki bo'ladi. Inson dunyoqarashining darajalari uning kundalik faoliyati tajribalarini kuzatish, tasvirlash, ideallari tayanadigan qadriyatlarida o'z ifodasini topadi. Demak shu jihatlarini inobatga olishni biz tadqiqotimizda pedagogik muammo sifatida tahlil qilganmiz.

Pozitiv dunyoqarash tufayli shaxs hodisalarning mazmun mohiyatini anglashga undash hikmat qidirishga muvaffaq bo'ladi. Insonning pozitiv dunyoqarashga egaligi uning nutqi, atrofdagilarga munosabati, hayotiy qadriyatlari turmush tarzida o'z ifodasini topadi. Chunki ularda insonning insonlarga bo'lgan munosabatida ijobiy dunyoqarashi aks etadi.

Ijobiy dunyoqarashga ega bo'lgan talaba pedagogik jarayonda bir qator vazifalarni bajarishi lozim bo'ladi:

- O'ziga kerak bo'lgan ma'lumotlarni va axborotlarni topish;
- O'qib o'rganish jarayonida turli bilimlar va axborotlardan o'z o'rnida samarali foydalanish;
- O'qib o'rganishlarga amal qilish;
- Boshqalarga ham bilimni uzatish;

- Ustozlari bilan to'g'ri muloqotni yo'lga qo'yish;
- Bilim olish jarayonida o'z shaxsini va boshqalarning shaxsini hurmat qilish;
- Doimo intiluvchan ruhiyatda bo'lish kabi sifatlarda o'ziga hos vazifalarni bajara oladi.

Xulosa. Ajdodlarimiz yoshlarda dunyoqarashni shakllantirish maqsadida ta'lim oluvchilarni olamning yaxlit tasavvur qilishlari uchun ko'plab topshiriqlar va savollar bilan mashg'ul bo'lishga, ularni mustaqil va evristik izlanishga band qilganlar. Shu orqali talabalarning nekbinlikka asoslangan dunyoqarashini boyitishga erishganlar. Buning uchun mutafakkirlar o'z ta'limotida ta'lim oluvchilar oldiga mushohada qilishga, izlanishga undovchi topshiriqlar qo'yish zarurligini ko'rsatib o'tganlar. Shu maqsadda ta'lim muassasalarida toliblarning tajribalar o'tkazishi, murakkab, mustaqil izlanishlarini amalga oshirishlari uchun qulay sharoit yaratganlar. Turli ilmiy va badiiy asarlarni mustaqil mutolaa qilish, tahliliy faoliyat bilan shug'ullanish, ilmiy farazlarni hayotiy tajribalar bilan qiyoslash natijasida toliblarda ilmsevarlik, nekbinlikka asoslangan dunyoqarash tarkib topgan. Bunday yondashuvlar rivojlanib pedagogik ta'limot darajasiga ko'tarilgan. Buning natijasida ta'lim oluvchilarda o'z faoliyatlari va hayotiy jarayonlardan qoniqish, atrofdagilarga nisbatan ijobiy xis-tuyg'ular va qadriyatli munosabat tajribasiga asoslangan pozitiv dunyoqarash shakllangan. Ma'lumki madrasalarda faoliyat ko'rsatgan aksariyat mudarrislar badiiy ijod bilan shug'ullanganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Шиммель А. «Мир исламского мистицизма» (Перю с англо Н.И. Пригагириной). – М.: Алетеяб Энигмаб 1999. – 416 с.
2. Гордлевский В.А. «Избранные сочин» Том 4. «Этнография. История востоковедения». Ресензи. – М.: Наука, 1968. – 615 с.
3. Беккер К.Ф. «Древняя история». –М.: “Алфа-книга”.2012. – 947 с.
4. Brokelman. К. “Musulmon xalqlari va davlatlari tarixi”. – Т.: Бреслау, 1939. – 456 b.
5. Тримингем Дж. С. Суфийские ордени в исламе – М.: Наука, 1989. – 328 с.
6. Idris Shox. “Naqshbandiya tariqati” (на Узбекском, английском и русском языках) – Т.:O'zbekiston, 1993. – 64 b.
7. Xoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – Т.: O'zMilliy kutubhonasi, 2005. – 304 b.
8. Musurmonova O. “Ma'naviy qadriyatlar – sog'lom avlodni tarbiyalash vositasi”. – Т.: 1995. – 303 b.
9. Usmonov O. Bahouddin Naqshband va uning ta'limoti haqida.–Т.:Universitet, 1993.-34 b.
10. Nishonova S. “Sharq uyg'onish davri pedagogik taraqqiyotida barkamol inson tarbiyasi”. Ped. fan. doktori. Dissertatsiyasi. – Т.: 1998. – 288 b.
11. Nishonova Z.T. “Mustaqil ijodiy fikrlashni shakllantirishning psixologik asarlari”: Psix. fan. doktori. ...dis. – Т.: 2005. – 391 b.
12. Ortiqov N. “Milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida o'quvchi shaxsini axloqiy shakllantirish”. Ped. fan. dokt ... dis. –Т.: 2000 – 305 b.
13. Алеуов У. «Становление и развитие педагогической мысли в Каракалпакистане». (с древнейших времен до 30-х XX века) Автореф. дисс.докт.пед.наук. – Т.: ТГПИ, 1995. – 53 с.
14. Малинин Валерий Анатольевич «Формирование научного мировоззрения старшеклассников в современной общеобразовательной школе». Диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. 2006 – Нижний Новгород.: – 204
15. Маржанат Ляу Мухамедовна «Формирование мировоззренческих ценностей у старшеклассников в системе непрерывного образования» диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. 2003 – Карачаевск.:208

TABIIY FANLARNI O'QITISHDA ELEKTRON TA'LIM RESURSLARIGA INTEGRATIV YONDASHUV

Yusupova Kamola Fozilxonovna

Qo'qon DPI tayanch doktoranti, yusupovakamola@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada fizika va astronomiya darslarini tashkil etishda boshqa fanlar bilan aloqadorligi, integratsiya ko'lamini keng qo'llanilib kelinishi haqida so'z boradi. O'quv jarayonini tashkil etishda hamda o'quv materiallarini bayon etishda integratsiya tamoyillarining keng ko'lamli o'quvchilarni integrativ bilim bilan qurollantirilib borilishi asosiy vazifa etib tayinlangan. Bunda bo'lajak tabiiy fan o'qituvchilari o'quv materiallarining axborot resurslari bilan boyitilganligiga katta e'tibor qaratishi maqsadga muvofiq. Integrativ materiallarni axborot resurslari bilan boyitish hamda ularni qo'llash qoidalarini yaxshi bilishlari zarur.

Kalit so'zlar: integrativ ta'lim, integratsiya, axborot resurslar, tabiiy fanlar integratsiyasi, integratsiyalangan darslar.

ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОДХОД К ЭЛЕКТРОННЫМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ РЕСУРСАМ В ПРЕПОДАВАНИИ НАУКИ

Аннотация. В данной статье говорится о связи с другими науками и широком использовании шкалы интеграции при организации занятий по физике и астрономии. В организации учебного процесса и в подаче учебных материалов главной задачей является широкий спектр интеграционных принципов, вооружающих студентов интегративными знаниями. В связи с этим будущим учителям естествознания целесообразно уделить большое внимание обогащению учебных материалов информационными ресурсами.

Ключевые слова: интегративное образование, интеграция, информационные ресурсы, интеграция естественных наук, интегрированные уроки.

INTEGRATIVE APPROACH TO ELECTRONIC LEARNING RESOURCES IN SCIENCE TEACHING

Annotation. This article talks about the connection with other sciences and the wide use of the scale of integration in the organization of physics and astronomy classes. In the organization of the educational process and in the presentation of educational materials, the main task is the wide range of integration principles, arming students with integrative knowledge. In this regard, it is appropriate for future natural science teachers to pay great attention to the enrichment of educational materials with information resources. It is necessary for them to know well the rules of enriching integrative materials with information resources and their application.

Keywords: integrative education, integration, information resources, integration of natural sciences, integrated lessons.

Kirish. Rivojlangan davlatlar bilan tenglasha oladigan bizning yurtimizda ham ta'lim borasida keng islohatlar olib borilmoqda. Bunga misol tariqasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni (2017-yil 7- fevraldagi PF-4947-sonli) ning maqsad va talablaridan kelib chiqqan holda hozirgi kunda uzluksiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohatlar milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirishga, zamon talablari bilan uyg'unlashtirilgan, jahon andozalari darajasiga mos "milliy modelni" hayotga tadbqiq qilishga, ma'naviyatimizni yanada yuksaltirishga qaratilgan. Yana

bu borada, ta'lim tizimi, fan va ishlab chiqarish o'rtasida puxta o'zaro hamkorlik va foydali aloqalarni rivojlantirish orqali kadrlar tayyorlashning mavjud tizimidagi jiddiy kamchiliklarni yo'qotishga alohida e'tibor berilmoqda [1]. Yuqorida aytib o'tilgan vazifalarni bajarishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati o'ta salmoqlidir. Pedagogik va axborot texnologiyalari yordamida tabiiy fanlarni integratsiyasini tashkil etish, amalda qo'llash ta'lim-tarbiya sifatini oshirish ulkan poydevor bo'lib xizmat qiladi. [2].

Adabiyotlar sharhi. Elektron ta'lim resurslari orqali dars jarayonning integratsiyalashuvi nafaqat nazariy va metodik o'quv jarayonni bir butun sifatida amalga oshirishni, balki jarayonning samarali olib borilishini ham ta'minlaydi. Ayniqsa, tabiiy fanlar ta'lim jarayonining serqirra va o'ziga xosligini inobatga olgan holda, bo'lajak tabiiy fan o'qituvchilarini tayyorlashda metodik fanlarni integratsiyalash nazariy-metodik tayyorgarlik jarayonining samarali kechishini ta'minlaydi. Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi birinchi navbatda jamiyatning intellektual salohiyatiga, jumladan ta'limning rivojlanib borishiga bog'liq. Integratsiyalashgan ta'lim jarayonida elektron ta'lim resurslarining mazmuni va sifati masalalari jamiyatda ustuvor yo'nalish sifatida qaralmoqda.

Dunyoning rivojlangan va rivojlanib borayotgan mamlakatlarida ta'limni axborotlashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Tabiiy fanlarni integratsiyalab o'qitishda elektron ta'lim resurslarini rivojlantirish va uning samaradorligini oshirish yo'llari izlanmoqda, va ta'limda yangi axborot texnologiyalarini joriy etish sohasidagi islohatlarning diqqat markazidan o'rin olgan. Butun dunyoda masofaviy o'qitish ochiq ta'lim tizimining muhim masalalaridan biri bo'lib kelmoqda. Sayyoramiz rivojlanishining axborot maydonida, jamiyatning har bir bo'lagi, uning kundalik faoliyatida, uzluksiz ravishda axborotlardan foydalanmoqda. Axborotlarning doimiy ravishda ortib borishi jamiyatdagi intellektual salohiyatining oshishiga xizmat qiladi. Hozirgi kunda jamiyatning har bir a'zosi hayotiy faoliyatining barcha sohalarida axborotlardan foydalanishi axborot muhitining shakllanishiga asos bo'ladi. Zamonaviy axborot texnologiyalari muhiti, o'zida axborot obyektlarini, ularning o'zaro aloqasini, axborotlarni yaratish, tarqatish, qayta ishlash, to'plash texnologiyalari va vositalarini, shuningdek axborot jarayonlarining tashkiliy va huquqiy tarkibini mujassamlashtirgan bo'ladi. Pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish, pedagoglarning axborotlashgan jamiyatga shaxsan hissa qo'shishlarini ta'minlashda ularning kasbiy malakalarini oshirib borishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagoglarning kasbiy malakalarini oshirish yo'lida tashkil etadigan amaliy harakatlarining samarasini ular tomonidan integratsion faoliyat malakalarining muvaffaqiyatli o'zlashtirilishi bilan belgilash mumkin.

Mazmuni. Umuman olganda, metodika - bu o'quv jarayonini tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar majmuasi hisoblanadi. Bundan esa, elektron ta'lim metodikasini – elektron ta'limning barcha jabhalarini o'z ichiga olgan holda uni tashkiliy, tarkibiy tuzilmasini ishlab chiqish hamda elektron ta'limning pedagogik boshqaruvini tashkil etish deb ta'riflashimiz mumkin. Elektron ta'lim metodikasi bo'yicha hozirgi kunda ko'plab tadqiqot ishlari olib borilmoqda, xususan Buus L., Georgsen M., Olitayo P., Sergeyev S.F., Y.A., Ibraymov A.E. kabi olimlar bu sohada ko'plab izlanishlar qilishgan.

S.F.Sergeyev o'z ishlari elektron ta'lim metodikasini e-didaktika sifatida ko'radi.[3] Uning nazarida, "samarali elektron ta'limni yaratish uchun texnologiya yordamida pedagogning ish sohasini, vazifalarini va maqsadini modellashtirish yetarli va bu texnika asrining yangi pedagogik voqelikdagi o'qitish metodikasi to'g'risida murakkab fan - elektron didaktikaning asosini tashkil etadi" deb hisoblaydi. Bundan esa elektron ta'limda faoliyat yurituvchi pedagog to'g'risida quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi, "hozirgi paytda kompyuterlashtirilgan ta'limga o'tish axborot olamidagi ommaviy ta'limning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Tegishli bilimlarning paydo bo'lish darajasi ularni o'zlashtirish uchun ta'lim tizimlarining imkoniyatlari ustun. Oliy ta'lim muassasasi bitiruvchilari

orasida malakali pedagog kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashda muammolar yuzaga keladi. Bunda ilk ko‘riladigan mantiqiy yechim kompyuter vositasida ta’lim berish” hisoblanadi. Bu bilan S.F.Sergeyev pedagoglar oliy ta’lim muassasasini bitirgandan so‘ng, ular o‘z sohasi bo‘yicha mutaxassis sifatida yetishib chiqishlarini, elektron ta’lim sohasida esa yetarlicha bilimga ega bo‘lmashliklarini, shuni nazarga tutgan holda elektron ta’lim sohasida kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashni yo‘lga qo‘yish lozimligini aytib o‘tadi. [4] (Sergeyev S.F., 2015).

Didaktika borasida A.E.Ibraymov quyidagicha ta’rif bergan: “Didaktika o‘qitishning umumiy qonun va qonuniyatlarini aniqlab berish bilan birga har bir o‘quv fanining o‘qitish usullari uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Didaktika butun pedagogik faoliyat uchun, ya’ni ta’lim-tarbiya bilan shug‘ullanuvchilarning nazariy va amaliy harakatlari uchun metodologik asos vazifasini bajaradi”. [5]

Natijalar. Turli fan elementlarini yaxlit holda birlashtiruvchi hamda o‘ziga xos o‘rganish predmetini o‘z ichiga olgan holda fanlarni xususiyatlariga ko‘ra bog‘lovchi kurslar integratsiyalashgan kurslarning mazmunini anglatadi. Pedagogikada integratsiyalashgan kurslar tasnifini turli xususiyatlariga ko‘ra amalga oshirish mumkin:

- kursning maqsad va muammolariga ko‘ra;
- tabiiy-ilmiy tizimdagi fanlarning umumiy vazifalariga ko‘ra;
- fan tarmoqlarining o‘zaro aloqadorligiga ko‘ra;
- o‘quv predmetlarining integratsiyalash usullari va yo‘llariga ko‘ra;
- fanlarning o‘quv rejasidagi o‘rniga ko‘ra;
- o‘quv predmetlari yoki mavzularini o‘rganish uchun ajratilgan vaqtga ko‘ra;
- beriladigan bilimlarning murakkablik darajasiga ko‘ra va h. k. O‘quv predmetlarini tasniflashda va ulardan foydalanishda shuni e’tiborga olish kerakki, bu kurslarni tashkil etuvchilar odatda bir qancha maqsad va vazifalarni qo‘yadilar. Shu sababli kurslar integratsion kursning maqsad va vazifalari tabiiy-ilmiy bilimlarni o‘zlashtirilishiga ko‘ra tavsiflanadi. Bilimning o‘quv rejasidagi o‘rni, ajratilgan soatlarning hajmi, shu kursni to‘la o‘zlashtirish vaqti, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi – ko‘p maqsadli va xilma-xilligi, ko‘p tarmoqliligi hamda ko‘p funktsionalligi bilan tavsiflanadi.

Ta’lim mazmuni va ko‘lamini optimallashtirish, o‘quv jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar va axborot kommunikatsiya texnologiyalari bilan boyitish, ta’lim mazmunini o‘quvchi yoshlar ongi va tafakkurida hayotiy obrazlar vositasida gavdalantirishda ham predmetlararo aloqaning imkoniyatlari cheksiz. Fizika va astronomiya darslarini har bir mavzu doirasida o‘zaro turdosh va boshqa fanlar bilan bog‘langan holda tashkil etish, o‘quv jarayonining mazmunli bo‘lishini ta’minlaydi. Axborotlar ko‘lamining kengayishi, o‘quvchilar bilishi zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar hajmining oshishi, integratsion jarayonlarning optimal variantlarini ishlab chiqishni taqozo etmoqda. Bu kabi keng qamrovli jarayonlarni tashkil etish, boshqarish va yo‘naltirish uchun esa, albatta, o‘qituvchidan tinimsiz ravishda o‘z ustida ishlash va intellektual salohiyatni talab qiladi. Fizika va astronomiya fanini o‘qitishda integratsiya o‘zaro turdosh va boshqa fanlar bilan tarkibiy bog‘lanishni mustahkamlab, ularni umumlashtirib, o‘quvchilarning tabiat va jamiyat haqidagi yaxlit tasavvurlarini yanada boyitish uchun xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlashimiz joizki, tabiiy fanlardagi bilimlarni yaxlit holda o‘rganish ilmiy dunyoqarashni yanada shakllantirishga olib keladi. Tabiiy fanlarni yaxlit holda elektron resurslari integratsiyasi bilan boyitib borish barcha tabiiy fanlarni ko‘lamini kengaytiribgina qolmay uni amaliyotda qo‘llay olishni ham o‘rgatadi. Ayniqsa, buning ko‘lami 6-sinf tabiiy fanlarini o‘qitishda juda qo‘l keladi. Maktab o‘quvchilarini, o‘qitilayotgan fan bo‘yicha nazariy bilimlarni o‘zlashtirishi; mustaqil faoliyat davomida o‘quvchi qaysi muammolarni o‘rganishi kerakligi aniq ko‘rsatilishi; o‘quvchi tomonidan muammoni hal qila olish oid tavsiyalar berilishi kerak. Fizika,

biologiya, kimyo, geografiya fanlari o'quvchilarga quyi sinflarda o'qitilish boshlanadi. Ularni barchasini yaxlit holda tabiiy fan deb yuritiladi. Mana shu tabiiy fanlarni o'qitishda elektron ta'limiy resurslarning o'zni yuqori bo'lib bormoqda. Ayniqsa, yuqori sinfda o'qitiladigan astronomiya fanini o'qitishda anashu tabiiy fan bilimlariga tayangan holda o'qitish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Darslarni tashkillashda albatta axborotlashgan jamiyatning ko'lam keng, bu esa sifatli ma'lumotlar bilan boyitish hamda axborot resurslari bilan hamohang birga borishni talab qiladi. Bu esa darslar jarayoni keng va tushunarli bo'lishga, o'quvchilarni dunyoqarashini yanada boyitishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi” 8.10.2019 yil, PF-5847.
2. Зокирова Д.Н. Интегратив yondashuv asosida bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy-innovatsion faoliyatga tayyorlashning metodik modeli. //Ta’lim, fan va innovatsiya. Ma’naviy-ma’rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal. 2-son, 2023-yil
3. Хўжжиев, М. Я. (2020). Возможности повышения эффективности мультимедиа в процессе урока. *Universum: психология и образование*, (1), [10-13b].
4. Kakhhorov S.K., Zhuraev A.R. Method of application of virtual stands in teaching subjects of electrical engineering, radio engineering and electronics// LXII International correspondence scientific and practical conference “International scientific review of the problems and prospects of modern science and education” (Boston. USA. September 22-23). 2019.[44-47b].
5. Jumaniyozova M. “Fizika o‘qitishda fanlar integratsiyasi”// Uzluksiz ta’lim. 2003№ 3. [75-81b].
6. Зверев И.Д, Максимова В.Н “Межпредметные связи в современной школе” М: “Педагогика” 1981.[3-63b]
7. Mahmudov Yu.F “Fizikani o‘lkashunoslikka doir laboratoriya – ilmiy ishlarni bajarishda fanlar integratsiyasi” T; O‘qituvchi 1991.[3-6b]
8. Mamadazimov M.M “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida fizika va astronomiyani o‘qitishda integrativ gumatinar yondashuv”// SamDU. Umumiy o‘rta maxsus, kasb hunar ta’limi fizika o‘qitish muammolari” to‘plami 1996.[3-56b]
9. Mamadazimov M.M “Maktabda astronomiya ta’limi” T; “O‘qituvchi”. 1994.[1-35b]
10. Musayev U.Q. “Integratsiya – ta’lim jarayonini optimallashtirishning muhim prinsipi”// Xalq ta’limi 2002. [1-4b]

ZAMONAVIY DARSLIKLAR VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKILLANTIRISH VOSITASI

Urazboyeva Sabohat Ortiqboyevna

Urganch innovatsion universiteti o‘qituvchi-stajyori, sabohat@icloud.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlarimizni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda xalqimizning tarixiy merosi, vatanparvarlik tuyg‘ularini o‘rganish, ularning ongida vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish, ular o‘z vatan oldidagi burchini anglashi, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash tizimlari, zamonaviy va an‘anaviy usullaridan foydalanish ko‘zda tutilgan.

Kalit so‘zlar: Vatan, yoshlar, vatan tuyg‘usi, vatan tuyg‘usi shakllantirish, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, mustahkamlash, darslik.

СОВРЕМЕННЫЕ УЧЕБНИКИ – СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЧУВСТВА ПАТРИОТИЗМА

Аннотация. В данной статье рассматривается историческое наследие нашего народа, изучение патриотических чувств, формирование патриотических чувств в их сознании, понимание им своего долга перед своей страной, использование систем патриотического воспитания, современных и традиционных методов в воспитание нашей молодежи в духе патриотизма проводится в.

Ключевые слова: Отечество, молодежь, чувство Родины, формирование чувства Родины, воспитание в духе патриотизма, укрепление, учебник.

MODERN TEXTBOOKS ARE A MEANS OF FORMING A SENSE OF PATRIOTISM

Annotation. In this article, the historical heritage of our people, the study of patriotic feelings, the formation of patriotic feelings in their minds, their understanding of their duty to their country, the use of systems, modern and traditional methods of educating our youth in the spirit of patriotism are discussed in this article. held in

Key words: Fatherland, youth, feeling of the homeland, formation of the feeling of the homeland, education in the spirit of patriotism, strengthening, textbook.

Kirish. Darsliklarda o‘quvchilar milliy o‘zligini anglashi, ularning o‘z xalqining tarixiy, madaniy va til merosini anglashiga katta ahamiyat beradi. Bu jarayon ta’lim tizimining muhim jihatlari biri bo‘lib, yosh avlodni milliy qadriyatlar, an‘analar va madaniyat bilan tanishtirishga yordam beradi. Vatanparvarlik – barcha kishilar, xalq, millatlar uchun umumiy bo‘lgan, asrlar davomida sayqallanib kelgan umuminsoniy tuyg‘u, ma’naviy qadriyatlardan biri. Tarixiy jihatdan Vatanparvarlik kishilarning o‘z vatanlari taqdiri bilan bog‘liq ijtimoiy rivojlanish, xalqlarning o‘zlari yashayotgan hududning daxlsizligi va mustaqilligi yo‘lidagi kurashi jarayonida takomillashib kelgan his-tuyg‘ular jamlanmasi hamdir. Bu vatanning o‘tmishi va hoziri bilan faxrlanishda, uning manfaatlarini himoya qilishda namoyon bo‘ladi [3].

Zamonaviy darsliklar vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda muhim vosita sifatida qaraladi. Bu darsliklar o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash, o‘z tarixini va madaniyatini hurmat qilish, shuningdek, vatanga nisbatan sevgini rivojlantirishga xizmat qiladi. Vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish — bu insonning o‘z Vataniga bo‘lgan muhabbat, hurmat va sadoqatini tarbiyalash jarayonidir.

Vatanparvarlik nafaqat milliy g‘urur, balki o‘z Vataniga xizmat qilish, uning rivojlanishiga

hissa qo'shish va jamiyatning farovonligini ta'minlash mas'uliyatini his qilishni anglatadi.

Adabiyotlar sharhi. Vatanparvarlik – barcha kishilar, xalq, millatlar uchun umumiy bo'lgan, asrlar davomida sayqallanib kelgan umuminsoniy tuyg'u, ma'naviy qadriyatlardan biri. Tarixiy jihatdan Vatanparvarlik kishilarning o'z vatanlari taqdiri bilan bog'liq ijtimoiy rivojlanish, xalqlarning o'zlari yashayotgan hududning daxlsizligi va mustaqilligi yo'lidagi kurashi jarayonida takomillashib kelgan his-tuyg'ular jamlanmasi hamdir. Bu vatanning o'tmishi va hoziri bilan faxrlanishda, uning manfaatlarini himoya qilishda namoyon bo'ladi[3].

Vatanparvarlik insonning o'z oilasiga, avlod-ajdodlarining or-nomusiga chuqur ehtiromi, vijdoniga, burchiga va o'z so'ziga sodiqligidir. Shuning uchun ham Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev “Yoshlarimizni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bo'yicha uzluksiz olib boriladigan ishlar biz uchun dolzarb ahamiyatga egadir. Vatanparvarlik har bir davlat hayotining ma'naviy asosi hisoblanadi va jamiyatni har tomonlama rivojlantirish borasida eng muhim safarbar etuvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi, deya bu jarayonga yuksak baho bergan edi [4].

Tarixga nazar tashlasak, buyuk saltanat egasi Zahiriddin Muhammad Bobur ijodi bunga yaqqol misol bo'la oladi. Buyuk davlat arbobo, sarkarda hukmdor, mo'g'ullar saltanatining asoschisi, iste'dodli yozuvchi, shoir va faylasuf, mashhur “Bobur-noma” (“Bobur eslatmalari”) aftobiografik muallifi Zoxiriddin Muhammad Bobur. Ma'lumki, Bobur ma'rifatli va adolatli hukmdor, san'at, fan va madaniyat homiysi edi. O'zi iste'dodli shoir va yozuvchi bo'lib, u Agradagi (Hindiston) saroyi atrofiga butun badiiy elitani to'pladi. Bobur o'z hukmdorligining qisqa yillarida mamlakatdagi siyosiy vaziyatni barqarorlashtirish, shaharlar infratuzilmasini rivojlantirish, halfaro savdo aloqalarini yaxshilash borasida ko'p ishlarni amalga oshirdi. Uning sharofati bilan karvonsaroylar, kutubxonalar qurilishi keng tus oldi, Hindiston me'morchiligi va san'atida Markaziy Osiyo uslubi mustahkam o'rin oldi. Buning ajablanarli joyi yo'q, chunki bunda hukmdorning o'zi ham bor edi [6].

Mazmuni. Darsliklarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish — ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Bu tuyg'u o'quvchilarda milliy g'urur, Vatanga bo'lgan sevgi va sadoqatni shakllantirishga qaratilgan. Quyidagi jihatlar zamonaviy darsliklar vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda qanday rol o'ynashi mumkinligini ko'rsatadi:

1. Tarixiy bilimlar: Zamonaviy darsliklar milliy tariximizni o'rgatish orqali o'quvchilarda o'z vatani haqidagi g'ururni yaratadi. Ularda milliy qahramonlar, mustaqillik kurashi va buyuk voqealar haqida tushunchalar shakllanadi. Tarixni bilish, uning o'rganilishi orqali bolalar va o'smirlar o'z xalqining o'tmishiga nisbatan hurmatini oshiradilar.
2. Milliy qadriyatlar: Darsliklar o'quvchilarga milliy qadriyatlar va an'analarni o'rgatishda muhim rol o'ynaydi. Ular xalqning urf-odatlarini, bayramlari va madaniy merosiga bo'lgan hurmatni rivojlantirishga yordam beradi.
3. Badiiy adabiyot: Darsliklarda milliy adabiyotning asarlari, she'rlar, hikoyalar va romanchilarni o'qish orqali o'quvchilar vatan sevgisini, uning go'zalligini va ahamiyatini anglashadi. Milliy adabiyot, shuningdek, xalqning ma'naviyati va umumbashariy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lgan tushunchalarni shakllantiradi.
4. Vatandoshlar va madaniyat: Darsliklarda turli xalqlar va ularning madaniyatlari haqida ma'lumot berish o'quvchilarni boshqa xalqlarga hurmat bilan qarashga, global hamkorlik va bag'rikenglikni tushunishga yordam beradi. Shuningdek, o'z vatanining turli etnik guruhlar bilan birgalikda rivojlanishini tushunishga yordam beradi.
5. Ijtimoiy va axloqiy me'yorlar: Zamonaviy darsliklarda ijtimoiy mas'uliyat, mehnatsevarlik va halollik kabi ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni o'rgatish, o'quvchilarga vatanparvarlikni amalda namoyon etish imkonini yaratadi.

6. Texnologiya va zamonaviy bilimlar: Bugungi kunda darsliklar nafaqat an'anaviy bilimlarni, balki zamonaviy ilm-fan va texnologiyalarni ham o'z ichiga oladi. Bu, o'z navbatida, yoshlarni yangi bilimlarga ega bo'lishga va ularni o'z vatanining taraqqiyotiga yo'naltirishga undaydi.

Shu tariqa, zamonaviy darsliklar o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Bu jarayon milliy o'zlikni, tarixi va madaniyatni hurmat qilishni, shuningdek, jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqaro bo'lishni shakllantiradi.

Natijalar. Boshlang'ich sinflar kesimida ona tili darsliklarini tahlil qilib vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishni ko'rib chiqamiz. 1-sinf ona tili darsligida o'quvchilar O' va E unlisi mavzusi asosida "O'zbekiston kelajagi buyuk davlat" mavzusini yoritib shu mavzu asosida matn tuzishi kerak. Mustahkamlash darsida esa berilgan rasm asosida tinchlik, osayishtalik va davlat ramzlari haqida bilimlarini chuqurlashtiradilar. Bulardan tashqari "Vatan ostonadan boshlanadi", "Vataning tinch sen tinch", "Vatan qadrini bilmagan, O'z qadrini bilmas" mavzulari asosida darslikda vatanparvarlik hislatlarini shakllantirishimiz mumkin. [12].

2-sinf yangi zamonaviy ona tili darsligida Tovushlar va harflar mavzusida shunday matn berilgan

– Bobojon, davlat o'zi nima?

– Bolam, qara, dunyo xaritasiga e'tibor qil. Unda davlatimiz O'zbekiston boshqa yuzlab davlatlar ichida ajralib turibdi. Davlat, eng avvalo, o'z maydoniga ega bo'lishi kerak. Davlatning o'z aholisi, hamma birdek amal qiladigan qonunlari bo'ladi. Eng muhimi, davlat mustaqil bo'ladi.

– Davlat ham bizning oilaga o'xshar ekan. Faqat u oilamizdan million marta kattaroq! Yani bu matn orqali oila eng kichik vatan ekanligi oilani tinchligi farovonligini vatn tinchligi bilan bog'lagan holda tushuntirish kerak bo'ladi.

Mehmondo'st o'zbek xalqi mavzusida: Buvijon, Halima kelinoyi qo'llarini ko'ksiga qo'yib, menga choy uzatdilar. Shirinliklarni oldinga qo'yib: "Oling, ola qoling", dedilar. O'zbek xalqi - mehmondo'st xalq. Mehmon kelganda uning yoshiga, kimligiga qarab o'tirmaydi. Har bir mehmon e'zozlanadi, hurmat qilinadi. Bu - xalqimizning eng go'zal odoblaridan biri. Yani bu matn asosida o'zbek xalqining qadiryatlari va an'analari haqida o'quvchilarga yangi bilimlar beriladi. Bu bilimlar bilan ularda vatanga bo'lgan hurmat va uni har bir qadiryatini e'zozlash ko'nikmalarini shakllantirib boramiz.

O'zbekistonning noyob tabiati mavzusi asosida esa o'quvchilar vatanimizni tabiati bilan va noyob hayvonlari bilan tanishib yashash tarzini o'rganadilar, Hunar – hunardan unar mavzusi asosida esa vatanimiz joylashishi va viloyatlar haqida bilimlarini oshiradilar. [10].

3-sinf yangi ona tili darsligida ham vatan haqidagi bilimlar yangi g'oyalar va topshiriqlar tizimida ishlab chiqilgan jumladan "Xotira muqaddas"(Ibrat) matnida quydagi ma'lumotlarni o'quvchilarga yetkazish mumkin:

Odamzod uzoq umri davomida elim deb, yurtim deb barakali mehnat qiladi. Ba'zilar Vatan uchun jonini fido etadi. Ba'zilar halol ishlab, faxriylar safidan munosib o'rin oladi.

Vatan ozodligi va mustaqilligi uchun jonini fido etgan ajdodlar yodi minnatdor avlodlar xotirasida abadiy saqlanadi. Vatan ravnaqi, farovon hayot uchun fidokorona mehnat qilgan faxriylar e'zozlanadi, hurmat bilan qadrlanadi." Bu matn asosida o'quvchilarga vatanimiz mustaqilligi va ozod va obod vatan bo'lishida qanday mashaqatli ishlar olib borilganligi va bunda ota bobolarimizni fido bo'lganligi haqida ma'lumotlar berilib shu vatanni mustaqilligini himoya qilish bizni qo'llimizda ekanligini yangi g'oyalar va metodlar asosida tushuntirib berish zarur. [11].

4-sinf yangi ona tili darsligida o'quvchilarni yosh xususiyatlari inobatga olingan holda mavzular murakkabroq tarzda beriladi. Tovushlar va harflar mavzusini o'rgatish bilan o'quvchilarda vatanparvarlik jihatlarini birgalikda she'r mathida o'rganibchiqiladi.

(Nazarmat Egamnazarov)

Sen dilda qo'shiqsan, elga nur madhing,

O'zbekim, o'zligim, hayotim, borim.

Jahonga namoyon qudrat-u ko'rking,

Turkiy el so'zligim, ona diyorim,

Yerlari muqaddas O'zbekistonsan.

She'rlarni o'qib yod olish bilan birga berilgan she'rni ma'no mazmuni o'rganilib o'quvchilar bunday fikrlash va teran o'ylash ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Yani asosiy mavzu tovush va harflar bo'lishiga qaramasdan mazmun o'quvchilarni vatanparvar inson sifatida tarbiyalashdek g'oyalar ilgari surilgan. Ma'nodosh so'zlar mavzusida esa shunday topshiriq berilgan:

72-mashq. Vatan, ona yurt, ramz, qomus, Davlat madhiyasi, gerbi, bayrog'i, Mustaqillik kuni, mustaqillik, erk, istiqloq, tabrikلامoq, qutلامoq kabi ma'nodosh so'zlardan foydalanib, "Davlat ramzlari" mavzusida matn yaratish topshiriq sifatida berilgan edi o'quvchilarni yosh xususiyatini inobatga olgan holda ularni fikrlash qobiliyatini va qolaversa lug'at boyliklarini o'rganish maqsadida bu topshiriq berilgan.

40-mashq. Partadoshingiz yoki sinfdoshingiz bilan "Men Vatanimni sevaman" mavzusida intervyu tayyorlang va taqdim eting.

"Men Vatanimni sevaman" mavzusida intervyu rejasi:

1. Tanishtiruv.

2. Suhbatdoshingiz haqida qisqacha ma'lumot.

3. Savollar:

a) Vatan deganda nimani tushunasiz?

b) Vatan oldidagi burch va majburiyatlaringiz.

d) Siz kelajakda vatan uchun nimalar qila olishingizni ko'z oldingizga keltira olasizmi?

e) Yurtimizga kelgan chet ellik do'stlaringiz sizdan vataningizdagi milliylikka xos bo'lgan jihatlarni so'rasa, nimalarni ayta olasiz?

4. Xayrlashuv. Bundan berilgan savollardan bilish mumkinki o'quvchilar fikrlarini jamlagan holda va shu paytgacha vatan haqidagi egalagan tushunchalarini qo'llagan holda erkin bir intervyu tayyorlashi kerak bu bilan o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usi mustaqil ravishda shakllanib boradi. [9].

Xulosa. Bilish mumkinki bajarilishi kerak bo'lgan topshiriqlar qiyinlik darajasi ham bosqichma bosqich murakablashib borilgan yani oldiniga tayyor matnlar asosida o'quvchilar o'z fikrlarini namoyon qilib topshiriqni bajarsa kiyinchalik esa berilgan mavzu asosida o'z fikrlarini qoidalar asosida keltirib mavzu asosini yoritib berish ko'zda tutilgan, bu bilan ular da bilim ko'nikma va malaka jihatlari shakllanib tafakkur doirasi kengayib erkin fikrlash qobiliyati shakllanadi.

Umuman olganda, zamonaviy darsliklar nafaqat ilmiy bilimlar berishi, balki vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirish, yoshlarni milliy g'urur va mas'uliyat hissi bilan tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy darsliklar o'quvchilarga vatanparvarlikning faqat faollar, jangchilar yoki tarixiy qahramonlar bilan bog'lanmasligini, balki har bir insonning o'z jamiyatiga, o'z faoliyatiga, kasbiga va ona tili hamda madaniyatiga nisbatan mas'uliyatli bo'lishi kerakligini tushuntirishi lozim. Vatanparvarlikni shakllantirishda, har bir o'quvchining mamlakatni yanada rivojlantirish yo'lida qilgan hissasi muhim ekanini ko'rsatish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Matchonov S. "Boshlang'ich sinflarda ona tili va uni o'qitish metodikasi" (Boshlang'ich ta'lim talabalari uchun darslik). T: Ishonchli hamkor, 2021-y
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent-"O'zbekiston" -2016. 56 B.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent-"O'zbekiston" -2016. 488 B.
4. Mirziyoyev Sh.M. Konstitutsiya – erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir // Xalq so'zi. 247 (6741)-soni. – 2017. 7 dekabr.
5. Vazirlar Mahkamasining «Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2023 yil 29 iyundagi 267- son qarori.
6. Bobur «Bobur-noma» Baku, 2011. B. 24, 139.
7. A.Pirniyazova "Boshlang'ich sinf ona tili o'qitish metodikasi ", Toshkent. 2018
8. Jo'rayev A. S. "Ta'limning interfaol usullari" (o'quv qo'llanma) Buxoro 2006 4. Karima Qosimova " Ona o'qitish metodikasi" Toshkent 2009
9. 4-sinf ona tili darsligi D.D Baynazarova, M.E. Tairova Toshkent 2023
10. 2-sinf ona tili darsligi S.D. Kuranov Navda Toshkent 2023.
11. 3-sinf ona tili darsligi D.D. Baynazarova. M.E. Tairova. "Navda Edutainment" Toshkent 2023.
12. 1-sinf ona tili darsligi D.Sh. Yuldasheva Navda Toshkent 2023.

ВЛИЯНИЕ НЕРЕФЕРЕНТНЫХ ГРУПП НА РЕАБИЛИТАЦИЮ И РЕИНТЕГРАЦИЮ ЖЕНЩИН И ДЕТЕЙ РЕПАТРИИРОВАННЫХ ИЗ ЗОН ВООРУЖЕННЫХ КОНФЛИКТОВ

Юлдашев Санжар Рузимуродович

Доцент кафедры “Практическая психология” ТГПУ, доктор философии по психологическим наукам, psychosphere84@gmail.com

Аннотация. Программа реабилитации и реинтеграции женщин и детей, репатриированных из зон вооруженных конфликтов, является важной частью гуманитарных усилий в постконфликтных ситуациях. В данной статье рассматривается роль нереферентных групп, таких как психосоциальные группы поддержки и местные сообщества, в процессе реабилитации и реинтеграции. Влияние этих групп на посттравматическое восстановление, социальную адаптацию и восстановление психоэмоционального состояния женщин и детей, переживших вооруженные конфликты, является ключевым фактором успешной реинтеграции в общество.

Ключевые слова: реабилитация, реинтеграция, репатрианты, референтные группы, женщины, дети, социальная адаптация, социальная идентичность, психологическая поддержка.

QUROLLI TO‘QNASHUV ZONALARIDAN REPATRIATSIYA QILINGAN AYOLLAR VA BOLALARNI REABILIATSIYA QILISH VA QAYTA INTEGRATSIYALASHUVIGA MUROJAAT QILMAYDIGAN GURUHLARNING TA’SIRI

Annotatsiya. Qurolli to‘qnashuvlar zonasidan repatriatsiya qilingan ayollar va bolalarni reabilitatsiya qilish va qayta integratsiya qilish dasturi postkonfliktli vaziyatlarda gumanitar harakatlarning muhim qismidir. Ushbu maqolada reabilitatsiya va qayta integratsiya jarayonida psixosotsial yordam guruhlar va mahalliy jamoalar kabi nerreferent guruhlarining o‘rni ko‘rib chiqiladi. Ushbu guruhlarining travmadan keyingi tiklanish, ijtimoiy moslashish va qurolli to‘qnashuvlarni boshdan kechirgan ayollar va bolalarning psikhoemotsional holatini tiklashga ta’siri, jamiyatga muvaffaqiyatli qayta integratsiyalashishning asosiy omili hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: reabilitatsiya, reintegratsiya, repatriantlar, referent guruhlar, ayollar, bolalar, ijtimoiy moslashuv, ijtimoiy identiklik, psixologik qo‘llab-quvvatlash.

THE INFLUENCE OF NON-REFERENCE GROUPS ON THE REHABILITATION AND REINTEGRATION OF WOMEN AND CHILDREN REPATRIATED FROM ARMED CONFLICT ZONES

Abstract. The rehabilitation and reintegration program for women and children repatriated from areas of armed conflict is a crucial part of humanitarian efforts in post-conflict situations. This article examines the role of non-referent groups, such as psychosocial support groups and local communities, in the rehabilitation and reintegration process. The influence of these groups on post-traumatic recovery, social adaptation, and the restoration of the psycho-emotional well-being of women and children who have survived armed conflicts is a key factor in successful reintegration into society.

Keywords: rehabilitation, reintegration, repatriates, reference groups, women, children, social adaptation, social identity, psychological support.

Введение. В последние годы вопросы реабилитации и реинтеграции женщин и детей, вернувшихся в Узбекистан после пребывания в зонах вооруженных конфликтов, стали актуальными как на национальном, так и на международном уровнях. Репатриация таких групп требует комплексного подхода, включающего как социальную адаптацию, так и психоэмоциональную реабилитацию. В этом процессе важную роль играют социальные группы, к которым возвращенные женщины и дети начинают принадлежать. Эти группы можно разделить на референтные и нереферентные.

Репатриация женщин и детей, покидающих зоны вооруженных конфликтов, часто сопровождается множеством проблем, включая посттравматические расстройства, утрату социальной связи, а также стигматизацию со стороны общества. Успешная реабилитация и реинтеграция требуют взаимодействия с различными социальными группами. В последние десятилетия растет интерес к тому, как различные социальные и культурные группы, включая нереферентные, могут повлиять на успешную реинтеграцию пострадавших лиц.

Литературный обзор. Понятие референтной группы появилось в 1942 году. Его ввел американский социолог и психолог Герберт Хайман. Он понимал под этим термином сообщество людей, с которыми человек сравнивает свое положение или поведение. По мнению Хаймана, референтная — это та социальная группа, к которой индивид не относится, но хочет и стремится стать ее членом. Позднее его стали трактовать более широко, включая и ту группу, к которой индивид принадлежит и мнение которой для него авторитетно. Правильный выбор референтной группы играет две важные социальные роли — сравнения и социализации [1, С. 1-2].

Понятие «нереферентные группы» не имеет единого автора, который бы впервые ввел этот термин в психосоциальную теорию, однако концепция групп, с которыми индивид не имеет прямой связи и которые оказывают влияние на его поведение и восприятие, тесно связана с теорией социальной идентичности, предложенной британским психологом Хенри Тэджом и Джоном Тёрнером в 1970-х годах.

Тэджфел и Тёрнер в своей теории социальной идентичности рассматривали, как социальные группы влияют на восприятие индивидов и их поведение. Они предложили идею, что люди стремятся принадлежать к определённым группам (референтным), но также могут быть подвержены влиянию нереферентных групп — тех, с которыми у них нет идентичности или четкой связи, но которые могут повлиять на их поведение через социальное сравнение или восприятие [2, С. 24].

В контексте работы с репатриантами, важным аспектом является теория культурной инклюзии, которая подчеркивает значимость принятия и уважения культурных различий. Взаимодействие с нереферентными группами, которые поддерживают культурную инклюзивность, способствует уменьшению барьеров для интеграции и повышению социальной устойчивости репатриантов [3, С. 155].

Методология исследования. Для изучения влияния нереферентных групп на реабилитацию и реинтеграцию женщин и детей, репатрированных из зон вооруженных конфликтов, предлагается использовать комплексный подход, включающий качественные и количественные методы исследования. Это позволит получить всесторонние данные о процессе реабилитации, а также понять роль различных групп и социальных сетей, оказывающих влияние на адаптацию репатриантов. С помощью полуструктурированных интервью с женщинами и детьми, репатрированными из зон вооруженных конфликтов, а также с социальными работниками, психологами, представителями ННО и местных сообществ собрана информация о восприятии этих групп и их роли в процессе

реабилитации и реинтеграции. Для более глубокого анализа мнений и взглядов проведено несколько фокус-групп с репатриантами. Это позволила выявить общий опыт и восприятие взаимодействия с различными социальными группами.

Анализ и результаты. Психосоциальные группы, состоящие из людей, которые пережили схожие травмы, являются важным элементом поддержки в реабилитации. В то же время, местные сообщества, как нереферентные группы, могут быть как источником стигматизации, так и фактором социальной поддержки. Например, женщины и дети, возвращающиеся из зоны конфликта, могут сталкиваться с трудностями в взаимодействии с местными сообществами из-за предвзятых представлений о их статусе или участии в насилии [4, С. 497]. В таких случаях, участие в социальных группах, которые не имеют прямого отношения к их прошлому опыту, но предлагают поддержку и возможность для конструктивного общения, может помочь снизить стигматизацию и способствовать социальному восстановлению.

Нереферентной группой для женщин и детей, репатриированных из зон вооруженных конфликтов, могут быть те социальные или культурные группы, с которыми они не имеют прямой идентичности или опыта, но которые оказывают влияние на их восстановление и адаптацию в новом социуме. Эти группы могут включать в себя различные слои общества, организации или сообщества, которые играют важную роль в процессе реабилитации и реинтеграции.

Для женщин:

Местные сообщества и семьи — Женщины, вернувшиеся из зоны конфликта, могут не иметь непосредственного опыта или культурной идентичности с местными жителями. Однако, социальная поддержка от этих групп, включая возможность встраиваться в новые социальные сети, может способствовать снижению травмирующих эффектов и помочь в адаптации. 85% респондентов опроса (женщины-репатрианты, родственники, местные лидеры) указали, что местные сообщества и семьи играют важную роль в социальной реабилитации и интеграции женщин. 10% респондентов отметили, что роль местных сообществ и семей ограничена, так как часто существует недопонимание или культурные барьеры. От 5% опрошенных были получены отрицательные ответы, когда респонденты сообщили, что местные сообщества и семьи иногда оказывают давление на женщин или стигматизируют их за участие в конфликте.

Благотворительные и гуманитарные организации — Женщины могут участвовать в программах, предлагаемых гуманитарными организациями, такими как группы поддержки или программы обучения. Эти группы предоставляют безопасное пространство для восстановления психоэмоционального состояния, не требуя от женщин принадлежности к определенной культуре или социальному слою. 75% респондентов отметили, что благотворительные и гуманитарные организации предоставляют важную помощь в виде материальных ресурсов, медицинской помощи и юридической консультации, что способствует эффективной реабилитации. 15% опрошенных считают, что помощь от благотворительных и гуманитарных организаций ограничена в своем объеме и не всегда эффективна из-за недостатка финансирования. 10% респондентов считают, что вмешательство этих организаций иногда недостаточно персонализировано, и не всегда учитывает специфические потребности женщин.

Психологические и терапевтические группы — Женщины, пережившие насилие или потерю, могут взаимодействовать с профессионалами в области психического здоровья, чья роль заключается в снижении посттравматического стресса. В таких группах участники не должны разделять тот же опыт, что и другие члены группы, но терапевты могут помочь им справиться с последствиями насилия. 80% опрошенных признали важность психологической

и терапевтической поддержки для женщин, переживших травму. Они отметили, что такие группы помогают женщинам справиться с посттравматическим стрессом и восстанавливают доверие к окружающим. 12% респондентов отметили, что терапевтические программы иногда оказываются неэффективными из-за недостатка профессиональных кадров или недостаточной доступности. 8% респондентов выразили сомнение в эффективности психологической помощи, считая, что женщины часто не получают достаточно поддержки из-за личных или социальных барьеров.

Для детей:

Сверстники из местных школ или учебных заведений — Для детей, репатриированных из конфликтных зон, сверстники в школах и детских учреждениях могут быть нереперентной группой, которая играет важную роль в социальной адаптации. Эти дети могут иметь другой культурный или социальный контекст, но взаимодействие с ними помогает репатриированным детям восстанавливать чувство безопасности и нормализовать социальные взаимодействия [5, С. 497].

82% респондентов (психологи, педагоги, родители) отметили, что вовлечение детей в местные школы и учебные заведения способствует их социальной адаптации, уменьшает чувство изоляции и помогает детям восстановить нормальные отношения с окружающими. 12% респондентов считают, что влияние сверстников из школ не всегда имеет значительный эффект, так как дети могут сталкиваться с трудностями в интеграции из-за социального отчуждения или языковых барьеров. 6% респондентов сообщили, что дети иногда сталкиваются с буллингом или стигматизацией со стороны сверстников, что усложняет процесс их реинтеграции и восстановления.

Игровые и развивающие группы — Дети могут участвовать в различных группах для развития и восстановления, таких как игровые группы или центры дополнительного образования, где они могут взаимодействовать с детьми, не имеющими опыта насилия. В таких группах дети не обязаны быть частью одной и той же культурной или этнической группы, что способствует социальной интеграции.

88% респондентов отметили, что участие детей в игровых и развивающих группах положительно влияет на их психоэмоциональное состояние, способствует восстановлению доверия и социальной адаптации. Эти группы помогают детям развивать важные навыки общения и взаимодействия с окружающими. 8% респондентов считают, что такие группы могут быть полезны, но часто ограничены в своих возможностях из-за недостатка ресурсов или профессиональных кадров. 4% респондентов выразили мнение, что игровые и развивающие группы не всегда подходят для всех детей, особенно если у ребенка есть специфические психологические или эмоциональные проблемы, которые требуют индивидуальной работы.

Психологические и терапевтические группы для детей — Эти группы предлагают безопасное пространство для выражения эмоций, пережитых травм, и могут включать в себя детей из разных социальных и культурных слоев. Участие в таких группах помогает детям научиться справляться с травмой и восстанавливать психоэмоциональное равновесие.

85% респондентов считают, что психологическая и терапевтическая поддержка оказывает значительное влияние на реабилитацию детей. Эти группы помогают детям справляться с травмами, снижать уровень стресса и развивать эмоциональную устойчивость. 10% респондентов отметили, что терапевтические группы могут быть полезны, но не всегда доступны для всех детей, особенно в сельских или отдаленных районах, что ограничивает их эффективность. 5% респондентов считают, что терапевтические группы не всегда способны справиться с особыми потребностями детей, которые пережили серьезные травмы или долгое время находились в условиях конфликта.

Таким образом, для обеих групп — женщин и детей, нереперентные группы предоставляют возможности для социальной адаптации, эмоциональной поддержки и восстановления, несмотря на различия в культурной и социальной принадлежности.

Выводы и рекомендации. Реабилитация и реинтеграция женщин и детей, вернувшихся из зон вооруженных конфликтов, являются многогранными процессами, в которых ключевую роль играют социальные и психологические факторы. Нереперентные группы, особенно те, которые включают в себя различные культурные и социальные слои, оказывают как позитивное, так и негативное влияние на этот процесс. Правильное использование этих групп в качестве средств поддержки, создания безопасного пространства и восстановления социальной связи может значительно повысить эффективность реабилитации и ускорить процесс реинтеграции.

Преимущества участия нереперентных групп значительно преобладают, особенно в отношении социального восстановления, психоэмоциональной поддержки и адаптации к новой жизни. Взаимодействие с местными сообществами и профессиональными группами имеет критическое значение для успешной реабилитации.

Риски и трудности, связанные с участием в программах с нереперентными группами, преимущественно связаны с культурными различиями, дефицитом индивидуализированной поддержки и риском социальной изоляции. Однако эти риски можно минимизировать через более адаптированные программы, учитывающие потребности репатриантов и их уникальный опыт.

Исходя из вышеизложенного, для активизации социальной адаптации репатриантов и минимизации рисков участия таких нереперентных групп рекомендуется:

- Разработка программ, ориентированных на культурную инклюзивность и индивидуальные особенности репатриантов.
- Повышение квалификации социальных работников и психологов, работающих с репатриантами, для улучшения их понимания специфических потребностей этой группы.
- Усиление роли местных сообществ в процессе интеграции, с акцентом на создание безопасных и поддерживающих условий.
- Обеспечение более гибких и адаптированных программ реабилитации, которые учитывают уникальные переживания и культурные различия участников.

Таким образом, участие нереперентных групп в реабилитации и реинтеграции репатриантов имеет важное значение, но для минимизации рисков необходимо учитывать их специфические потребности и особенности взаимодействия с этими группами.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ

- 1) Некрасов Н. А. Этические проблемы прикладных социологических исследований // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2018. – № 3 (март). – С.1-5 – URL: <http://e-koncept.ru/2018/183013.htm>.
- 2) Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Nelson-Hall.
- 3) Bakker, E., & Ruwaard, J. (2012). Cultural Identity and Social Integration of Refugees in European Societies. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(10), 155-195.
- 4) Macrae, J., Zwi, A. B., & Stedman, H. (2002). Humanitarian Crises and Complex Emergencies: A Review of Humanitarian Interventions. *Journal of Refugee Studies*, 15(3), 301-321.
- 5) Lustig, S. L., Kia-Keating, M., & Pynoos, R. S. (2004). Trauma and Resilience in Refugee Children: A Study of the Effects of Family Functioning, Coping, and Mental Health. *Journal of Traumatic Stress*, 17(6), 497-506.

YANGI O‘ZBEKISTONDA ONA VA BOLA SALOMATLIGINI MUHOFAZA QILISH DAVLAT SIYOSATINING USTUVOR YO‘NALISHI

Qutlimuratova N.M., Matyakubova S.A.

Annotasiya. Ushbu maqolada, mamlakatimizda aholi salomatligini saqlash yo‘nalishida, fertil yoshdagi ayollar, homiladorlar va bolalarga ko‘rsatiladigan tibbiy yordam sifatini oshirish yo‘lida qilingan ishlarni tahlili va uning natijasi ko‘rsatilgan. Mamlakatimizda oxirgi 7-8 yilda olib borilgan islohotlar, qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar o‘z samarasini berganini so‘nggi yillar ichida onalar va bolalar o‘limi ko‘rsatkichi kamayishida ko‘rishimiz mumkin. Ona va bola salomatligi muhofazasi yo‘nalishida olib borilayotgan islohotlarni yurtimizda xotin-qizlar sog‘lig‘ini mustahkamlash, onalar va bolalar o‘limining keskin kamayishida muhim omil deb hisoblash o‘rinlidir.

Kalit so‘zlar: Reproduktiv salomatlik, inklyuziv ta‘lim, “Ona va bola skrining”, “Ayollar maslahatxona”lari, “Qizlar salomatlik markazlari”, tibbiyot brigadalari, Perinatal markaz.

ОХРАНА ЗДОРОВЬЯ МАТЕРИ И РЕБЕНКА – ПРИОРИТЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. В статье проанализированы и представлены результаты проводимой в нашей стране работы по улучшению качества медицинской помощи, оказываемой женщинам детородного возраста, беременным и детям в направлении сохранения здоровья населения. Доказано, что принятые решения и программы показали свою эффективность в снижении показателей материнской и младенческой смертности за последние годы, и их результаты можно оценить как положительные. Подобные меры рассматриваются как важный фактор укрепления здоровья женщин в нашей стране, резкого снижения материнской и младенческой смертности.

Ключевые слова: Репродуктивное здоровье, инклюзивное образование, «Скрининг матери и ребенка», «Женские консультации», «Женские поликлиники», врачебные бригады, Перинатальный центр.

PROTECTING MATERNAL AND CHILD HEALTH IS A PRIORITY OF STATE POLICY IN NEW UZBEKISTAN

Abstract. This article analyzes the work done in our country to improve the quality of medical care for women of childbearing age, pregnant women and children in the direction of maintaining the health of the population, and its results are presented. It is proved that the decisions and programs made have shown their effectiveness in reducing maternal and infant mortality in recent years, and their results can be assessed as positive. Such measures are considered an important factor in strengthening women's health in our country and a sharp decrease in maternal and infant mortality.

Key words: Reproductive health, inclusive education, “Mother and child screening”, “Women's consultations”, “Women's clinics”, medical teams, Perinatal center.

Dolzarbliligi. Bugun millat salomatligi haqida g‘amxo‘rlik qilish davlatimiz siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Muhtaram Prezidentimizning “Xalqimiz salomatligi hamma narsadan ustun va qadrlı”, “Barcha islohotlardan asosiy maqsad odamlar hayotini yaxshilash ekani, sifatli tibbiy xizmat bu borada muhim o‘rin tutishini” aytgan so‘zlarining amaliy isbotini sog‘liqni saqlash tizimida amalga oshirilayotgan davomli islohotlar misolida ko‘rib

turibmiz. Respublikamizda onalar va bolalar sog'ligini himoya qilish ijtimoiy siyosatning strategik yo'nalishlaridan biriga aylandi. Asosiy belgilab olgan yo'nalishimiz, sog'liqni saqlash muassasalarining onalik va bolalikni muxofaza qilish borasidagi tashkiliy va amaliy ishlari, moddiy -texnik bazasining yaxshilangani, kadrlar siyosati, xalqaro tajriba oshirish xar doim onalar va bolalar orasida kasallanish va o'limni kamaytirish, bolalar nogironligini kamaytirish ustuvor vazifa sifatida qaraldi. Tug'ilish ko'rsatkichining ortishi bilan tibbiy muassasalarda endi yuqoridagi masalalarga, ko'proq etibor tibbiy yordam ko'rsatish sifatiga qaratilmoqda. Sifati pastroq tibbiy yordam ko'rsatilishi onalar va bolalar kasallanish va o'limini o'sish omilidir. Onalar va chakaloqlar hayotini saqlash va o'lik tug'ilishni oldini olish masalasida, reproduktiv yosh va homiladorlik davri o'ta muhim hisoblanadi.

Yangi O'zbekistonda talim va sog'liqni saqlash sohasidagi islohatlar tez suratlar bilan amalga oshirilmoqda. Butun jarayon odamlar salomatligini mustahkamlashga, fuqarolarni to'g'ri va sog'lom turmush tarzi asoslariga rioya qilishga jalb etishga, aholining, ayniqsa ayollar va bolalar, hamda o'smir yoshlarning tibbiy savodxonligini oshirishga qaratilgan.

Maqsad. Mamlakatimizda sog'liqni saqlash yo'nalishida, onalar va bolalarga ko'rsatiladigan tibbiy yordam sifatini kuchaytirish yo'lida qilingan ishlarni tahlil qilish.

Material va usullar. O'zbekiston Respublikasida oxirgi 8 yil mobaynida aholining reproduktiv salomatligini mustahkamlash, onalar va bolalar salomatligini muhofaza qilishga doir normativ-xuquqiy hujjatlar va dasturlar.

Natijalar va munozaralar. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Onalar va bolalar salomatligini muhofaza qilish, aholining reproduktiv salomatligini mustahkamlash chora-tadbirlari to'g'risida" 08.09.2023 yil PQ-296 son qarorining asosiy yo'nalishi, aholining reproduktiv salomatligini mustahkamlash, onalar va bolalar salomatligini muhofaza qilish, tibbiyot muassasalarining samarali boshqaruv tizimini yaratish maqsadida sog'liqni saqlash vazirligi tamonidan 2023 yil 1 oktyabrdan boshlab respublika ixtisoslashtirilgan akusherlik va ginekologiya ilmiy-amaliy tibbiyot markazi, respublika aholi reproduktiv salomatligi markazi, respublika "Ona va bola skrining" markazi negizida respublika ixtisoslashtirilgan ona va bola salomatligi ilmiy-amaliy tibbiyot markazi tashkillashtirildi.

Belgilangan vazifalar qatorida eng asosiysi bu reproduktiv yoshdagi aholi va homilador ayollar o'rtasida tibbiy madaniyat, kasalliklar profilaktikasi va sog'lom oilani rejalashtirish bo'yicha targ'ibot ishlarini olib borish belgilangan. Shu maqsadda Xorazm viloyatida tajriba sifatida xar bir maxallada maxalla binosi negizida sog'lom oila maslaxatxonalari tashkil qilingan. Xorazm viloyati Oila va xotin-qizlar boshqarmasi va sog'liqni saqlash boshqarmasi hamkorligida sog'lom oila maslaxatxonalarining konsepsiyasi, ma'ruza mavzulari, talablari ishlab chiqildi. Bu yerga faqat onalar emas balki barcha oila a'zolari kelib maslaxat oladilar. Maxalla xotin-qizlar faollari va sog'liqni saqlash tizimining vakillari bilan birgalikda uzluksiz doimiy ravishda targ'ibot ishlari olib borilmoqda. Targ'ibot mavzulari sog'lom turmush tarzi, sog'lom onalik va bolalikka qaratilgan bo'lib bunda xavf omillari aniqlangan ayollarni tibbiy tekshiruvlarga bee'tibor bo'lmasligi, nikohlanuvchilarni xam vaqtida tibbiy ko'riklardan o'tishini muhimligi va zaruriyat bo'lsa genetik tekshiruvdan o'tish muhimligi tushuntiriladi. Sog'lom oilani rejalashtirish hamda istalmagan homiladorlikni oldini olish kabi mavzular asosida oilalar o'rtasida keng targ'ibot ishlari olib boriladi. Ushbu sog'lom oila maslaxatxonalarining e'tiborli tamoni shundaki fuqarolik jamiyati instituti faoliyati negizida gender tenglik muhitini yaratish hamda ana shu imkoniyatni ona va bola salomatligini muhofazalashga ixtisoslashgan "Gender-sog'lom ona-sog'lom bola" loyihasi yo'lga qo'yilganligidadir. Ta'kidlab o'tish kerak bu yo'nalishdagi olib borilayotgan ishlar nafaqat sog'liqni saqlash xodimlari tamonidan balki maxalla xotin qizlar faollari, xotin-qizlar masalalari bo'yicha viloyat, tuman(shaxar) xokimiyat vakillari bilan birga hamkorlikda olib borilayotgan ishlar o'z natijasini ko'rsatmoqda.

O'smir qizlar orasida reproduktiv a'zolar kasalliklarini oldini olish bo'yicha tibbiy-profilaktika tadbirlari tashkillashtirilgan. Sog'lom onalikni ta'minlashda qiz bolaning balog'at yoshi muhim ahamiyatga ega. Shu munosabat bilan maktablarda yuqori sinf o'quvchilari o'rtasida chuqurlashtirilgan tibbiy ko'riklar olib borilmokda hamda 18 yoshgacha bo'lgan o'smir bolalarga (umumiy aholi sonining 33,3%) 235 ta bolalar davolash-profilaktika muassasalarida tibbiy xizmatlar ko'rsatilmokda. Shu maqsadda, birlamchi tibbiy-sanitariya muassasalarida "Ayollar maslahatxonasi", ko'p tarmoqli markaziy poliklinikalarda "Prenatal skrining xonalari", viloyat ko'p tarmoqli bolalar markazlarida "Qizlar salomatlik markazi" faoliyati yo'lga qo'yilgan. Axoli salomatligi sog'lom turmush tarzi va kasalliklarni oldini olish xaqida malumotga ega bo'lishi va o'z vaqtida skrining tekshiruvlardan o'tishiga bog'liq. Qizlar salomatligi kelajakda sog'lom ona va sog'lom farzand dunyoga kelishida muhim omil hisoblanadi.

Mamlakatimizda tug'ma nuqsonli chaqaloqlarni tug'ilishini oldini olish ishlarini samarasini oshirish maqsadida, tuman va shahar ko'p tarmoqli markaziy poliklinikalardagi prenatal skrining xonalari zamonaviy ultratovush tahlil apparati bilan jihozlanishi natijasida homilador ayollarni skrining bilan qamrab olish imkoniyati yaratildi. Xar bir xonadon egasi va maxalla fuqarolar yig'ini faollari bilan birgalikda xar bir homilador vaqtida skrining tekshiruvidan o'tishida xam masul xisoblanadi.

Prezidentimiz 2017-yil 25 dekabrda "2018-2022-yillarda bolalarda tug'ma va irsiy kasalliklarni barvaqt aniqlash Davlat dasturi to'g'risidagi" qaroriga muvofiq respublikada zamonaviy perinatal markazlar tarmog'i tashkil etildi. Ona va bola skrining markazlarining moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi. Sog'lom bolalar tug'ilishi, homilador ayollar va chaqaloqlar patologiyalarini erta aniqlash uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minladi. Bu o'z navbatida ayollar va bolalar salomatligini umumiy qamrab olishni ta'minlashga yordam berdi.

Kasallikni davolashdan ko'ra uni oldini olish bemor uchun muhim hisoblanadi. Shu maqsadda hozirgi kunda birinchi marta ayollarda bachadon bo'yni saratonini oldini olish maqsadida odam papilloma virusi (OPV)ga qarshi emlash yo'lga qo'yildi. Qizlar salomatligi, aynan onkoprofilaktikasi uning yoshligidanoq bachadan saratonini keltirib chiqaradigan asosiy sababdan emlash choralari o'tkazilmokda. O'smir qizlarni sog'lom onalikka tayyorlashdan boshlab, homiladorlik, irsiy kasalliklarni oldini olish, tug'ruq va undan keyingi davrgacha bo'lgan barcha jarayonlarda kompleks qamrab olish va tibbiy ko'rikdan o'tkazish uchun har bir hudud ko'p tarmoqli markaziy poliklinikada "Mobil skrining brigadalari" tashkil etilgan.

Prezidentimizning 2021 yil "Aholiga gematologiya va onkologiya xizmatlarini ko'rsatish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi qaroriga muvofiq respublikada, onkologiya yo'nalishlarida amalga oshirilayotgan islohotlarni izchil davom ettirish, mazkur sohada aholiga ko'rsatilayotgan tibbiy xizmatlar sifati, ko'lam va samaradorligini oshirish, reproduktiv yoshdagi ayollarda onkologik kasalliklarni erta bosqichida aniqlash uchun «Onko-nazorat» (Cancer-nazorat) xonalarida faoliyat ko'rsatuvchi shifokorlarni tayyorlash va shu xonalarning zarur tibbiy texnikalar bilan jihozlanish ishlari yakuniga yetdi.

Respublikamizda ona va bola salomatligini muhofaza qilish bo'yicha nafaqat profilaktik choralar balki yuqori malakali tibbiy xizmatni ko'rsatishga va uni sifatini oshirishga qaratilgan bir kancha loyihalar amalga oshirilmokda. Shu maqsadda O'zbekiston hukumati hamda "Uzbekistan Vision 2030" jamg'armasi tomonidan "Har bir ona va bola yashaydi va rivojlanadi. Onalar va bolalar yashaydi va rivojlanadi, onalar va bolalar o'limini qisqartirish" loyihasi doirasida 230 ta tug'ruq muassasalarini tibbiy asbob -uskunalar bilan ta'minlash ishlari rejalashtirilgan. Perinatal yordam ko'rsatadigan muassasalarni zamonaviy tibbiy asbob-uskunalar bilan jihozlanishi, mutaxassislarimizning ham malakasini oshirish orqali eng kam vaznli go'daklar, hatto 500 gramm

vaznda tugʻilgan chaqaloqlarni parvarish va reabilitasiya qilishni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini yanada oshiradi.

Xulosasi. Onalik va bolalik sogʻligʻini muhofaza qilish borasidagi ishlab chiqilgan normativ-xuquqiy hujjatlar va ularni fuqarolik jamiyati institutlari negizida, maxalla faollari hamkorligida ijrosi taminlanishi tez kunda oʻz samarasini beradi. Shu oʻrindagi islohotlarni yurtimizda xotin-qizlar sogʻligʻini mustahkamlash, onalar va goʻdaklar oʻlimining keskin kamayishida muhim omil deb hisoblash oʻrinlidir. Yangi Oʻzbekistonda sogʻliqni saqlash sohasida amalga oshirilayotgan tizimli oʻzgarishlar aholiga, ona va bolaga tibbiy xizmat koʻrsatish sifatini sezilarli darajada yaxshilash imkonini berdi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Oʻzbekiston respublikasi prezidentining farmoni 4947-son 07.02.2017 “Oʻzbekiston respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha harakatlar strategiyasi toʻgʻrisida”
- 2.Oʻzbekiston respublikasi prezidentining qarori 3440-son 25.12.2017 “2018 — 2022 yillar davrida bolalarda tugʻma va irsiy kasalliklarni barvaqt aniqlash davlat dasturi toʻgʻrisida”
- 3.Oʻzbekiston respublikasi prezidentining qarori 4513-son 08.11.2019 “Reproduktiv yoshdagi ayollar, homiladorlar va bolalarga koʻrsatiladigan tibbiy yordam sifatini oshirish va koʻlamini yanada kengaytirish toʻgʻrisida”
- 4.Oʻzbekiston respublikasi prezidentining qarori 5124-son 25.05.2021 “Sogʻliqni saqlash sohasini kompleks rivojlantirishga doir qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida”
- 5.Oʻzbekiston respublikasi prezidentining qarori 5130-son 27.05.2021 “Aholiga gematologiya va onkologiya xizmatlarini koʻrsatish tizimini yanada takomillashtirish toʻgʻrisida”
- 6.Oʻzbekiston respublikasi prezidentining qarori 08.09.2023 yil pq-296 son “Onalar va bolalar salomatligini muhofaza qilish, aholining reproduktiv salomatligini mustahkamlash chora-tadbirlari toʻgʻrisida”

YOZUV DARSLARIDA AQLI ZAIF O'QUVCHILARNING YOZUV MALAKALARI-NI RIVOJLANTIRISHNING KORREKTSION PEDAGOGIK JIHATLARI

To'raqulova Shaxnoza Daminovna

JDPU Maxsus pedagogika kafedrası stajyor o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada, yozuv malakalarini o'zlashtirish maktabga endi qadam qo'ygan bola uchun qiyin va murakkab bosqich hisoblanadi, shu jihatlarni inobatga olib ta'limni isloh qilish, uni rivojlantirish, jaxon tajribasini o'rganish va o'zimizning milliy mintalitetimizga moslashtirishni talab qilmoqda. Quyida aqli zaif o'quvchilarning yozuv malakalarini rivojlantirishga ko'maklashuvchi ilmiy asoslangan fikr va mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, yozuv, aqli zaiflik, diqqat, xotira, idrok, ota, ona, tarbiyachi, o'qituvchi, jismoniy, ruhiy va boshqalar.

КОРРЕКЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ПИСЬМЕННОЙ МАСТИ, УМСТВЕННО РАЗВИВАЮЩИХСЯ НА УРОКАХ ПИСЬМА

Аннотация. В статье утверждается, что овладение навыками письма является сложным и трудным этапом для ребенка, только что поступившего в школу, и учет этих аспектов требует реформирования образования, его развития, изучения мирового опыта и адаптации к нашему национальному менталитету. Ниже приведены научно обоснованные идеи и соображения, которые могут помочь развить навыки письма у учащихся с нарушениями интеллекта.

Ключевые слова: образование, воспитание, письмо, умственная отсталость, внимание, память, восприятие, отец, мать, воспитатель, учитель, физическое, психическое и т. д.

CORRECTIONAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF DEVELOPING WRITING SKILLS OF MENTALLY DEVELOPING CHILDREN IN WRITING LESSONS

Abstract. The article states that mastering writing skills is a complex and difficult stage for a child who has just entered school, and taking these aspects into account requires reforming education, its development, studying world experience and adapting it to our national mentality. Below are scientifically based ideas and considerations that can help develop writing skills in students with intellectual disabilities.

Keywords: education, upbringing, writing, mental retardation, attention, memory, perception, father, mother, educator, teacher, physical, mental, etc.

Kirish. Ulkan vazifalarning negizi bo'lib O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni, Maktab ta'limini rivojlantirish davlat umummilliy dasturi, "Ona va bola salomatligini muhofaza qilish, sog'lom avlodni shakllantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmon va qonunlar hisoblanadi. Bu kabi davlat hujjatlari asosida amalga oshirilayotgan ishlar ta'lim – tarbiyaga, xususan alohida yordamga muhtoj bolalarning ta'lim – tarbiyasi va ijtimoiy moslashuviga qaratilgan yuksak e'tibordan dalolat beradi.

Amaliyotdan ma'lumki, yozuv malakalarni o'zlashtirish maktabga endi qadam qo'ygan bola uchun qiyin va murakkab bosqich hisoblanadi. Yozuv malakalarini egallash jarayoni bolalar uchun unchalik qiziqarli emas. Bu esa bolaga yozuv malakalarini egallashlarida qiyinchiliklarni keltirib

chiqaradi. Harfning yozma shakli bilan bolalarni tanishtirishda, ishning katta qismi harfni to'liq yozishga emas, balki harf elementlarini yozishga qaratiladi. Shuni ta'kidlash joizki, boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida yozuv malakalarini o'zlashtirishga qiynaladigan o'quvchilar soni ham kam emas.

Yozuv malakalarini shakllantirishga qaratilgan masalalar yetarli darajada nazariy ishlanmaganligi, xal etilmagan yechimlarni bu muammolarga qaratishga yana uning keyingi nazariy va amaliy yechimini izlashga undaydi. Bu masalalar aqli zaif o'quvchilarda yozuv malakalarini shakllantirishda alohida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bunga sabab aqli zaif bolalarning psixik rivojlanishidagi buzilishlar, qo'l barmoqlari harakatlarining yetishmovchiliklari, harflarning shaklini eslab qolishda zarur bo'lgan ko'ruv xotirasining mustahkam emasligida namoyon bo'ladi. Turli mualliflarning tadqiqotlarida yozuv malakasini shakllantirish ishlari "yozuv harakat malakasi", "boshlang'ich yozuv malakasi", "yozuvga o'rgatish va yozuv ko'nikmasi", "chiroyli yozuv", "husnixat", "savodga o'rgatish", "grafomotor ko'nikma" (N.A.Agarkova, M.M.Bezrukix, O.B.Inshakova, R.D.Triger, N.S.Pantina, O.S.Filippova, va boshqalar) kabi jumlar bilan nomlanadi

Kichik yoshdagi aqli zaif o'quvchilarning yozuv malakalarini shakllanganlik darajalarini korreksion ishlardan so'nggi takroriy diagnostikasi natijalari.

Kichik yoshdagi aqli zaif o'quvchilarning korreksion ishlardan keyingi yozuv malakalarini shakllanganlik darajasining holati yuqorida keltirilgan metodikalar asosida aniqlandi. Tajribada 10 nafar 8-9 yoshdagi 2-sinf aqli zaif o'quvchilari ta'limiy guruhda qatnashishdi.

Eksperimental guruhda "Darslikda berilgan matnni ko'chirib yozish jarayonida yozuv malakalarini o'ziga xosligini aniqlash" metodikasi natijalari 4- jadvalda berildi. 1-jadval.

Aqli zaif bolalarning korreksion ishlardan so'ng darslikda berilgan matnni ko'chirib yozishdagi yozuv malakalarini shakllanganlik darajasini holati.

1-jadval

Tadqiqod qatnashuvchilari	Yozuv malakalarini shakllanganlik darajasini matnni ko'chirib yozishdagi holati					
	Yaxshi daraja		Qoniqarli daraja		Qoniqarsiz daraja	
	soni	foiz	soni	foiz	soni	foiz
Kichik maktab yoshidagi aqli zaif o'quvchilar (8-9yosh)	2	20%	3%	30%	5	50%

1-jadval tahlili Shuni ko'rsatadiki, ta'limiy tajribadan so'ng 2-sinf aqli zaif o'quvchilarning yozuv malakalarini shakllanganlik darajasi darslikdan matnni ko'chirib yozish jarayonida yuqori darajadagi (baholov mezoni) rivojlanish aniqlanmadi.

Matnni darslikdan ko'chirib yozish jarayonida yozuv malakalarini shakllanganlik darajasining yaxshi darajasi 2ta o'quvchida (20%) aniqlandi, bu ko'rsatkich korreksion ishimizning yaxshi natija berganligini ko'rsatadi. Matnni darslikdan ko'chirib yozish jarayonida aqli zaif o'quvchilarning ikki nafari, ba'zi grafik xatolar va yozuv buzilishlariga yo'l qo'ydi, va yo'l qo'ygan xatolarni o'zlari mustaqil to'g'rilay oldi, yozuv jarayonida ushbu o'quvchilarning faoliyat tempi o'rtacha darajada ekanligi aniqlandi.

Yozuv malakalarini shakllanganlik darajasining qoniqarli darajasi 3 ta o'quvchida (30%) aniqlandi. Bu o'quvchilarning yozma ishlarida grafik xatolar va yozuv buzilishlari ahamiyatli miqdorda aniqlandi, yo'l qo'ygan xatolarni o'quvchilar qisman mustaqil to'g'riladi, ushbu uch nafar o'quvchining faoliyat tempi past darajada ekanligi va ko'ruv nazoratining pastligi aniqlandi. O'qu-

vchilar harf elementlarining fazoviy joylashuvida farqlanuvchi, hamda ko‘rinishida bir elementi bilan farqlanuvchi harflarni adashtirib yozish holatlari kuzatildi.

Yozuv malakalarini shakllanganlik darajasining qoniqarsiz darajasini 5 ta o‘quvchi (50%) ko‘rsatgan bo‘lib, o‘quvchilarning yozma ishlarida e‘tiborga molik darajada grafik xatolar va yozuv buzilishlari aniqlandi, yo‘l qo‘ygan xatolarni o‘quvchilar to‘g‘rilashga hatto harakat ham qilishmadi. Ushbu besh nafar o‘quvchining faoliyat tempi va ko‘ruv nazoratining juda past darajada ekanligi aniqlandi. Berilgan vazifani bajarish jarayonida o‘quvchilar imlo xatolariga yo‘l qo‘ydi va harflarni yozish jarayonida qiyinchiliklar yuzaga keldi (o‘xshash harflarni almashtirish, harf shaklini o‘zgartirib qo‘yish kabi holatlar va hakazo).

Eksperimental guruhda “Diktant yozish orqali yozuv malakalarini shakllanganligini o‘ziga xosligini aniqlash” metodikasi natijalari 5-jadvalda berildi. 2-jadval

Aqli zaif bolalarning korrektsion ishlardan so‘ng diktant yozish orqali yozuv malakalarini shakllanganlik darajasini holati.

2-jadval

Tadqiqod qatnashuvchilari	Diktant yozish orqali yozuv malakalarini shakllanganlik darajasini holati					
	Yaxshi daraja		Qoniqarli daraja		Qoniqarsiz daraja	
	soni	foiz	soni	foiz	soni	foiz
Kichik maktab yoshidagi aqli zaif o‘quvchilar (8-9yosh)	1	10%	3	30%	6	60%

2-jadval tahlili Shuni ko‘rsatadiki, ta’limiy tajribadan so‘ng 2-sinf aqli zaif o‘quvchilarning yozuv malakalarini shakllanganlik darajasi diktant yozish jarayonida yuqori darajadagi (baholov mezoni) rivojlanishi holati aniqlanmadi.

Diktant yozish jarayonida yozuv malakalarini shakllanganlik darajasining yaxshi darajasi 1 ta o‘quvchida (10%) aniqlandi, bu ko‘rsatkich korrektsion ishimizning yaxshi natija berganligini ko‘rsatadi. Diktant yozish jarayonida aqli zaif o‘quvchilarning bir nafari, ba’zi grafik xatolar va yozuv buzilishlariga yo‘l qo‘ydi, va yo‘l qo‘ygan xatolarni o‘zi mustaqil to‘g‘rilay oldi, yozuv jarayonida ushbu o‘quvchilarning faoliyat tempi o‘rtacha darajada ekanligi aniqlandi.

Yozuv malakalarini shakllanganlik darajasining qoniqarli darajasi 3 ta o‘quvchida (30%) aniqlandi. Bu o‘quvchilarning yozma ishlarida grafik xatolar va yozuv buzilishlari ahamiyatli miqdorda aniqlandi, yo‘l qo‘ygan xatolarni o‘quvchilar qisman mustaqil to‘g‘riladi, ushbu uch nafar o‘quvchining faoliyat tempi past darajada ekanligi aniqlandi.

Alohida ta’kidlab o‘tish joiz, bu bosqichda aqli zaif o‘quvchilar diktant matnini eshitib idrok qilishga ancha qiynalishdi. O‘quvchilar harf shaklining yozilishini esdan chiqarishi, talaffuzi bir-biriga yaqin harflarni adashtirish, hamda ko‘rinishida bir elementi bilan farqlanuvchi harflarni adashtirib yozish holatlari kuzatildi.

Yozuv malakalarini shakllanganlik darajasining qoniqarsiz darajasini 6 ta o‘quvchi (60%) ko‘rsatgan bo‘lib, bu natija juda katta bo‘lmasa ham, aqli zaif o‘quvchilarda yaxshi tomonga o‘zgarish bo‘lganligini ko‘rsatadi. O‘quvchilarning yozma ishlarida e‘tiborga molik darajada xatolar va yozuv buzilishlari aniqlandi. Ushbu olti nafar o‘quvchining faoliyat tempi juda past darajada ekanligi aniqlandi.

Berilgan vazifani bajarish jarayonida o‘quvchilar imlo xatolariga yo‘l qo‘ydi va harflarni

yozish jarayonida qiyinchiliklar yuzaga keldi (o'xshash harflarni almashtirish, harf shaklini o'zgartirib qo'yish kabi holatlar va hakazo).

3. Eksperimental guruhda "Intelлектida kamchiligi bo'lgan ikkinchi sinf o'quvchilarining yozuv malakalarini shakllanganlik holatini tekshirish" metodikasi natijalari 6-jadvalda berildi.

3-jadval.

Aqli zaif bolalarning korreksion ishlardan so'ng yozuv malakalarini shakllanganlik darajasini holati.

Tadqiqod qatnashuvchilari	Diktant yozish orqali yozuv malakalarini shakllanganlik darajasini holati					
	Yaxshi daraja		Qoniqarli daraja		Qoniqarsiz daraja	
	soni	foiz	soni	foiz	soni	foiz
Kichik maktab yoshidagi aqli zaif o'quvchilar (8-9yosh)	2	20%	4	40%	4	40%

3-jadval tahlili Shuni ko'rsatadiki, ta'limiy tajribadan so'ng 2-sinf aqli zaif o'quvchilarning yozuv malakalarini shakllanganlik darajasining yuqori darajadagi (baholov mezoni) rivojlanishi holati aniqlanmadi.

Yozuv malakalarini shakllanganligining yaxshi darajasi 2 ta o'quvchida (20%) aniqlandi. Ushbu o'quvchilarning qo'l harakati maqsadga yo'nalgan: daftar varog'ida yaxshi mo'ljal oladi; harfning ko'ruv obrazi va eshituv idrokida qisman buzilishlar uchraydi; faoliyat tempi o'rtachaligi bilan yaxshi natija ko'rsatdi.

Eksperiment guruhdagi o'quvchilardan 4tasi (40%) qoniqarli darajani ko'rsatgan. O'quvchilarda qo'l harakatining noqulay va maqsadga yo'nalmaganligi, daftar varog'ida yaxshi mo'ljal olmasligi, o'z –o'zini nazorat qilishga qiynalishi, faoliyat tempining past darajada ekanligi kuzatildi.

Juda past qoniqarsiz daraja ham 4 ta (40%) o'quvchida aniqlandi. Bu ko'rsatkich nazorat guruhidagi holatdan yaxshilanganligini ko'ramiz. O'quvchilar harf obrazini idrok qilish uchun ko'p kuch va energiya sarflaydi, daftar varog'ida yaxshi mo'ljal olmaydi, o'z –o'zini nazorat qilishga qiynaladi, faoliyat tempi juda past.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, kichik maktab yoshidagi aqli zaif o'quvchilarda yozuv malakalarini shakllantirish jarayonidagi qiyinchiliklar o'rganilayotgan mavzuning dolzarbligi bilan ham tasdiqlanadi.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar maktabi maktabi boshlangich sinf o'quvchilarining orfografik malakalarini rivojlantirish ishlarini takomillashtirishning eng qulay yo'llaridan biri bu didaktik o'yinlardir. Didaktik o'yin ta'limiy, tarbiyaviy, korreksion ishlarni sinfda va sinfdan tashqari ishlarda amalga oshirishga xizmat qiladi

Biz o'z tadqiqot ishimizda Maxsus maktabda yozuv darslarida o'quvchilarining orfografik malakalarini rivojlantirish ishlarini didaktik o'yinlar asosida takomillashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 01.12. 2017 yildagi "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab - quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5270-son farmoni (<https://lex.uz/docs/3436192>).

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3775-sonli, "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohatlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2018 yil 5 iyunidagi farmoni (<https://lex.uz/docs/3765586>).
3. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. T.: -"O'zbekiston", 2017-34 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: - "O'zbekiston", 2017-54-58
5. Akramova X.S. Aqli zaif 4-5-sinf o'quvchilarida mehnat ko'nikmalarini shakllantirishda kompyuter dasturidan foydalanish texnologiyasi: Avtoref. diss. ped. fan. dok (PhD)... - T.: TDPU, 2020. —24 b.
6. Muzaffarova X.N. Bolalarda nutq buzilishlari va ularga korreksion yondoshish usullari// J. Tafakkur ziyosi — 2020. — №1. — B. 153-155.
7. Muzaffarova X.N. Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta'lim muassasalariga tadbiq etish// Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari 1-bo'lim. Nukis, — 2018. 127-130 b
8. Муминова Л.Р. Теоретические основы коррекционно педагогической работы по преодолению речевого недоразвития у детей дошкольного возраста: Автореф. дисс... док. пед. наук. — Т.: ТГПИУ, 1992. — 46 с.

JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARINI SAMARALI QO'LLASH ORQALI BOLALARNING SOG'LOM RIVOJLANISHINI TA'MINLASH

Abdirahmonov Lazizbek Latipboyevich

Urganch davlat pedagogika instituti Jismoniy madaniyat kafedrası o'qituvchisi,
labdirahmonov@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalar organizmining yoshga bo'g'liq holda rivojlanish ko'rsatkichlari va jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jarayonidagi o'zgarishlar, jismoniy mashg'ulotlar bilan shug'ullanish bilan bo'ladigan morfologik, funksional va faollik ko'rsatkichlari haqida ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, jismoniy faoliyat, jismoniy mashqlar, sog'lom turmush tarsi, yugurish, sakrash.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗДОРОВОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ЭФФЕКТИВНОГО ПРИМЕНЕНИЯ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ

Аннотация. В данной статье представлена информация о возрастных показателях развития детского организма и изменениях, происходящих в процессе занятий физической культурой, а также о морфологических, функциональных показателях и показателях активности, связанных с физическими упражнениями.

Ключевые слова: физическое воспитание, физическая деятельность, физические упражнения, здоровый образ жизни, бег, прыжки.

ENSURING HEALTHY CHILD DEVELOPMENT THROUGH THE EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF PHYSICAL EDUCATION ACTIVITIES

Abstract. This article provides information on age-related developmental indicators of children's bodies and changes that occur during physical education sessions. It also discusses morphological, functional, and activity indicators associated with engaging in physical exercises.

Keywords: physical education, physical activity, physical exercises, healthy lifestyle, running, jumping.

Kirish. Jismoniy tarbiya bolalarning har tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularga sinfdan tashqarida ham foyda beradigan keng ko'lamli imkoniyatlar va ko'nikmalar-ni taqdim etadi. Sifatli jismoniy tarbiya dasturi orqali bolalar turli xil jismoniy faoliyatlardan zavq olishlari va ularda yutuqlarga erishishlari mumkin, shu bilan birga strategik fikrlash, qaror qabul qilish va jamoaviy ish kabi muhim qobiliyatlarni ham o'zlashtirishadi.

Jismoniy rivojlanish-shaxs hayoti davomida uning organizmidagi morfofunktional xususiyatlar va ular asosida jismoniy sifatlar, jismoniy imkoniyatlarning shakillanishi va ketma-ketlikda o'zgarish jarayonidir[4,8].

Muntazam jismoniy mashqlar suyaklarni mustahkamlaydi, sog'lom tana vaznini saqlashga yordam beradi va hatto uyquni yaxshilaydi. Doimiy jismoniy tarbiya bilan shug'ullanish bolalarning ovqatlanishini ham yaxshilashi mumkin, chunki ularning tanasi faol bo'lish uchun ko'proq energiya talab qiladi.

Aerob mashqlar qon tomirlari va yurak salomatligiga ham foydali. Bolalar har tomonlama rivojlanayotgani bois, jismoniy rivojlanish alohida ahamiyatga ega. Faol bolalarda qon bosimi va

xolesterin bilan bog'liq muammolar kamroq uchraydi, shuningdek, 2-tur qandli diabet xavfi ham pasayadi. To'g'ri tanlangan va xilma-xil mashqlar bolalarning chidamliligi, kuchi va egiluvchanligini oshiradi. Bundan tashqari, sog'lom faoliyat me'yorga aylanganmuhitni yaratish uzoq yillar davomida sog'lom turmush tarzini shakllantirishga yordam beradi.

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida ishtirok etadigan bolalarda boshqalar bilan o'ynash imkoniyatlari ko'proq bo'ladi. Ular umumiy maqsadga erishish uchun hamkorlikda ishlashni o'rganadilar. To'pni uzatish, estafeta mashqlarida yugurish, va sherigining qancha vaqt jismoniy faol bo'lishini baholash - bularning barchasi bolalarga boshqalarni qo'llab-quvvatlash va ular bilan birga harakat qilish imkoniyatini beradi. Ular bir-birlariga baland sirpanchiqning narvoniga chiqishda yordam berishlari va pastga tushayotganda bir-birlarini olqishlashlari mumkin. Ular bir-birlarini do'stona raqobat ruhida balandroq arg'imchoq uchishga yoki tezroq yugurishga undaydilar. Boshqalar bilan birga vaqt o'tkazib, organizmda faol moddalar almashinuvi jarayoni yuzaga kelishiga olib keladi.

Bolalar o'z his-tuyg'ularini turli yo'llar bilan ifodalay olsa, kamroq jahldor va o'ziga bo'lgan ishonch shakllanishi natijasida kam miqdordagina tushkunlikka tushish holati kuzatilishi mumkin bo'ladi. Ba'zida shunchaki ochiq havoda sayr qilish kayfiyatni o'zgartirishga yoki bolalarga o'z hissiyotlarini tartibga solish uchun kerakli makonni berishga yordam beradi. Ba'zan bolalarning tengdoshlari bilan ziddiyatlarini muhokama qilishi, to'pni sakratib yoki sharni bir-biriga urib turib gaplashishi, joyida o'tirib suhbatlashishdan ko'ra yaxshiroq natija beradi. Jismoniy faoliyat bolalarga nafaqat o'yin maydonida, balki hayotda ham kerak bo'ladigan ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar sharhi. Bolalar jismoniy jihatdan sog'lom bo'lsa yoki muntazam ravishda jismoniy faoliyat bilan shug'ullansa, ular o'z tanasi haqida ijobiy fikrga ega bo'lib, o'z jismining imkoniyatlarini anglay boshlaydi. O'quvchilarga yugurish, sakrash, to'p otish yoki jamoaviy o'yinlar kabi turli xil sport turlari va mashg'ulotlarni taqdim etganimizda, bolalarda yangi narsalarni sinab ko'rishga bo'lgan ishtiyoq ortadi. Bunday tajribalar orqali ularda yangilikka intilish va ochiqlik xususiyatlari shakllanadi.

Bolalar stressni sog'lom usulda boshqarishni o'rganib, o'zlariga bo'lgan ishonchni oshiradilar. Jismoniy tarbiya orqali bolalar o'z tanasining ko'plab ajoyib qobiliyatlarini anglab yetganlari sababli, ijobiy tana tasavvuri yoshlikdan shakllanishi mumkin. Bu esa sog'lom o'smirlar va keyinchalik yetuk yoshlarning shakllanishiga olib keladi. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarning kiritilishi bolalar tarbiyasi davridan ancha keyin ham uzoq muddatli foyda keltiradi.

O'quvchilarning jismoniy rivojlanish darajasi ularning yoshi va jinsiga bog'liqdir. Chunonchi, 8-9 yoshli o'g'il bolalar tanasining og'irligi va bo'yining uzunligi bo'yicha qizlardan birmuncha ortiq turadilar [1, 159].

A.G.Xripkova va D.V.Kolesovlarning ma'lumotlari bo'yicha o'g'il bolalarda 11 yoshda jismoniy rivojlanishning eng kam faollik darajasi kuzatiladi.

O'quvchilarda nafas olish va yurak-qon tomir tizimlarining hali to'la rivojlanmaganligi mushaklar faoliyatiga ta'sir qiladi. Chunonchi maksimal kislorod istemoli (MKI) R.Astrandaning ma'lumoti kata ahamiyatga ega.

A.A.Abdullayev, Sh.H.Xonkeldiyev, X.K.Komilov, H.A.Meliyev (Jizzax) K.D.Yarashev, M.Qodirovalarning adabiyotlarida ham barkamol avlodni tarbiyalashdagi jismoniy tarbiya va sportning o'rniga alohida to'xtalib o'tishganligini ko'rishimiz mumkin.

Ushbu mavzu yuzasidan ma'lumotlari to'plash, ishlov berish va shakllantirish jarayonida suhbat, anketa so'rovnoma va matematik statistik metodlardan foydalanildi.

Mazmuni. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari bolalarni jismoniy mashqlar bilan doimo

mashg'ul bo'lishlarini ta'minlovchi asosiy vosita va jismoniy tarbiyaning asosiy shaklidir[5,56].

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini samarali qo'llash orqali bolalarning sog'lom rivojlanishini ta'minlash, ularning jismoniy va psixologik salomatligini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Buning uchun bir nechta asosiy tamoyillarni hisobga olish kerak:

1.Harakatning ahamiyati: Jismoniy mashg'ulotlar bolalar uchun faqat jismoniy rivojlanish emas, balki ijtimoiy va psixologik rivojlanishning ham muhim bir qismini tashkil etadi. Ular bolalarni mustahkam, faol va ijobiy ruhda bo'lishga yordam beradi.

2.Mashg'ulotlarning tartibi va shakli: Mashg'ulotlar bolaning yoshiga, jismoniy holatiga va rivojlanish xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilishi kerak. Mashg'ulotlar xilma-xil bo'lishi va bolalarga qiziqarli bo'lishi lozim, shunda ular faol ishtirok etadilar.

3.Tana va aqliy salomatlik: Jismoniy mashg'ulotlar bolalarning mushaklari, suyaklari va yurak-qon tomir tizimining sog'lom rivojlanishiga yordam beradi. Shuningdek, jismoniy faoliyat bolalarning ruhiy holatini yaxshilaydi, stressni kamaytiradi va o'zini ishonchli his qilishga yordam beradi.

4.Muvozanat saqlash ko'nikmasi: Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida bolalar muvozanatni saqlash, tezkor qarorlar qabul qilish va muammolarni hal etish kabi ko'nikmalarni rivojlantiradilar. Bu ularning umuman hayotdagi muvaffaqiyatlarini oshirishga yordam beradi.

5.Ijtimoiy ko'nikmalar: Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari guruhda ishlashni, rahbarlikni va hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Bolalar jamoa bilan ishlashni o'rganadilar va bu ijtimoiy ko'nikmalarni hayotda qo'llashda foydali bo'ladi.

6.Bola faoliyatni rag'batlantiruvchi ko'nikmalar: O'qituvchilar va murabbiylar mashg'ulotlarni bolalarga qiziqarli va motivatsion qilishlari lozim. Mashg'ulotlar jarayonida bolalarni rag'batlantirib, ularga muvaffaqiyatlarni nishonlash va xatolarni tushunishga yordam berish kerak.

Shunday qilib, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini samarali qo'llash orqali bolalarning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga katta hissa qo'shish mumkin. Bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari va umumiy salomatliklari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jarayonida yuqori samaradorlikka erishish va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni bartaraf qilish uchun jismoniy tarbiya o'qituvchisi mashg'ulotni tashkil qilishda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

- yuklama meyorini o'g'ri baholash, jismoniy tarbiyaning aniq vazifalarini yechish uchun zarur bo'lgan uslub va kerakli vositalarni tanlay olish;

- ishning asosiy rejalarini tuzib chiqish va jismoniy tarbiyaning har xil zvenolarida uni hisobga olib boorish;

- maktab o'quvchilari bilan jismoniy tarbiya sohasida olib boriladigan ishlar sifatini oshirish maqsadida bolalar ijtimoiy tashkilotlari, oila maktab kuchlarini birlashtirish;

- o'rgatish texnikasiga oid o'ziga xos moslamalar va vositalardan foydalanish;

- yangi pedagogik texnologiya asoslarini o'zlashtirish va ularni amalda samarali qo'llash.

Bola hayotining dastlabki yillarida har tomonlama rivojlanish asosi jismoniy tarbiya hisoblanadi. Ular organizmda himoya kuchini chaqirib, bolani kasalikka qarshi mustahkamligini oshiradi.

Bola harakat faoliyati orqali dunyoni taniydi, uning psixologik jarayonlari, ishtiyoqi, mustaqilligi rivojlanadi. Bola qanchalik turli – tuman harakatlarni egallasa, shunchalik, his qilish va boshqa psixologik jarayonlarni anglashi, uning rivojlanishida to'laqonli amalga oshish imkoniyati katta.

Bolalarga ta'lim berish jarayonida samarali ta'lim metodlari va tamoyillaridan foydalanish talab qilinadi. Olimlarning fikr va mulohazalaridan kelib chiqib aytilishimiz mumkinki, o'qitish tam-

oyillari yosh avlodga ta'lim tarbiya berish maqsadga muvofiq, ular o'qishning yetakchi qoidasidir. Ya.A.Komenskiy o'zining "Buyuk didaktika" asarida didaktikaning o'qitish tamoyillarini ishlab chiqqan[3,38].

Ma'lumki turli sabablar bilan kattayu-kichik yoshdagi kishilar shamollashi yoki boshqa dardlarga chalinishi tabiiy bir holdir [6,28].

O'qituvchi har bir dars uchun bolalar organizmiga har taraflama ijobiy ta'sir etuvchi turli harakatli o'yinlarni tanlash va ularni o'tkazishda har xil usullardan foydalanib borishi lozim [7,30].

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining samarali tashkil qilinganligi bolalarning sog'lom rivojlanishini ta'minlashda juda muhim o'rin tutadi. Bu jarayonni baholash uchun bir qancha ko'rsatkichlar va metodologiyalar mavjud. Quyida bolalarning jismoniy rivojlanishidagi asosiy ko'rsatkichlarni va ularni baholash mezonlarini keltirib o'tishimiz mumkin:

Jismoniy faollik darajasi. Bolaning kundalik jismoniy faoliyatga qatnashish darajasi o'lchanadi. Bu, bolalarning sport mashg'ulotlarida qatnashish va o'yinlarda faol ishtirok etishlarini o'z ichiga oladi.

Jismoniy holat va mushak kuchi. Bolalarning mushak kuchi va jismoniy tayyorgarlik darajasi o'lchanadi. Bu, masalan, turli jismoniy mashqlarni bajarishdagi muvaffaqiyatga qarab baholanadi (mashqlarni bajarish tezligi, to'g'riligi va mukammalligi).

Ko'nikmalar va koordinatsiya. Bolaning motriz ko'nikmalari (yugurish, sakrash, to'p bilan ishlash, shuningdek, jismoniy mashqlarda muskul koordinatsiyasi) o'lchanadi. Bu bolada qo'l-oyoqlarni boshqarish, balans saqlash va jismoniy mashqlarni samarali bajarish qobiliyatini ifodalaydi.

Sog'lik darajasi. Bolaning umumiy sog'liq holati ham jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining samarali bo'lishini ko'rsatadi. Bu, bolalarning tez-tez kasallanishi, jismoniy mashqlarga nisbatan chidamlilik va jismoniy harakatlarda qiyinchiliklar yuzaga kelmasligi bilan baholanadi.

Psixologik rivojlanish. Jismoniy mashg'ulotlar bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, stressni kamaytiradi va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Ularning guruhlarda ishlashga tayyorligi, hamkorlik qilish va raqobatbardoshlik ko'rsatkichlari baholanadi.

Fiziologik ko'rsatkichlar. Yurak va nafas olish tizimi (kardiorespirator tizim). Yuqori chidamlilik va yaxshi yurak-tomir tizimi jismoniy mashqlarni bajara olish darajasini ko'rsatadi.

Antropometrik ko'rsatkichlar. Bo'y va tana massasi ko'rsatkichlari bolalarning sog'lom o'sishini ko'rsatadi. Buning uchun o'sishning yillik dinamikasi va o'sishning bir xilligi o'lchanadi.

Hamkorlik va ijtimoiy rivojlanish. Jismoniy mashg'ulotlar bolalar o'rtasida ijtimoiy aloqalarni o'rnatishga yordam beradi. Bu, masalan, sport o'yinlarida raqiblar bilan do'stona munosabatlar o'rnatish, guruhni birlashtirishga hissa qo'shish kabi holatlar bilan baholanadi.

Xulosa. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining samarali qo'llanilishi bolalar uchun ko'plab afzalliklar keltiradi: ular faollashadi, salomatliklari yaxshilanadi, ijtimoiy va psixologik rivojlanishlari yuzaga keladi. Bu ko'rsatkichlar bolalar sog'lom rivojlanishini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Samarali tashkil qilingan jismoniy tarbiya mashg'ulotlari asosida aholi, hususan yosh avlod o'rtasida quyidagi ijobiy ko'rsatkichlarga erishishimiz mumkin:

1.Sog'lom turmush tarziga rioya qilish, kundalik faol hayot tarziga odatlanish va chiroyli qad qomatga ega bo'lish;

2.Muntazam jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga odatlanish va o'z-o'zini nazorat qilish malakasini hosil qilish;

3.Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari natijasida kundalik turmushda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni yenga olish uchun zarur bo'lga jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini namoyon qila olish ko'nikmasi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Salomov R.S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Darslik. T.: “TTA-PRESS” 2014. 296 bet.
- 2.Matnazarov O‘L., Matnazarov A.O‘. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi. Darslik. U.: “Khwarezm publication”2024-yil. 556 bet.
- 3.Usmanova Sh.Sh, Yoqubova D.M. “Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi”. O‘quv qo‘llanma. T.: 2019.
- 4.Matnazarov O‘L. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi.O‘quv qo‘llanma. T.: “Kitob bilim yogdusi” MCHJ,—2024-yil, 460 bet.
- 5.Nurmatov F.A. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi.O‘quv qo‘llanma. T.: “BOOK TRADE 2022”, 2022-yil, 180 bet.
- 6.Maxmudov B.A., Abdullayev A.A. Harakatli o‘yinlarni o‘rgatish metodikasi. Darslik. “MALIK PRINT”, 2021-yil. 148 bet.
- 7.Madaminov A.E. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Darslik. T.: “Dimal” nashriyoti, 2025-yil. 330 bet.

MALAKA AMALIYOTI JARAYONIDA MEDIATA'LIM ASOSIDA ONA TILI DARSLARINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Atajonova Anorgul Jumaniyazovna

Urganch davlat pedagogika instituti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrası mudiri, filologiya fanlari nomzodi, dotsent, anorgulatajonova005@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada malaka amaliyoti jarayonida ona tili darslarini tashkil etish, mediata'lim shakllari va xabarlarini tahlil qilish haqida aytilgan. Shuningdek, maqolada mediata'limning ta'lim jarayoniga integratsiyasining ahamiyati va ona tili o'qitishda uning samarali qo'llanish yo'llari tadqiq qilingan. Maqoladagi izlanishlar mediata'limning pedagogik jarayondagi muhim o'rnini aniqlab beradi va ona tili o'qitishdagi zamonaviy yondashuvlarning samaradorligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: malaka amaliyoti, dars ishlanmalari, mediata'lim, mediatanqid, shaxsiy kompetentlik, ta'lim jarayoni, interaktiv o'qitish, ta'lim vositalari.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ УРОКОВ РОДНОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ МЕДИАОБРАЗОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ КВАЛИФИКАЦИОННОЙ ПРАКТИКИ

Аннотация. В данной статье говорится об организации занятий родным языком в процессе квалификационной практики, анализе форм и посланий медиаобразования. Также в статье исследуется важность интеграции медиаобразования в учебный процесс и пути его эффективного использования при обучении родному языку. Исследования в статье определяют важное место медиаобразования в педагогическом процессе и показывают эффективность современных подходов к обучению родному языку.

Ключевые слова: профессиональная практика, разработка уроков, медиаобразование, медиакритика, личностная компетентность, учебный процесс, интерактивное обучение, образовательные средства.

PEDAGOGICAL POSSIBILITIES OF ORGANIZING NATIVE LANGUAGE LESSONS ON THE BASIS OF MEDIAT EDUCATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE PROCESS OF QUALIFICATION PRACTICE

Annotation. In this article, the organization of native language lessons in the process of professional practice is discussed, along with the analysis of forms and messages of media education. The article also explores the importance of integrating media education into the educational process and the ways of its effective use in teaching the native language. The research in the article defines the significant role of media education in the pedagogical process and demonstrates the effectiveness of modern approaches to teaching the native language.

Keywords: qualification practice, lesson developments, mediata education, media criticism, personal competence, educational process, interactive teaching, educational tools.

Kirish. Malaka amaliyoti bakalavriat ta'lim yo'nalishlari o'quv (ishchi o'quv) rejalariga muvofiq oliy ta'lim muassasasi tomonidan ishlab chiqiladigan hamda qabul qiluvchi tashkilot bilan kelishib tasdiqlanadigan malaka amaliyoti dasturi asosida amalga oshiriladi.

Bakalavriat ta'lim yo'nalishlari o'quv (ishchi o'quv) rejalarida keltirilgan umumkasbiy, mutaxassislik fanlari blokidagi tegishli fanlarning amaliy mashg'ulot darslarini bevosita ishlab chiqarish

sohasining yetakchi korxona, muassasa, tashkilotlarida malakali mutaxassislarni jalb etgan holda tasdiqlangan dars jadvali asosida tashkillashtirish hamda ushbu mashg'ulotlarni malaka amaliyotining bir qismi sifatida qabul qilish mumkin. Bunda, o'quv (ishchi o'quv) rejalarda belgilangan va taqsimlangan soatlari to'liq bajarilishini ta'minlash shart.

Malaka amaliyoti - nazariy bilimlarni mustahkamlash, amaliy ko'nikma va malaka hosil qilishni nazarda tutuvchi ta'lim jarayonining bevosita ishlab chiqarish sharoitida davom ettiriladigan tarkibiy qismi.

Adabiyotlar sharhi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston – 2030 strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoniga muvofiq, Pedagogik va malakaviy amaliyoti - kasb ta'limi yo'nalishlari uchun pedagogik amaliyot ta'lim muassasalarida psixologik resurslarni o'rganish, o'quvchining shaxs portretini tuza bilish, o'quv guruhi ichida amaliy mashg'ulotlar o'tkaza olish, pedagogik mahoratini oshirish, o'quvchining fikrlash doirasini aniqlash, uning qobiliyatini oshirish usullarini qo'llay bilish, pedagogik muloqotni baholay bilish va shular asosida o'z pedagogik mehnat faoliyati uchun dastur yarata bilish ko'nikmalarini egallashga mo'ljallangan [1].

Biz hamjamiyatimizga xizmat qilishga sodiqmiz va zamonaviy, doimiy o'zgarib turadigan hamjamiyatning markazida O'zbekistonning asosiy qadriyatlarini qabul qilish yotadi, deb ishonamiz. Maktabda bizning farzandlarimiz O'zbekiston qadriyatlarini, ta'lim tizimini chuqur tushunishlari va ularga rioya qilishlarini ta'minlashimiz, ular zamonaviy hayotga tayyor bo'lishlari uchun biz, boshlang'ich sinf o'qituvchilari mas'uliyatli bo'lishimiz lozimdir. Bu maqsadlarni amalga oshirishda, Prezidentning "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq 2022-2023-o'quv yilidan boshlab kunduzgi ta'lim shaklidagi 2-4-bosqich talabalari uchun haftalik o'quv mashg'ulotlari "4+2" shaklida, jumladan darslarning 4 kuni OTMda, 2 kuni umumiy o'rta ta'lim muassasalarida amaliyot o'tash tartibida olib borilmoqda.

Shu yerda, "Agar kimda-kim maktab bu faqat Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining ishi, deb o'ylasa, bu juda xato fikr va xato yondashuv. Butun elimiz bilan, butun jamiyatimiz bilan Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligiga e'tibor bermasak, qo'ygan natijalarimiz bo'lmaydi. Bir kun emas, bir soat ham kechiksak, iqtisodiyotimizga, ertangi kunimizga, yoshlarimizga katta ziyon bo'ladi", degan edi muhtaram prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev [2].

Shunday ekan, malakaviy amaliyot bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashning shunday bosqichiki, bunda har bir o'quvchiga ta'lim-tarbiya berishda oliy o'quv yurtida olgan bilimlarining hammasidan kompleks tarzda foydalanishga to'g'ri keladi. Shuning uchun pedagogik amaliyot vaqtida o'qish jarayonidagi barcha kamchiliklar yaqqol ochilib qoladi. Shunday qilib, pedagogik amaliyot o'ziga xos imtihon hisoblanadi.

Amaliyotga jalb etilgan talabalar malakaviy amaliyot davrini birinchi kunidanoq to'g'ri yo'l tanlashi, ya'ni o'quvchilar bilan munosabatga kirishish usullarini to'g'ri yo'lga qo'yishi juda muhimdir. Amaliyotga jalb qilingan talaba avvalambor maktab rahbariyati tomonidan birlashtirilgan sinf rahbari bilan hamda o'quvchilar bilan to'g'ri munosabatda bo'lsa, ya'ni ularga hayrixohligini namoyon qilsagina tezda o'quvchilar bilan inoqlashib ketadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini amaliyotga jalb qilishdan ko'zlangan maqsad umumiy o'rta ta'lim, maktabgacha ta'lim tizimini to'liq faoliyati bilan tanishtirish, shuningdek, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining amaliy-kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish va pedagogik amaliyotga tayyorlashdir.

Ma'lumki, umumiy o'rta ta'lim maktablari zimmasiga ta'lim-tarbiya jarayoni orqali o'quvchilarda tayanch kompetensiyalar, jumladan, kommunikativ, axborot bilan ishlay olish, shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish, ijtimoiy faol fuqarolik, umummadaniy, matematik savodxonlik, fan va tex-

nika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyalarini shakllantirish vazifasi yuklatilgan[4].

Yevropa tajribasiga tayangan holda O'zbekiston ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi, shakllantiriladigan ta'lim kompetensiyalarini tanlash va ularni ta'lim tizimiga singdirish orqali respublikamizda ta'lim tizimi samaradorligini oshirish maqsadida shu kompetensiyaviy tizimga qabul qilindi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari mazkur amaliyotni o'tash uchun Mutaxassislikka kirish, Pedagoglik kasbiga kirish, Boshlang'ich ta'limda tarbiya fani, Ona tili-o'qish savodxonligi va uni o'qitish metodikasi, Matematika va uni o'qitish metodikasi kabi fanlarni mukammal darajada bilishi lozim. Boshlang'ich ta'lim fanlari pedagogik amaliyot uchun fundamental asos bo'lib xizmat qiladi.

Talaba o'quv tanishuv davomida biriktirilgan umumiy o'rta ta'lim muassasasining ijtimoiy muhiti, ta'lim muhiti, muassasa subyektlari o'rtasidagi munosabatlar, ota-onalar va ularning o'rnini bosuvchilar bilan ishlash prinsiplari, mediasavodxonlik va o'qituvchilarning metodik usullarini o'rganib ular haqida amaliy ko'nikmalar hosil qilishlari kerak[3]. Malakaviy amaliyot jarayonida ular sinf xonalarini zamonaviy talablar asosida jihozlash, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar, dars ishlanmalari, uslubiy tavsiyanomalar va boshqa kerakli materiallarni tayyorlashni mukammal egallaydilar.

Amaliyot jarayonda o'quvchilar tomonidan bildirilgan taklif va mulohazalar tinglanib, har bir bola jamiyatda o'zining faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lishi, kelgusida iqtidorli va har tomonlama yetuk, o'z kasbining ustasi bo'lib yetishishi borasida zarur maslahat va tavsiyalar berib boriladi. Biz barcha bolalarimizga taqdim etayotgan bilim olish usullarini va ularni mustahkam egallashlarini va o'quvchilarimizga o'quv dasturining barcha sohalarida va maktab ichida taqdim eta oladigan ta'lim va ta'lim imkoniyatlarini yaxshilashiga doimo ishonamiz. Boshlang'ich sinfda barcha bolalar uchun eng yaxshisini xohlashimizni hech qachon unutmaymiz va farzandlarimizga hayotning eng yaxshi boshlanishini berish uchun harakat qilamiz.

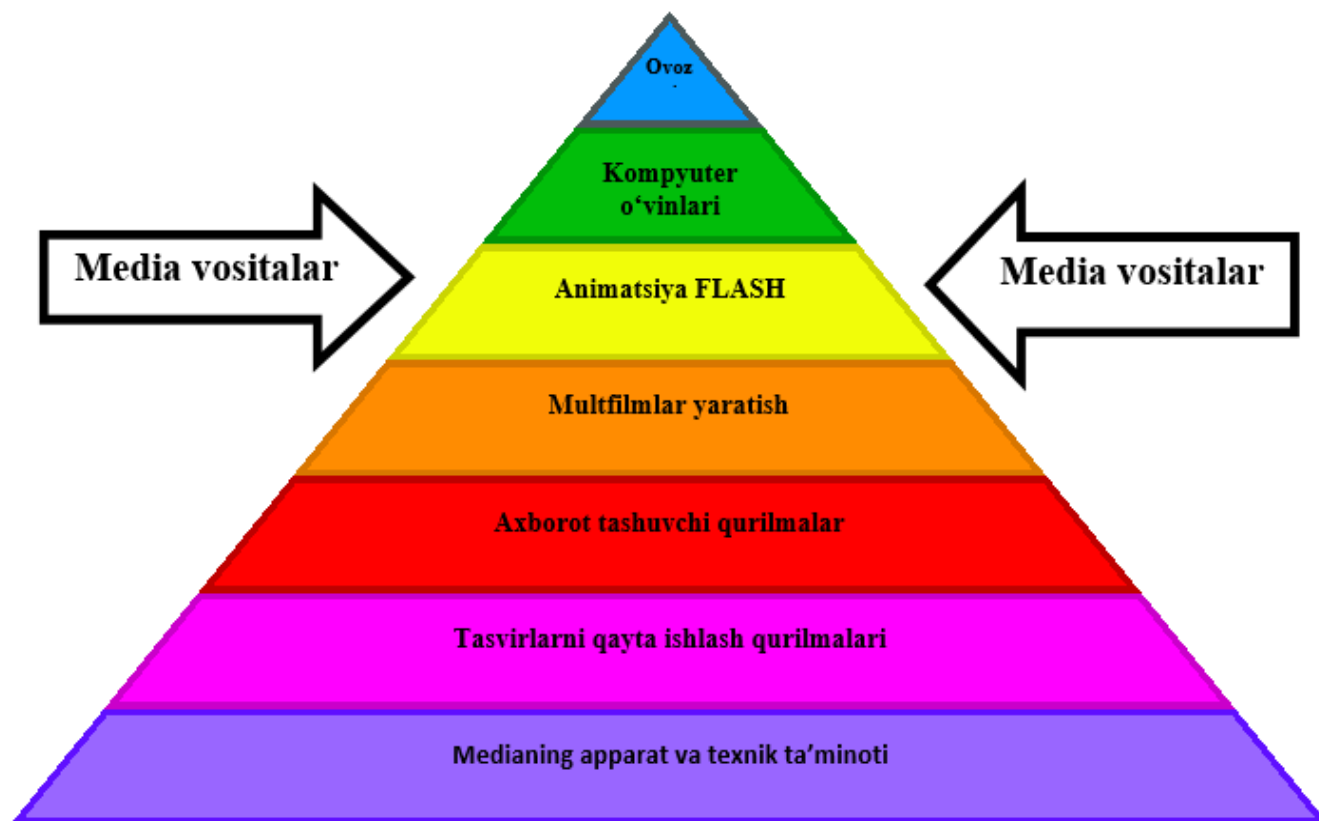
Hozirgi tezkor sur'atlarda rivojlanayotgan ta'lim sohasida ayniqsa, zamonaviy oliy ta'lim bitiruvchilarining keng qamrovli kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish vazifasini o'z oldiga qo'yimoqda va mamlakatimiz oliy o'quv yurtlari zamonaviy mehnat bozorida talabga ega bo'lgan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashdan manfaatdor.

“Mediadidaktik soddalashtirish” texnologiyasi. Ma'lumki, mediama'lumotlar jamiyatda keng jamoatchilikka, ko'plab maqsadli guruhlar uchun shakllantiriladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari keng jamoatchilik uchun shakllantirilgan media ma'lumotlarni o'quv guruhlari, ta'lim yo'nalishlari hamda o'quv-me'yoriy hujjatlarda ko'rsatilgan talablarni hisobga olgan holda didaktik material ishlab chiqadi. Talabalar rasmiy media manbalardan o'quv mavzusiga mos keluvchi media ma'lumotlarni tadqiq qiladi va o'quv maqsadiga muvofiq mediadidaktik soddalashtirish orqali didaktik material ishlab chiqadi.

“Media kompetensiyasi” – axborot hamjamiyati bilan o'zaro munosabatda bo'lib, shaxs media madaniyatining ajralmas qismi sifatida o'zida mujassamlangan qimmatli, texnologik va shaxsiy-ijodiy komponentlarni o'z ichiga oladi va o'zaro ta'sir (hamkorlik) subyektlarining rivojlanishiga olib keladi. Bu hamkorlikning dialog usuli sifatida tushuniladi. Mediakompetentlikning yuqori darajasiga ega bo'lgan shaxs uchun quyidagi xususiyatlar xarakterlidir:

- yangi ma'lumotlarni olish uchun harakat qilish (intilish);
- hayotining turli sohalarida o'z shaxsiy kompetentligi va har turdagi mediamadaniyat dunyosiga intilish;
- o'qish uchun zaruriy ilmiy materiallar izlab topish;

- media mahsulotlar bilan “doimiy” muloqotda bo‘lish;
 - media olamida mustaqil ravishda mediamatnlarni shakllantirish va tarqatish (mustaqil yoki guruh bilan birgalikda tayyorlash) malakasiga ega bo‘lish;
 - mediaga bog‘liq bo‘lgan (o‘yinbop, badiiy, tadqiqot va. h.k) yorqin faoliyat yurita olishi.
- Media texnologiyalari faoliyati barcha texnik tizimlar uchun, algoritm (texnik topshiriqni tayyorlash, loyihasini ishlab chiqish, ishlab chiqarish va joriy qilish, amaliyot va baholash) uchun xizmat qiladi (1-rasm).

1-rasm. Media vositalar

“Mediatanqid” texnologiyasi. Talabalarda mediata’limni rivojlantirishda ularning media-ma’lumotlarni tanqidiy baholay olishi muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kundagi katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridan bilim, ko‘nikma va tajribalar kerakligini taqozo etadi.

Bugungi kunda axborot olamida internet, onlayn ta’lim tizimida o‘qitish, pochta, onlayn-seminar va onlayn-vebinarlar, tezkor axborot almashinuvi hamda konferensiyalar olib borish uchun ZOOM-meeting, masofaviy ta’lim tizimida esa MOODLE platformalari kabi ko‘plab yangi axborot tarqatish texnologiyalari tez sur’atlar bilan rivojlanib, ularning auditoriyasi va ta’sir doirasi tobora kengayib borayotganligiga guvoh bo‘lganmiz. Hozirgi kunda ta’lim tizimining onlayn, ya’ni masofaviy ko‘rinishda olib borilishi kundan kunga yoshlarni internetga bo‘g‘lab bormoqda. Shu o‘rinda ta’kidlash lozimki, axborot vositalariga asosan yoshlar juda katta qiziqish bilan qarashmoqda va bu axborot vositalardan keng foydalanishmoqda. Yoshlarning virtual olamga bo‘lgan qiziqishi ortib borayotganligini hisobga olsak, ularga yangi bir madaniyatni, ya’ni media savodxonlik madaniyatini o‘rgatish masalasi naqadar ulkan ahamiyatga ega ekanini anglash qiyin emas.

Axborot olamida turli tahdidlar bor ekan, bunday axborot olamimizga chegara qo‘yib bo‘lmaydi. Shu bois yoshlarga sog‘lom axborot muhitini yaratib berishimiz va ularning ma’naviy olamini keraksiz axborotlardan asrashimiz darkor. Ayni paytda, mediata’lim asoslarini har bir ta’lim muassasasi o‘quv dasturiga kiritish, bolalarga boshlang‘ich ta’lim jarayonida uning asoslarini

interaktiv, turli o'yinlar shaklida tushuntirish, o'sib kelayotgan avlod tomonidan shiddatli axborot oqimida ishonchligini va zarurini tanlash hamda unga tanqidiy yondashgan holda baholay olish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida, yoshlarning kelajakdagi fuqarolik pozitsiyasining yanada mustahkamlanishiga, jahonda yuz berayotgan voqea-hodisalarni xolis baholab, to'g'ri qaror qabul qila olishiga asos bo'la oladi.[8]

Mediata'lim fan yo'nalishi hali ancha yosh bo'lib, ko'pincha uni ommaviy kommunikatsiya sharoitida axborot madaniyatni shakllantirish jarayoni, deb nomlanadi. Mediata'limning konseptual asoslarini aniqlash bo'yicha, amaliy fanlarni o'qitish jarayonida mediata'limning pedagogik ta'sir, amaliy harakatli soha sifatida shaxsga ta'sir ko'rsatishi, boshlang'ich va umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun mediata'lim vazifalarini ishlab chiqish yo'nalishida, mediata'limni pedagogik texnologiya sifatida amalga oshirishni loyihalash bosqichlarini yaratish ustida olimlar tadqiqot ishlari olib borganlar. Shu vaqtga qadar media pedagoglar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar hamda kuzatishlar natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, dunyoda mediata'limning yagona konsepsiyasi mavjud emas.

Mediata'lim dolzarb va bugun bilan bog'liq jarayon. U o'zida keng mafkuraviy va tarixiy kontekstda "hozir va endi" iborasini mujassamlashtiradi.

Mediata'limning kalit tushunchasini katta darajada tahlil, sharh, usul va vositalar tashkil etadi. Mediata'lim mazmun, mohiyat, variantli sharhli usullarning rivojlanishini anglatadi. Mediata'limda samaradorlik ikkita mezonga ko'ra tahsil oluvchilar yangi vaziyatda o'zlarining tanqidiy tafakkurini namoyon etishi va ularning media bilan muloqotdagi majburiyati, motivatsiyasi bilan baholanishi mumkin.

Mediata'limda tahsil oluvchilarni baholashning eng maqbuli – bu o'z-o'ziga baho qo'yilishi bilan belgilanadi. Mediata'lim o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarini o'zgartirishga intiladi. U fikr va dialog uchun imkoniyat yaratadi.

Mediata'lim bahs-munozara jarayoniga o'xshaydi. "Malaka amaliyoti jarayonida mediata'lim asosida ona tili darslarini tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari" mavzusi juda keng qamrovli va ko'plab jihatlarni o'z ichiga oladi. Malaka amaliyoti jarayonida mediatalimning rolini jadvalda aks ettirishda quyidagi asosiy bo'limlarga e'tibor berish mumkin:

No	Tadbirlar	Pedagogik imkoniyatlar	Foydalanuvchi vositalar	O'qitish metodlari	Maqsadlar va natijalar
1	Mediatalim asosida ona tili darsini tashkil etish	O'quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish	Elektron darsliklar, multimedia vositalari, onlayn resurslar	Interfaol metodlar, jamoaviy ish, muhokama	O'quvchilarda tahliliy va analitik fikrlashni rivojlantirish
2	Mediatalim yordamida ona tili grammatikasini o'rgatish	O'quvchilarning grammatik ko'nikmalarini shakllantirish	Mobil ilovalar, interaktiv platformalar	Dasturlash, onlayn mashqlar, o'yinlar	O'quvchilarning grammatik va lug'at boyligini kengaytirish
3	Mediatalim orqali yozma va og'zaki nutqni rivojlantirish	O'quvchilarning yozma va og'zaki nutq qobiliyatlarini mustahkamlash	Video darslar, audio materiallar	Yozish, nutqni tahlil qilish, taqdimotlar	O'quvchilarda aniq va ravon nutqni shakllantirish
4	O'quvchilargama daniy va adabiy merosni o'rgatish	Madaniyat va adabiyotga bo'lgan qiziqishni oshirish	Elektron kitoblar, video ma'ruzalar	Adabiy tahlil, kreativ yozuv	Adabiy merosni anglash va qadrlash
5	Mediatalim yordamida o'quvchilarda onlayn resurslardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish	O'quvchilar-ning IT-savodxonligini oshirish	Onlayn kutubxonalar, ma'lumotlar bazalari	Web-searching, onlayn resurslar bilan ishlash	O'quvchilarning ma'lumot izlash va tahlil qilish qobiliyatlarini oshirish

1-jadval. Malaka amaliyoti jarayonida mediatalimning roli.

Mediata'lim faol, demokratik pedagoglar bilan yaxshi rivojlanadi. Qisqasi, mediata'lim - bu ko'plab yangi faoliyat yo'llari va ularni qo'llovchi pedagogikaning yangi sohasi sifatida ta'lim jarayoniga kirib kelmoqda.[7]

Media savodxonlik tushunchasi borasida turli fikrlar mavjud bo'lib, AQShning Jamiyat xususidagi xalqaro ensiklopediyasida qayd etilishicha, "Media savodxonlik – insonning jamiyatda fuqaro sifatidagi - mas'uliyatini his qilgan holda faol va savodli bo'lishi, media matnlarni qabul qila olishi, yaratishi, tahlil eta olishi va baholashi, zamonaviy mediani ijtimoiy-madaniy va siyosiy mazmunini tushuna olishi demakdir". Media savodxonlikning maqsadi har bir medianing ustuvorliklari va kamchiliklarini tushungan holda ular tomonidan tarqatilayotgan axborotni saralay bilish va zarurini qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish bo'lsa, asosiy vazifasi insonlar tomonidan iste'mol qilinadigan har qanday axborotning manipulyativ kuchini anglagan holda undan chegaralanishdir. Shuningdek, odamlarga OAV hamda fuqarolik jurnalistika rolini tushunishga yordam berishdir. Ayni paytda media ta'lim asoslarini har bir ta'lim muassasasiga o'quv dasturiga kiritish, o'quvchilarga maktablarda ta'lim jarayonida uning asoslarini interaktiv, turli o'yinlar shaklida tushuntirish, o'sib kelayotgan avlod tomonidan shiddatli axborot oqimida zarurini tanlash va unga tanqidiy yondoshgan holda baholay olish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida yoshlarning kelajakdagi fuqarolik pozitsiyasini yanada mustahkamlanishiga, jahonda yuz berayotgan voqea-hodisalarni xolis baholab, to'g'ri qaror qabul qila olishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Multimedia vositalari pedagogik nuqtayi nazaridan boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etilishida kompyuter asosida yangicha yondashuv hisoblanadi. Shu orqali, o'quvchilarda ta'lim jarayonining samaradorlik darajasini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Shu sababdan boshlang'ich sinf darslarini o'rganishda rivojlantiruvchi muammoli va pedagogik texnologiyalarni asosiy jihatlarini o'zida ifodalovchi "Multimedia dars", "Slaydli dars", "Seminar dars" kabilarni qo'llash tavsiya etiladi. Seminar dars o'quvchilarning mustaqil chiqishlarini jamlovchi, lozim topilgan paytda munozaraga asos yaratuvchi dars hisoblanadi. Bunday darslarda o'qituvchi boshqarib, yo'naltirib turish vazifasini bajaradi, o'quvchilar esa mustaqil ijodiy ishlovchi o'z fikriga ega shaxs sifatida o'quv faoliyatiga kirishadilar.

"Multimediali dars"lar dan foydalanish ta'lim jarayonida sifat va samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Bu jarayonda o'qituvchi:

- o'quv materialini ko'rgazmali taqdim etadi;
- yangi materialni jadallik bilan yetkaza oladi;
- axborotlar tezligi va hajmini animatsiyalar ko'magida boshqara oladi.

Nutq va gap, nutq tovushlari, ona tilining fonetik tizimi: tovushlar va harflar, unli tovushlar va harflar, undosh tovushlar va harflar, jarangli va jarangsiz undoshlar, alifbo, bosh va kichik harflar, tutuq belgisi (fonetik tahlil); bo'g'in va bo'g'in tuzilishi, so'zlarni bo'g'inlab ko'chirish; so'z va so'z ma'nolari (lug'aviy tahlil – bir ma'noli so'zlar, qarama-qarshi ma'noli so'zlar, ko'p ma'noli so'zlar); so'z tarkibi: o'zak va qo'shimcha (turlovchi va yasovchi), o'zaklarda tovush o'zgarishi, o'zak va qo'shimchalar imlosi; so'z ma'nolarini mazmuniga ko'ra guruhlash: predmetlar nomini bildiruvchi so'zlar, predmetlarning harakatini, belgisini, sanog'ini bildiruvchi so'zlar, predmetga ishorani ifodalovchi so'zlar (shaxsga nisbatan-kishilik olmoshi); gap, gapning fikr bildirish maqsadiga ko'ra turlari (darak, so'roq, buyruq va his-hayajonni bildiruvchi gaplar), gapda tinish belgilarining ishlatilishi (nuqta, so'roq, undov va hokazolar), yozma nutqda ishlatiladigan muhim (ayrim) belgilar: vergul, qavs, ikki nuqta, ko'p nuqta; gapning tuzilishi: gapning asosiy mazmunini bildiruvchi bo'laklar (ega va kesim), gapning asosiy mazmunini to'ldiruvchi bo'laklar (ikkinchi darajali bo'laklar – ularning turi va nomlaridan mustasno); gapda so'zlarning o'zaro bog'lanishi, so'z birikmasi, gapning uyushiq bo'laklari, ularning o'zaro bog'lanishi (ohang, bog'lovchi so'z yordamida);

gap va matn, matnning tuzilishi: mavzu, voqea tafsiloti, asosiy fikr bayoni, xulosa chiqarish, reja tuzish, sarlavha, xat boshi, dialog, monolog gaplar, bayon, kichik insho; xabarnoma, xat, maqola, tabriknoma, taklifnoma, e'lon, ro'yxat tuzish boshlang'ich ta'limda ona tili ta'limi mazmunining negizini tashkil etadi.

Xulosa. Pedagogik amaliyotning ushbu turlari shakl va mazmun jihatidan o'ziga xos xususiyatlarga ega va uni tashkil etishning asosiy tamoyillariga muvofiq amalga oshiriladi: amaliyotni hayot bilan bog'lash, mazmun va tashkil etishning zamonaviy maktab talablariga muvofiqligi, uning mazmuni va kursdan kursga tashkil etish usullarining tizimliligi, uzluksizligi, murakkabligi; nazariy kurslar bilan aloqadorligi; maktabda o'quvchilarning o'quv va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarining birligini ta'minlaydigan, amaliyot mazmunining izchilligini, ularda bosqichma-bosqich rivojlantirishga qaratilgan o'quvchilarning faoliyat turlarini o'zgartirish va murakkablashtirishni ta'minlaydigan murakkab xususiyatdir. Eng oddiy pedagogik texnika va harakatlarning boshlanishi, keyinchalik ular yanada murakkablashadi va murakkabroq o'qitish mahoratiga birlashtiriladi, bu esa o'z nomi bilan integratsiya deyiladi.

Shunday qilib, kichik yoshdan boshlab o'quvchilarning xatti-harakati va faoliyatini kuzatish va tahlil qilish, ularning tarbiyasiga tashxis qo'yish, yosh bolalar rivojlanishining individual xususiyatlarini hisobga olish kabi pedagogik fazilatlarni shakllantirish rejalashtiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev. 2017-yil 7-fevralda, "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi" to'g'risidagi farmoni_2017; PF-4947son
2. Бабаджанов С.С. Педагогика олий таълим муассасалари талабаларининг медиакомпетентлигини ривожлантириш технологияси («Информатика ва ахборот технологиялари» ўқув фани мисолида): п.ф.б.ф.д (PhD) диссер.... Т., 2018. – Б. 36-37.
3. Уматалиев З. Медиахавфсизлик ёшларимиз келажагининг пойдевори сифатида. "Илмий-педагогик ва ўқув-методик нашрлар оркали информациявий тахдидларга қарши курашиш: профилактика, технология, механизм" республика илмий-амалий конференция тўплами. – Т.: 2017. 223 б.
4. Ананев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2 т. — М., 1980
5. Джалалов, Б.Б. (2018). Развитие профессиональной компетентности педагогических кадров в условиях глобализации как педагогическая проблема. in international scientific review of the problems and prospects of modern science and education (pp. 53-55).
6. Novoseltsev S. Uch elementning multimedia sintezi. Computer Press.- 1991. -№7.
7. Rustamova N. Mediata'lim va mediamadaniyat: nazariya va amaliyot. –Т. "Muharrir" 2015.
8. Media va axborot savodxonligini shakllantirishning pedagogik jihatlari. O'quv-amaliy qo'llanma. -Т.: Extremum-press, 2017.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA ILMIY SAVADXONLIK KOMPETENSIYLARI- NI SHAKLLANTIRISH. HODISALARNI ILMIY JIHATDAN IZOHLASH KOMPETENSIYASI

Avezmuratova Zebo Allayarovna

Urganch davlat pedagogika instituti Texnologik ta'lim kafedrası dotsenti

Masharipova Xadicha Javlon qizi, magistrant

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘ljak pedagoglarda ilmiy savadxonlik kompetensiyalarini shakllantirish to‘g‘risida yoritilgan. Shu bilan birgalikda kreativ fikrlashda talabalarning innovatsion va amaliy yechimlar taklif etadigan g‘oyalarni ilgari surish haqidagi fikrlar bayon etilgan. Shu as-noda talabalarning kreativ fikrlash, kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish haqida olimlarning fikrlari bayon etilib, xalqaro PISA tadqiqotida ham kreativ fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha tavsi-yalar berib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: STEAM yondashuv, integratsiya, kasbiy kompetentsiya, STREAM, STEM, raqamli texnologiyalar, zamonaviy metodlar, ixtirochilik, ijodkorlik qobiliyat, tanqidiy fikrlash, malaka, ko‘nikma.

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ НАУЧНОЙ ГРАМОТНОСТИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. КОМПЕТЕНТНОСТЬ В НАУЧНОМ ОБЪЯСНЕНИИ СОБЫТИЙ

Аннотация. Данной статье описывается формирование компетенций научной грамотности у будущих педагогов. При этом описываются идеи о продвижении идей, предлагающих инновационные и практические решения творческого мышления студентов. В этом контексте были высказаны мнения ученых о развитии творческого мышления и творческих мыслительных способностей студентов, а также даны рекомендации по развитию творческого мышления в международном исследовании PISA.

Ключевые слова: STEAM-подход, интеграция, профессиональная компетентность, STREAM, STEM, цифровые технологии, современные методы, изобретательность, креативность, критическое мышление, компетентность, мастерство.

FORMATION OF SCIENTIFIC LITERACY COMPETENCIES IN FUTURE TEACHERS. COMPETENCE IN SCIENTIFIC EXPLANATION OF EVENTS

Abstract. This article describes the formation of scientific literacy competencies in future teachers. At the same time, ideas on promoting ideas that offer innovative and practical solutions to students' creative thinking are described. In this context, scientists' opinions on the develop-ment of students' creative thinking and creative thinking abilities were expressed, and recommen-dations were given for the development of creative thinking in the international PISA stud.

Kew words: STEAM approach, integration, professional competence, STREAM, STEM, digital technologies, modern methods, invention, creativity, critical thinking, competence, skills.

Kirish. Kreativ fikrlash termini talabalarning tasavvurlarini ta'sirchan tarzda ifodalash, bilim olishni rag'batlantiruvchi, original va samarali yechim topishga yo'naltiruvchi g'oyalarni shakllan-tirish, baholash va takomillashtirishda faol ishtirok etish kompetensiyasi sifatida ta'riflangan. Bu ta'limning barcha turida tahsil oluvchi talabalarning g'oyalar yaratish jarayonida qay darajada ishtirok etishi, g'oyalarning ahamiyati va yangiligini inobatga olib, ularga nisbatan o'z munosabatlarini qay

tartibda bildirishini va o'zlari kutgan natijaga kelmaguncha g'oyalarni yaratishda davom etishini anglatadi.

Endigina rivojlanib borayotgan Kreativ fikrlash sohasi ustida qator tadqiqotlar olib borilgan Plusker va Beghetto kabi tadqiqotchilar kreativlikka nisbatan, uning ko'p qirraliligi va ijtimoiy xususiyatidan kelib chiqib, "U qobiliyat, jarayon va muhit orasidagi o'zaro bog'liqlik bo'lib uning, yordamida guruh yoki inson ijtimoiy kontekstda yangicha va samarali mahsulot yaratadi" degan izohni berdi.

Xalqaro PISA tadqiqotida kreativ fikrlashni baholash to'rtta faoliyat sohasiga oid bo'lib, ular yozma ifodalash, vizual ifodalash, ilmiy muammolarni hal qilish hamda ijtimoiy muammolarni hal qilishdir.

Yozma ifodalash sohasi ijodiy barkamollikni (kreativlikni) ifoda qilishning tabiiy vositasi hisoblanib, talabalardagi aqliy hamda muloqot qilish ko'nikmasini rivojlantirish uchun muhimdir.

Vizual ifodalash sohasi kreativ fikrlash ko'nikmalarini ifoda qilishda talabalar axborot uzatish vositalari, materiallar va jarayonlardan foydalanib, fikr- mulohazalari va tajribalarni kashf etadi, tajribada sinaydi va boshqalar bilan baham ko'radi.

Ijtimoiy muammolarni hal qilish sohasi kreativ fikrlashda talabalarning innovatsion va amaliy yechimlar taklif etadigan g'oyalarni ilgari surish qobiliyatidir.

Ilmiy muammolarni hal qilish sohasida kreativ fikrlash o'zini turli yo'l bilan ilmiy bilimini oshirishga yordam beradigan yangi g'oyalar, tajribalar, ixtirolar namoyon bo'ladi.

Mazkur baholash sohalari kreativ fikrlashning kompetensiyaviy modeli asosida amalga oshirilib, ushbu model talabalarning kreativ fikrlash ko'nikmalarini baholash maqsadida uchta jihatga ajratiladi; "turli g'oyalarni ilgari surish", "kreativ g'oyalarni ilgari surish" va "g'oyalarni baholash va takomillashtirish"

1-rasm. Ilmiy tadqiqotlarni loyihalash va baholash kompetensiyasi quyidagi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.[2]

Turli g'oyalarni ilgari surish insonning kreativ fikrlash qobiliyatini ko'rsatib beradiganasosiy mezon, ya'ni uning qanchalik qo'p g'oyalar bera olishi bilan o'lchanadi. Darhaqiqat, fikran teranlik insonning ijodiy samaradorligini baholovchi ko'p qo'llaniladigan mezondir. Ushbu mezon, bir- biriga juda o'xshash bo'lgan bir nechta g'oyalarni sodda shaklda ilgari surish bilan insonning kreativ fikrlash ko'nikmasini haqiqiy ko'rsatib bera oladigan omil bo'lib, o'sha g'oyalarning rang- barangligi, o'zgaruvchanligi va g'oyalarning takroriyligidan qochish bilan xarakterlanadi.

G'oyalarni baholash va takomillashtirish samarali tarzda kreativ fikrlash ko'nikmasi odatdagidan ajralib turadigan qandaydir yangilik yaratish bilan xarakterlanmaydi, balki kutilgan natijani

beradigan nimadir yaratish va “hayratlanarli samara” beradigan ijodiy faoliyat hisoblanadi. Bunday fikrlash jarayonlari g‘oyalardagi kamchiliklarni bartaraf etadi va odatda yangidan boshqa g‘oyalar yaratishga ko‘maklashadi yoki ijodiy natijani yaxshilash uchun birlamchi g‘oyalarni qaytadan shakllantiradi. Baholash va takomillashtirish jihati kreativ fikrlash jarayonining asosi hisoblanadi.

Boshqalar tomonidan berilgan g‘oyalarning kamchiliklari va afzalliklarini aniqlash qobiliyati bilim hosil qilishda jamoa bo‘lib ishlashning asosiy qismi hisoblanadi.

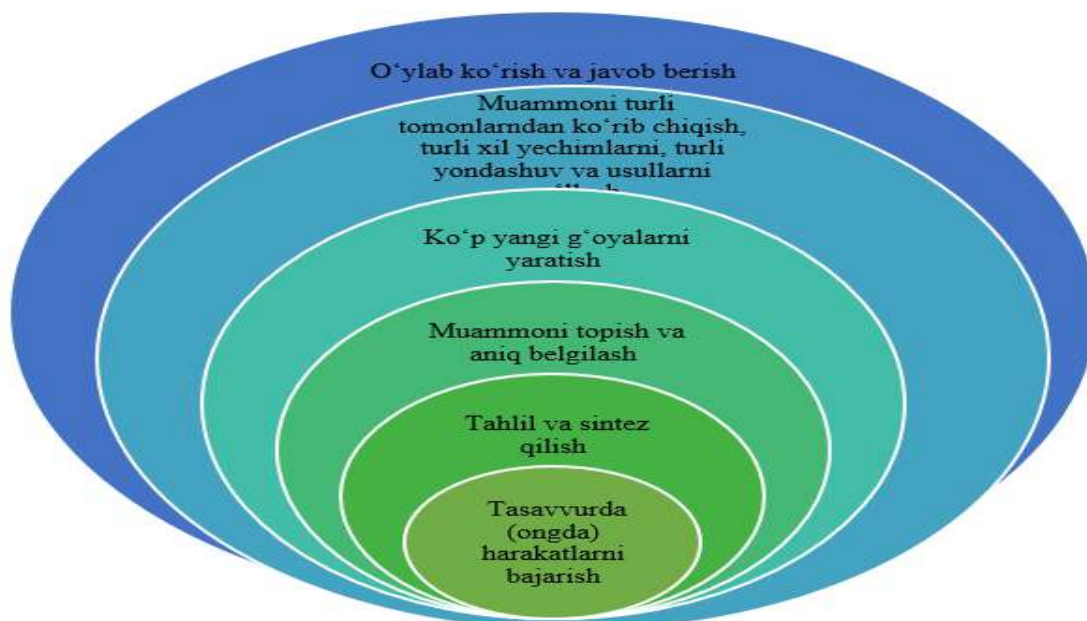
Kreativlik deganda insonning yangilik yaratish, muammolarni yechishga qaratilgan ijodiy qobiliyati tushuniladi. Aynan kreativlik muayyan pragmatik muammolarni hal qilishga yordam beradi. Kreativ fikrlash tufayli biz yangi narsalarni ixtiro qilamiz.

Kreativ fikrlash- samarali fikrlash taraqqiyotni (kashfiyotlar, yangi g‘oyalar va qimmatli natijalarni) yaratadi.

Ijodkorlik har bir talabada mavjud. Ijodiy fikrlaydigan talabalar ma’lum xususiyatlarning mavjudligi bilan ajralib turadi.

2-rasm. Ijodiy fikrlashning asosiy xususiyatlari.

3-rasm. Kreativ fikrlashni rivojlantirishga to‘sqinlik qiluvchi omillar:

4-rasm. Kreativ fikrlashning asosiy xususiyatlari.

- Ta'lim tizimida STEM dasturi asosida o'qitish orqali talaba quyidagi ko'nikmalarga ega bo'ladi:
- Berilgan ilmiy tadqiqotda o'rganilayotgan muammoni aniqlash
- Berilgan muammoni ilmiy tadqiq etish uchun o'z usulini taklif etish
- Dalillarga asoslanib munozara kiritish
- Tadqiq etilayotgan savolga javob olish
- Ma'lumotlar bilan ishlash
- Ma'lumotlarning ob'ektivligi va ishonchligini ta'minlashda olimlar tomonidan qo'llaniladigan usullarni tavsiflash va baholash
- Dalillar to'plash
- Ilmiy tadqiq etilishi mumkin bo'lgan savollarni farqlash
- Berilgan muammoni ilmiy tadqiq etish usullarini baholash
- Kuzatishlarga asoslangan savollar qo'yish
- Ilmiy tadqiq etilishi mumkin bo'lgan savollarni farqlash

Ta'lim tizimida STEM dasturini qo'llab o'qitish talabani darsga qiziqtiradi, ilhomlantiradi va muloqotga chorlaydi. [3]

Bunday darslar natijasida talaba tajriba va tadqiqotlar o'tkazishni, savol bera olishni, ijodiy fikrlash va ma'suliyatli bo'lishni o'rganadilar. Bundan tashqari ular hamkorlikda tadqiqot o'tkazishning turli usullarini taklif etadilar, talillarni o'rganish va ilmiy izlanishga kirishadilar.

STEM-talabani shaxsiy fazilatlarini rivojlantirib jamiyatda faol fuqorolik pozitsiyasini egallashiga yordam beradi va talabada XXI asr ko'nikmalarining shakllanishini ta'minlaydi.

XXI asr ko'nikmalarining o'zi nima? Bu ko'nikmalarga quyidagilar kiradi.

- Fundamental bilimlar- Talabalar egallagan ko'nikmalarini kundalik turmushda, hayotiy vaziyatlarda qo'llash
- Murakkab masalalarni hal qila olish ko'nikmalari ya'ni tanqidiy fikrlash, kreativlik, muloqotga kirishish, hamkorlikda ishlash
- Shaxsiy fazilatlaridan- qiziquvchanlik, tashabbuskorlik, maqsad sari intilish, moslashuvchanlik, liderlik, xabardorlik kabi fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim tizimida STEM dasturi talabada ilmiy xabardorlik va amaliy kompetensiya xususiyatlarini ham oshiradi.

Ilmiy xabardorlik kompetensiyasiga quyidagilar kiradi

- Nazariy bilimlar asosida turli ob'ektlar, hodisa va jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini biladi, tasavvur qiladi va mohiyatini tushuntiradi
- Kundalik hayotda kuzatadigan tabiiy hodisa va jarayonlarni tabiiy fanlarga oid atamalar, tushunchalar hamda umumiy qonuniyatlarini olgan bilim, ko'nikma va malakalariga tayanib tushuntiradi, amalda qo'llaydi
- Turli axborot manbalarida berilgan ma'lumotlarni tahlil qiladi, saralaydi, ulardan ta'limiy maqsadlarda foydalanadi va muloqot jarayonida bildirilgan fikrlarni tushunadi, mustaqil va ijodiy fikrlaydi.
- Jamiyatda ro'y berayotgan ijtimoiy- iqtisodiy, fan- texnika yangiliklaridan xabardor bo'ladi hamda o'z faoliyatini kreativ rivojlantira oladi
- Tabiiy va boshqa resurslarning jamiyatdagi o'rnini hamda shaxsiy faoliyatidagi ahamiyatini biladi
- Insonning atrof- muhitga ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatishini tushuntiradi hamda global va mintaqaviy ekologik muammolarning kelib chiqish sabablarini biladi
- Ekologik muammoni hal etish yo'llari va g'oyalarini ilgari suradi, o'z fikrini bayon etadi
- Turli tadqiqotlarni rejalashtiradi, loyihalashtiradi, amalga oshirish usullarini taklif etadi

Amaliy kompetensiyaga quyidagilar kiradi

- Fanlardan egallangan bilim ko'nikma va malakalaridan shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida vujudga keladigan muammolarni hal etishda qo'llay oladi
- Tabiiy fanlarga oid tadqiqotlarni amalga oshirish usullaridan foydalanadi
- Hodisalarni kuzatadi, taqdimotlar, tajribalar o'tkazadi va zaruriy kattaliklarni asboblardan yordamida o'lchaydi, hisoblash ishlarini bajaradi
- Turli jihozlarni ishlatishda xavfsizlik qoidalariga rioya qiladi va oqilona foydalanadi
- Turmush sharoiti va yashash hududining tabiiy rivojlanishiga amaliy ko'nikmalarini safarbar etadi.
- Insoniyat va tabiatning uzviyligini anglagan holda, tabiat va tabiiy boyliklaridan samarali foydalanadi
- Atrof muhit va ekologiyaga salbiy ta'sir etuvchi omillarni bartaraf etadi hamda asraydi
- Kundalik faoliyatida ijodiy va mantiqiy fikrlab, o'zining intellektual rivojlanishini ongli rejalashtiradi, o'quv faoliyati natijalarini nazorat qiladi va baholaydi.

STEM ta'lim dasturi asosida o'qitish orqali talaba olamning yaxlit, ajralmas bir butunligini anglaydi, ilmiy dunyoqarashi shakllanadi, tadqiqotchilik ko'nikmalari rivojlanadi va kompetentligi shakllanadi. [1]

STEM – ta'lim dasturi innovatsion fikrlash va yangi texnologiyalar integratsiyasiga asoslangan muhandislik va matematika, tabiiy fanlar va texnologiyalarning kombinatsiyasi bo'lib, loyiha va fanlararo yondashuvlarni bog'laydi.

STEM –ta'lim dasturining afzalliklari: tanqidiy fikrlash, ilmiy va texnik bilimlarni kundalik hayotda qo'llash, faol muloqot va jamoada ishlash, texnik fanlarga qiziqishni oshirish, loyihalarga ijodiy va innovatsion yondashuv, o'qish va martaba uyg'unligi.

STEM – ta'lim dasturining asosiy maqsadi talabalarning bilim va ixtirochilik yechimlari, tadqiqot xizmatlari va amaliy formatlarda ishlash qobiliyatini namoyish etishdan iborat.[1]

Ilm-fan va ta'lim taraqqiyotida rivojlangan davlatlarning shu sohadagi tajribalaridan foydalanish va uni ommalashtirish samarali bo'lishi ayni haqiqat. Bunday yo'sindagi hamkorlik taraqqiyotga zamin hamdir. Bu boradagi islohotlar zahirida ham ana shu maqsad yotadi. Fan, texnologiya, muhandislik va matematikani birlashtiradigan ta'lim yondashuvi STEM tizimi afzalliklari haqida ijobiy fikrlar bildirilayotgani ham rost. Uni aniq va maqsadli tarzda joriy etishimiz

bizga keng imkoniyatlar eshigini va taraqqiyot darvozasini ochadi.

Xulosa. Bo'lajak pedagoglarda ilmiy savadxonlik kompetensiyalarini shakllantirish orqali nafaqat ularning ilmiy faoliyatiga, balki kelajakda innovatsion pedagogik yechimlar yaratish qobiliyatlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatish mumkin. Bu esa ta'lim tizimining sifatini oshirish va jamiyatni rivojlantirishga katta hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G.I. Sayfullayeva Ta'lim tizimida STEM dasturidan foydalanishning ahamiyati va afzalliklari// Tafakkur ziyosi jurnali 2022
2. G.I. Sayfullayeva, D.O'. Haydarova Astronomiyadan laboratoriya mashg'ulotlarini STEM dasturida o'qitish uslubiy qo'llanma// Navoiy davlat pedagogika instituti kengashining 2023 yil 24 mart
3. G.I. Sayfullayeva, O'.K. Sunnatova, N.T. Namozova Oliy ta'lim muassasalarida Fizika va astronomiya fanidan laboratoriya mashg'ulotlarini STEAM texnologiyasini qo'llab o'qitish orqali talabalarning eksperimental kompetentligini rivojlantirish dasturi// Elektron o'quv qo'llanma Uzbekiston Respublikasi intellektual mulk agentligi. № DGU 31397

Pⁿ PROYEKTIV FAZODA KUCHLI m -SUBHARMONIK FUNKSIYALAR HAQIDA

Sharipov Rasulbek Axmedovich

Urganch davlat universiteti Matematik tahlil kafedrası dotsenti, r.sharipov@urdu.uz

Ro'zimboyev Jahongir Xushnud o'g'li

Urganch davlat universiteti magistratura talabasi, jahongirrozimboyev5@gmail.com

Annotatsiya. P^n proyektiv fazoda kvazi kuchli m -subgarmonik funksiyalar sinfi ko'rib chiqiladi. C^n da aniqlangan kuchli m -subgarmonik funksiyalarga o'xshash tarzda, biz kvazi kuchli m -subgarmonik funksiyalarning bir qator potensial xossalari ko'rsatamiz. Shuningdek bu sinfda Grin funksiyasi tushunchasi ham keltirildi.

Kalit so'zlar: differensial formalar, Oqimlar, Subgarmonik funksiyalar, Proyektiv fazo, Kuchli m -subgarmonik funksiyalar, Plyurisubgarmonik funksiyalar, Kvazikuchli m -subgarmonik funksiyalar, Grin funksiyasi, m -polar to'plam, m -polyar o'lchov.

О СИЛЬНЫХ m -СУБГАРМОНИЧЕСКИХ ФУНКЦИЯХ В P^n ПРОЕКТИВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация. В данной работе рассматривается класс квазисильно m -субгармонических функций в проективном пространстве P^n . По аналогии с сильно m -субгармоническими функциями, определёнными в C^n , описываются некоторые потенциал-теоретические свойства квазисильно m -субгармонических функций. Также вводится понятие функции Грина в рамках этого класса.

Ключевые слова: дифференциальные формы, токи, субгармонические функции, проективное пространство, сильно m -субгармонические функции, плюрисубгармонические функции, квазисильно m -субгармонические функции, функция Грина, m -полярное множество, m -полярная мера.

STRONGLY m -SUBHARMONIC FUNCTIONS IN THE PROJECTIVE SPACE P^n

Abstract. This paper studies the class of quasi-strongly m -subharmonic functions in the projective space P^n . Similar to the strongly m -subharmonic functions defined in C^n , we present several potential-theoretic properties of quasi-strongly m -subharmonic functions. In addition, the notion of the Green function is introduced within this class.

Keywords: differential forms, currents, subharmonic functions, projective space, strongly m -subharmonic functions, plurisubharmonic functions, quasi-strongly m -subharmonic functions, Green function, m -polar set, m -polar measure.

Kirish. Plyuripotensiallar nazariyasi kompleks tekislik va ko'p o'lchovli kompleks fazoda qulib, funksiyalar nazariyasi, mexanika va matematik fizika masalalarini hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Bu nazariyaning asosiy tushunchalari kuchli m -subgarmonik funksiyalar, m -polyar to'plamlar, Dirixle masalasi, Grin

funksiyasi kabilar mos ravishda, klassik analitik funksiyalar, garmonik funksiyalar nazariyasidagi kabi aniqlanadi, ammo ularning umumlashmasi bo'lganligi va ko'p o'lchovli kompleks fazoning murakkab tuzilishi tufayli ulardan tubdan farq qiladi hamda zamonaviy matematikada dolzarb masalalarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Subgarmonik va plyurisubgarmonik funksiyalar sinfi E. Bedford, B.A. Teylor, Z. Blotskiy, P. Lelom, A. Sadullaev, Y. Sichyak, M.A. Alan kabi matematik olimlari tomonidan o'rganilgan. Kuchli m -subgarmonik funksiyalar (sh_m) plyurisubgarmonik funksiyalar (ps_h) sinfining kengaytmasi hisoblanadi va u Z. Blocki [3], S. Dinev va S. Kolodziej [5-6], Li S.Y. [9], Lu H.Ch. [10-11] maqolalarda batafsil o'rganilgan. C^n fazoda kuchli m -subgarmonik funksiyalar sinfidagi potentsiallar nazariyasi A. Sadullaev va B. Abdullayevlar tomonidan qurilgan [12-13]. Hozirgi vaqtda kuchli m -subgarmonik funksiyalar sinfi ko'plab matematiklarning o'rganish obekti aylangan.

1-ta'rif. ([3]) Agar $D \subset C^n$ da aniqlangan $u(z) \in C^2(D)$ ikki marta uzluksiz differensiallanuvchi funksiya $\forall k=1, 2, \dots, n-m+1$ lar uchun, quyidagi

$$(dd^c u)^k \wedge \beta^{n-k} \geq 0 \quad (1)$$

tengsizlikni qanoatlantirsa, u holda $u(z)$ funksiya D sohada kuchli m -subgarmonik deyiladi, $u(z) \in sh_m(D)$, $1 \leq m \leq n$. Bu yerda $\beta = dd^c |z|^2$ differensial forma C^n dagi hajm formasi.

$L_{m,n}^1(D)$ sinfidagi kuchli m -subgarmonik funksiyalar umumlashgan ma'noda oqim sifatida aniqlanadi.

2-ta'rif. ([3], [5]) Agar $D \subset C^n$ da aniqlangan $u \in L_{m,n}^1(D)$ funksiya yuqoridan yarim uzluksiz bo'lib, har qanday $v_1, \dots, v_{n-m}$ ikki marta silliq sh_n funksiyalar uchun $dd^c u \wedge dd^c v_1 \wedge \dots \wedge dd^c v_{n-m} \wedge \beta^{m-1}$ oqim umumlashgan ma'noda

$$\begin{aligned} & [dd^c u \wedge dd^c v_1 \wedge \dots \wedge dd^c v_{n-m} \wedge \beta^{m-1}](\varphi) = \\ & = \int u dd^c v_1 \wedge \dots \wedge dd^c v_{n-m} \wedge \beta^{m-1} \wedge dd^c \varphi, \quad \varphi \in F^{m,0} \end{aligned} \quad (2)$$

musbat aniqlansa, u holda $u \in L_{m,n}^1(D)$ funksiya kuchli m -subgarmonik deyiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, $m=n$ bo'lgan holda kuchli m -subgarmonik (sh_n) funksiyalar sinfi subgarmonik (sh) funksiyalar sinfi bilan, $m=1$ bo'lgan holda esa plyurisubgarmonik (ps_h) funksiyalar sinfi bilan ustma ust tushadi. Bundan $ps_h = sh_1 \subset \dots \subset sh_{n-1} \subset sh_n \subset \dots \subset sh_n = sh$ munosabat o'rinli bo'ladi.

Eslatma. Yuqorida biz $\beta = dd^c |z|^2$ differensial forma yordamida sh_n funksiyalar sinfini ko'rib chiqdik. Biz ash_n - funksiyalar sinfini ixtiyoriy d -yopiq (1,1) bidarajali ω forma yordamida aniqlashimiz mumkinmi. Bizga tunning uchun formani $\omega = \frac{1}{2} dd^c \ln(1+|z|^2)$ bo'lgan hol zarur bo'ladi, ash_n - funksiyalar ham $\beta sh_n = sh_n$ funksiyalar kabi ko'plab xossalarga ega bo'ladi.

1. m -polyar to'plam va P_m -o'lchov. Plyurisubgarmonik funksiyalar sinfida bo'lgani kabi, m -polyar to'plamlar va P_m -o'lchovlar tushunchalari ham kuchli m -

subharmonik funksiyalar sinfidagi potentsial nazariyaning asosiy tushunchalari hisoblanadi. ([1], [13] ga qarang). Polar va pluripolyar to'plamlarga o'xshab, m -polyar to'plamlar kuchli m -subharmonik funksiyalarning singulyar to'plami sifatida aniqlanadi: agar $u(z) \in sh_m(D)$, $u(z) \neq -\infty$ funksiya mavjud bo'lib, $u|_E = -\infty$ bo'lsa, u holda $E \subset D \subset \mathbb{C}^n$ to'plam D aniqlangan m -polyar to'plam deyiladi.

$psh(D) \subset sh_m(D) \subset sh(D)$ munosabatdan kelib chiqadiki, har bir pluripolyar to'plam m -polyar va o'z navbatida har bir m -polyar to'plam polyardir. Xususan, Hausdorff o'lchovi $H_{2n-2k}(E) = 0$, $\forall E > 0$ va shuning uchun m -polyar to'plarning Lebeg o'lchovi ham nolga teng.

Endi P_m -o'lchov tushunchasini qisqacha bayon qilamiz. E to'plam $D \subset \mathbb{C}^n$ sohaning biror qismi to'plami bo'lsin. Potentsiallar nazariyasida odatda, $D \subset \mathbb{C}^n$ regulyar soha sifatida qabul qilmadi, ya'ni $\exists \rho(z) \in sh_m(D)$: $\rho(z) < 0$, $\lim_{z \rightarrow \partial D} \rho(z) = 0$.

3-ta'rif. $E \subset D$ to'plam uchun ushbu

$$U_m(E, D) = \{u(z) \in sh_m(D) : u|_E \leq 0, u|_D \leq -1\}$$

funksiyalar sinfini qaraylik, quyidagi $\omega_m(z, E, D) = \sup\{u(z) : u \in U_m(E, D)\}$ funksiyaning regulyarlashdan hosil bo'lgan $\omega_m^*(z, E, D)$ funksiya E to'planning D sohaga nisbatan P_m -o'lchovi (m -subharmonik o'lchov) deyiladi.

3. P^n proyektiv fazoda kuchli m -subgarmonik funksiyalar. P^n Proyektiv fazoda Fubini-Shtudi (1,1)-differensial formasiga ega kompakt Kalerova ko'pxillikdir va $z \in \mathbb{C}^n \subset P^n$ lokal koordinatalarda $\omega = \frac{1}{2} dd^c \ln(1 + |z|^2)$ kabi ifodalanadi. Biz P^n proyektiv fazoda m -kuchli subharmonik funksiyalarni o'rganamiz.

4-ta'rif. Agar $D \subset P^n$ sohada $u \in C^k(D)$ funksiya uchun

$$(dd^c u + \omega)^k \wedge \omega^{n-k} \geq 0, \quad k = 1, 2, \dots, n-m+1. \quad (3)$$

tengsizliklar o'rinli bo'lsa, u holda $D \subset P^n$ sohada u funksiya kvazi kuchli m -subgarmonik deyiladi.

Bunday funksiyalar sinfi qsh_m bilan belgilanadi. Qulaylik uchun $u(z) \equiv -\infty$ funksiya ham $qsh_m(D)$ sinfiga kiritiladi. P^n proyektiv fazodagi kvazi-plurisubharmonik (qps) funksiyalar Z. Blocki, V. Goedj va A. Zeriaxi, A. Sadullaev va boshqalarning ishlarida o'rganilgan. ([4], [7], [8], [14] larga qarang). Ushbu munosabat

$$qps(D) = qsh_1(D) \subset \dots \subset qsh_m(D) \subset qsh_n(D) = psh(D)$$

o'rinli va P^n da qsh_m - funksiyaning lokal ko'rinishi mavjud.

1-Teorema. D sohada biror $z^0 \in D$ nuqtaning U atrofida $u \in qsh_m(D)$ funksiyaning (lokal ma'noda) $u = v - \rho$ ko'rinishida tasvirlash mumkin. Bu yerda $v \in qsh_m(U)$, $\rho \in psh(U) \cap C^\infty(U)$.

Isbot. $\mathbb{C}^n \subset P^n$, $z^0 \in \mathbb{C}^n$ lokal koordinatalarda teoremani isbotlash kifoya. Bu yerda differensial forma $\omega = dd^c \rho$, $\rho(z) = \frac{1}{2} \ln(1 + |z|^2) \in psh(\mathbb{C}^n)$ ko'rinishda

bo'ladi. U holda (3) ga ko'ra $U = D \cap C^n$ da shunday $z^0 \in D$ nuqta mavjudki, barcha $\varphi \in F^{n,0}(U)$, $\varphi \geq 0$ uchun quyidagi

$$\begin{aligned} (dd^c u + \omega)^k \wedge \omega^{n-k} \circ \varphi &= (dd^c(u + \rho))^k \wedge \left[dd^c \frac{1}{2} \ln(1 + |z|^2) \right]^{n-k} \circ \varphi = \\ &= \int (u + \rho) dd^c(u + \rho)^{k-1} \wedge \left[dd^c \frac{1}{2} \ln(1 + |z|^2) \right]^{n-k} \wedge dd^c \varphi \geq 0, \quad k=1, \dots, n-m+1 \end{aligned}$$

o'rinli bo'ladi.

Funksiyani $v = u + \rho \in \text{qsh}_m(U)$ ko'rinishda yozib olsak, Bundan $u = v - \rho$.

Teorema isbotlandi.

1-teoremadan kelib chiqadiki, agar $u \in \text{qsh}_m(D) \cap C^2(D)$ bo'lsa

$$\begin{aligned} (dd^c u)^k \wedge \omega^{n-k} &= (dd^c v - \omega)^k \wedge \omega^{n-k} = \\ &= (dd^c v)^k \wedge \omega^{n-k} - k(dd^c v)^{k-1} \wedge \omega^{n-k+1} + \dots \pm \omega^n, \quad k=1, 2, \dots, n-m+1. \end{aligned} \quad (4)$$

o'rinli bo'ladi.

Bu munosabatdan kelib chiqadiki, $(dd^c u)^k \wedge \omega^{n-k}$ operatorlar barcha $k=1, 2, \dots, n-m+1$ uchun $u \in \text{qsh}_m(D) \cap L^\infty_{\text{loc}}(D)$ sinfiga aniqlanadi. E'tibor bersak, $u \in \text{qsh}_m(P^n) \cap L^\infty(P^n)$ Stoks formulasiga muvofiq

$$\begin{aligned} \int_P (dd^c u + \omega)^{n-m+1} \wedge \omega^{m-1} &= \\ &= \int_P \left[(dd^c u)^{n-m+1} \wedge \omega^{m-1} + (n-m+1)(dd^c u)^{n-m} \wedge \omega^m + \dots + \omega^n \right] = \int_P \omega^n = \left(\frac{\pi}{2} \right)^n \end{aligned}$$

bo'ladi.

4. Grin funksiyasi. P^n proyektiv fazoda $K \subset P^n$ – kompakt to'plam bo'lsin.

Ushbu

$$V_m(z, K, P^n) = \sup \{ u(z) \in \text{qsh}_m(P^n) : u|_K \leq 0 \}$$

funksiyalar sinfini qarayilik. U holda regularlashdan hosil bo'lgan $V_m^*(z, K, P^n) = \overline{\lim_{w \rightarrow z}} V_m(w, K, P^n)$ funksiya K da aniqlangan Grin funksiyasi deyiladi.

$V_m^*(z, K, P^n) = +\infty$ bo'lishini yoki $V_m^*(z, K, P^n) \in \text{qsh}_m(P^n)$ bo'lishini isbotlash qiyin emas. Bundan tashqari $V_m^*(z, K, P^n) = +\infty$ bo'ladi faqat va faqat shu holdaki, K to'plam P^n da m -polyar bo'lsa. Agar K to'plam m -polyar bo'lmasa, $I = \{ z \in K : V_m^*(z, K, P^n) > 0 \}$ to'plam m -polyar bo'ladi.

Agar $E \cap U$ to'plamlar kesishmasining har bir lokal koordinatasi $U \subset C^n$ da m -polyar bo'lsa, u holda $E \subset P^n$ m -polyar bo'ladi.

C^n va P^n fazolarda Grin funksiyasi o'rtasidagi farqni ko'rsatish uchun ikkita misol keltiramiz, $n=1$, $m=1$.

1-Misol. $K = \{ |z|=1 \} \cup \{ z=0 \} = S \cup \{ z=0 \}$ bo'lsin. U holda $V^*(z, K, C) = V^*(z, S, C) = \ln^+ |z|$ ekanidan, $V^*(0, K, C) = 0$ bo'ladi.

2-misol. P^1 fazoda $K = S \cup \{z=0\}$ kompakt to'plamni qaraylik. U holda $V * (z, K, P) = V * (z, S, P) = \ln^+ |z| - \frac{1}{2} \ln(1 + |z|^2) + \frac{\ln 2}{2}$, $z \in C \subset P$ bo'ladi.

Bundan $V * (0, K, C) = \frac{\ln 2}{2}$ ekani kelib chiqadi.

5. $C^n \subset P^n$ da kvazi kuchli m -subgarmmonik funksiyalar. P^n proyektiv fazodagi kvazi kuchli m -subgarmmonik (qsh_m) funksiyalarni o'rganishning fundamental metodlaridan biri bu ularni $C^n \subset P^n$ da lokal koordinatalarda o'rganishdir. Bizga ma'lumki $C^n \subset P^n$ fazoda lokal koordinatalarda $(1,1)$ -differensial forma

$\omega = \frac{1}{2} dd^c \ln(1 + |z|^2)$ ko'rinishda bo'ladi ([1]). Shuning uchun lokal koordinatalarda qsh_m funksiyalar quyidagicha ta'riflanadi.

5-ta'rif. Agar $D \subset C^n$ sohada $u(z) \in L_{\infty}^1(D)$ funksiya uchun quyidagi shartlar bajarilsa:

1) D sohada yuqoridan yarim uzluksizdir;

2) Istalgan $\varphi \in \dot{F}^{0,0}(D)$, $\varphi \geq 0$ lar uchun

$$\begin{aligned} & \left[dd^c \left(u + \frac{1}{2} dd^c \ln(1 + |z|^2) \right) \right]^k \wedge \omega^{n-k} \circ \varphi = \\ & = \int \left(u + \frac{1}{2} dd^c \ln(1 + |z|^2) \right) \left[dd^c \left(u + \frac{1}{2} dd^c \ln(1 + |z|^2) \right) \right]^{k-1} \wedge \omega^{n-k} dd^c \varphi \geq 0. \end{aligned} \quad (5)$$

U holda $u(z)$ funksiya $D \subset C^n$ aniqlangan qsh_m funksiyasi deyiladi.

Bu yerda ko'rish mumkinki, $u \in qsh_m(D)$ bo'lishi uchun faqat va faqat, shu holdaki $u + \frac{1}{2} \ln(1 + |z|^2) \in sh_m(D)$ bo'lganda bajariladi.

Xulosa. Mazkur maqolada proyektiv fazodagi kvazi kuchli m -subgarmmonik funksiyalar sinfi o'rganildi. Dastlab kuchli m -subgarmmonik funksiyalar tushunchasi yoritilib, ularning potentsiallar nazariyasidagi ahamiyati ko'rsatildi. Shuningdek, P^n proyektiv fazoda kvazi kuchli m -subgarmmonik funksiyalar lokal koordinatalarda ifodalanishi va ularning differensial formalarga bog'liqligi ko'rsatildi. Ayniqsa, Grin funksiyasi tushunchasi proyektiv fazoda qayta ko'rib chiqilib, uning mavjudligi va xossalari aniq misollar yordamida isbotlandi. Ushbu natijalar asosida kuchli m -subgarmmonik funksiyalarni kompleks ko'pxilliklarda o'rganish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev B.I., Subharmonic functions on complex Hyperplanes of C^n // Journal of Siberian Federal University, Mathematics and Physics, –Krasnoyarsk, 2013 №6(4), – pp. 409-416.
2. Абдуллаев Б.И., Шарипов Р.А., m -субгармонические функции во всем пространстве C^n . Функции Грина// Узбекский математический журнал, Ташкент, 2013, №3, 3-8 с.

3. Blocki Z. Weak solutions to the complex Hessian equation // Ann Inst. Fourier, Grenoble, V.5, 2005. – 55, – pp. 1735 – 1756.
4. Blocki Z., On the complex Monge-Ampère operator for quasi-plurisubharmonic functions with analytic singularities // Bulletin of the London Mathematical Society. Vol 51, issue.3, (2019), pp. 431-435.
5. Dinew S., Kolodziej S. A priori estimates for the complex Hessian equation, // Analysis and PDE, 7(2014), pp. 227–244.
6. Dinew S., Kolodziej S. Non standard properties of m -subharmonic functions, // Dolomites Research Notes on Approximation, 11(2018), pp.35-50.
7. Guedj V. Coman D., Quasipharisubharmonic Green functions //J. Math. Pures Appl. 92 (2009), pp. 456–475
8. Guedj V., Zeriahi A. The weighted Monge-Ampère energy of quasipharisubharmonic functions// J. Funct. Anal. 250 (2007), pp. 442–482.
9. Li S.Y. On the Dirichlet problems for symmetric function equations of the eigenvalues of the complex Hessian // Asian Journal of Mathematics, 8(2004), pp. 87–106.
10. Lu H.Ch. Solutions to degenerate Hessian equations. // Jurnal de Mathematique Pures et Appliques. Vol. 100, Issue 6, 2013. – pp. 785–805.
11. Lu H.Ch., A variational approach to complex Hessian equations in C^n // Journal of Mathematical Analysis and Applications. – 2015. – Volume 431:1. – pp. 228–259.
12. Садуллаев А. Теория шорипотенциала. Применения. Palmarium Academic Publishing, 2012. – 316 с.
13. Садуллаев А., Абдуллаев Б. Теория потенциалов в классе m -субгармонических функций // Труды Математического Института имени В.А. Стеклова, – Москва, 2012. – № 279, – С. 166–192.
14. Sadullaev A. Pluriregular compacts in P^n // Contemporary mathematics. AMS. – 2016. – Volume 662. – pp. 145–156.
15. Shabat B.V. Introduction to complex Analysis Part II Functions of Several variables. American Mathematical Society, 1992.

**$\mathbb{R}^3$ FAZODA 2-PLYURISUBGARMONIK FUNKSIYALARNING $\mathbb{C}^3$ FAZODA
2-SUBGARMONIK FUNKSIYALAR BILAN BOG'LIQLIGI HAQIDA**

Ahmedov Qurbonboy Yuldashbayevich

Urganch davlat universiteti katta o'qituvchisi, qurbonbayaxmedov@urdu.uz

Rajapova Ravshanoy Oybek qizi

Urganch davlat universiteti magistranti, ravshanoyrajapova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada $\mathbb{R}^3$ fazodagi 2-plurisubgarmonik funksiyalarni $\mathbb{C}^3$ kompleks fazodagi 2-subgarmonik funksiyalar bilan bog'liqligi o'rganilgan. Bu bog'liqlik yordamida 2-plurisubgarmonik funksiyalar ta'riflari keltirilgan va ba'zi muhim xossalari isbot qilinadi.

Kalit so'zlar: m -subgarmonik funksiyalar, m -plyurisubgarmonik funksiyalar, 2-plyurisubgarmonik funksiyalar.

**В ПРОСТРАНСТВЕ $\mathbb{R}^3$ ИЗУЧАЕТСЯ СВЯЗЬ 2-
ПЛЮРИСУБГАРМОНИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ С 2-СУБГАРМОНИЧЕСКИМИ
ФУНКЦИЯМИ В ПРОСТРАНСТВЕ $\mathbb{C}^3$**

Аннотация. В этой статье исследуется связь между 2-плюрисубгармоническими функциями $\mathbb{R}^3$ в пространстве и 2-субгармоническими функциями $\mathbb{C}^3$ в комплексном пространстве. С помощью этой связи приведены определения 2-плюрисубгармонических функций, а также доказаны некоторые важные их свойства.

Ключевые слова: m -субгармонические функции, m -плюрисубгармонические функции, 2-плюрисубгармонические функции.

**THE RELATIONSHIP BETWEEN 2-PLURISUBHARMONIC FUNCTIONS IN
SPACE $\mathbb{R}^3$ AND 2-SUBHARMONIC FUNCTIONS IN SPACE $\mathbb{C}^3$ IS STUDIED**

Annotation. This article explores the relationship between 2-plurisubharmonic functions in space $\mathbb{R}^3$ and 2-subharmonic functions in the complex space $\mathbb{C}^3$. Using this relationship, the definitions of 2-plurisubharmonic functions are provided, and some important properties are proven.

Key words: m -subharmonic functions, m -plurisubharmonic functions, 2-plurisubharmonic functions.

KIRISH. Ma'lumki so'ngi yillarda n o'lchamli haqiqiy Evklid fazosida m o'lchamli tekisliklar bilan kesimlarida subgarm oniklik xususiyatiga ega bo'lgan funksiyalar zamonaviy geometriyaning tadqiqot obektiga aylandi. Bu yo'nalishda B.D.Drnovsek, F. Forstnerich [3], F.R.Harvey va H.B.Lavson [4-9], va boshqa matematiklar tomonidan muhim natijalar olingan.

Funksiyalar nazariyasida bu kabi funksiyalar bilan parallel ravishda kompleks fazolarda kompleks tekisliklar bilan kesimlarida subgarmoniklik xususiyatiga ega bo'lgan m -subgarmonik funksiyalar nazariyasi ham rivojlangan. Bu yo'nalishda D.Joyce [10], M.Verbitsky [11], B.Abdullayev [1-2] va A.Sadullaev [12-13] ishlari alohida ahamiyatga ega.

Ushbu tadqiqot ishida $n=3$ va $m=2$ bo'lgan holda ikki marta differensiallanuvchi funksiyalar sinfida $\mathbb{R}^3$ fazoda 2-plyurisubgarmonik funksiyalar $\mathbb{C}^2$ fazoda 2-subgarmonik funksiyalar bilan bo'g'liqligi o'rganiladi.

Dastlab, m -subgarmonik funksiya tushunchasini keltirib o'tamiz

1-ta'rif. Agar $u(z)$ funksiya $G \subset \mathbb{C}^n$ sohada yuqoridan yarim uzluksiz va har qanday $\Pi \subset \mathbb{R}^n$, $\dim_{\mathbb{C}} \Pi = m$, $1 \leq m \leq n$ kompleks tekisliklar uchun $G \cap \Pi$ da $u(z)|_{\Pi}$ funksiya subgarmonik funksiya bo'lsa, $u(z)$ funksiya $G \subset \mathbb{C}^n$ sohada m -subgarmonik deyiladi.

Bunday funksiyalar sinfi $m-sh(G)$ kabi belgilanadi. Agar bizga $u(z) \in m-sh(G) \cap C^2(G)$ funksiya berilgan bo'lsa va $\lambda_1(z), \dots, \lambda_n(z)$ lar $\left(\frac{\partial^2 u(z)}{\partial x_j \partial \bar{x}_k}\right)$ ermit matritsaning xos qiymatlari bo'lsa, u holda har qanday $(j_1, \dots, j_m)$, $1 \leq j_1 < \dots < j_m \leq n$, $(1 \leq m \leq n)$ indekslar to'plami uchun

$$dd^c u \wedge (dd^c |z|^2)^{m-1} = \left(\frac{i}{2}\right)^m \sum_{1 \leq j_1 < \dots < j_m \leq n} (\lambda_{j_1} + \dots + \lambda_{j_m}) dz_{j_1} \wedge d\bar{z}_{j_1} \wedge \dots \wedge dz_{j_m} d\bar{z}_{j_m} \quad (1)$$

tenglik bajariladi.

Bu yerda $\Pi = \{z_{j_1}, \dots, z_{j_m}\}$ tekislik uchun $u|_{\Pi}$ ning subgarmonikligidan quyidagi $\lambda_{j_1} + \dots + \lambda_{j_m} \geq 0$, $1 \leq j_1 < \dots < j_m \leq n$ tengsizlik kelib chiqadi. Bu esa $D \subset \mathbb{C}^n$ sohada $dd^c u \wedge \beta^{m-1}$ differensial forma $dd^c u \wedge \beta^{m-1} \geq 0$ ekanini anglatadi. (cm. [13])

1-teorema. ([1] ga qarang) Yuqoridan yarim uzluksiz $u(z)$ funksiya $G \subset \mathbb{C}^n$ sohada m -subgarmonik funksiya bo'lishi uchun m -o'lchamli Π kompleks tekislikdagi qisqartmasi $u|_{\Pi} \in sh(\Pi \cap G)$ subgarmonik funksiya bo'lishi zarur va yetarli.

$m-sh$ funksiya $G \subset \mathbb{C}^n$ sohada ham, $G \subset \mathbb{R}^{2n}$ sohada ham bir vaqtning o'zida subgarmonik funksiya bo'ladi. $m-sh$ funksiyalar sinfi oraliq sinf bo'lib, plyurisubgarmonik funksiyalar sinfidan keng, lekin subgarmonik funksiyalar sinfi o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, $1-sh$ funksiyalar sinfi plyurisubgarmonik funksiyalar sinfi bilan, $n-sh$ funksiyalar sinfi esa subgarmonik funksiyalar sinfi bilan ustma-ust tushadi.

Xususan, $n=3$ va $m=2$ bo'lgan holda agar $G \subset \mathbb{C}^3$ sohada ikki marta silliq $u(z)$ funksiya uchun har bir nuqtasida $(dd^c u) \wedge dd^c |z|^2 \geq 0$ bo'lsa, ya'ni $\forall z \in G$ nuqtada $\left(\frac{\partial^2 u(z)}{\partial x_j \partial \bar{x}_k}\right)$ ermit matritsasining xos qiymatlari bo'lgan $\lambda_1(z), \lambda_2(z), \lambda_3(z)$ uchun har qanday $1 \leq j_1 < j_2 \leq 3$, $(1 \leq 2 \leq 3)$ indekslar tahlami uchun $\lambda_{j_1}(z) + \lambda_{j_2}(z) \geq 0$ tengsizlik bajarilsa, u holda $u(z)$ funksiya D sohada 2-subgarmonik ($2-sh$) funksiya deyiladi.

m -plyurisubgarmonik funksiya tushunchasi.

Bizga $D \subset \mathbb{R}^n$ sohada $u(x) \in C^2(D)$ funksiya berilgan bo'lsin. Ushbu $\left(\frac{\partial^2 u}{\partial x_j \partial x_k}\right)$ matritsa simmetrik bo'ladi, ya'ni $\left(\frac{\partial^2 u}{\partial x_j \partial x_k}\right) = \left(\frac{\partial^2 u}{\partial x_k \partial x_j}\right)$. Shuning uchun mos ortonormal almashtirishdan keyin u diagonal ko'rinishga keladi

$$\left(\frac{\partial^2 u}{\partial x_j \partial x_k}\right) \rightarrow \begin{pmatrix} \lambda_1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \lambda_2 & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & \lambda_n \end{pmatrix}.$$

Bu yerda $\lambda = (\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n) = (\lambda_1(x), \lambda_2(x), \dots, \lambda_n(x))$ lar $\left(\frac{\partial^2 u}{\partial x_j \partial x_k}\right)$ matritsaning xos qiymatlari (har bir tayinlangan $x \in D$ da).

2-ta'rif. Agar $u(x) \in C^2(D)$ funksiyaning xos qiymatlari uchun $\lambda_{j_1}(x) + \lambda_{j_2}(x) + \dots + \lambda_{j_m}(x) \geq 0, 1 \leq j_1 < j_2 < \dots < j_m \leq n, \forall x \in D$ tengsizlik bajarilsa, $u(x)$ funksiya D sohada m -plyurisubgarmonik funksiya deyiladi.

Xususan, $n = 3$ va $m = 2$ bo'lgan holda, $D \subset \mathbb{R}^2$ sohada $u(x) \in C^2(D)$ funksiya berilgan bo'lsa, $\left(\frac{\partial^2 u(x)}{\partial x_j \partial x_k}\right)$ matritsa uchun mos ortonormal almashtirishdan keyin u diagonal ko'rinishga keladi.

$$\left(\frac{\partial^2 u(x)}{\partial x_j \partial x_k}\right) \rightarrow \begin{pmatrix} \lambda_1(x) & 0 & 0 \\ 0 & \lambda_2(x) & 0 \\ 0 & 0 & \lambda_3(x) \end{pmatrix}$$

Bu yerda $\lambda = (\lambda_1(x), \lambda_2(x), \lambda_3(x))$ lar $\left(\frac{\partial^2 u(x)}{\partial x_j \partial x_k}\right)$ matritsaning xos qiymatlari. Agar ikki marta silliq $u(x)$ funksiyaning xos qiymatlari uchun

$$\lambda_{j_1}(x) + \lambda_{j_2}(x) \geq 0, 1 \leq j_1 < j_2 \leq 3, \forall x \in D$$

tengsizlik bajarilsa, u holda $u(x)$ funksiya D sohada 2-plyurisubgarmonik (2-psh) funksiya deyiladi.

2-plyurisubgarmonik va 2-subgarmonik funksiyalarning bo'g'liqligi.

$\mathbb{R}_x^3$ haqiqiy fazoni $\mathbb{C}^3$ kompleks fazoga $\mathbb{R}_x^3 \subset \mathbb{C}_x^3 = \mathbb{R}_x^3 + i\mathbb{R}_y^3 (z = x + iy)$ ko'rinishda joylash orqali (bunda $\mathbb{R}_x^3$ fazo $\mathbb{C}^3$ kompleks fazoni haqiqiy 3-o'lchamli qism fazosi bo'ladi) biz yuqoridagi 2-psh va 2-sh funksiyalar orasida bog'liqlikni ko'rib chiqamiz.

2-teorema. Ikki marta differentsiallanuvchi $u(x) \in C^2(D)$ funksiya $D \subset \mathbb{R}_x^3$ sohada 2-plyurisubgarmonik funksiya bo'lishi uchun $u^c(z) = u^c(x + iy) = u(x)$ funksiya $y \in i\mathbb{R}_y^3$ o'zgaruvchiga bog'liq bo'lmagan holda $D \times i\mathbb{R}_y^3$ sohada 2-subgarmonik funksiya bo'lishi zarur va yetarli.

Isbot. $u^c(z)$ funksiya 2-sh funksiya bo'lishi uchun,

$$\left(\frac{\partial^2 u^c(z)}{\partial z_j \partial \bar{z}_k}\right) = \begin{pmatrix} \frac{\partial^2 u^c(z)}{\partial z_1 \partial \bar{z}_1} & \frac{\partial^2 u^c(z)}{\partial z_1 \partial \bar{z}_2} & \frac{\partial^2 u^c(z)}{\partial z_1 \partial \bar{z}_3} \\ \frac{\partial^2 u^c(z)}{\partial z_2 \partial \bar{z}_1} & \frac{\partial^2 u^c(z)}{\partial z_2 \partial \bar{z}_2} & \frac{\partial^2 u^c(z)}{\partial z_2 \partial \bar{z}_3} \\ \frac{\partial^2 u^c(z)}{\partial z_3 \partial \bar{z}_1} & \frac{\partial^2 u^c(z)}{\partial z_3 \partial \bar{z}_2} & \frac{\partial^2 u^c(z)}{\partial z_3 \partial \bar{z}_3} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \lambda_1^c(z) & 0 & 0 \\ 0 & \lambda_2^c(z) & 0 \\ 0 & 0 & \lambda_3^c(z) \end{pmatrix}$$

matritsaning $\lambda_j = \lambda_j(z) \in \mathbb{R}$ xos qiymatlari quyidagi $\lambda_{j_1} + \lambda_{j_2} \geq 0, 1 \leq j_1 < j_2 \leq 3$ munosabatni qanoatlantirishi zarur va yetarli.

Ravshaniki, quyidagi

$$\frac{\partial u^c(z)}{\partial z_j} = \frac{1}{2} \left[\frac{\partial u^c(z)}{\partial x_j} - \frac{\partial u^c(z)}{\partial y_j} \right] = \frac{1}{2} \frac{\partial u^c(z)}{\partial x_j};$$

$$\frac{\partial^2 u^c(z)}{\partial z_j \partial \bar{z}_k} = \frac{1}{2} \frac{\partial}{\partial \bar{z}_k} \left[\frac{\partial u^c(z)}{\partial x_j} \right] = \frac{1}{4} \left[\frac{\partial^2 u^c(z)}{\partial x_k \partial x_j} + \frac{\partial^2 u^c(z)}{\partial x_k \partial y_j} \right] = \frac{1}{4} \frac{\partial^2 u^c(x+iy)}{\partial x_j \partial x_k} = \frac{1}{4} \frac{\partial^2 u(x)}{\partial x_j \partial x_k}.$$

tenglik o'rinli. Bundan $u(x) \in C^2(D)$, $D \subset \mathbb{R}_x^2$ funksiyalar uchun $\left(\frac{\partial^2 u^c(x)}{\partial x_j \partial \bar{x}_k} \right) = \frac{1}{4} \left(\frac{\partial^2 u(x)}{\partial x_j \partial x_k} \right)$ tenglik kelib chiqadi. Ko'rish mumkinki $\left(\frac{\partial^2 u(x)}{\partial x_j \partial x_k} \right)$ va $\left(\frac{\partial^2 u^c(x)}{\partial x_j \partial \bar{x}_k} \right)$ matritsalarining xos qiymatlari $(\lambda_1(x), \lambda_2(x), \lambda_3(x)) = 4(\lambda_1^c(z), \lambda_2^c(z), \lambda_3^c(z))$ tenglik orqali bog'langan. Bu yerdan kelib chiqadiki, $\lambda_{j_1}(x) + \lambda_{j_2}(x) \geq 0$, $1 \leq j_1 < j_2 \leq 3$ bo'ladi faqat va faqat shu holdaki $\lambda_{j_1}^c(z) + \lambda_{j_2}^c(z) \geq 0$, $1 \leq j_1 < j_2 \leq 3$ bo'lsa.

Demak,

$$u(x) \in 2 - psh(D) \cap C^2(D) \Leftrightarrow u^c(z) \in 2 - sh(D \times i\mathbb{R}_y^2) \cap C^2(D \times i\mathbb{R}_y^2).$$

3-teorema. Agar $u(x) \in 2 - psh(D) \cap C^2(D)$ funksiya va $\left(\frac{\partial^2 u(x)}{\partial x_j \partial x_k} \right)$ simmetrik matritsaning $\lambda_1(x), \lambda_2(x), \lambda_3(x)$ xos qiymatlari bo'lsa, u holda

$$\lambda_{j_1}(x) + \lambda_{j_2}(x) \geq 0, 1 \leq j_1 < j_2 \leq 3 \quad (2)$$

tengsizlik o'rinli bo'ladi.

Teorematning isboti 2-teoremadan va $u^c(z) \in 2 - sh(D \times i\mathbb{R}_y^2) \cap C^2(D \times i\mathbb{R}_y^2)$ funksiya uchun $dd^c u \wedge dd^c |z|^2 = \left(\frac{i}{2} \right)^2 \sum_{1 \leq j_1 < j_2 \leq 3} (\lambda_{j_1} + \lambda_{j_2}) dz_{j_1} \wedge d\bar{z}_{j_1} \wedge dz_{j_2} \wedge d\bar{z}_{j_2}$ differensial formaning musbatligidan kelib chiqadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot ishida $\mathbb{R}^2$ fazodagi ikki marta differensiallanuvchi funksiyalar sinfida 2-plyunisubgarmmonik funksiyalar sinfining $\mathbb{C}^2$ fazodagi 2-subgarmmonik funksiyalar bilan bog'liqligi o'rganildi. Bog'liqligini ko'rsatish jarayonida $u(x) \in C^2(D)$ ($D \subset \mathbb{R}_x^2$) funksiya yordamida tuzilgan ushbu $\left(\frac{\partial^2 u(x)}{\partial x_j \partial x_k} \right)$ matritsaning xos qiymatlari bilan, $u^c(z) \in (D \times i\mathbb{R}_y^2)$ funksiya yordamida tuzilgan $\left(\frac{\partial^2 u^c(x)}{\partial x_j \partial \bar{x}_k} \right)$ matritsalarining xos qiymatlari uchun $\left(\frac{\partial^2 u^c(x)}{\partial x_j \partial \bar{x}_k} \right) = \frac{1}{4} \left(\frac{\partial^2 u(x)}{\partial x_j \partial x_k} \right)$ munosabatning o'rinli ekanligi ko'rsatilgan. Bu bog'liqlik, umumiy hollar uchun bu masalalarni hal qilishda bunday metodlardan foydalanish imkoniyatini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абдуллаев Б.И., m – ws h функции. // Доклады Академии наук Республики Узбекистан, – Ташкент, 2012. №5, С. 15 – 18.
2. Abdullayev B.I., Subharmonic functions on complex Hyperplanes of $\mathbb{C}^n$ // Journal of Siberian Federal University, Mathematics and Physics, Krasnoyarsk, 2013. № 6(4), pp. 409–416.
3. Drmosek, B.D., Forstnerich F.: Minimal hulls of compact sets in $\mathbb{R}^2$. Trans. Am. Math. Soc. 368(10), 2016, pp. 7477–7506
4. Harvey F. R. and Lawson H. B. Jr., An introduction to potential theory in calibrated geometry. Amer. J. Math., V. 131, no. 4, 2009, pp. 893–944.

5. Harvey F. R. and Lawson H. B. Jr., Duality of positive currents and plurisubharmonic functions in calibrated geometry. Amer. J. Math., V. 131, no. 5, 2009, pp. 1211-1240.

6. Harvey F. R. and Lawson H. B. Jr., Geometric plurisubharmonicity and convexity – an introduction. Advances in Mathematics, V. 230, 2012, pp. 2428-2456.

7. Harvey F. R. and Lawson H. B. Jr., Plurisubharmonicity in a general geometric context. Geometry and Analysis I, 2010, pp. 363-401.

8. Harvey F.R. and Lawson H. B. Jr., Calibrated geometries // Acta Mathematica 148, 1982, pp. 47-157.

9. Harvey F.R. and Lawson H.B.Jr., p –convexity, p –plurisubharmonicity and the Levi problem// Indiana Univ. Math. J. 62 no. 1, 2013, pp. 149-169.

10. Joyce D., Riemannian holonomy groups and calibrated geometry. Oxford University Press, – U.S.A. 2007. 318.

11. Verbitsky M., Plurisubharmonic functions in calibrated geometry and q –convexity // Mathematische Zeitschrift, V.264, 2010. №4, pp. 939–957.

12. Садуллаев А. Теория плюрипотенциала. Применения. Palmarium Academic Publishing, 2012. – 316 с.

13. Sadullaev A., Further developments of the pluripotential theory (survey). Algebra, complex analysis, and pluripotential theory, 167-182, Springer Proc. Math. Stat., (264), Springer, Cham, 2018, pp. 167-187.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA (SAPR) GAZLAMALARNI BICHISHGA TAYYORLASH VA BICHISH

Ismailova Momogul Hamraboy qizi

Urganch davlat pedagogika instituti, Texnologik ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu matnda gazlamaning bichishga tayyorlash ishlari tayyorlov sexida amalga oshiriladi. Tikuv sexlarini buyum bichiqlari bilan bir tekis va uzluksiz ta'minlab turish bichish sexining asosiy vazifasi hisoblanadi. Bichish sexi gazlamalar to'plamini (avra, astar, qo'shimcha materiallarni) va bichish uchun hujjatlarni (hisob va bichish kartasini) tayyorlov sexidan, kerakli miqdorda furniturani furnitura omboridan, bosh mexanik bo'limidan asbob-uskunaning ehtiyot qismlari va yordamchi moslamalarni, tajriba sexidan andazalarni, texnik hujjatlarni, gazlama sarfini va joylama nusxasini qabul qilib oladi.

Kalit so'zlar: gazlama, buyum bichiqlari, yarim avtomat mashinalari, BPM mashinasi, REXEL R750 markali qo'zg'almas lentali bichish mashina, GERBER GTxL-avtomatik to'shash-bichish mashinasi.

ПОДГОТОВКА И РАСКРОЙ ТКАНЕЙ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (САПР)

Аннотация. В данном тексте подготовка газа к резке осуществляется в подготовительном цехе. Основная задача швейного цеха — обеспечить швейный цех равномерным и непрерывным раскроем получат копию размещения.

Ключевые слова: газификация, пильные полотна, полуавтоматы, машина BPM, косилка с фиксированной лентой марки REXEL R750, напольная газонокосилка GERBER GTxL-автомат.

PREPARATION AND CUTTING OF FABRICS BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIES (CAD)

Abstract. In this text, gas preparation for cutting is carried out in the preparatory shop. The main task of the sewing shop is to provide the sewing shop with uniform and continuous cutting will receive a copy of the placement.

Keywords: gasification, saw blades, semiautomatic machines, BPM machine, REXEL R750 fixed belt mower, GERBER GTxL-automatic floor lawn mower.

Kirish. Tikuv korxonaning bichuv sexini gazlama va boshqa qo'shimcha materiallar bilan bir to'kisda ta'minlashdir. Korxonaning beto'xtov ishlashini ta'minlash uchun tayyorlov sexi texnologik jarayonlarining har bir bo'limida ma'lum hajmida materiallar zaxirasi bo'lishini tashkil qilish kerak. Bu maqsadga erishish uchun sexda quyidagi ishlar bajariladi:

- korxonaga keltirilgan gazlamalarni tushirish va qabul qilib olish; qabul qilib olingan gazlamalarni omborga joylashtirish va vaqtincha saqlash, gazlamalarni o'rovidan ochish;
- gazlamalarning sifatini tekshirish, gazlama to'plamning uzunligini va yonini o'lchash;
- gazlama to'plarini to'shama uchun xillash va hisoblash;
- har bir model uchun konfektsion karta tuzish;
- gazlama to'plarini hisob kartaga asosan to'shama qavatlariga qirqish;
- bo'rlama tayyorlash;
- avra, astar va qotirma gazlamalarini to'shamaga mo'ljallab xillash va saqlash;

- gazlamani bichish sexiga uzatish;

Bajariladigan ishlarga ko'ra tayyorlov sexi quyidagi bo'limlarga ajratiladi:

- gazlamaning o'rovini ochish;
- gazlamaning sifatini tekshirish;
- sifati tekshirilgan gazlamalarni saqlash;
- sifati tekshirilgan gazlamalarni saralash, hisoblash va bichish sexiga uzatish;
- bo'rlama tayyorlash;
- nuqsonli gazlamalar va qoldiqlarini saqlash.

Adabiyotlar sharhi. Gazlamalarni bichishga tayyorlash ahamiyati. Tikuvchilik hunari eng qadimiy va eng zarur hunarlardan biri bo'lib, har qanday qo'l hunari singari bu hunarda ham hamma vaqt o'z ishining chinakam san'atkorlari, mashhur ustalari bo'lgan. Hozirgi vaqtda kiyim tikish – bu odamning turmush ehtiyojlariga ham badiiy talablariga ham xizmat qilish qilishi kerak bo'lgan industriya tarmog'idir. Ammo dastlab kiyim tarixi haqida, tikish sirlarini ham bir qancha adabiyotlardan o'rganib olishingiz mumkin.

Zamonaviy bichishning hozirgi davrdagi o'rni. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar tikuvchilikni o'zgartirib yubordi. Kiyimlarni avtomatlashtirilgan loyihalashning multifunksional tizimi "Gemini CAD" - bu "Gemini CAD Systems" kompaniyasining kiyim, poyabzal, bosh kiyim, sumka, charmattorlik, mebel qoplamalarini loyihalash sohasidagi eng yangi ishlanmasidir. "Gemini CAD" tizimi turli quvvatdagi ishlab chiqarish korxona talablarini qondiradi: dizayn -studiya, kichik va o'rta quvvatli korxona, yirik ishlab chiqarish va boshqalar.

"Gemini CAD Systems" kompaniyasiga 2002 yili Luka Troyan tomonidan Ruminiya davlatida asos solingan. ALT yaratuvchilari o'z oldilariga keng doiradagi foydalanuvchilar talablarini qondiruvchi va arsenalida loyihalashning eng ilg'or instrumentlari bo'lgan mutlaqo yangi maxsulot ishlab chiqarishni maqsad qilganlar. Avtomatlashtirilgan loyihalashning yangi multifunksional tizimi bo'lgan-"Gemini CAD Systems" O'zbekistonda qadri-qimmatini bo'yicha tezda munosib baholandi va undan foydalanuvchilar miqdori muntazam ortib bormoqda.

"Gemini CAD Systems" tizimi o'z ichiga quyidagi dasturiy modullarni oladi:

1. Gemini Pattern Editor - buyumlarni konstruksiyalash va modellashtirish;
2. Gemini Photo Digitizer - andozalarni raqamlash (andozalarni kompyuterga kiritish);
3. Gemini Cut Plan - to'shamalarni hisoblash, buyurtmani avtomatlashtirilgan optimallashtirish;
4. Gemini Nest Expert – yuqori samarali avtomatik andozalar joylashmasi.

Gemini Pattern Editor modulida baza asos to'rini quyidagi 3 xil usulda qurish mumkin:

- Pattern Editor "Рисования" bo'limida to'g'ridan – to'g'ri chizish orqali
- Tayyor andozalarni "Photodigitizer"da kompyuterda kiritish orqali
- "Блок построения БК" moduli yordamida konstruksiya qurish.

"Блок построения БК" modulida buyum konstruksiyasini oson va tez usulda qurish mumkin. "Gemini Pattern Editor" muhandislik dasturida har qanday turdagi kiyim va buyum, charm, mebel qoplamalarini har qanday metodika yordamida loyihalash mumkin. "Gemini CAD Systems" kompaniyasi birinchilardan bo'lib, geometrik shakllarni tekshirish, erkin holatda aylantirish, avtomatik ravishda detallarni tekshirish imkoniyatini taqdim va etdi bu boradagi tadqiqot ishlarini davom ettirib, yangilab bormoqda [1].

Bichish sexining vazifalari.

Bichish sexining asosiy texnologik operatsiyasi-gazlama qavatlarini bichish stolida to'shash va bichish hisoblanadi. To'shama gazlama hisob kartasiga asosan to'shalib uning asosiy parametrlari-to'shama uzunligi va to'shama balandligi (yani qavatlar soni) hisoblanadi. Bichish sexini ishlab chiqarish jarayoni quyidagi texnologik operatsiyalardan iborat:

1. Gazlama qavatlarini to'shash;
2. To'shama sifatini tekshirish;

3. To'shamani birinchi yuqori qavatida bo'rlama bajarish yoki tayyor bo'rlamani yozib, o'chgan bo'r chiziqlarini tiklash;
4. To'shamani tamg'lash;
5. To'shamani rasmiy hujjatlashtirish;
6. To'shamani bo'laklarga bo'lish va asosiy katta buyum detallarini qirqib olish;
7. To'shama bo'laklaridan buyum detallarini tasma pichoqli bichish mashinasida qirqib olish;
8. Bichiqlar sifatini tekshirish;
9. Bichiqlarni komplektlash;
10. Buyum detallarini nomerlash;
11. Preyskurant yorliq va kalkulyatsion talonlarini chop etish;
12. Buyumning yo'l varaqasini yozish;
13. Avra bichiq detallarini astar, qotirmabichiq detallari bilan komplektlash va preyskurant yorlig'i, kalkulyatsion taloni, yo'l varaqasi bilan bog'lash;
14. Bichiqlarni saqlash (ko'pi bilan 1-2 kun) va tikuv sexiga uzatish.

Gazlamalarni to'shamaga mo'ljallab xillash.

Tayyorlov sexda gazlamalardan ratsional foydalanish, ya'ni qoldiqsiz bichish maqsadiga gazlama to'plari to'shamalarga mo'ljallab hisoblanadi. Tikuv korxonalarga gazlama bo'lak-bo'lak holda keladi. Bo'laklar eni va uzunligi ko'pincha bir xil bo'lmaydi. Ba'zi bir to'plarda nuqson gazlama eni bo'yicha o'tgan bo'lib, shu joyda qirqish joyi belgilanadi. Shuning uchun gazlama to'plari avval hisoblanadi, ya'ni qaysi bo'lak gazlama qaysi buyumni tikish uchun ishlatilishi kerakligi aniqlanadi. Gazlama bo'laklarini hisoblashda ishga yaroqli laxtaklarni minimum darajaga, foydalanib bo'lmaydigan laxtaklarni esa nolga yetkazish lozim. Gazlamaning enidan va uzunligidan ratsional foydalanish uchun gazlama bo'laklarining ko'p to'shamali hisobi qo'llaniladi. Tikuv korxonalarida gazlama to'plarini avtomatlashgan hisoblash usullari mavjud. Avtomatlashgan hisoblash usuli ES-1020, "Iskra-555", "Neva-501", NAIRA, "Minsk-32" elektron hisoblash mashinalarda bajariladi. EHM ni qo'llashda yuqori unum hisobga erishishdan tashqari, bunda bir qancha variantlarni tahlil qilib, eng maqbulini tanlab olishga imkoniyat bo'ladi. BUM da gazlama to'pi bosqichma-bosqich hisoblanadi. Birinchi bosqichda gazlama to'pi faqat bir xil uzunlikda bo'lgan to'shamaga mo'ljallab hisoblanadi. Ikkinchi bosqichda ikki xil, uchinchisida esa uch xil to'shama hisoblanadi. Shunday qilib, EHM da gazlama to'pini qoniqarli darajada bo'lmasagina keyingi bosqichga o'tadi. Bundan tashqari har bir bosqich ichida EHM dasturi bo'yicha gazlama to'pini hisoblashning bir nechta sikllari o'tkaziladi va eng yaroqli natija tanlab olinadi. Har bir to'shama uzunlikdagi qavatlar sonining yig'indisi rejadagi topshiriqni bajara oladigan bo'lib va to'p oxiridagi qoldiqlar yig'indisi minimal bo'lgan variant eng maqbul variant hisoblanadi. Gazlama to'plarini hisoblash natijalari gazlamaning hisoblash kartasiga yoziladi.

Raqamli texnologiyalardan gazlamani bichishning ikki xil usuli: gazlamani universal asbobda bichish va maxsus asbobda bichish usullari bor. Konstruktsiya jihatidan xilma-xil qaychilar va arralar ishlatilib, gazlama bichishning universal usuli kengroq tarqalgan.

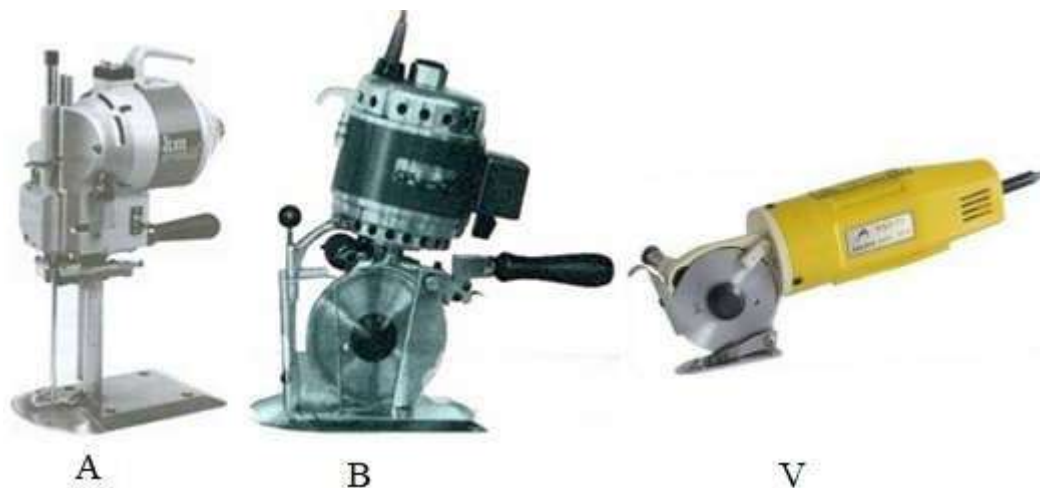
Gazlamani universal asbobda bichish. Bunda to'shama ustki qavatida bo'rlama tayyorlanadi. To'shama ustiga avvaldan gazlama yoki qog'ozda tayyorlanadigan bo'rlama yoki trafaret joylashtiriladi. Trafaretni teshiklari bo'ylab detal qirqimlarining izi bo'r bilan tushiriladi. Bunda to'shamaning ustki qavatidagi har bir detalining ichiga to'shama tartib raqami, buyum o'lchami va bo'yi, buyum modeli yozilgan belgi qo'yiladi. Bunday usulda to'qimachilik materiallarini har qanday fason va har qanday o'lchamdagi kiyimlarga mo'ljallab bichaverish mumkin. Bunda bir xil kiyimlarni bichib ikkinchi xil kiyimlarni bichishga o'tishda bichish uskunasi ham, qirqish asbobi ham o'zgartirilmaydi. Universal asbobda gazlama bichishning eng asosiy afzalligi ham shundan iborat. Universal

usulning kamchiligi shuki, bunda kiyim detallari aniq bichib olinmay, balki kengaytiribroq bichiladi va bichish jarayonining oʻzidan oldingi ishlar, qavatlarini toʻshash va tekislash koʻp mehnat talab qiladi.

Bichish ishlarini mexanizatsiyalash yuzasidan konstruktorlik byurolarda va tikuv korxonalarida olib borilayotgan ishlardan biri koʻp qavatli toʻshash stollarini yaratish. Bunda stollarning qavatlarini maʼlum tartibda oʻrin almashib turadi. Har bir stolning konstruksiyasi ikkita texnologik zonadan, yaʼni toʻshash va bichish zonalaridan iborat. Tikuvchilik korxonalarida toʻshamalarni universal usulda qirqishda koʻchma bichish mashinalari (EZM – 2 tipidagi tik pichoqli yoki EZDM – 1, EZDM – 2 tipidagi disk pichoqli mashinalar) va statsionar mashinalar (RL – 3 lenta pichoqli mashinalar) qoʻllaniladi.

Maxsus avtomatlashtirilgan asbobda bichish usullari ommaviy ishlab chiqarish korxonalarining rivojlanishi, tikuv fabrikalarining ixtisoslanishi, mehnat unumdorligini yanada oshirish va tikuv mahsulotlarini yaxshilash zarurati, gazlama bichishning samaraliroq usullarini topishni talab qiladi.

Gazlamani bichishda Ispaniyada ishlab chiqilgan Investronica Daimond CV070 model lazer bichish avtomati, Lectra E96 (Fransiya) pichoqli bichish avtomati jarayonni sifatli bajarilishini taʼminlaydi.

1-rasm. Gazlamalarni bichish mashinalari

a-KS-AUV vertikal pichoqli bichish mashinasi

b-KM RS – 100 disk pichoqli bichish mashinasi

v- RSG-70-249-249_0 – disk pichoqli bichish mashinasi

Yaponiyaning KM kompaniyasida ishlab chiqarilgan KS-AUV tik pichoqli koʻchma bichish mashinasi (1-rasm, a) va diskli bichish mashinasi (1-rasm, b) barcha turdagi gazlamalarni bichishga moʻljallangan. Aniqlab qirquvchi bichish pichoqi (1-rasm, v) ayrim bichiq detallarini tekislab qirqish yoki kam qavatli toʻshamalarni bichishda foydalaniladi. Toʻshamalar boʻlaklarga ajratilgandan soʻng mayda detallarni va murakkab shaklli detallarni uzil-kesil qirqib olish uchun qoʻzgʻalmas pichoqli mashinalar ishlatiladi (2-rasm).

2-rasm

Hozirga vaqtda to'rt shkivli tasma pichoqli PJI-6, PJ1 -630, PJI- 1000-1, uch shkivli PJI-4, ikki shkivli PJI-5 (Rossiya), Pannonia (Vengriya) firmasining R-1532, R-1532-1 bichish mashinalaridan keng foydalanilmoqda. Gazlamalarni to'shash va bichishning avtomatlashtirilgan usulida gazlamalarni to'shashdan oldin stol ustiga qog'oz yopiladi, uning ustiga esa gazlama qavatlari to'shaladi, eng ustki qavat ustiga esa polietilyon plyonka yopiladi. So'ngra vakuum ishga tushirilganda to'shama qavatlari presslanadi. To'shama bichish paytida so'rma vakuum yordamida tutib turiladi. Avtomatda ishlaydigan operator to'shamani bichish uchun kerakli ma'lumoti bor dasturni tanlab oladi va yozuv o'qish qurilmasiga kiritadi, avtomatning qirquvchi bosh qismini to'shamaning chap burchagiga qo'yadi. Tugmacha bosilgandan keyin bichish avtomatik ravishda amalga oshiriladi.

Gazlamalarni to'shash ham maxsus ikkita to'shash va bichish zonasiga ajratilgan stollarda to'shaladi. To'shama to'shash zonasida bajarilgandan so'ng bichish zonasiga havo bosimi yordamida o'tkaziladi. To'shamaning ustiga plyonka yopiladi (6-rasm, a) va havo yordamida stolga surib qo'yiladi va plyonka tagidagi havo so'rib olinib, to'shama qavatlarini bir-biriga nisbatan siljimaslikka keltiriladi. Bichish golovkasining uchi to'shamaning ma'lum nuqtasiga o'rnatiladi (6-rasm, b). Dastur bo'yicha pichoqli bichish golovkasi detal shaklida traektoriy bo'ylab harakat natijasida detallar bichiladi. Detallarga o'lcham va bo'ylar bo'rlama namunasi bo'yicha qo'lda yozib qo'yiladi.

Hozirda ko'plab tikuv korxonalarida gazlamani to'shash va bichish chet el firmalarining avtomatlashtirilgan asbob-uskunalaridan foydalaniladi. Kawakami (Yaponiya), Lectra E73 (Fransiya), Kuris (Germaniya) GERBER firmalarining gazlamani to'shash avtomati kompyuterlashtirilgan dasturlar yordamida amalga oshiriladi. Bunda gazlamani to'shash tezligi 100 mG. Ularning to'shash tezligi gazlamaning cho'zilishi va to'shamaning uzunligiga qarab moslanadi. Ular quyidagilar bilan ta'minlangan:

- gazlama to'plarini ko'tarish va yuklash qurilmalari; to'shash karetkasini avtomatik ko'tarish mexanizmi;
- gazlama milkini tekislash va cho'zmasdan bir tekisda to'shash qurilmasi;
- to'shama oxirida gazlama qavatini avtomatik qirqish qurilmasi;
- to'shash jarayonida gazlama enini va qavatlar sonini hisoblash qurilmasi;
- to'shamaning kerak joyida mashinani to'xtatish qurilmasi.

Ba'zi mashinalar to'qimachilik nuqsonlarini ko'rish va belgilash qurilmalari bilan ta'minlangan.

A

B

3-rasm. GERBER GTxL - avtomatik to'shash-bichish mashinasi

4-rasm. (Investronica Topaz) NT CV070- avtomatik to'shash-bichish mashinasi

Gazlamalarni to'shash uchun avtomatlashtirilgan-Progress Brio 55G100 mashinasini qo'llash mumkin. Uning turli moslamalari bo'lib, quyidagi ishlarni avtomatik ravishda bajaradi:

- avtomatik to'shash;
- gazlama to'pini avtomatik ravishda o'rnatish;
- gazlama cho'zilishini avtomatik kompensatsiyalash;
- gazlama to'pidan to'shamaga uzatishni yengillashtirish;
- to'shama balandligini avtomatik kuzatish;
- gazlama to'plarini o'ramidan ochish;
- to'shama uzunligini avtomatik nazorat qilish;
- to'shama chetini avtomatik tekislash;
- pult orqali ma'lumotlarni kiritish;
- tezlikni boshqarish;
- to'shash yo'nalishini tanlash;
- to'shaganda qayta ishga tushirish.

5-rasm. Progress Brio 55G100 gazlamalarni to'shash va bichish mashinasi.

Xulosa. Progress Brio 55G100 gazlamalarni to'shash mashinasining texnik tasnifi 2-jadvalda keltirilgan. Tikuv korxonalarida gazlamalami universal asboblarda va maxsus asboblarda bichish mumkin.

1-jadval

Progress Brio 55G 100 mashinasini texnik tasnifi	Brio 100	
Gazlama to'pining maksimal og'irligi	55 kg	100 kg
Gazlama to'pining maksimal diametri	400 mm	600 mm
Gazlama eni	1.83 m, 2.28 m	1.83 m, 2.28 m
Mashinaning eni	3.07 m, 3.53 m	3.07 m, 3.53 m
To'shamaning maksimal balandligi	15 sm	20 sm
To'shamaning maksimal qalinligi	2 sm	2 sm
To'shashning maksimal tezligi	80m/min	100 m/min

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Garment Manufacturing Technology. Edited by Rajkishore Nayak and Rajiv Padhye. 2015 Elsevier Ltd.
2. Technology of Clothing Manufacture. Four Edition Revised by David J.Tyler. Blackwell Publishing. 2008.
3. Кокеткин П.П. Одежда: Технология-техника, процессы-качество, Справочник.-М.: Изд. МГУДТ, 2001 г.-560с.
4. Першина Л.Ф., Петрова С.В. Технология швейного производства. Учебник.-М.: Легпромиздат,1991г.-416с.
5. F.U.Nigmatova, M.Sh.Shomansurova. "Tikuv buyumlarini loyihalashning avtomatlashtirilgan sistemasi". Dasrlik. Toshkent 2017 yil.
6. A.Abdukarimova "Kontaksiz usullar asosida ayollar kiyimlarini loyihalash texnologiyasini ishlab chiqish". Doktorlik dissertatsiyasi. Toshkent 2018 yil.
7. <https://mycad.geminicad.com/cad-cam-products.html>
8. <https://cdn.geminicad.com/wp-content/uploads>
9. <https://www.geminicad.com>
10. <https://www.perevalov.ru/sapr/software/modelling/>

MAKTABGACHA TA'LIM TARBIYACHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI ANIQLASH USULLARI

Qo'ldosheva Sevinch Sharof qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti magistranti, sevinchkuldasheva3@gmail.com.

Umumiy psixologiya kafedrası dots.v.b. L.Turakulov

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini aniqlash, uni baholash va rivojlantirish usullari atroflicha yoritilgan. Maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kasbiy kompetentligi, pedagogik faoliyatning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun juda muhim omildir. Ushbu maqolada tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini aniqlashda ishlatiladigan metodlar, baholash tizimlari, shuningdek, pedagogik ko'nikmalar va bilimlarning rivojlanishi haqida batafsil ma'lumot berilgan. Shuningdek, maqolada psixologik kompetensiyaning bolalar bilan samarali muloqotdagi roli alohida ta'kidlangan. Tarbiyachilarning psixologik tayyorgarligi bolalar bilan o'zaro munosabatlarni samarali qurishda va ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Psixologik kompetensiya, tarbiyachining bolalarning psixologik holatini tushunishi, hissiy va ijtimoiy ehtiyojlarini inobatga olish, shuningdek, ijobiy munosabatlarni yaratishdagi qobiliyatini ta'minlaydi. Maqolada shuningdek, tarbiyachilarning emotsional va ijtimoiy tayyorgarligi ham muhim masala sifatida ko'rib chiqilgan. Tarbiyachilar bolalarga emotsional jihatdan to'liq qo'llab-quvvatlashni ta'minlashlari, ularni ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berishlari kerak. Ijtimoiy kompetensiya tarbiyachilarning guruh ichida hamkorlikda ishlash, jamoaviy faoliyatga rahbarlik qilish va ijtimoiy muhitni tashkil etishdagi qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetensiya, tarbiyachi, psixologik tayyorgarlik, maktabgacha ta'lim, malaka oshirish, trening, so'rovnoma, ta'lim sifati, innovatsiyalar, rivojlanish, pedagogik ko'nikmalar, bolalar bilan muloqot, ijtimoiy tayyorgarlik, o'qitish usullari, ta'lim metodologiyasi, pedagogik texnologiyalar, shaxsiy rivojlanish, zamonaviy pedagogika, kreativ yondashuvlar, ta'lim resurslari, tahlil, o'quv jarayoni, kasbiy o'sish, bolalar psixologiyasi.

МЕТОДЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье освещены методы определения, оценки и развития профессиональной компетенции воспитателей в системе дошкольного образования. Рассматривается роль психологической компетенции воспитателей в эффективном общении с детьми, их эмоциональная и социальная подготовленность, а также приведены практические рекомендации на основе результатов, полученных с помощью анкеты. Статья подробно описывает методы определения профессиональной компетенции воспитателей, которые имеют решающее значение для успешного осуществления педагогической деятельности. Описание включает в себя оценку педагогических навыков и знаний, а также развитие компетенций воспитателей в различных сферах их профессиональной деятельности. Особое внимание уделяется психологической компетенции воспитателей, которая играет важную роль в установлении эффективного взаимодействия с детьми. Психологическая подготовленность воспитателя помогает понимать психоэмоциональное состояние ребенка, учитывать его психологические и социальные потребности, а также создавать условия для развития позитивных взаимоотношений. В статье также подчеркивается важность эмоциональной и социальной готовности воспитателей, что является ключевым для формирования здоровых эмоциональных и социальных связей у детей. Эмоциональная компетентность воспитателя позволяет обеспечить эмоциональную поддержку детей, а социальная компетентность помогает развивать у них необходимые социальные навыки.

Ключевые слова: профессиональная компетенция, воспитатель, психологическая

подготовленность, дошкольное образование, повышение квалификации, тренинг, анкета, качество образования, инновации, развитие, педагогические навыки, общение с детьми, социальная подготовленность, методы обучения, образовательная методология, педагогические технологии, личностное развитие, современная педагогика, креативные подходы, образовательные ресурсы, анализ, учебный процесс, профессиональный рост, детская психология.

METHODS FOR IDENTIFYING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF PRESCHOOL EDUCATORS

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the methods for identifying, assessing, and developing the professional competence of educators working in the preschool education system. The professional competence of preschool educators is a crucial factor for the successful implementation of pedagogical activities. The article presents detailed information on the methods used to determine educators' professional competence, assessment systems, and the development of pedagogical skills and knowledge. Furthermore, the article highlights the significant role of psychological competence in effective communication with children. The psychological preparedness of educators is essential for building productive relationships with children and supporting their personal and social development. Psychological competence ensures the educator's ability to understand children's psychological states, consider their emotional and social needs, and foster positive interactions. The article also considers the emotional and social readiness of educators as an important aspect. Educators must provide emotional support to children and assist them in developing their social abilities. Social competence helps educators collaborate effectively within a group, lead group activities, and organize a supportive social environment.

Key words: professional competence, educator, psychological preparedness, preschool education, professional development, training, questionnaire, quality of education, innovations, development, pedagogical skills, communication with children, social readiness, teaching methods, educational methodology, pedagogical technologies, personal development, modern pedagogy, creative approaches, educational resources, analysis, learning process, professional growth, child psychology.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlar va yuksalishlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan insonlarning o'z ishlariga bo'lgan mas'uliyatiga, jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishlariga bog'liq. Jamiyatda pedagog, xususan, o'qituvchi va tarbiyachi o'z vazifalarini amalga oshirayotganda o'sib kelayotgan avlodni tarbiyalash, bilim berish va ularga axloqiy qadriyatlarni shakllantirish kabi muhim mas'uliyatlarni o'z zimmasiga oladi. Shu bilan birga bugungi kunda davlatimiz rahbarining diqqat markazida bo'lgan Maktabgacha ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, rivojlanishlar maqolamizga metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrda 595-sonli "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni [1]. Bu rollar nafaqat yoshlarni tarbiyalash, balki jamiyatning barcha a'zolari uchun savobli va mas'uliyatli faoliyatdir. Pedagogika va maktabgacha ta'limning ahamiyati, o'quvchilarga faqat bilim berish bilan cheklanmay, ularni ma'naviy, axloqiy, va ijtimoiy jihatdan rivojlantirishga qaratilgan. Tarbiyachining jamiyatdagi o'rni juda katta va uning ta'siri o'zgaruvchan. U yosh avlodni tarbiyalash va ularga ilm berish jarayonida ularni haqiqiy vatanparvar, axloqli va bilimli insonlar qilib tarbiyalashga mas'ul.

Maktabgacha ta'lim tarbiyachilari uchun psixologik kompetensiyalarni rivojlantirishning ahamiyati bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki, ular o'z ishlarida nafaqat

bolalar bilan, balki ularning ota-onalari, pedagogik jamoa va boshqa mutaxassislar bilan ham aloqada bo'lishadi. Tarbiyachining psixologik tayyorgarligi, bolaning hissiy va aqliy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda, shuningdek, ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli bo'lishida muhim rol o'ynaydi.

Maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'lim tizimining boshlang'ich, eng asosiy qatlami hisoblanadi. Mutaxassislar va pedagoglarning ilmiy natijalariga ko'ra, inson barcha ma'lumotlar va ma'lumotlarning 70 foizini besh yoshga to'lgunigacha oladi. Aynan shu ma'lumot bolalarimizning komil inson sifatida rivojlanishi uchun maktabgacha ta'lim tashkilotidagi tarbiya va ta'lim qanchalik katta ahamiyat kasb etayotganiniko'rsatib turibdi [2].

“Kompetentlik” tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik tadqiqotlar natijasida kirib kelgan. Shuning uchun, kompetentlik mutaxassisning noan'anaviy vaziyatlarda va kutilmagan holatlarda o'zini qanday tutishi, muloqot qilishda qanday yo'l tutishi, raqiblar bilan munosabatlarni qanday boshqarishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga boy ma'lumotlarni qanday ishlatishi, shuningdek, rivojlanayotgan va murakkab jarayonlarda harakat qilish rejasini ishlab chiqish va unga amal qilishni anglatadi [3].

Maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kasbiy kompetentligini aniqlash usullari. Maktabgacha ta'lim tizimi jamiyatning ta'lim sohasida muhim o'rin tutadi. Bu tizimda faoliyat yuritayotgan tarbiyachilarning kasbiy kompetentligi, nafaqat ularning o'z malakalari, balki o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga ham bevosita ta'sir qiladi. Tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini aniqlash, baholash va rivojlantirish usullari, ularning pedagogik faoliyatining samaradorligini oshirish uchun zarurdir.

Tarbiyachilarning kasbiy kompetentligi, ularning pedagogik faoliyatda ko'rsatadigan bilimlari, ko'nikmalari va malakalarini o'z ichiga oladi. Ushbu kompetentlik, tarbiyachining bolalar bilan samarali muloqotda bo'lishi, bolalarni psixologik va ijtimoiy jihatdan rivojlantirishdagi qobiliyatini ta'minlaydi. Maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kompetentligi, pedagogik bilimlar, psixologik tayyorgarlik, shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarni o'z ichiga oladi.

Kasbiy kompetentlikni aniqlash usullari.

Maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kasbiy kompetentligini aniqlashda bir nechta usullar qo'llaniladi. Ularning eng keng tarqalganlaridan biri — so'rovnomalar. So'rovnomalar orqali tarbiyachilarning o'z-o'zini baholashi va malakalarini aniqlash mumkin. So'rovnomalar ko'pincha tarbiyachilarning pedagogik bilimlarini, shaxsiy sifatlarini va ijtimoiy tayyorgarligini o'lchash uchun ishlatiladi.

Ikkinchi usul — treninglar va seminarlar. Treninglar, tarbiyachilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Trening jarayonida pedagogik va psixologik bilimlarni o'zlashtirish, innovatsion metodlarni qo'llash va bolalar bilan samarali ishlashga qaratilgan ko'nikmalarni shakllantirish mumkin. Treninglar, shuningdek, tarbiyachilarning kasbiy o'sishiga yordam beradi va ularning zamonaviy pedagogik yondashuvlarga tayyorligini tekshiradi.

Observatsiya (nazorat qilish) ham kasbiy kompetentlikni aniqlashning muhim usullaridan biridir. Tarbiyachilarni sinfda yoki guruhda ishlashini kuzatish, ularning bolalar bilan qanday muloqot qilishlarini, o'qitish usullarini qanday qo'llashlarini aniqlashga yordam beradi. Ushbu metod, tarbiyachining amaliy faoliyatini to'g'ri baholash imkonini beradi va uning pedagogik malakalarini yaxshilashga yo'naltirilgan tavsiyalar berish imkonini yaratadi.

Tarbiyachilarning psixologik tayyorgarligi ham kasbiy kompetentlikni baholashda muhim omil hisoblanadi. Tarbiyachilar bolalar bilan muloqotda bo'lishda, ularning psixologik holatini tushunishda va individual yondashuvlar ishlab chiqishda o'z bilimlarini qo'llay olishlari kerak. Psixologik tayyorgarlik tarbiyachilarning bolalar bilan ishlashda yuqori muvaffaqiyatlarga erishishlariga yordam beradi. Shu sababli, psixologik tayyorgarlikni baholash, tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini aniqlashda muhim o'rin tutadi.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimi innovatsiyalarni o'z ichiga olgan holda rivojlanib bormoqda. Pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlar, tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Tarbiyachilar, yangi pedagogik usullarni o'zlashtirishlari va inno-

vatsion texnologiyalarni amaliyotda qo'llashlari zarur. Innovatsiyalarni qo'llash, tarbiyachilarning pedagogik faoliyatini yangilash va bolalar bilan samarali ishlashda yangi yondashuvlarni kiritishga yordam beradi.

Maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kasbiy kompetentligini aniqlash va baholash, nafaqat ularning o'z faoliyatini yaxshilash, balki ta'lim sifatini oshirish uchun ham zarurdir. Kasbiy kompetentlikni aniqlashda turli usullar, shu jumladan, so'rovnomalar, treninglar, nazorat qilish va psixologik tayyorgarliklarni baholash, tarbiyachilarning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi. Maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlarni qo'llash va tarbiyachilarning malakasini oshirish, ularning samarali pedagogik faoliyat yuritishiga xizmat qiladi va bolalar ta'limi sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy kompetensiyasi - bu nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar, shuningdek, kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan shaxsiy fazilatlari va tajribasi, sifatlarining integratsiyasi. Bu kasbiy ijodiy faoliyatga tayyorlik va kreativlikning namoyon bo'lishiga asoslangan shaxsning individual fazilatlari yig'indisi. Kreativlik tarkibidagi kompetensiya – psixologik - pedagogik kontekstda "kompetentlik" tushunchasi, birinchi navbatda, zamonaviy shaxsning shaxsiy fazilatlari, xulq-atvor shakllarining aksi sifatida ushbu toifaning murakkabligini hisobga olgan holda, aniq talqinga ega emas. Mualliflar konsepsiyaning turli xususiyatlarini aniqlaydilar. [4]

Bolalar bilan sog'lom aloqalarni rivojlantirish. Tarbiyachining psixologik kompetensiyasi bolalar bilan sog'lom va samimiy aloqalarni o'rnatish uchun zarurdir. Agar tarbiyachi bolalarning his-tuyg'ularini tushunsa, ular bilan muomala qilishda yanada samarali bo'lishi mumkin.

Bolalarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga yordam berish. Psixologik kompetensiyalarga ega bo'lgan tarbiyachi bolalarga o'z his-tuyg'ularini boshqarish, boshqalar bilan muloqotda bo'lish va jamiyatda o'z o'rnini topishda yordam beradi.

Ta'lim sifatini oshirish. Tarbiyachilar o'z psixologik tayyorgarligini oshirgach, ular ta'lim jarayonini ko'proq samarali tashkil etish, bolalarni yaxshi tushunish va ularga mos pedagogik yondashuvni qo'llash imkoniyatiga ega bo'lalilar.

O'z-o'zini boshqarish va stressni kamaytirish. Tarbiyachilarning stressni boshqarish qobiliyati ularning kundalik ish faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Psixologik tayyorgarlik va o'z-o'zini boshqarish qobiliyati orqali ular stressli vaziyatlarga to'g'ri javob bera olishadi.

Psixologik kompetensiyalarning rivojlanishi. Psixologik kompetensiyalarning rivojlanishi doimiy ravishda davom etishi kerak. Maktabgacha ta'lim tarbiyachilari o'z faoliyatlarida muntazam ravishda psixologik bilim va ko'nikmalarni oshirib borishlari zarur. Bu uchun quyidagi usullarni qo'llash mumkin:

Psixologik treninglar va kurslar. Tarbiyachilar uchun maxsus psixologik treninglar va kurslar tashkil etish, ularning psixologik kompetensiyalarini oshirishga yordam beradi. Bu kurslarda emotsional intellekt, empatiya, kommunikatsiya va stressni boshqarish kabi mavzular yoritilishi kerak.

Amaliy mashg'ulotlar. Tarbiyachilar amaliy mashg'ulotlar orqali o'zlarining psixologik ko'nikmalarini oshirishlari mumkin. Bunday mashg'ulotlar davomida ular real vaziyatlarda o'z qobiliyatlarini sinab ko'rishlari mumkin.

Yozma ishlar va o'z-o'zini tahlil qilish. Tarbiyachilar o'z faoliyatlarini tahlil qilib, o'zlarining psixologik tayyorgarliklarini qanday rivojlantirishlari kerakligini belgilashlari mumkin. Bu, o'z navbatida, o'z-o'zini yaxshilash va o'zgarishlarga erishish imkonini yaratadi.

Mentorlik tizimi. Yangi tarbiyachilar uchun tajribali pedagoglar tomonidan mentorlik qilish, ularning psixologik kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim muassasasining pedagoglari faoliyatining o'ziga xosligi va mazmuni, pedagoglar va psixologlar tomonidan doimiy ravishda o'rganilib kelmoqda. Tadqiqotlar

natijalari shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim muassasasining tarbiyachisi o'zining pedagogik ishida yaratuvchanlik, jamoada ishlash qobiliyati, ijodiy yondashuv va insonparvarlik kabi xususiyatlar bilan ajralib turadi. Bu xususiyatlar ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda o'z aksini topishi kerak. Go'daklik davrida bolaning to'liq rivojlanishi uchun mos shart-sharoitlar yaratish, eng avvalo, bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olishni talab etadi. Bola tug'ilganidan to maktabgacha bo'lgan davrda uning rivojlanishi boshqa yosh davrlardan farqli o'laroq, kelajakda u turli bilimlar va ko'nikmalarni egallashi uchun mustahkam asos yaratadi. Bu davrda bola ijtimoiy muhitga moslashishi, jismoniy va psixologik sifatlarni rivojlantirishi lozim.

Tarbiyachining eng asosiy vazifasi — bolalarni tarbiyalash va rivojlantirish uchun kerakli pedagogik shart-sharoitlarni ta'minlashdir. Tarbiyachi o'z faoliyatini rejalashtirishda axboriy-metodik hujjatlardan foydalanib, o'zining faoliyatini tahlil qilib, ularning natijalariga asoslanishi zarur. Zamonaviy tarbiyachi psixologik, pedagogik va sotsiologik tadqiqotlarga asoslanib, bolalar rivojiga bo'lgan ta'sirning, hatto yuqori darajadagi ta'lim muassasasidan ham oila kabi ta'sirchan muhit bo'lishini anglaydi. Ota-onalar bilan pedagogik aloqalarni muntazam ravishda mustahkamlash, bolalar tarbiyasida faol hamkorlikni yo'lga qo'yish, shuningdek, muammoli oilalar bilan alohida ish olib borish tarbiyachining ijtimoiy roli hisoblanadi. [5]

Tarbiyachining eng asosiy faoliyat funksiyasi, bolalar bilan muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratishdir. Bola o'zi rivojlanish uchun faollikka undalishi, turli rivojlantiruvchi faoliyatlarda qatnashishi kerak. Bola jismoniy va psixologik salomatligini mustahkamlash tarbiyachining asosiy vazifalaridan biridir. Ushbu yosh davrida bolaning emotsional holati, ijtimoiy munosabatlari va ruhiy holati ta'limning samaradorligini belgilaydi. Tarbiyachi bola atrofidagi muhitni nazorat qilib, uning xavfsizligini ta'minlashi kerak. O'yin maydonchalari, o'yinchoqlar, mebel jihozlarining bola uchun mosligini muntazam tekshirib turish ham zarur. Bolalar bilan ishlashda xavfsizlikni ta'minlash, shuningdek, pedagogning muhim vazifalaridan biridir. Tarbiyachi bolalar sog'lig'iga bevosita ta'sir ko'rsatadigan omillarni hisobga olib, shuningdek, bolaning xatti-harakatidagi og'ishlarni bartaraf etish uchun zarur choralarni ko'rish lozim. Oila bilan hamkorlik, ota-onalar bilan pedagogik aloqalarni mustahkamlash, bolalarning to'liq rivojlanishiga yordam beradi. Tarbiyachi, oila bilan hamkorlikda bolaning psixologik rivojlanishi, hissiy holati va ijtimoiy moslashuviga alohida e'tibor qaratishi kerak. Shuning uchun tarbiyachi nafaqat ta'lim berish, balki bola hayotining barcha jihatlariga ta'sir qilish orqali uning rivojlanishiga hissa qo'shishi kerak.

O'zbekiston ta'lim sohasidagi qonunchilikning muhim vazifalaridan biri, tarbiyachilarning huquqlari va majburiyatlarini aniq belgilab, ularning samarali faoliyatini ta'minlash va huquqiy hamda ijtimoiy himoyasini yaratishdir. Bu maqsadni amalga oshirishda Prezidentimiz SH. Mirziyoyevning fikri bilan tasdiqlangan: "Ta'lim va tarbiya tizimini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish – bizning birinchi darajali vazifamizdir"[6]. Maktabgacha ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini yangilash, tarbiyachilarning kasbiy malakasini oshirish va ularning mehnatining obro'sini yuksaltirish, shu jumladan, adolatli va munosib ish haqi bilan ta'minlash, ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun muhim vazifalardandir.

Maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kasbiy kompetentligini aniqlash usullari, pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish va tarbiyachilarning malakasini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini aniqlashda ishlatiladigan metodlar, ularning pedagogik bilimlarini, amaliy ko'nikmalarini, shaxsiy sifatlarini va innovatsion yondashuvlarga oid imkoniyatlarni baholashga yordam beradi. Ushbu usullarni tanlashda tarbiyachilarning individual xususiyatlari, o'qitish uslublari, pedagogik texnologiyalar va didaktik metodlar hisobga olinishi zarur.

Kasbiy mahoratni oshirish tizimining samarali faoliyat ko'rsatishi uchun tarbiyachilarning malakasini oshirish bo'yicha aniq rejalashtirilgan ishlar katta ahamiyatga ega. Hozirgi zamon talablariga javob berish, bizni tarbiyachilarning faoliyatini o'quv jarayonida muhim shaxs sifatida yangi nuqtai nazardan baholashga undaydi. Endilikda tarbiyachining kasbiy mahorati ikki jihatdan ko'rib chiqiladi: birinchi tomondan, bu kasbiy tayyorgarlikning sifatini o'lchovchi mezon, ikkinchi

tomondan esa, mehnat vazifalarining yuqori sifatini, mehnat madaniyatini, shaxslararo aloqalarni, kasbiy masalalarni ijodiy va faol hal qilish qobiliyatini ta'minlovchi shaxsiy xususiyat sifatida tushuniladi.

Tarbiyachining faoliyatini ikki asosiy tarkibiy qismga bo'lish mumkin: professional (faoliyatga doir) va shaxsiy (shaxsiy qobiliyatlar bilan bog'liq). Agar tarbiyachining yuqori pedagogik mahorati haqida so'z yuritsak, u holda uning ishining sifati yuqori bo'lishi kutiladi. Pedagogikadagi sifat tushunchasi ko'p holatlarda aniqlanmagan va murakkab bo'lishi mumkin, chunki bu tushuncha nafaqat tasniflash jarayonida, balki maqsadlarni belgilashda ham qiyinchiliklarga olib keladi. Agar biz tomoshabinlarni jalb qilishni istasak, aql, bilim va mahoratga ehtiyoj borligini tushunishimiz kerak.

Tarbiyachilarning kasbiy mahoratini oshirish tizimi muayyan tuzilishga asoslanadi. Ushbu tuzilma quyidagilardan iborat:

- tarbiyachilarni kasbiy tayyorlash;
- ilg'or pedagogik tajribani o'rganish;
- amaliyotda o'qitish;
- umumlashtirish va tarqatishni amalga oshirish.

Pedagogik mahoratni oshirish bo'yicha ishlarni rejalashtirishda tarbiyachilarning fikrlarini inobatga olish zarur. Ko'pchilik tarbiyachilar o'z tashkilotlaridagi ta'lim tizimidan mamnun, ular muntazam ravishda kasbiy rivojlanish mashg'ulotlarida qatnashadilar, hamkasblarining ochiq mashg'ulotlari va tadbirlarida ishtirok etadilar, shuningdek, mintaqaviy va xalqaro seminarlarda va ilmiy-amaliy konferentsiyalarda faol qatnashadilar. Tarbiyachilar malaka oshirishni har uch-besh yilda bir marta rejalashtiradilar.

Kasbiy mashg'ulotlar jamoaviy va individual shakllarda amalga oshiriladi. O'z-o'zini o'qitish tarbiyachilarning kasbiy mahoratini oshirish tizimida juda muhim o'rin tutadi. Har bir tarbiyachi o'zining pedagogik mahoratini oshirish bo'yicha ish rejasiga muvofiq, shaxsiy rivojlanishini rejalashtiradi. Shaxsiy rejalashtirishda quyidagi asosiy talablar e'tiborga olinadi:

- shaxsiy kasbiy tayyorgarlik va pedagogik mahoratni hisobga olgan holda;
- tarbiyachining ish rejasi tashkilotning o'quv-uslubiy ishlari rejalar bilan hamohang bo'lishi;
- aniq bajarilishi kerak bo'lgan ishlar va ularni amalga oshirish muddatlarini ko'rsatgan holda faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari.

Maktabgacha ta'lim muassasasida tarbiyachilarning malakasini oshirish ishlarini samarali tashkillashtirishda ochiq mashg'ulotlar, mashg'ulotdan tashqari ishlar, master-klasslar o'tkazish muhim ahamiyatga ega. Ular ilg'or pedagogik tajribani o'rganish va tarqatish maqsadida o'tkaziladi. Bu tadbirlar o'quv jarayonida eng murakkab mavzularni o'rganishga yordam berish uchun metodik usullarni, shakllarini va namunalarni aniqlashda, shuningdek, o'quv materialini samarali o'zlashtirishda misollar keltirishda foydalidir.

Tarbiyachilarning kasbiy va pedagogik mahoratini oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan tizimli ishlar ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, shu bilan birga, kasbiy ongni yuqori darajaga ko'taradi. Bugungi kunda biz o'zgarishlar davrida yashayapmiz, bu o'zgarishlar birinchi navbatda maktabgacha ta'lim muassasalarining faoliyatiga, o'quv jarayoniga bo'lgan talablarning oshishiga bog'liq. Agar ilgari ta'lim uzoq muddatli bo'lsa va faqat ma'lum bir sohadagi uzluksiz kasbiy faoliyatni ta'minlashga qaratilgan bo'lsa, endi biz yangilanadigan va o'zgaradigan ta'lim tizimini shakllantirish haqida gapiramiz. Bunday ta'limning asosiy xususiyati nafaqat bilim va texnologiyalarni uzatish, balki ijodiy kompetentsiyalarni rivojlantirishdir.

Quyida Jizzax shahar DMTTga qarashli 21-sonli Maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kasbiy kompetentligini aniqlash bo'yicha o'tkazilgan so'rovnoma natijalari aks etgan.

1-jadval

So'rovnoma savolnomasi	Javob beruvchilar (%)	Natijalar va xulosalar
1.Tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini oshirishga qaratilgan ichki imkoniyatlar yaratilganmi? (siz faoliyat yuritayotgan tarbiya muassasasi misolida javob bering)	77% - Ha, mavjud	Tarbiyachilarning 77%i muntazam ravishda malaka oshirish dasturlarida ishtirok etadi.

2. Oylik maoshingizni qanday baholaysiz?	75% o'rtacha	Yaxshi, qoniqarli ahvolda
3. Ishlash sharoitlari qanday?	80% yaxshi darajada	Yaxshi, barcha kerakli jihozlar va sharoitlar mavjud.
4. Kasbiy rivojlanish imkoniyatlari qanday?	85% mavjud	Juda yaxshi, muntazam ravishda suhbat va treninglar o'tkaziladi.
5. Ish vaqti va ish yuklamasi qanday?	80% tashkil qilingan	Yaxshi, ish vaqti va yuklama muvozanatlangan.
6. Ijtimoiy va ruhiy muhit qanday?	85% ijobiy	Yaxshi, hamkasblar bilan yaxshi munosabatlar va jamoada hamkorlik mavjud.
7. Mehnatni baholash va motivatsiya qanday?	80% yo'lga qo'yilgan	Juda yaxshi, mehnatga nisbatan yetarli baho va rag'batlantirish tizimi mavjud.
8. Kasbiy faoliyatdagi qiyinchiliklar mavjudmi?	10% mavjud	Qiyinchiliklar mavjud, ammo ular tezda hal qilinadi.
9. Ishdagi innovatsiyalar va yangi usullarni joriy etish choralari mavjudmi?	80% mavjud	Ba'zi yangi metodlar foydali bo'lishi mumkin.
10. Kelajakdagi kasbiy rejalaringsiz qanday?	85% faoliyatni davom ettirish	Maktabgacha ta'lim sohasida uzoq muddatli faoliyatni rejalashtiraman.

Ushbu so'rovnoma natijalariga ko'ra, tarbiya muassasasida tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini oshirishga katta e'tibor qaratilayotgani ko'zga tashlanadi. Respondentlarning 77 foizi bu borada ichki imkoniyatlar yaratilganini bildirgan, ya'ni ular muntazam ravishda malaka oshirish dasturlarida ishtirok etishadi. Oylik maoshni 75 foiz ishtirokchi o'rtacha deb baholagan bo'lsa-da, bu holat ularning umumiy qoniqish darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatmayapti. Ishlash sharoitlari esa 80 foiz tomonidan yaxshi deb baholangan, ya'ni barcha zaruriy jihozlar va qulayliklar mavjud.

Kasbiy rivojlanish imkoniyatlari 85 foiz tomonidan mavjud deb topilgan, bu esa muassasada doimiy ravishda trening va suhbatlar o'tkazilayotganidan darak beradi. Ish vaqti va yuklama muvozanatli tarzda tashkil etilgani 80 foiz javoblarda aks etgan. Ijtimoiy va ruhiy muhit ham ijobiy baholangan – 85 foiz ishtirokchilar hamkasblar bilan iliq munosabat va yaxshi jamoaviy hamkorlik mavjudligini bildirgan. Mehnatni baholash va motivatsiya tizimi ham yetarli darajada yo'lga qo'yilgan bo'lib, bu holatni 80 foiz javob beruvchilar tasdiqlagan.

Kasbiy faoliyatdagi qiyinchiliklar borligiga atigi 10 foiz ishtirokchi e'tibor qaratgan, bu esa muassasada yuzaga kelgan muammolar tezkor hal etilayotganini ko'rsatadi. Ishdagi innovatsiyalar borasida ham ijobiy fikrlar bildirilgan – 80 foiz yangi metodlar joriy etilayotganini ta'kidlagan. Yakunda, 85 foiz tarbiyachi kelajakda ham maktabgacha ta'lim sohasida faoliyat yuritishni rejalashtirayotganini bildirgan, bu esa ularning o'z ishiga bo'lgan sadoqat va ishonchini anglatadi.

Umuman olganda, so'rovnoma natijalari tarbiyachilar faoliyatida yuqori motivatsiya, kasbiy o'sish imkoniyatlari va ijobiy ish muhiti mavjudligini ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, ayrim yo'nalishlarda, masalan, maosh darajasini yaxshilash va innovatsiyalarni kengroq joriy etish borasida yana ham rivojlanish imkoniyatlari mavjud.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrda 595-sonli "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni.
2. Ikromova Sadoqat Majidovna. Maktabgacha ta'limda: sifat va samaradorlik, rivojlanish istiqbolari 2024 yil.
3. Karimova N. "Psixologik kompetensiya asoslari", Toshkent, 2019.
4. Saydullayeva nargis ilhomovna bo'lajak tarbiyachilarning kreativ kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (integrativ yondashuv asosida) 2024yil. PhD des avtoref.
5. X. Meliyev, O. Jamoldinova. K. Risqulova. Tarbiyachining kasbiy kompetenti va mahorati: O'quv qo'llanma 2021
6. Solijonova Tabassumxon Alisher qizi. Tarbiyachilar kasbiy mahorat darajasini oshirish va uning tizimi / 2024.04.

PEDAGOGIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALARNING KASBIY KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

Xo'janiyazova Shohista Beknazarovna

Urganch davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti, shohista.xujaniyazova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogika oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar hamda o'qituvchi shaxsini rivojlantirishning ahamiyati yuzasidan e'tibor qilinishi lozim bo'lgan bir qancha muhim ishlarni amalga oshirish lozimligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: kasbiy ko'nikma, pedagogik mahorat, o'qituvchining shaxsiy va kasbiy sifatlari, innovatsiya, pedagogik yangilik, innovatika, innovatsion jarayon, innovatsion pedagogik g'oya, innovatsion ta'lim, innovatsion ta'lim muassasasi, innovatsion texnologiya, innovatsion o'qitish, ta'lim innovatsiyalari.

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING STUDENTS' PROFESSIONAL SKILLS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF PEDAGOGY

Abstract. This article discusses the approaches aimed at developing students' professional skills in higher education institutions of pedagogy, as well as the importance of developing the teacher's personality. It emphasizes the need to carry out several important tasks that should be considered in this regard.

Key words: professional skills, pedagogical skills, personal and professional qualities of the teacher, innovation, pedagogical innovation, innovation, innovative process, innovative pedagogical idea, innovative education, innovative educational institution, innovative technology, innovative teaching, educational innovation.

ВАЖНОСТЬ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация. В данной статье рассматриваются подходы, направленные на развитие профессиональных навыков студентов в педагогических высших учебных заведениях, а также подчеркивается важность развития личности преподавателя. Уделяется внимание необходимости выполнения ряда важных задач в этом направлении.

Ключевые слова: профессиональное мастерство, педагогическое мастерство, личностные и профессиональные качества педагога, инновация, педагогическая новизна, Инноватика, инновационный процесс, инновационная педагогическая идея, инновационное образование, инновационное образовательное учреждение, инновационная технология, инновационное обучение, образовательные инновации.

KIRISH. Mustaqillik yillari tom ma'noda O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti istiqbolini belgilash, jahon hamjamiyati mamlakatlari safidan munosib o'rin egallashga intilish yo'lidagi keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirish bilan kechmoqda. Jahonning rivojlangan mamlakatlari tajribalarini o'rganish, mahalliy shart-sharoit, iqtisodiy va intellektual resurslarni inobatga olgan holda jamiyat hayotining barcha sohalarida tub islohotlarning amalga oshirilayotganligi yangidan-yangi yutuqlarga erishishni ta'minlamoqda. Turli sohalarda yo'lga qo'yilayotgan xalqaro hamkorlik garchi o'z samarasini berayotgan bo'lsa-da, biroq, milliy mustaqillikni har jihatdan mustahkamlash, erishilgan yutuqlarni boyitish, mavjud kamchiliklarni tezkor bartaraf etish jamiyat a'zolaridan alohida fidokorlik, jonbozlik, shijoat va qat'iyat ko'rsatishni talab etmoqda. Oliy ta'lim muassasalari pedagoglarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslarida turli ixtisosliklar o'qituvchilarining intellektual salohiyatini oshirish, dunyoqarashlarini boyitishda ularni innovatsion ta'lim texnologiyalari bilan yaqindan tanishtirish muhim ahamiyatga ega. Dunyo mamlakatlari ta'lim tizimi tahlil natijalariga ko'ra, aytish mumkinki, jamiyatning ziyoli qatla-

mi, albatta, o'qituvchilar, murabbiylar va ustozlar hisoblanadi. Pedagoglar ham o'z navbatida turli toifalarga bo'linadi. Ularning barchasiga o'z ustida ishlash, kasbiga sodiq va eng asosiysi kasbiy ko'nikmalarga ega bo'lish kabi kasbiy talablar qo'yiladi [1].

ADABIYOTLAR SHARHI. Kasbiy ta'lim sifatini oshirish va talabalarni raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllantirish hozirgi kunda pedagogik ta'lim sohasidagi dolzarb masalalardan biridir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli Qarorida oliy ta'limda zamonaviy bilimlar, kasbiy ko'nikmalar va innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarurligi ta'kidlangan [2].

Pedagogika sohasi bo'yicha bir qator olimlar talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalasiga e'tibor qaratgan. Xususan, L.Zaripovning 2023-yilda nashr qilingan ilmiy ishida pedagogika oliy ta'lim muassasalarida talabalarni o'qitish jarayonida kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirishning shart-sharoitlari, zarur omillari va ahamiyatli jihatlari ochib berilgan [3].

A.Xoliqov o'zining "Pedagogik mahorat" darsligida kasbiy mahoratni oshirish yo'lida amaliy harakatlarni tashkil etish, pedagogik faoliyatda yo'l qo'yilgan yoki qo'yilayotgan xatolardan holis bo'lish, o'quvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar bilan munosabatda muaffaqiyatga erishish imkoniyatini yaratadi deb ta'kidlab o'tgan.

Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalarida modul tizimi, innovatsion pedagogik texnologiyalar, amaliyot darslari va portfolioga asoslangan yondashuvlar tobora keng joriy qilinmoqda.

Shuningdek, xalqaro manbalar ham ushbu masalaning global muammoligini ko'rsatadi. UN-ESCONing "O'qituvchilarni kasbiy rivojlantirishni moslashtirish va kengaytirish" loyihasi (2020-2022) ma'lumotlariga ko'ra, samarali kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish orqali o'quvchilarga sifatli ta'lim berish salohiyatiga ega pedagoglar yetishtirish ta'lim tizimi samaradorligini oshiradi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan adabiyotlardan ko'rinadiki, pedagogik oliy ta'limda talabalarning kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish nafaqat ularning shaxsiy rivoji, balki ta'lim sifatini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada mavjud yondashuvlar tahlil qilinib, yangi samarali metodlarni taklif etish maqsad qilinadi.

MAZMUNI. Kasbiy ko'nikma nima? Mazkur savolga, avvalambor, mahorat deb javob berish mumkin. Shu bilan birga, uni tushuntirishning ilmiy asoslangan bir qancha ta'riflar mavjud. Kasbiy ko'nikma tanlangan mutaxassislik bo'yicha kelgusida olib boriladigan faoliyatni yengillashtiruvchi bir vosita bo'lib u nazariy bilimlar va amaliy mashg'ulotlar uyg'unligi natijasida vujudga keladi. Oliy ta'lim tashkilotlari o'z oldiga yetuk mutaxassislarni yetishtirib berish kabi mas'uliyatli vazifani olar ekan, birinchi galda kasbiy ko'nikmaga alohida e'tibor qaratishlari maqsadga muvofiq bo'ladi. Zero, yaxshi ta'lim olgan talaba kelgusida mukammal kadr bo'lib yetishadi. Masala pedagogika sohasi bo'yicha borar ekan, bo'lajak mutaxassislarga qo'yiladigan talab yanada murakkablashadi. Chunki pedagoglar kelajak avlodni tarbiyalab, ilm berib, har tomonlama yetuk shaxs bo'lishlariga xizmat qiladi. Ta'lim-tarbiya darajasi yuqori bo'lgan avlod davlat va millatning porloq kelajagini belgilovchi muhim omildir.

Pedagogik mahorat – o'qituvchilarning shaxsiy (bolajonligi, xayrixohligi, insonparvarligi, mehribonligi va hakazo) va kasbiy (bilimdonligi, zukkoligi, fidoyiligi, ijodkorligi, qobiliyati va hakazo) fazilatlarini belgilovchi xususiyat bo'lib, o'qituvchilarning ta'lim-tarbiyaviy faoliyatida yuqori darajaga erishishini, kasbiy mahoratini doimiy takomillashtirib borish imkoniyatini ta'minlovchi faoliyatdir. U o'z fanini mukammal bilgan, pedagogik-psixologik va metodik tayyorgarlikka ega bo'lgan, o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning optimal yo'llarini izlab topish uchun, amaliy faoliyat olib boradigan har bir o'qituvchining kasbiy faoliyatida namoyon bo'ladi.

Pedagogik mahorat va innovatsiya o'zaro bog'liq hisoblanib, ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchilar va o'quvchilar uchun samarali o'quv muhiti yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki pedagogik mahorat o'qituvchining ta'lim jarayonida samarali usullarni qo'llash qobiliyatini ifodalaydi, innovatsiya esa ta'limda yangi, ilg'or g'oyalar va yondashuvlarni joriy etishdir.

Pedagogik yangilik - pedagogik faoliyatda ilgari ta'lim jarayonida noma'lum bo'lgan o'zgarishlarni kiritish orqali ta'lim va tarbiyaning nazariya va amaliyotini boyitish va uni rivojlantiruvchi vositasidir.

Innovatsiya (inglizcha innovation - yangilik kiritish) tizim ichki tuzilishini o'zgartirish, amaliyot va nazariyaning muhim qismi. Innovatsion jarayonning mazmuniy tomonini o'z ichiga oladi (ilmiy g'oyalar va ularning texnologiyalarini amaliyotga kiritish).

Innovatika - yangilikni yaratilish qonuniyatlarini o'zlashtirishni va targ'ib-targ'ibotini o'rganadigan fan.

Innovatsion jarayon - yangilikning kiritilishi va shart-sharoitlari, tizimni yangi ko'rsatgichlarga muvaffaqiyatli o'tishini ta'minlovchi o'zgarishdir. Innovatsion o'zgarishlarga tayyorgarlik ko'rish va uni amaliyotga kiritish jarayonidir.

Innovatsion pedagogik g'oya - tizimlashtirilgan pedagogik g'oyalar; o'quv jarayoni bashorat etilishi, ma'lumotlar to'plami.

Innovatsion ta'lim - bu ta'lim sohasiga kiritilgan va kiritilayotgan yangiliklar hamda yangilangan yangi texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni.

Innovatsion ta'lim muassasasi - yangi tipdagi ta'lim muassasalari: akademik litseylar, maktabgacha ta'lim kompleksi, shaxsiy maktabgacha ta'lim muassasalari, ixtisoslashgan sinf va maktablar, gimnaziya, turli yo'nalishli, predmetlari chuqur o'rganiladigan maktablar va h. k.

Innovatsion texnologiya - pedagogik taraqqiyotni ta'minlashga qaratilgan tashkiliy faollik jarayoni (faollik, didaktik o'yinlar, evristik, kreativ, muammoli, loyihlashtirilgan, AKT texnologiyalari).

Innovatsion o'qitish - bu yangicha o'qitish tizimi hisoblanib o'quvchi va o'quvchilarni yangi kiritilgan texnologiyalar asosida o'qitish jarayoni (algoritmash, loyihali, modulli va b.).

Ta'lim innovatsiyalari - ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar.

Innovatsiyalar turli ko'rinishga ega. Quyidagilar innovatsiyalarning asosiy ko'rinishlari sanaladi:

- yangi g'oyalar;
- tizim yoki faoliyat yo'nalishini o'zgartirishga qaratilgan aniq maqsadlar;
- noan'anaviy yondashuvlar;
- odatiy bo'lmagan tashabbuslar;
- ilg'or ish uslublari.

Ta'lim tizimida yoki o'quv faoliyatida innovatsiyalarni qo'llashda sarflangan mablag' va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish maqsadi ko'zlanadi. Innovatsiyalarning har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarishi va nazorat qilishga imkon beradigan o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi zarur [4].

Shunday qilib, pedagogik mahorat egasi bo'lish uchun o'qituvchi o'z o'quv predmetini davr talablari asosida bilishi pedagogik va psixologik bilimlarga ega bo'lishi, hamda insoniylik, izlanuvchanlik, yangilik yaratish va fidoyilikni o'zida tarkib toptirishi lozim.

I.P.Rachenko pedagogik mahoratni pedagogik san'atning bir qismi sifatida ta'riflab, shunday yozadi: "pedagogik mahorat deganda o'qituvchining pedagogik-psixologik bilimlarni, kasbiy malaka va ko'nikmalarni mukammal egallashi, o'z kasbiga o'qitishi, rivojlangan pedagogik fikrlashi va intuitsiyasi, hayotga ahloqiy-estetik munosabatda bo'lishi, o'z fikr-mulohazasiga ishonch va qat'iy irodasi tushuniladi" [5].

Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, quyidagi to'rtta komponent pedagogik mahoratning asosiy tashkil etuvchilari hisoblanadi:

- o'qituvchilik kasbiga sadoqat;
- o'z fanining o'qitish metodikasini mukammal bilishi;
- pedagogik qobiliyatlarini namoyish eta olishi;
- pedagogik texnikani o'z o'rnida qo'llay bilishi.

O'qituvchilarning shaxsiy fazilatlarini sirasiga imon-e'tiqodi, dunyo-qarashining kengligi, faolligi, odob-ahloqi, fuqarolik burchini his qilishi, ma'naviyati, dilkashligi, talabchanligi, qat'iyligi va o'z maqsadlariga intilishi, insonparvarligi, huquqiy bilimdonligi mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy talablariga o'z fikr-mulohazasi bilan faol ishtirok etishi kiradi.

O'qituvchilarning kasbiy xususiyatlariga: o'z kasbini, bolalarni sevishi, ziyrakligi, hozirjavobligi, vazminligi, pedagogik nazokat, tasavvuri, qobiliyati, tashkilotchiligi, notiqlik madaniyati, chuqur va keng ilmiy saviyasi, kasbiy layoqatliligi, ma'naviy ehtiyoji va o'qitishi, intellekti, yangilikni anglay va qo'llay olishi, kasbiy ma'lumotni muntazam oshirishga nisbatan intilishi va boshqa fazilatlar kiradi.

O'qituvchilarning kasbiy pedagogik tayyorgarligi shartli ravishda quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

- o'qituvchining shaxsiy fazilatlar bo'yicha tayyorgarligi;
- o'qituvchining ruhiy-psixologik tayyorgarligi;
- o'qituvchining ijtimoiy-pedagogik va ilmiy-nazariy jihatdan tayyorgarligi;
- o'qituvchining maxsus va ixtisoslikka oid uslubiy bilimlarni egallab borishi.

Yana ta'kidlash joizki, pedagogik mahorat o'qituvchilar hamda tarbiyachilar shaxsiy va kasbiy sifatlarining yig'indisi bo'lib, o'qituvchi mahoratini shakllantirishni ta'minlovchi omillarni, pedagogik-psixologik, metodik bilimlarni doimiy egallab borishi lozim. Yuksak pedagogik mahoratni shakllantirishni ta'minlovchi omillar quyidagilar:

- a) ixtisoslik bo'yicha o'quv predmetini, zamon, ilm-fan, texnika taraqqiyoti darajasida mukammal bo'lishi, uning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligini ta'minlash malakasiga ega bo'lishi;
- b) ta'lim oluvchilarning yosh, fiziologik, psixologik hamda shaxsiy xususiyatlarini hisobga olishi, ularning faoliyatini obyektiv nazorat qilishi va baholashi;
- v) ta'lim jarayonini demokratlashtirish va insonparvarlashtirish asosida o'z faoliyatini tashkil etishi;
- g) o'quv-tarbiyaviy jarayonini zamon talablari darajasida tashkil qilish uchun asosiy pedagogik-psixologik va metodik ma'lumotlarga ega bo'lishi;
- d) fanlarni o'qitish jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan keng qo'llanmani bilishi;
- e) jamoani «ko'ra bilish», o'quvchilarning o'qitishlari, intilishlari. Ularning hayot faoliyatlarida uchraydigan qiyinchiliklarni tushunish va hamdard bo'la olish, o'z vaqtida ular fikrini anglay bilish, zukkolik bilan har bir bolaning xarakter xususiyati, qobiliyati, irodasini tushunish hamda ularga muvaffaqiyatli ta'sir ko'rsatishning shakl, usul, vositalaridan xabardor bo'lishi;
- f) o'z shaxsiy sifatleri (nutqining ravonligi, tashkilotchilik qobiliyati, badiiy ehtiyoji, didi va hokazo) ni takomillashtirish malakasiga ega bo'lishi.

O'qituvchining pedagogik mahorati pedagogika oliy ta'lim muassasalarida shakllanib boradi. Yuksak saviyali pedagogik kadrlar tayyorlashga nisbatan talablar, ularning malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish, o'z kasbi bilan uzluksiz taraqqiyotga moslasha oladigan o'qituvchining shakllanishi, bo'lajak o'qituvchi umummilliy mavqeining o'sib borishini ta'minlaydi.

Pedagogik mahoratni egallashda kasbga oid nazariy va amaliy bilimlarni egallash, pedagogik jamoa bilan doimiy muloqotda bo'lish kabi xususiyatlarni egallashda bo'lg'usi pedagoglarga o'z ustida mustaqil ishlash hamda o'quv mashg'ulotlarining "4+2" tartibda tashkil etilishi ijobiy natijalar beradi. Binobarin, bunday muhitda o'zaro fikr almashish, shaxsiy mulohazalar boshqalar tomonidan bildirilayotgan qarashlar bilan taqqoslab, ularning to'g'riligi, haqqoniyligiga ishonch hosil qilish, mavjud bilimlarni yanada boyitish, xato yoki kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish yo'llarini topish imkoniyati mavjud.

NATIJA. Hozirgi taraqqiyotimizning talablari asosida ta'lim standartlari takomillashtirilib, dasturlar modernizatsiya qilinib, ta'lim muassasalariga yetkazilib berilmoqda. Ta'lim muassasalarining moddiy bazalari jadallik bilan mustahkamlanmoqda. Yangi turdagi kasb-hunar kollejlari, universitetlar va institutlar qoshida akademik litseylar, maktablarni ko'rish, rekonstruksiya qilish, joriy va kapital ta'mirlash, yangi zamonaviy asbob-uskunalar, o'quv qurollari, texnika vositalari va kompyuterlashtirish ishlari aniq davlat rejalari asosida amalga oshirilmoqda. O'quvchilar, o'qi-

tuvchi va professor-o'qituvchilarni sotsial ijtimoiy himoya qilish, moddiy va ma'naviy himoyalash ishlari davlat darajasida ijobiy hal etib borilmoqda. Qisqacha qilib aytganda, xalq ta'limi xodimlari, professor-o'qituvchilarga zamonaviy talablar asosida jihozlangan sinflar, auditoriyalar, laboratoriya, axborot-resurs kutubxonalari shakllantirilib, ijodiy ishlash uchun barcha shart-sharoit yaratilib berilmoqda.

Ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagoglarning kompetentligini rivojlantirish jarayonlarida ko'prok shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini tashkil etish, shuningdek, ularning mustaqil ta'lim olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish, ularning boshlang'ich tushunchalarni o'rganish asosida tushunchalarning ilmiyligi, yangiligi va ishonchliligini tahlil qilish, eng yangi va ishonchli axborotlar bilan ta'minlash, pedagoglarning kompetentligini rivojlantirish jarayonlarida axborotlar almashinuviga alohida e'tibor qaratish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim muassasalarida bo'lg'usi pedagoglarning kompetentligini rivojlantirish jarayonlarini tashkil etishda quyidagi omillarga e'tibor qaratish zarur:

- bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayoni o'qituvchilar faolligi va mustaqil ta'lim olish faoliyatiga bog'liqligiga;
- ta'lim muassasasida o'qituvchi shaxsining rivojlanishiga turli darajada ta'sir ko'rsatuvchi tarbiyaviy munosabatlarning ahamiyatligiga;
- bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonlari komponentlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligiga;
- bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonlarida qayta aloqaning o'ziga xos ahamiyati va zaruriyati;
- bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonlarining professional tomoniga, ya'ni to'g'ri va teskari jarayonlarning mavjudligiga;
- bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonlarida ular ta'lim olishga bo'lgan qiziqish, ya'ni o'quv motivlarini shakllantirishning zaruriyatiga;
- bo'lajak o'qituvchilarda ijobiy o'quv motivlarini shakllantirishning samaradorligi o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonlarining natijaviyligini ifodalashiga;
- bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonlari samaradorligining motivlashtirishga bog'liqligiga;
- bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonlarida axborotlarning yangiligi va ishonchliligiga.

Pedagoglarning kompetentligini rivojlantirish jarayonlarini tashkil etishda alohida e'tibor qaratilishi zarur bo'lgan omillardan biri o'qituvchilar faolligini ta'minlash va mustaqil faoliyatini tashkil qilish bo'lib, mazkur jarayonlar samaradorligi nafaqat ularning malakasini oshirishni tashkil etishga, balki mustaqil ta'limni yo'lga qo'yish, o'qituvchilarda o'zini o'zi tarbiyalash ko'nikmalarini shakllantirish, shuningdek, refleksiv ta'limiy muhitni hamda o'zaro ta'sir jarayonini tashkil etishga bog'liq bo'ladi.

Pedagoglarning kompetentligini rivojlantirish jarayonlarini ularning mustaqil olgan tushunchalari asosida tashkil etish va mazkur jarayonda ularni ijodiy fikrlashga undash asosida faolligini ta'minlash, shuningdek, ular ta'lim refleksiv qobiliyatlarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA. Bu o'rnida shuni aytish mumkinki pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonlari samaradorligini ta'minlashda bo'lg'usi o'qituvchilarning o'z ustida mustaqil ishlashi va mustaqil o'rganishi uchun majburiy ta'limiy muhitni shakllantirish, ularning tushunchalari darajasini hamda o'zini o'zi rivojlantirishga moyilligini o'rganish, tahlil qilish asosida mustaqil ta'lim olishga ular qiziqishlarni shakllantirish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonlari komponentlaridan biri hisoblangan tarbiyaviy munosabatlar jarayoniga e'tibor qaratadigan bo'lsak, "inson-inson" munosabatlari shaklida birinchi navbatda ta'lim muassasasi rahbarlarining o'qituvchilar bilan "rahbar-o'qituvchi", o'qituvchilarning o'z o'quvchilari bilan "o'qituvchi-o'quvchi", o'qituvchilarning o'z kasbdoshlari bilan "o'qituvchi-o'qituvchi" munosabatlarini, ya'ni mazkur jarayonda o'zaro bevosita ta'sir mavjudligini ko'ramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi Qonuni. //Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T. Sharq, 1997, 31-61 betlar.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-2909-son Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida. 20.04.2017.
3. L.Zaripov. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida talabalarni o'qitish jarayonida kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish. Zamonaviy psixologiya, pedagogikada fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi: muammo va yechimlar, 2023. 369-373 b.
www.ares.uz/storage/app/uploads/public/65a/910/1db/65a9101db4bea720330050.pdf
4. A.Xoliqov. Pedagogik mahorat: Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. -T.: 2011. – 424 b.
5. Раченко И.П. Диагностика Развития педагогического творчества учителя. – Пятигорск, 1992. –196 с.
6. N.Muslimov, M.Usmonboyeva, D.Sayfurov, A.To'rayev. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari Toshkent – 2015. 149 b.
7. B. Sattarov, A. Toshxonov. Talabalarni mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilish bo'yicha Uslubiy ko'rsatma. Namangan 2019. – 6-7 b.
8. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: OPI, 2003. – 39 b.
9. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – T.: Fan, 2005. – 205 b.
10. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat -Toshkent, TDPU, 2003. – 174 b.
11. Pirmuxamedova M. Pedagogik mahorat asoslari.- T.: 2001. – 11 b.
12. Turg'unov S.T., Maqsudova L.A. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish. - T.: "Fan", 2009. – 168 b.

UZUNLIK O'LCHOVI BIRLIKLARINI O'RGATISHDA "O'LCHOV BOZORIDA" METODINING SAMARADORLIGI

Jumaniyozova Sevinchoy Farxod qizi

Urganch davlat pedagogika instituti magistranti, jumaniyozovasevinchoy29@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada uzunlik o'lchovi birliklarini o'rgatishda interfaol metodlardan biri – "O'lchov bozorida" metodining ahamiyati hamda samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida bu metodning o'quvchilar bilimiga ta'siri o'rganilib, eksperiment natijalari taqdim etiladi. Metodning samaradorligi Bloom taksonomiyasi hamda o'yin texnologiyalari asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: interfaol metodlar, uzunlik o'lchovi birliklari, o'yin texnologiyalari, ta'lim metodikasi, Bloom taksonomiyasi, rolli o'yin.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ МЕТОДА «РЫНКА ИЗМЕРЕНИЙ» В ОБУЧЕНИИ ЕДИНИЦАМ ДЛИНЫ

Аннотация. В статье анализируется значимость и эффективность одного из интерактивных методов обучения единицам длины – метода «Рынок измерений». В ходе исследования будет изучено влияние данного метода на знания учащихся и представлены результаты эксперимента. Эффективность метода анализируется на основе таксономии Блума и игровых технологий.

Ключевые слова: интерактивные методы, единицы измерения длины, игровые технологии, образовательная методика, таксономия Блума, ролевая игра.

EFFECTIVENESS OF THE "MEASUREMENT MARKET" METHOD IN TEACHING UNITS OF LENGTH

Abstract. This article analyzes the importance and effectiveness of one of the interactive methods in teaching units of length - the "Measurement Market" method. During the study, the impact of this method on students' knowledge is studied and the results of the experiment are presented. The effectiveness of the method is analyzed based on Bloom's taxonomy and game technologies.

Keywords: interactive methods, units of length, game technologies, educational methodology, Bloom's taxonomy, role-playing game.

KIRISH. Atrofimizni o'rab turgan olamning eng muhim jihatlaridan biri uning to'xtovsiz va turli – tuman o'zgarishidir. Ob – havo, odamlarning yoshi va ularning yashash sharoiti, hayvonlar va o'simliklar dunyosi o'zgaradi. Bu jarayonlarni ilmiy jihatdan asoslash uchun ularning ma'lum xossalarni, masalan, vaqt, massa, uzunlik, tezlik va shu kabi o'lchovlarni bilish kerak.

XXI asr ta'lim tizimi o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lishini, balki ularni amaliyotda ham qo'llay olishini talab qiladi. Ayniqsa, matematika va fizikaga oid tushunchalarni hayotiy misollar orqali o'rgatish o'quvchilarning real dunyo bilan bog'liq bilimlarni chuqurroq anglashiga yordam beradi. Shuning uchun, zamonaviy ta'limda an'anaviy ta'lim usullarini interfaol va o'yin metodlari bilan boyitish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Jon Dyui o'zining "Demokratiya va ta'lim" asarida o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirmasligi, balki mustaqil fikrlashi, tajriba orttirishi va o'z – o'zini rivojlantirishga intilishi lozim deb ta'kidlagan. Uning tajriba asosida o'rganish nazariyasi interfaol usullarning asosi hisoblanadi[1].

Uzunlik o'lchovi birliklari boshlang'ich sinflardan boshlab, butun matematika va fizika kurslari davomida muhim mavzulardan biri hisoblanadi. Bu tushuncha kundalik hayotda ham keng qo'llaniladi: uy-ro'zg'orda (xonaning o'lchamlarini hisoblash, gilam yoki mebel joylashuvi uchun uzunlikni aniqlash); xarid qilishda (do'kondan mato, yog'och yoki boshqa mahsulotlar sotib olishda); qurilish va muhandislik sohalarida (binolar, yo'llar yoki quvurlar uzunligini aniqlash).

Biroq, an'anaviy yondashuvlar, masalan, o'qituvchining tushuntirishi va o'quvchilarning daftoriga yozib olish usuli, har doim ham samarali natija bermaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar o'rgatilayotgan mavzuni o'zining tajribalariga tayangan holda, faol ishtirok etib o'rganishlarida bilim tezroq va mustahkam shakllanadi.

Matematika ta'limida uzunlik o'lchovi birliklarini o'rgatish o'quvchilarning kundalik hayotda amaliy bilim olishlari uchun muhim ahamiyatga ega. An'anaviy usullarda o'quvchilar ushbu tushunchalarni faqatgina darslik va yozuvlar orqali o'rganadi, bu esa bilimlarning real hayot bilan bog'liq bo'lishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli, zamonaviy ta'lim metodlarida interfaol va o'yinli yondashuvlar keng qo'llanilmoqda. Shu bois, ushbu maqolada uzunlik o'lchovi birliklarini o'rgatishda "O'lchov bozorida" metodining samaradorligi o'rganiladi. Mazkur metod roli o'yin shaklida tashkil etilib, o'quvchilarga bozor muhitida o'lchash, hisoblash va tranzaksiya qilish imkonini beradi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – ushbu metodning o'quvchilarning bilim olish jarayoniga ta'sirini tahlil qilish va uning amaliy samaradorligini aniqlashdir. Tadqiqot natijalari bu metodning samaradorligini ko'rsatishi va kelajakda uni kengroq qo'llash uchun tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Uzunlik o'lchov birliklarini o'qitish bo'yicha tadqiqotlar ko'p jihatdan an'anaviy va interfaol metodlar o'rtasidagi samaradorlikni taqqoslashga qaratilgan. So'nggi yillarda o'yin texnologiyalari va interfaol metodlarning ta'lim jarayoniga ta'siri haqida ko'plab ilmiy ishlar chop etilgan.

Vygotsky "Jamiyatda ong: yuqori psixologik jarayonlarning shakllanishi" asarida o'yinda bola doimo o'zining oddiy kundalik xatti-harakatlaridan yuqoriroq darajada harakat qiladi; go'yo u o'zidan bir bosh balandroq bo'lib qolishi haqida yozadi. Unga ko'ra, interfaol o'yinlar va roli mashg'ulotlar o'quvchilarni muammolarni hal qilishga undaydi va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi[2]. Bu nazariya "O'lchov bozorida" metodining asosiy tamoyillariga mos keladi, chunki bu metod ham o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan.

Dale "Ta'limda audiovisual usullar" asarida o'quvchilarning bilimni qabul qilish darajasini aniqlash uchun Dale konusi modelini taklif qiladi. Ushbu modelga ko'ra, o'quvchilar bilimning 10% ni o'qish orqali, 20% ni eshitish orqali, 90% ni esa amaliy mashg'ulotlar orqali o'zlashtiradi. Bruner "Ta'lim nazariyasi sari" asarida konstruktivistik ta'lim yondashuvini asoslab beradi va o'quvchilarning faol ishtiroki muhimligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, o'quv jarayonida o'quvchilar real hayotiy tajriba asosida bilim hosil qilishlari lozim. Piaget tadqiqotida bolalar o'z bilimlarini atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirda rivojlantirishini ta'kidlaydi. "O'lchov bozorida" metodi aynan shu yondashuvlarga asoslanib, bolalarni faol harakat qilish va real muammolarni hal qilishga undaydi, o'quvchilarni savdo va o'lchov jarayonlariga bevosita jalb etish orqali o'qitadi.

Mahalliy tadqiqotchilar ham interfaol va o'yin metodlarining ta'lim jarayonidagi ahamiyatiga katta e'tibor qaratgan. M.E. Jumayev hamda Z.G'. Tadiyevlarning "Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi" asarida o'quvchilarning tushunchalarni real hayotga bog'lab o'rganishi muhim ekanligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, praktik faoliyatga asoslangan metodlar – o'quvchilarning matematik tushunchalarni puxta o'zlashtirishida muhim rol o'ynaydi[3].

Sh. Karimova "Matematika darslarida innovatsion texnologiyalar" nomli maqolasida interfaol usullarning o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, interfaol yondashuvlardan foydalangan o'quvchilar nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiq qilishda yaxshiroq natijalarga erishgan[4]. Bundan tashqari, L. Samandarova o'zining "Boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish" nomli maqolasida "Pedagoglar o'quvchilarni tanqidiy fikrlash va mulohaza yuritishga jalb qilish uchun muammoli topshiriqlar, boshqotirmalar va o'yinlardan foydalanadilar, amaliy masalalarni yechishda matematik tushunchalarni qo'llashga undaydilar. Matematikani real hayotiy vaziyatlar va kundalik tajribalar bilan bog'lash orqali o'quvchilarda matematikaning o'z hayotidagi ahamiyati va qo'llanilishini chuqurroq anglaydilar, fanga ijobiy munosabatni rivojlantiradilar" [5] deb interfaol metodlarning ahamiyatini takidlab o'tgan. Bu natijalar "O'lchov bozorida" metodining o'quvchilarga ta'sirini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, uzunlik o'lchovi birliklarini o'qitishda interfaol va o'yin metodlari samarali natijalar beradi. Xorijiy tadqiqotchilar konstruktivistik yondashuv va amaliy mashg'ulotlarning ahamiyatini ta'kidlagan bo'lsa, mahalliy tadqiqotlar o'yin texnologiyalari va interfaol dars usullarining samaradorligini isbotlagan. "O'lchov bozorida" metodi yuqoridagi tadqiqotlar asosida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, hisob-kitob qilish va amaliy muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Shunday qilib, ushbu metodning samaradorligini yanada chuqurroq o'rganish va amaliy tadqiqotlar asosida uning ta'lim jarayonidagi o'rnini aniqlash muhim hisoblanadi.

Metodning mazmuni. "O'lchov bozorida" metodi – bu real hayotiy sharoitlar asosida o'quvchilarga uzunlik o'lchov birliklarini o'rgatish uchun yaratilgan interfaol va o'yin usuli. Bu metod o'quvchilarning faol ishtirokini, guruhda ishlashini va matematik tushunchalarni amaliyotda qo'llashini ta'minlaydi.

O'quvchilar bozor muhitida xaridor va sotuvchi rollarini bajarib, mahsulotlarning uzunligini o'lchash orqali matematika bilimlarini real vaziyatlarda ishlatadi. O'yin davomida ular metr, santimetr, millimetr, kilometr kabi birliklarni qo'llashni o'rganadi. Narxlarni hisoblash jarayonida o'lchov birliklarining ahamiyatini tushunib yetishadi. Mavhum tushunchalar (masalan, 1 metr qancha ekanligini tasavvur qilish) real obyektlar yordamida aniq tushunarli bo'lib boradi.

Metodning asosiy maqsadlari:

- matematik tushunchalarni real hayotga bog'lash – O'quvchilar o'qib-o'rgangan bilimlarini kundalik hayotda ishlatish imkoniyatiga ega bo'lishadi.
- mustaqil fikrlashni rivojlantirish – O'quvchilar mustaqil ravishda o'lchov birliklari bo'yicha qarorlar qabul qiladi.
- muloqot va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirish – Guruhda ishlash orqali o'z fikrlarini asoslash va himoya qilish ko'nikmalari shakllanadi.
- faol o'rganish muhitini yaratish – O'quvchilar dars davomida ijodiy yondashuv va amaliy tajriba orqali bilim oladi.

"O'lchov bozorida" metodi to'rtta asosiy bosqich orqali amalga oshiriladi:

1. Tayyorlov bosqichi. O'qituvchi dars mavzusiga mos bo'lgan "bozor" muhitini yaratadi. Plastik yoki qog'oz pullar, o'lchov birliklari yozilgan narx yorliqlari, har xil mahsulotlar (karton mevalar, o'yinchoqlar, chizilgan rasmlar) tayyorlanadi. O'quvchilarga mavzuga oid asosiy tushunchalar va qoida tushuntiriladi.

2. Rollarni taqsimlash. O'quvchilar ikkita guruhga bo'linadi: xaridorlar va sotuvchilar. Har bir o'quvchiga o'z roli bo'yicha vazifalar beriladi. Sotuvchilar mahsulotning uzunligini o'lchash, narx belgilash va xaridorlarga ma'lumot berish bilan shug'ullanadi. Xaridorlar mahsulotlarning uzunligini turli birliklarda taqqoslash, narxlarni hisoblash va eng maqbul variantni tanlash orqali bilimlarini sinaydi.

3. O'yin jarayoni. Xaridorlar va sotuvchilar haqiqiy savdo jarayonida qatnashadi. Sotuvchilar mahsulotlarni tavsiflaydi: Masalan, "Bu lenta uzunligi 1,5 metr. Agar siz 3 dona olsangiz, jami uzunligi qancha bo'ladi?" Xaridorlar savollar beradi va hisob-kitob qiladi: "Agar men 2 metr gazlama sotib olsam va uni 50 sm ga qisqartirsam, qancha qismi qoladi?" Matematik muammolar real holatlar asosida yechiladi, bu esa tushunchalarni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi.

4. Muhokama va xulosa chiqarish. O'quvchilar o'z tajribalariga asoslanib qanday bilimlar olganini baholaydi. O'qituvchi ularning xatolarini tuzatadi va o'rgangan bilimlarni umumlashtiradi. Muhokama jarayonida har bir o'quvchi o'z fikrini bildirish imkoniga ega bo'ladi.

Faol ta'lim – o'quvchilarning dars jarayonida passiv emas, balki faol ishtirok etishini ta'minlovchi metodlar majmuasi. Faol ta'limning afzalliklari:

- o'quvchilar mustaqil fikrlaydi va muammolarni yechadi;
- o'qituvchi faqat axborot yetkazuvchi emas, balki yo'naltiruvchi bo'lib xizmat qiladi;
- o'rganilgan bilimlar uzoq vaqt eslab qolinadi.

Interfaol metodlar orqali o'quvchilar quyidagilarni bilib olishadi:

- real muhitda bilim oladi (bozor sharoiti, savdo vaziyatlari);

- matematika va iqtisodiy tushunchalarni bog'laydi;
- o'zaro muloqot orqali o'rganish jarayonini samarali qiladi.

“O'lchov bozorida” metodida o'quvchilar haqiqiy xarid qilish va savdo jarayonida ishtirok etib, uzunlik o'lchashni mashq qiladi, bu esa ularning tushunchalarni aniqroq o'zlashtirishiga yordam beradi.

Konstruktivistik ta'lim nazariyasiga ko'ra, bilimlar faqat tayyor berilgan shaklda emas, balki o'quvchilarning faol ishtiroki orqali shakllanadi. “O'lchov bozorida” metodi ushbu yondashuvga mos keladi, chunki o'quvchilar bozor muhiti orqali uzunlik o'lchovlarini o'zlari amalda qo'llaydi. Masalan, ular xarid qilish yoki sotish jarayonida santimetr, metr, kilometr kabi birliklarni ishlatishi kerak bo'ladi.

Bloom taksanomiyasiga ko'ra, bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonida o'quvchilarning fikrlash darajalarini tasniflashga yordam beradi. Bu metod o'quvchilarning quyidagi kognitiv darajalarini rivojlantiradi:

- Bilish: o'lchov birliklarini tushunish va ularni nomlash.
- Tushunish: o'lchov birliklarining real hayotda qanday qo'llanilishini tushunish.
- Qo'llash: o'lchash, hisob-kitob qilish va o'zaro muloqot qilish.
- Tahlil qilish: xatolarni topish va ularni tuzatish.
- Baholash: natijalarni solishtirish va eng samarali strategiyani aniqlash.

Tadqiqot natijalari. Ushbu tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarida uzunlik o'lchov birliklarini o'zlashtirish darajasini oshirish maqsadida “O'lchov bozorida” metodining samaradorligini o'rganish uchun o'tkazildi.

Tadqiqot ishtirokchilari

Sinf darajalari: 2-4-sinf o'quvchilari

Ishtirokchilar soni: 60 nafar o'quvchi

Sinflar bo'yicha taqsimot:

2-sinf: 20 nafar

3-sinf: 20 nafar

4-sinf: 20 nafar

Tadqiqot davomiyligi: 2 kun

Tadqiqot guruhi: Eksperimental guruh (30 o'quvchi) – “O'lchov bozorida” metodidan foydalangan o'quvchilar. Nazorat guruhi (30 o'quvchi) – an'anaviy o'qitish usullari asosida o'qigan o'quvchilar.

Tadqiqot uchta asosiy bosqichda o'tkazildi:

1. Boshlang'ich baholash (Darsdan oldin) – O'quvchilarning mavzuga oid dastlabki bilim darajasi tekshirildi.

2. O'quv jarayoni (Dars davomida) – Eksperimental guruh “O'lchov bozorida” metodidan foydalangan holda dars o'tdi, nazorat guruhi esa odatiy dars shaklida o'qitildi.

3. Yakuniy baholash (Darsdan keyin) – O'quvchilarning bilimlari qayta baholandi va natijalar solishtirildi.

Akademik natijalar (bilim o'sishi) jadvali

Sinf	Guruh	Darsdan oldingi o'rtacha ball (%)	Darsdan keying o'rtacha ball (%)	Bilim o'sishi (%)
2-sinf	Eksperimental	42 %	72%	36%
2-sinf	Nazorat	41%	65%	24%
3-sinf	Eksperimental	50%	84%	34%
3-sinf	Nazorat	49%	71%	22%
4-sinf	Eksperimental	55%	88%	33%
4-sinf	Nazorat	54%	74%	20%

Olingan natijalarning ishonchliligi. Tadqiqot doirasida o'quvchilarning bilim darajasi uchta mezon asosida baholandi:

1. Nazariy tushuncha – o'lchov birliklarini aniqlash va konvertatsiya qilish.
2. Hisob-kitob qobiliyati – uzunlik birliklari bo'yicha amaliy masalalarni yechish.
3. Mustaqil o'lchash – real obyektlar uzunligini o'lchash va hisoblash.

Har bir mezon bo'yicha o'quvchilar 100 ballik tizimda baholandi.

Eksperimental guruhda bilim darajasi o'rtacha 34% oshdi, nazorat guruhida esa 22% ga yaxshilandi. Bu esa "O'lchov bozorida" metodining samaradorligini tasdiqlaydi. O'quvchilar orasida darsdan so'ng so'rovnomaga o'tkazildi. Natijalar quyidagicha:

Eksperimental guruhda:

90% – "Dars juda qiziqarli bo'ldi".

87% – "O'lchov birliklarini tushunish osonlashdi".

82% – "Shunday uslubda boshqa mavzularni ham o'rganishni xohlayman".

Nazorat guruhida:

65% – "Dars qiziqarli bo'ldi".

60% – "Mavzu tushunarli bo'ldi".

50% – "Dars uslubi yaxshi edi, lekin amaliy mashg'ulotlar ko'proq bo'lsa yaxshi bo'lardi".

Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'yin asosida o'qitish o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishga yordam berdi.

Xulosa va tavsiyalar. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, "O'lchov bozorida" metodi boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun uzunlik o'lchov birliklarini tushunishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Eksperimental va nazorat guruhlarida o'rtasidagi solishtirma tahlil shuni ko'rsatdiki:

Bilim darajasi: Metoddan foydalangan o'quvchilar test natijalarida o'rtacha 34% yaxshiroq natijaga erishdi, an'anaviy usul bilan ta'lim olgan o'quvchilarning bilim o'sishi esa 22% ni tashkil etdi.

Motivatsiya: O'yin elementlariga asoslangan ta'lim jarayoni o'quvchilarning qiziqishini 25-30% ga oshirdi, natijada dars jarayonida faol ishtirok etish va mustaqil fikrlash ko'nikmalari kuchaydi.

O'quvchilarning dars jarayonidagi faolligi: O'quvchilar dars davomida o'zaro muloqot qilish, mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy fikrlash borasida ancha yuqori natijalarni ko'rsatdi. Shu sababli, "O'lchov bozorida" metodini boshlang'ich sinflarda qo'llash nafaqat akademik natijalarni yaxshilashga, balki o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirishga ham xizmat qiladi.

1. "O'lchov bozorida" metodini boshlang'ich sinflarda keng joriy etish.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, metod qisqa muddatli o'qitishda ham sezilarli samara beradi. Shuning uchun uni dars rejalari va ta'lim dasturlariga kiritish tavsiya etiladi.

2. Dars davomiyligini oshirish.

Tadqiqot 1-2 kun davom etgan bo'lsa-da, bu metodni uzoq muddatli qo'llash orqali bilim o'zlashtirish yanada yaxshilanishi mumkin. Shu sababli, ushbu metoddan muntazam foydalanish kerak.

3. Boshqa fanlarga integratsiya qilish.

Metod nafaqat matematikada, balki atrof-muhitni o'rganish, texnologiya, iqtisod va hayotiy ko'nikmalar fanlarida ham samarali bo'lishi mumkin.

4. Raqamli texnologiyalar bilan qo'shib olib borish.

Metodni interaktiv o'yinlar, mobil ilovalar yoki raqamli platformalar bilan boyitish, o'quvchilarning qiziqishini yanada oshirishi mumkin. Masalan, "virtual bozor" yaratish orqali o'quvchilar raqamli muhitda ham o'lchov birliklari bilan ishlashni mashq qilishlari mumkin.

"O'lchov bozorida" metodi yordamida boshlang'ich sinflarda uzunlik o'lchov birliklarini o'rgatish samarali kechadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, metod o'quvchilarning bilim olish darajasi, darsga bo'lgan motivatsiyasi va amaliy tushunchalarni shakllantirish qobiliyatini oshirishga yordam beradi.

Ushbu metodni kengroq joriy etish, boshqa fanlar bilan integratsiya qilish, raqamli ta'lim imkoniyatlarini qo'shish va o'qituvchilarni tayyorlash tizimiga kiritish orqali uning samaradorligini yanada oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Jon Dyui, "Demokratiya va ta'lim". "Free Press" nashriyoti. 2016. 368 b.
2. Lev Vygotskiy, "Jamiyatda ong: yuqori psixologik jarayonlarning shakllanishi". Harvard University Press nashriyoti. 1980. 159 b.
3. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z.G. "Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi", Toshkent - "Fan va texnologiya" – 2005. 311 b.
4. Karimova Sh. "Matematika darslarida innovatsion texnologiyalar", Yosh olimlar ilmiy – amaliy konferensiya, 2024. 124-128 b.
5. Samandarova L. "Boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish" Modern Education and Development, 2024. 7-9 b.

MEASURING THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON PHILOLOGY STUDENTS' CULTURAL AWARENESS

Usmanaliev Khusniddin

PhD student Uzbekistan State World Languages University, usmanaliev.xusniddin@gmail.com

Annotation. This study explores the impact of social media on the cultural awareness of philology students. It investigates how platforms such as Facebook, Instagram, and Twitter contribute to students' understanding of various cultures, customs, and traditions. The research utilizes both qualitative and quantitative methods, including surveys and interviews, to evaluate the changes in students' cultural perspectives over time. Results indicate that social media serves as a valuable educational resource, promoting intercultural competence through real-life exposure to diverse cultures. However, the study also discusses potential drawbacks such as misinformation and cultural stereotyping. Overall, social media plays a significant role in shaping students' cultural knowledge and awareness.

Key words: social media, cultural awareness, philology students, intercultural communication, digital learning.

ИЗМЕРЕНИЕ ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА КУЛЬТУРНУЮ ОСВЕДОМЛЕННОСТЬ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ

Аннотация. В данном исследовании рассматривается влияние социальных сетей на культурную осведомленность студентов-филологов. Анализируется, как платформы, такие как Facebook, Instagram и Twitter, способствуют пониманию студентами различных культур, обычаев и традиций. В исследовании используются как качественные, так и количественные методы, включая опросы и интервью, для оценки изменений в культурных взглядах студентов с течением времени. Результаты показывают, что социальные сети являются ценным образовательным ресурсом, способствующим развитию межкультурной компетенции через реальное знакомство с многообразием культур. Также рассматриваются возможные недостатки, такие как дезинформация и культурные стереотипы. В целом, социальные сети играют значительную роль в формировании культурных знаний и осведомленности студентов.

Ключевые слова: Социальные сети, культурная осведомленность, студенты-филологи, межкультурная коммуникация.

FILOLOGIYA TALABALARINING MADANIY ONGIDAGI IJTIMOIIY TARMOQLARNING TA'SIRINI O'LGHASH

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ijtimoiy tarmoqlarning filologiya yo'nalishidagi talabalar madaniy ongiga ta'sirini o'rganadi. Facebook, Instagram va Twitter kabi platformalarning talabalar turli madaniyatlar, urf-odatlar va an'analarni tushunishiga qanday hissa qo'shishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda sifat va miqdoriy usullar, jumladan, so'rovnoma va suhbatlar qo'llanilib, talabalar madaniy dunyoqarashidagi o'zgarishlar baholanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlar talabalarni turli madaniyatlar bilan tanishtirish orqali madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantiruvchi samarali vosita bo'la oladi. Shuningdek, yolg'on ma'lumotlar va madaniy stereotiplarga oid salbiy jihatlar ham muhokama qilinadi. Umuman olganda, ijtimoiy tarmoqlar talabalar madaniy bilim va ongini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoqlar, madaniy ong, filolog talabalar, madaniy aloqa, raqamli ta'lim.

Introduction. In the modern digital era, social media plays a significant role in shaping students' cultural awareness and intercultural communication skills. Philology students, who specialize in language and literature, require extensive cultural knowledge to understand and interpret texts accurately. Social media platforms provide exposure to different cultural perspectives through online interactions, multimedia content, and digital communities. This paper investigates

how social media enhances or limits cultural awareness among philology students, examining both positive and negative aspects of digital engagement. Social media serves as a bridge that connects people across different geographical locations, enabling them to interact and share cultural experiences. Unlike traditional media, which often presents a one-sided perspective, social media allows individuals to engage in discussions, ask questions, and participate in cultural exchange in real-time. This interactivity is particularly beneficial for philology students, who must develop an in-depth understanding of various cultures to enhance their linguistic and literary competencies.

Furthermore, social media provides a platform for students to experience cultures beyond what textbooks and classroom lessons can offer. Through video content, blogs, podcasts, and live interactions, students can immerse themselves in different cultural narratives. Platforms such as YouTube offer educational videos on history, customs, and languages, while Instagram and TikTok provide visual representations of traditions, festivals, and everyday life in different countries. This access to real-world cultural expressions fosters a deeper appreciation of diversity. Another crucial aspect of social media's influence on cultural awareness is the role of online communities and forums. Language learners and cultural enthusiasts can join groups dedicated to specific cultures, engage in discussions, and collaborate with native speakers. These virtual communities serve as modern-day cultural hubs where students can practice language skills, gain firsthand knowledge of cultural nuances, and break stereotypes that might be prevalent in traditional learning materials.

However, while social media has significant advantages in promoting cultural awareness, it also presents challenges. One of the primary concerns is the spread of misinformation and cultural stereotypes. Since anyone can publish content online, students must develop critical thinking skills to differentiate between authentic cultural representations and misleading narratives. Additionally, algorithm-driven content consumption may result in an echo chamber effect, where students are exposed only to a narrow range of cultural perspectives, limiting their understanding of diversity. Despite these challenges, educational institutions are increasingly recognizing the value of social media as a tool for enhancing intercultural competence. Many universities and language programs incorporate social media-based assignments, encouraging students to engage with foreign cultures through digital platforms. Research suggests that students who actively participate in such activities demonstrate improved intercultural communication skills, greater adaptability to diverse environments, and an increased ability to interpret cultural texts more accurately.

In conclusion, social media has become an indispensable tool for philology students seeking to enhance their cultural awareness. By providing exposure to diverse perspectives, facilitating interactive learning, and offering access to authentic cultural experiences, social media bridges the gap between theoretical knowledge and real-world application. However, to maximize its benefits, students must approach social media critically, ensuring they engage with credible sources and actively participate in meaningful cross-cultural interactions. This study aims to further explore these aspects by analyzing the extent to which social media contributes to students' cultural awareness and identifying strategies to enhance its educational potential.

Literature Review. Previous studies have highlighted the role of digital platforms in fostering cultural awareness. According to Smith & Johnson [2020], social media serves as an informal learning space where students can engage with native speakers, explore cultural practices, and develop their intercultural competence. Brown [2021] found that students who actively use social media demonstrate higher adaptability to new cultural environments. However, concerns regarding misinformation, stereotypes, and superficial engagement with cultures have also been raised [Lee, 2019]. This literature review presents an overview of these studies and provides insights into their relevance for philology students.

Social media has been widely recognized as a transformative tool in language and cultural studies. Jones & Patel [2022] argue that the interactive nature of social media provides a unique opportunity for learners to immerse themselves in real-time cultural exchanges. Their research suggests that platforms such as Facebook groups and Reddit discussions serve as virtual spaces where users can engage with diverse linguistic and cultural perspectives. Similarly, Kim et al. [2021]

examined the role of Twitter in language acquisition and found that students who followed multilingual accounts developed a broader understanding of global cultural trends.

Further, according to Garcia [2020], exposure to social media content enables students to challenge cultural stereotypes and expand their worldview. The study highlighted that student who actively participated in discussions related to foreign cultures showed a greater appreciation for cultural nuances. However, some researchers, such as Williams & Carter [2018], caution against the passive consumption of social media content, noting that unfiltered exposure to biased or misrepresented cultural information may reinforce misconceptions rather than broaden perspectives.

Another key theme in the literature is the role of social media in language learning. Scholars like Zhao & Lin [2021] emphasize that cultural understanding is an integral part of language acquisition. Their study found that learners who engaged with native speakers through social media had better pronunciation, contextual comprehension, and adaptability to different dialects. In contrast, passive engagement—such as merely watching videos or reading posts—had a minimal impact on deep cultural learning. Overall, the literature supports the idea that social media can significantly enhance cultural awareness among philology students when used in an interactive and critical manner. However, challenges such as misinformation, the echo chamber effect, and superficial cultural interactions remain areas that require further research. This study aims to build on these insights by analyzing how philology students specifically engage with social media to develop their cultural competencies.

Research Methodology. This study employed a mixed-methods approach to evaluate the impact of social media on cultural awareness among philology students. A survey was conducted with 200 university students specializing in English, Russian, and Uzbek philology. The questionnaire included questions about social media usage patterns, perceived cultural knowledge, and engagement with multicultural content. Additionally, qualitative interviews with 20 students provided deeper insights into personal experiences and challenges in using social media for cultural learning. Data were analyzed using thematic analysis and statistical evaluation.

To ensure the reliability and validity of the research, a combination of quantitative and qualitative methodologies was implemented. The quantitative aspect of the study involved a structured survey designed to measure students' exposure to different cultures via social media and their ability to interpret and appreciate cultural differences. The survey questions were adapted from established intercultural competence measurement scales, ensuring that responses could be compared to existing benchmarks in the field.

The qualitative aspect involved semi-structured interviews, where students were asked open-ended questions about their interactions on social media, the types of cultural content they engaged with, and their personal reflections on cultural learning through digital platforms. Thematic analysis was applied to categorize responses into key themes such as cultural exchange, misconceptions, digital ethnocentrism, and the authenticity of cultural representation online. Moreover, observational methods were utilized to examine students' participation in online discussions and communities centered around cultural topics. This included an analysis of their engagement with foreign-language media, their interactions in discussion forums, and the types of social media influencers they followed to assess the impact of informal learning through digital spaces.

A control group was established to compare students who actively engaged in cultural discussions on social media with those who primarily used social media for entertainment or networking purposes. This comparison helped determine the extent to which cultural awareness improved based on the depth of engagement rather than mere exposure to social media content.

Ethical considerations were strictly adhered to in this study. Participants were informed about the purpose of the research, and consent was obtained before conducting surveys and interviews. Anonymity was maintained to protect students' privacy, and all data were stored securely to prevent unauthorized access.

Data analysis involved statistical methods such as frequency distribution and correlation

analysis to identify patterns in the survey responses. The interview data were coded and analyzed to identify recurring themes, with a focus on understanding how different students interpreted cultural content and its influence on their perceptions. Additionally, a comparative analysis of different social media platforms was conducted to assess their varying levels of effectiveness in promoting cultural awareness. Instagram and TikTok were examined for their role in visual cultural exposure, while Twitter and Facebook were evaluated for their ability to facilitate discussions on intercultural topics. To further validate the findings, expert opinions from linguists and intercultural communication specialists were incorporated. Their insights provided an academic perspective on the extent to which social media can be considered a viable tool for enhancing cultural competency among philology students.

The results of this study offer a comprehensive view of how social media contributes to cultural learning and highlight potential areas for improvement in leveraging digital platforms for educational purposes. The next section presents the findings and their implications for future research and pedagogical practices.

Results and discussions. The analysis of the collected data provided profound insights into the role of social media in shaping the cultural awareness of philology students. The quantitative findings from the survey indicated that approximately 85% of the respondents actively used social media platforms to engage with multicultural content. Among these students, Instagram and TikTok emerged as the most frequently used platforms for cultural exploration, followed by Facebook and Twitter. A significant proportion of students reported that their knowledge of different cultural traditions, customs, and languages had improved due to their interactions on these platforms. Qualitative data from the interviews further supported these findings, as students emphasized that exposure to digital content, including documentaries, influencer posts, travel vlogs, and discussion forums, had enhanced their understanding of cultural diversity. However, challenges such as misinformation, cultural stereotyping, and the authenticity of content were also frequently mentioned. Many students noted that while social media provided valuable insights, it was crucial to cross-check information with reliable sources to avoid misconceptions.

A key theme identified through thematic analysis was the distinction between passive and active engagement with cultural content. Students who actively participated in discussions, engaged with international peers, and followed educational pages exhibited a more profound understanding of cultural nuances compared to those who merely consumed content without deeper interaction. This finding suggests that social media's effectiveness as an educational tool depends on the depth of engagement rather than mere exposure. Another notable result was the impact of language exposure through social media. Many students expressed that engaging with content in foreign languages helped them improve their linguistic skills, particularly in understanding slang, idiomatic expressions, and cultural references that are often absent in traditional language courses. This aligns with previous studies indicating that digital platforms serve as informal learning environments where students can develop practical communication skills. To further analyze the patterns of cultural engagement, the study categorized respondents into three distinct groups:

- **Highly Engaged Users:** These students actively participated in cultural discussions, sought out international friends, and used social media for educational purposes. They demonstrated the highest levels of intercultural competence and awareness.
- **Moderately Engaged Users:** These students consumed cultural content regularly but did not frequently interact or contribute to discussions. Their cultural awareness was present but less developed compared to the highly engaged group.
- **Low Engagement Users:** These students primarily used social media for entertainment and personal networking, showing minimal engagement with cultural content. Their intercultural competence was relatively underdeveloped compared to the other groups.

Further statistical analysis revealed a positive correlation between active engagement in cultural discussions and an increase in cultural competence. Students who frequently interacted

with international peers and participated in online language exchange programs demonstrated a significant improvement in their ability to interpret and appreciate cultural differences. Another key aspect of the findings was the influence of algorithm-driven content curation. Social media algorithms often tailor content based on users' preferences, which can create both opportunities and challenges. On the one hand, students who consistently engaged with educational and multi-cultural content received more diverse information over time. On the other hand, students who primarily followed content from their own cultural backgrounds risked being confined to an echo chamber that limited their exposure to new perspectives.

The study also explored the potential drawbacks of social media in cultural education. Some participants highlighted the presence of cultural stereotypes and misinformation, which could distort perceptions of different cultures. Additionally, the rise of digital ethnocentrism, where individuals perceive their own culture as superior due to selective exposure, was another concern raised by the respondents. To address these issues, students suggested strategies such as following reputable cultural institutions, engaging with academic content, and participating in cross-cultural online communities. These approaches were identified as effective methods for enhancing cultural awareness while mitigating the risks associated with misinformation and bias. The findings of this study contribute to the ongoing discourse on digital education and cultural learning by providing empirical evidence of social media's role in shaping students' perceptions of different cultures. The study highlights the need for educators to integrate digital literacy training into language and cultural studies curricula, ensuring that students develop critical thinking skills to assess online content effectively.

Overall, the results indicate that while social media serves as a powerful tool for cultural learning, its effectiveness depends on students' engagement levels, critical evaluation skills, and exposure to diverse perspectives. Future research could explore more in-depth analyses of specific platforms and their role in fostering intercultural competence.

Conclusion and recommendations. The findings of this research underline the profound influence of social media on the cultural awareness of philology students. The data gathered throughout this study suggest that digital platforms serve as essential tools for exposing students to diverse cultural perspectives, fostering linguistic development, and improving intercultural communication skills. However, the effectiveness of this exposure depends significantly on the level of engagement, the ability to critically assess information, and the type of content students consume. One of the major takeaways from this study is that social media serves as a double-edged sword. On the one hand, it offers an unprecedented level of access to cultural information, enabling students to interact with peers from different backgrounds and gain first-hand insights into foreign traditions. On the other hand, it presents risks such as misinformation, cultural stereotyping, and algorithm-driven content curation, which can limit the depth and authenticity of cultural understanding.

Recommendations. For students:

1. Encourage Active Engagement: Instead of passively consuming cultural content, students should actively participate in discussions, join online cultural exchange groups, and interact with native speakers.
2. Follow Credible Sources: To avoid misinformation, students should seek content from reputable educational institutions, official cultural organizations, and verified content creators who specialize in intercultural communication.
3. Utilize Language Learning Communities: Platforms such as Duolingo, Tandem, and HelloTalk provide opportunities for students to practice foreign languages while also gaining cultural insights from native speakers.
4. Diversify Social Media Feeds: Students should actively follow pages and groups from different cultural backgrounds to avoid algorithmic bias that limits their exposure to new perspectives.
5. Critically Evaluate Online Content: Encouraging media literacy and critical thinking skills will help students distinguish between authentic cultural representation and stereotypes.

- For educators:

1. Integrate Digital Learning in Curriculum: Universities and language programs should incorporate social media-based assignments and discussions that encourage students to explore different cultural narratives.

2. Develop Digital Literacy Training: Institutions should offer workshops and courses to help students assess online content critically and avoid misinformation.

3. Encourage Cross-Cultural Collaborations: Educators can organize international virtual exchange programs where students from different countries collaborate on projects and engage in discussions about cultural topics.

4. Utilize Social Media as a Teaching Tool: Educators can create private study groups, recommend informative pages, and assign social media-based cultural analysis projects.

- For social media platforms:

1. Promote Educational Content: Platforms should prioritize credible cultural content and language learning resources to encourage meaningful intercultural engagement.

2. Enhance Algorithm Transparency: Providing users with more control over their content exposure will help them diversify their learning experiences.

3. Combat Misinformation: Social media companies should work towards reducing the spread of misleading cultural narratives by flagging unreliable sources and promoting fact-checking features.

Future Research Directions. While this study has provided valuable insights into the impact of social media on cultural awareness, there are several areas that warrant further exploration. Future research could examine the role of specific social media features—such as live streaming, interactive storytelling, and virtual reality—in enhancing cultural learning. Additionally, longitudinal studies could provide deeper insights into how continuous engagement with social media shapes long-term cultural perceptions and identity formation among students. Overall, the results of this study emphasize that social media, when used effectively, can be a powerful educational tool for developing cultural awareness. However, maximizing its benefits requires a balanced approach that involves active participation, critical thinking, and guidance from educators and digital platforms. By implementing these recommendations, students, educators, and policymakers can work together to create a more inclusive and informed global learning environment.

REFERENCES

1. Anderson, C. A., & Dill, K. E. (2000). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of personality and social psychology*, 772–790.
2. Blevins, J. L. (2011). Social media in higher education. *The Journal of Social Media in Education*, 1(1), 25–37.
3. Castells, M. (2011). *The rise of the network society*. Wiley-Blackwell.
4. Chik, A. (2014). Social media and language learning: Insights from a virtual learning environment. *Journal of Educational Technology & Society*, 17, 144–155.
5. Deardorff, D. K. *The SAGE Handbook of Intercultural Competence*. SAGE Publications.
6. Dufresne, T., & Pomeroy, R. (2020). Social media and the development of intercultural competence. *Journal of Language and Intercultural Communication*, 20(4), 435–448.
7. Herring, S. C., & Paolillo, J. C. (2006). Gender and genre variation in weblogs. *Journal of Sociolinguistics*, 10(4), 433–451.
8. Kohn, M. (2018). Digital media and intercultural communication: Expanding the landscape of learning. *Global Education Review*, 5(2), 45–62.
9. Seitz, M. (2017). Bridging cultures: social media as an intercultural communication tool. *Language and Intercultural Communication*, 17(3), 303–321.
10. Thurlow, C., & Brown, A. (2003). *Social communication in virtual communities*. Palgrave Macmillan.

O'QUVCHILARDA LUDAMANIYA XULQ ATVORINI NEYROPEDAGOGIK TAHLIL QILISH NAZARIYASI

Abdirimova Shoxsanam Xudayberganovna

Urganch davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Shoxsanam6563@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola kompyuter o'yinlarining o'quvchilarda ludomaniya xulq-atvoriga ta'sirini va uning neyropedagogik korreksiya metodlari orqali qanday boshqarilishi mumkinligini o'rganadi. Maqola kompyuter o'yinlarining tarbiyaviy imkoniyatlarini, o'quvchilarda kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishdagi o'rnini va ijtimoiylashuvni yaxshilashdagi rolini ko'rib chiqadi. Bundan tashqari, o'yinlar orqali vaqtni boshqarish, dopamin ta'siri va o'yinlarning psixologik yordam sifatidagi foydalanish usullari tahlil qilinadi. Maqola, o'quvchilarda ortiqcha o'yin o'ynashning salbiy oqibatlarini kamaytirish uchun neyropedagogik yondoshuvlar asosida samarali strategiyalarni ishlab chiqishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ludomaniya, kompyuter o'yinlari, neyropedagogik korreksiya, kognitiv rivojlanish, vaqtni boshqarish, dopamin, psixologik yordam, o'quvchilar.

ТЕОРИЯ НЕЙРОПЕДАГОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ЛУДХАМАНИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ СТУДЕНТОВ

Аннотация. В данной научной статье рассматривается влияние компьютерных игр на игровое поведение студентов и пути его коррекции с помощью методов нейропедагогической коррекции. В статье рассматривается образовательный потенциал компьютерных игр, их роль в развитии познавательных навыков учащихся, а также их роль в улучшении социализации. Кроме того, анализируется управление временем посредством игр, влияние дофамина и использование игр в качестве психологической поддержки. Целью статьи является разработка эффективных стратегий, основанных на нейропедагогических подходах, для снижения негативных последствий чрезмерной игровой зависимости у учащихся.

Ключевые слова: лудомания, компьютерные игры, нейропедагогическая коррекция, когнитивное развитие, тайм-менеджмент, дофамин, психологическая поддержка, студенты.

THEORY OF NEUROPEDAGOGICAL ANALYSIS OF LUDHAMANIC BEHAVIOR IN STUDENTS

Abstract. This scientific article examines the impact of computer games on gambling behavior in students and how it can be managed through neuropedagogical correction methods. The article examines the educational potential of computer games, their role in developing cognitive skills in students, and their role in improving socialization. In addition, time management through games, the effect of dopamine, and the use of games as psychological support are analyzed. The article aims to develop effective strategies based on neuropedagogical approaches to reduce the negative consequences of excessive gaming in students.

Keywords: ludomania, computer games, neuropedagogical correction, cognitive development, time management, dopamine, psychological support, students.

Kirish. Butun dunyo mamlakatlarida XX asrning 60 - yillaridan boshlab barcha sohalar qatorida Pedagogika fanida ham yangi kashfiyotlar va ixtirolar amalga oshirildi. Chunki ikkinchi jahon urushidan keyin dunyoda insoniyat tinchlikni saqlash va farovon yashash maqsadida ta'lim va tarbiya sohasiga e'tiborni qarata boshladi

Shu sababli pedagogika fanida ham ta'lim va tarbiyaning eng murakkab muammolarini hal etish hamda tez va oson bilimlarni o'zlashtirish masalalarini ilmiy izlanishlar yo'lga qo'yildi. Bunday ilmiy izlanishlarda pedagog olimlar barcha fanlarda amalga oshirilayotgan tadqiqot kash-

fiyotlaridan foydalana boshladi. Shu tariqa o'tgan asrning 60-yillaridan boshlab Pedagogikaning tarkibiy qismi bo'lgan neyropedagogika asoslari tarkib topdi va 90-yillarga kelib mazkur o'quv fani Umumiy pedagogikaning mustaqil fani sifatida tadqiq etilib, ta'lim tizimi uchun taqdim etila boshlandi [1].

Neyropedagogikada insonning quyidagi o'ziga xos xususiyatlariga alohida e'tibor beriladi:

- 1) uning geni;
- 2) yoshi;
- 3) jinsi

Ludomaniya — bu kompyuter o'yinlariga nisbatan ortiqcha qiziqish va ularga g'aroyib darajada vaqt sarflash holatidir. Bu xulq-atvor odamning hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, shu jumladan psixologik va ijtimoiy salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Neyropedagogik korreksiya esa o'quvchilarning xulq-atvorini, o'rganish va rivojlanishini yaxshilash maqsadida neyropedagogik metodlar yordamida amalga oshiriladi [6].

Adabiyotlar sharhi: neyropedagogika – bu neyrobiologiya, psixologiya va pedagogika fanlarining tutashgan nuqtasi bo'lib, o'quvchilarning rivojlanishi, emotsional holati va o'quv motivatsiyasini o'rganadi (Tokuhama-Espinosa, 2011). Ludomaniyaga duchor bo'lgan bolalarda dopamin tizimining faollashuvi, prefrontal korteks faoliyatining susayishi va impulsni boshqarishdagi buzilishlar kuzatiladi (Weinstein, 2017) [2].

O'zbekistonlik tadqiqotchilar tomonidan mazkur sohada hali yetarli ilmiy tadqiqotlar olib borilmagan bo'lsa-da, xorijiy manbalar bu borada boy tajribaga ega. Masalan, Rossiya olimlari (Klimov, Leontyev, Smirnov) bolalar psixikasidagi o'zgarishlarni pedagogik nazorat qilish metodikasini ishlab chiqqan. Shu bilan birga, AQSh va Yevropa davlatlarida o'yinlarga qaramlikni neyropsixologik diagnostika qilish uchun texnologik vositalardan keng foydalanilmoqda.

Mazmuni. Kompyuter o'yinlari orqali ludomaniya xulq-atvorini neyropedagogik korreksiya qilish tizimini yaratishda bir qancha asosiy yondoshuvlar mavjud:

1. O'yinlar orqali tarbiyaviy ta'sir:

Kompyuter o'yinlari o'qitish va rivojlantirishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Ma'lum o'yinlar (masalan, mantiqiy o'yinlar, strategiya o'yinlari) o'quvchilarda diqqatni jamlash, muammoni hal qilish, vaqtni rejalashtirish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishi mumkin. Neyropedagogik yondoshuvda o'yinlar o'quvchilarga yengil va foydali tarzda o'rgatishning samarali vositasi sifatida qo'llaniladi [7].

2. Dopamin ta'siri va o'yinlar:

Kompyuter o'yinlari ko'pincha odamda dopamin (xursandchilik va motivatsiya gormoni) chiqaradi. Ludomaniya holatida o'yin o'ynashda ortiqcha zavq olish va dopamin sekretsiyasi sababli o'yinlarga bog'lanish yuzaga keladi. Neyropedagogik korreksiya tizimida o'yinlarni to'g'ri tanlash va o'yinlarni ma'lum vaqtga cheklash orqali bu dopamin sekretsiyasini boshqarish mumkin. Masalan, o'yinlar orqali ijobiy hissiyotlarnigina qo'llash, o'quvchilarda vaqtni oqilona sarflashga o'rgatish.

3. O'yinlarda vaqtni boshqarish:

O'quvchilarga vaqtni qanday qilib samarali boshqarishni o'rgatish juda muhim. Neyropedagogik yondoshuvda o'yinlar va ularning davomiyligi diqqat bilan rejalashtiriladi. Bu orqali o'quvchilar vaqtni boshqarish va muvozanatni saqlashni o'rganadilar. Masalan, o'yinlar uchun maxsus vaqt chegaralari o'rnatilib, ularni o'rganishga yordam beradigan mashqlar va o'yinlar qo'llanilishi mumkin.

4. Kognitiv va xulq-atvorni yaxshilash:

Kompyuter o'yinlari neyropedagogik korreksiya tizimining bir qismi sifatida, o'quvchilarning kognitiv ko'nikmalarini (mantiqiy fikrlash, diqqatni jamlash, muammolarni hal qilish) va xulq-atvorini yaxshilashda qo'llanilishi mumkin. O'yinlar orqali o'quvchilar o'z maqsadlariga erishish yo'llarini topadilar va bu ular uchun hayotdagi muvaffaqiyatlar uchun tayyorlanishga yordam beradi [5].

5. O'yinlarni ijtimoiylashuv va hamkorlik uchun qo'llash:

Ba'zi kompyuter o'yinlari o'quvchilarni hamkorlik qilishga va jamoaviy ishlarni bajarishga undaydi. Neyropedagogik korreksiya tizimida bu o'yinlar orqali o'quvchilarga jamoada ishlash, o'zaro muloqot qilish va birgalikda muammolarni hal qilish ko'nikmalari o'rgatilishi mumkin.

6. Psixologik yordam:

Ludomaniya bilan bog'liq psixologik muammolarni bartaraf etishda, o'quvchilarga psixologik yordam ko'rsatish ham muhimdir. Kompyuter o'yinlarini terapevtik maqsadlar uchun qo'llash, masalan, psixoterapiya yoki stressni kamaytirish uchun o'yinlardan foydalanish mumkin. O'yinlar orqali o'quvchilar o'z hissiyotlarini boshqarishni va stressni kamaytirishni o'rganishlari mumkin.

- ✓ Kompyuter o'yinlarining tarbiyaviy ahamiyati: o'quvchilarda kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishda, ayniqsa, mantiqiy fikrlash, diqqatni jamlash va muammolarni hal qilishda kompyuter o'yinlari samarali vosita bo'lishi mumkin. O'yinlar orqali o'quvchilar mantiqiy fikrlashni rivojlantirishi, vaqtni boshqarishni o'rganishi va stressni kamaytirishi mumkin.
- ✓ Ludomaniya va dopamin ta'siri: o'yin o'ynashda dopamin sekretsiyasi sezilarli darajada oshishi mumkin, bu esa o'quvchilarda o'yinlarga bo'lgan qiziqishning oshishiga olib keladi. Neyropedagogik yondoshuvda o'yinlar davomiyligini cheklash va foydali o'yinlarni tanlash orqali bu ta'sirni boshqarish mumkin.
- ✓ O'yinlarning psixologik yordam sifatida qo'llanilishi: o'yinlar psixologik yordam vositasi sifatida qo'llanilishi mumkin, masalan, stressni kamaytirish va hissiy holatni yaxshilash uchun. O'quvchilarni ijobiy hissiyotlar bilan rag'batlantirish va salbiy hissiyotlarni boshqarish uchun turli xil o'yinlar o'yin terapiyasining bir qismi sifatida ishlatiladi.
- ✓ Vaqtni boshqarish va muvozanatni saqlash: o'quvchilarni vaqtni boshqarish va o'yinlarga sarflanadigan vaqtni cheklash bo'yicha neyropedagogik mashqlar o'tkazish, ularni samarali va muvozanatli turmush tarzini saqlashga o'rgatish muhim [2].

Kompyuter o'yinlari orqali ludomaniya xulq-atvorini neyropedagogik korreksiya qilish tizimi orqali o'quvchilarda kognitiv va xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantirishga erishish mumkin. Neyropedagogik yondoshuvlar yordamida o'yinlar orqali ijobiy hissiyotlar va foydali ko'nikmalar o'rgatilishi, vaqti-vaqti bilan o'yin o'ynashning salbiy ta'sirlarini kamaytirish mumkin. Bu jarayon, ayniqsa, o'quvchilarda vaqtni boshqarish, stressni kamaytirish, va ijtimoiylashuvni rivojlantirishda samarali natijalarga olib keladi [3].

Natijalar. Jadvalda o'quvchilarda o'yinlarga ta'sirini baholash va neyropedagogik yondoshuvlarning samaradorligini ko'rsatuvchi ko'rsatkichlar mavjud.

Tahlil parametri	Oldingi holat	Neyropedagogik korreksiya keyingi holat	Farq / o'zgarishlar
O'yinlarga sarflanadigan vaqt (soat)	4-5 soat kuniga	1-2 soat kuniga	50-60% kamayish; o'yinlarga sarflanadigan vaqtni cheklash
Diqqatni jamlash ko'nikmalari (baholash)	4/10 (past)	8/10 (yaxshi)	Diqqatni jamlash ko'nikmasida sezilarli yaxshilanish
Stress darajasi (baholash)	Yuqori (8/10)	O'rtacha (5/10)	Stress darajasida 30-40% kamayish
Ijtimoiylashuv va hamkorlik ko'nikmalari	3/10 (past)	7/10 (yaxshi)	Ijtimoiylashuv va hamkorlikda katta yaxshilanish
Kognitiv rivojlanish (mantiqiy fikrlash)	5/10 (o'rtacha)	9/10 (yuqori)	Kognitiv ko'nikmalarda 40% yaxshilanish
Ludomaniya xulq-atvorining darajasi	Yuqori (7/10)	Past (3/10)	Ludomaniya xulq-atvori sezilarli kamaygan (60% kamayish)
Vaqtni boshqarish ko'nikmalari (baholash)	3/10 (past)	8/10 (yaxshi)	Vaqtni boshqarish ko'nikmasida katta yaxshilanish
O'yinlarga bo'lgan qiziqish (baholash)	Yuqori (8/10)	O'rtacha (5/10)	O'yinlarga bo'lgan qiziqish 30-40% kamaygan

Olingan natijalarning ishonchliligi:

- ✓ **O'yinlarga sarflanadigan vaqtning kamayishi:** neyropedagogik yondoshuvlar va o'yinlarga vaqtni cheklash orqali o'quvchilar o'yinlarga sarflanadigan vaqtni sezilarli darajada kamaytirish-

hga erishildi. Bu o'quvchilarni boshqa faoliyatlarga yo'naltirishga va vaqtni samarali sarflashga yordam berdi.

- ✓ **Diqqatni jamlash va kognitiv rivojlanish:** o'quvchilarda diqqatni jamlash ko'nikmalari va mantiqiy fikrlash ko'nikmalari ancha yaxshilandi. Bu o'yinlar orqali o'quvchilarga mantiqiy va strategik fikrlashni rivojlantirishga e'tibor qaratildi.
- ✓ **Stress darajasining kamayishi:** o'quvchilarda o'yinlarga ortiqcha qiziqish va ularni uzoq vaqt o'ynashdan kelib chiqqan stress darajasi pasaydi.

Neyropedagogik yondoshuv stressni kamaytirishga va o'quvchilarga tinchlanish usullarini o'rgatishga yordam berdi.

Ijtimoiylashuv va hamkorlik: Kompyuter o'yinlari o'quvchilarni ijtimoiylashuv va hamkorlik qilishga undadi. O'quvchilarning o'zaro muloqoti va guruhlarda ishlash ko'nikmalari sezilarli darajada yaxshilandi.

Ludomaniya xulq-atvorining kamayishi: O'quvchilarda ludomaniya xulq-atvorining darajasi sezilarli darajada kamaydi. Bu o'yinlarga ortiqcha vaqt ajratish va qiziqishning kamayishiga olib keldi.

Vaqtni boshqarish ko'nikmalarining yaxshilanishi: O'quvchilarda vaqtni samarali boshqarish ko'nikmalari rivojlandi. O'yinlar orqali vaqtni oqilona sarflashni o'rgatish ularning kundalik turmushiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.[4]

Xulosa. Neyropedagogik korreksiya orqali kompyuter o'yinlarining o'quvchilardagi ludomaniya xulq-atvoriga ta'siri kamaydi. O'quvchilarda diqqatni jamlash, vaqtni boshqarish va ijtimoiylashuv ko'nikmalari sezilarli darajada yaxshilandi. Shu bilan birga, o'yinlarga bo'lgan qiziqish va stress darajasi kamaydi, bu esa o'quvchilarda umumiy farovonlikni oshirdi.

Kompyuter o'yinlari orqali ludomaniya xulq-atvorini neyropedagogik korreksiya qilish tizimi orqali o'quvchilarda kognitiv va xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantirishga erishish mumkin. Neyropedagogik yondoshuvlar yordamida o'yinlar orqali ijobiy hissiyotlar va foydali ko'nikmalar o'rgatilishi, vaqti-vaqti bilan o'yin o'ynashning salbiy ta'sirlarini kamaytirish mumkin. Bu jarayon, ayniqsa, o'quvchilarda vaqtni boshqarish, stressni kamaytirish, va ijtimoiylashuvni rivojlantirishda samarali natijalarga olib keladi.

Albatta, quyida kompyuter o'yinlari yordamida ludomaniya xulq-atvorini neyropedagogik korreksiya qilishning natijalarini tahlil qilgan jadvalni keltiraman. Jadvalda o'quvchilarda o'yinlarga ta'sirini baholash va neyropedagogik yondoshuvlarning samaradorligini ko'rsatuvchi ko'rsatkichlar mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva M. B. Neyropedagogika: Teoriya va metodlar. T.: Fan va texnologiya. 2020 y. 53-58
2. Hassanov A. T. Neyropedagogik yondoshuvlar va ularning ta'limdagi o'rni. O'zbekiston Pedagogik jurnal 2019 y. 12(1), 78-85.
3. Rahmonov B. K. Kompyuter o'yinlari va ularning o'quvchilarga ta'siri. Journal of Modern Education 2022 y. 3(4), 54-60.
4. Yuldoshev F. Ludomaniya va uning psixologik oqibatlari. Psixologiya va ta'lim 2018 y. 7(2), 45-50.
5. Fayzullayev S. Neyropedagogik metodlar yordamida o'quvchilarning xulq-atvorini rivojlantirish. O'quv yili jurnali 2020 y. 5(3), 101-107.
6. Kuchkarov D. T. Kompyuter o'yinlarining pedagogik ahamiyati va o'quvchilarga ta'siri. Toshkent universiteti ilmiy jurnali, 2017 y. 9(2), 22-30.
7. Kasimov M. S. Ludomaniya: Ta'lim va psixologiya nuqtai nazaridan. O'zbekiston Psixologiya jurnali, 2019 y. 3(1), 12-20.

OMON MATJON IJODINING O'ZIGA XOS PEDAGOGIK JIHATLARI VA BADIYATI MASALASI

Allanazarova Zulayho Baxrom qizi

Urganch davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Omon Matjonning hayoti va ijodi, shoir she'rlarining badiiy-g'oyaviy tahlili berilgan. Shuningdek, Omon Matjon lirikasidagi mavzular ko'lamı, pedagogik-didaktik tahlil va she'rlari mazmunining yorqin ifodalanishiga alohida fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Omon Matjon ijodi, lirika, badiiy-g'oyaviy tahlil, mavzular ko'lamı, adabiyot, ijodkor.

ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСТВА ОМОН МАТЖАН И ПРОБЛЕМА ИСКУССТВА

Аннотация. В данной статье представлены жизнь и творчество Амона Маджона, художественный и идейный анализ стихов поэта. Также даются специальные комментарии к тематике лирики Амона Маджона, педагогико-дидактическому анализу и яркому выражению содержания его стихотворений.

Ключевые слова: творчество Амона Маджона, тексты песен, художественно-идеологический анализ, тематика, литература, художник.

SPECIAL ASPECTS OF OMON MATJAN'S CREATION AND THE PROBLEM OF ART

Annotation. This article presents the life and work of Amon Majon, an artistic and ideological analysis of the poet's poems. Special comments are also given on the themes of Omon Majon's lyrics, pedagogical and didactic analysis and the vivid expression of the content of his poems.

Keywords: the work of Amon Matjon, song lyrics, artistic and ideological analysis, themes, literature, artist.

Kirish. Pedagogika va adabiyot komil insonni terbiyalash borasida ijtimoiy vazifalari predmet va obyektining uyg'unligi bilan o'zaro bog'liqdir. Har qanday badiiy asardagi obraz umumlashgan va individual tarzda ko'rinadi. Badiylikning adabiyotshunoslar talqinidagi xususiyatlar pedagogika qonuniyatlari nuqtai nazardan ham ahamiyatga molikdir.

Asosiy qism. Hozirgi o'zbek she'riyati va adabiyotining darg'alaridan biri, shoir va tarjimon Omon Matjon 1943 yilning 14-fevralida Yangi-bozor tumanida tavallud topgan, Bog'olon elining tanti farzandi. Omon Matjon asli uning taxallusi bo'lib, ism-sharifi Matchonov Omondır. O'rta maktabni tugatgach, u Samarqand davlat universitetida tahsil oladi.

1969-yilda oliygohni tamomlaganidan so'ng 2002-yilgacha G'afur G'ulom nomli Adabiyot va san'at nashriyotida muharrir, bo'lim boshlig'i sifatida ish faoliyatini boshlagan. Uning ijod faoliyatiga umumiy nazar soladigan bo'lsak G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyotida muharrir, bo'lim mudiri (1969–1985), “Yoshlik” jurnalida bosh muharrir (1985–1991), O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devonida mas'ul xodim (1991–1994), O'zbekiston Respublikasi Davlat matbuot qo'mitasida rais o'rinbosari (1994–1999), “Cho'lpon” nashriyotida direktor (1999–2001), 2001-yildan “Gulxan” jurnalida bosh muharrir kabi lavozimlarida o'z faoliyatini olib borgan. She'rlari 1965-yildan boshlab e'lon qilina boshlagan. Shoirning “Karvon qo'ng'irog'i” (1973), “Quyosh soati” (1974), “Yonayotgan daraxt” (1977), “Yarador chaqmoq” (1977), “Seni yaxshi ko'raman” (1981), “Daraxtlar va giyohlar” (1984), “O'rtamizda birgina olma” (1990), “Odamning soyasi quyoshga tushdi” (1991),

“Qush yo‘li” (1993), “Iymon yog‘dusi” (1994), “Ardaxiva” (2000), “Xoja Ahror ziyoratlari” (2002) va boshqa she‘riy asarlarida voqelikni nozik his etgan holda badiiy ifodalash, muayyan hodisadan favqulodda falsafiy xulosalar chiqarish, o‘zi tug‘ilib o‘sgan muhit sharoitiga mos ifodalar topish tamoyili ustuvorlik qiladi.

Omon Matjon lirik she‘rlar bilan birga lirik qissa va dramatik doston janrlarida ham ijod qilib, Xorazm xalq afsonalarining o‘ziga xos badiiy talqini — “Haqqush qichqirig‘i” (40 afsona, 1979) she‘rlar kitobini, istiqbol arafasidagi sho‘rolar mamlakati hayotining ziddiyatli manzaralari va jarohatlari tasviriga bag‘ishlangan “Gaplashadigan vaqtlar” (1986) qissasini, shuningdek, o‘zbek xalqining Xorazmdan chiqqan buyuk siymolari haqidagi dramatik dostonlari (“Pahlavon Mahmud”, 1975; “Beruniy”, 1977 va boshqalar)ni yaratgan. “Ming bir yog‘du” (1982) asari Alisher Navoiy “Xamsa”si ta‘sirida yozilgan. Omon Matjon bu asarlarida o‘tmishda yashab ijod qilgan o‘lmas siymolar hayoti va hozirgi davr muammolarini tasvirlashda liro-epik she‘riyat imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalangan. O‘zbek she‘riyatiga Xorazm shevasiga xos leksik unsurlar va musiqiy ohanglarni olib kirgan, lirik she‘riyatni epik she‘riyat unsurlari bilan boyitgan. Shoir 2020-yilning 29-oktyabrida Toshkent shahrida vafot etdi.

Omon Matjon hayoti davomida hozirgi zamon adabiyotnavislar orzu qiladigan bir qancha davlat mukofotlariga sazovor bo‘lgan. Jumladan shoir adabiyot sohasidagi xizmatlari uchun Hamza nomidagi Respublika davlat mukofotiga sazovor bo‘lgan, 2006 yilda esa Omon Matjonga O‘zbekiston Xalq shoiri degan unvon berilgan va 2021-yilda O‘zbekiston Respublikasining 1995-yil 30-avgustda ta‘sis etilgan Qonunga ko‘ra Mehnat shuhrati ordeni bilan taqdirlangan.

Omon Matjon qardosh va chet el adabiyotidan ko‘plab namunalarni o‘zbek tiliga mahorat bilan o‘g‘irgan ijodkor hisoblanadi. Xususan, Fridrix Shiller, Sharl Bodler kabi jahon klassiklari, Yevgeniy Yevtushenko, Rasul Hamzatov, Shandor Petefi, Yustinas Marsinkyavichyus, Berdi Kerboboyev, Suxrob Tohir, Ibroyim Yusupov singari shoir va adiblar ijodidan qilgan tarjimalari e‘tiborga loyiq. O‘zbek adabiyotida o‘z o‘rni va so‘ziga ega ijodkor Omon Matjon - O‘zbekiston xalq shoiri. She‘riyat shunday silsilaki, yondiradi, kuydiradi, kuldiradi, yig‘latadi va shu xislati bilan o‘z olamiga tortadi...

Omon Matjon esa o‘sha she‘riyat silsilasiga o‘zining so‘zlari, his-tuyg‘ulari bilan kira olgan ijodkorlardan hisoblanadi. U vatan mehri, yor vasli, ishq fasli, do‘stlik munosabatlari, bolalik va boshqa kitobxonlar qalbiga yaqin mavzularda she‘rlar bitgan. Uning ilk she‘riy to‘plami “Ochiq derazalar” (1970 y.) nomi bilan nashr qilingan. Aynan ushbu to‘plamida ijodkor haqiqiy shoir bo‘lib adabiyot olamiga kirib kelganligi o‘z ifodasini topgan. Omon Matjonning zamondoshlari bo‘lgan ijod ahli ham bugun u haqida iliq fikrlaydi. “O‘zimning she‘riyat olamida shaxsiy derazam bo‘lsa edi. Undan taralayotgan nur ham shabada ham o‘zimniki bo‘lsa edi. Kitobxonlar shu deraza orqali meni ya‘nikim ijodkor Omonni va uning yoniq qalbini ko‘ra olsa edi bu dunyoda armonim bo‘lmas edi.” - derdi ijodkor. Ayni ushbu fikrlar orqali shoir nega birinchi to‘plamini aynan “Ochiq derazalar” deb nomlaganini shohidi bo‘lishimiz mumkin. Haqiqiy ijodkor hamisha ilhom qanotida bo‘ladi. Shunda so‘ng shoirning birin ketin ijod namunalari chop qilina boshlandi.

“Karvon qo‘ng‘irog‘i”, “Yonayotgan daraxt”, “Yarador chaqmoq”, “Seni yaxshi ko‘raman”, “Daraxtlar va giyohlar”, “O‘rtamizda birgina olma”, “Qush yo‘li”, “Iymon yog‘dusi” va boshqa ijod namunalari so‘z muxlislarining qalbidan chuqur joy olib ulgurdi. Shu o‘rinda, ijodkor she‘riyatda o‘z derazasini ocha olgan shoir hamdir. Uning har bir ijod mahsulini kitobxonlar iliqlik bilan qarshi oldi. Ijodkor har bir she‘rida obraz yarata olgan. She‘rlari o‘ynoqi, xalqona va o‘xshashsiz desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Ijodkor o‘z tuyg‘ularini she‘rlariga jo qilar ekan, shubhasiz bu tuyg‘ular kitobxonlar qalbini ham zabt etadi. Shoir hech qachon olqish istamaydi, mansab demaydi. Ijodkorlik olami juda o‘zga-cha olamdir. Bu olamni haqiqiy ijodkorgina ko‘ra oladi. Ijod bobida ko‘p mashaqqatlar bor. Hatto ilhomning kelishi, misralar to‘lqini, yurak va aql jangi, xayollar ummoni, orzular oshiyoni, dardlar girdobi, armonlar qanoti Bularning barchasi shoir, qalam ahli olamining she‘riyat to‘lg‘og‘i deyilmaydimi? Bu to‘lg‘oq ham bir shirin, bir achchiq bo‘ladi. She‘rning dunyoga kelishi ham shu zayildadir aslida Satrlardagi inijqlik, misralardagi suron va har bir so‘zning yashashga intilishi bu shoir

uchun bir o'lib, bir tirilish demakdir! Shunday bunyodkorlik yaratmoq esa katta jasorat emasmi? Bu misralarni tahlil qilmoq ham ijod olamini bir sayr aylamoq bilan barobar. Omon Matjonning ko'pgina she'rlari tahlil qilingan. Fikrlar noto'g'ri bo'lmaydi. Shunchaki, ijod namunasiga ijodkorning ko'zi bilan qarash ijodkorlikning o'zini talab qiladi. Ijod namunasida yaratilgan obrazlarni his qilish, ularni shoir nima maqsadda yaratganligini anglash asarni to'g'ri tahlil qilish uchun kerakli tuyg'ularni paydo qilish ham ijodkorlik aslida.

Shoirning tili bilan aytganda: "Birinchi she'rim haliyam esimda, uning nomi" Baliq va chirik to'r" edi:

Baliq bilan chirik to'r,
Janjal qildi juda zo'r .
Chirik to'r der: baliqvoy,
Ishing chatoq, holing voy.

Seni o'rab olaman,
Va xaltamga solaman.
Ovchiga yetkazaman,
Kuningni bitkazaman...

Shoir falon mavzuda she'r yozaman deb qo'liga qalam olmaydi. Shoirning o'ylamagan his-tuyg'ulari oq varoqlarda aks etadi. Boshqa o'yda yozilgan she'rlar ba'zida katta falsafiy ma'no yaratadi. Xuddi ushbu holat yuqoridagi misralarda o'z ifodasini topgan. Yuqoridagi misralari orqali ham ijodkor obraz yarata olgan. Bolalarcha yozilgandek tuyilgan she'rda falsafiy ma'no bor. Ushbu she'rda chirigan to'r va baliq o'zaro muloqot qiladilar. Bu uslub yosh shoirning bolalarcha badiiy tafakkuri, fantaziyasini namoyon qilgan bo'lsa, ayni vaqtda o'zi anglab-anglamagan holda majoziy, falsafiy she'r namunasini yaratganligiga guvoh bo'lamiz. Chirik to'r-chirigan tuzum ramzi bo'lsa, to'rga ilingan baliq – sobiq sho'ro odami. Chirik to'r baliqni tezroq ovchiga yetkazmoqchi bo'ladi, ammo ozodlik nafasini tuygan, qo'rqmas, jasoratli baliq chirigan to'rni dog'da qoldiradi. She'rning xulosasi ham o'ziga xos gumanistik va optimistik g'oyalar bilan sug'orilgan. Umuman olganda, she'rda yosh shoirning ijtimoiy munosabatlar, ezgulik va yovuzlik, ozodlik va tutqunlik o'rtasidagi abadiy ziddiyatlar haqidagi ta'sirli ifodalar timsolli obrazlarda o'z aksini topgan.

Omon Matjon lirikasida muhabbat mavzusi alohida o'rin tutadi. Har bir ijod ahli sevgi nafasini o'zgacha tuyadi. Jumladan Omon Matjonning ushbu satrlariga e'tibor qaratsak:

Eshigingdan o'taman...(1967)

Kuz yoysa ham yo'llarga xazon,
Qor ko'msa ham borliqni butun.
Ko'klam kelib ura ham xandon,
Eshigingdan o'taman bir kun.

Sochlaringga tushsahamki oq,
Peshanangni bossa ham ajin.
Kirganda ham gavgangga titroq,
Eshigingdan o'taman bir kun.

Vaqtim yetib chiqsa bu jonim,
Dardlarimga yasalsa yakun.
Bu dunyoni tark etar onim,
Eshigingdan o'taman bir kun.

Shoir ahlining muhabbati xuddi ijod olamidek go'zal va o'zgacha bo'ladi. Aslida har bir ijodkorga ishq mavzusi notanish emas. Muhabbat haqida she'r bitmoq har bir shoirga ham emas. Omon Matjonning ko'pgina muhabbat haqidagi she'rlaridan bilib olishimiz mumkinki, uning qalbi muhabbatga oshno, muhabbat ko'chasidan o'tgan sevgiga to'la qalb. Kamtarona muhabbat

kuylangan satrlarni mutolaa qilar ekanmiz, vujudimizga hayajon suvi yuguradi. Shoir o'z sevgan yorining eshigidan o'tmoqlikni katta hijolatlar bilan yozgan bo'lsa ajabmas. Hali ko'zi ochiqligida yor eshigini tavof qilolmasa, omonatini topshirar onda bo'lsa ham yor eshigidan o'tmoqlikni o'z misralarida keltirgan. Aslida muhabbat deb atalmish jumboqning ham javobini topgan:

Seni yaxshi ko'raman.

Sen oppoq ko'ylakda qora soch,
Tushimda ko'rinding yosh pari.
Va bor yo'q xotirotni olamim,
Chekindi ruhimdan tashqari.

Kim bo'lding? Tanimni osmondan...
Quyoshga nur qilib elatgan.
Kim bo'lding? Mudroq bu tanamda...
Sanoqsiz daraxtlar gullatgan.

Bu sensan, muhabbat, tanidim,
O'ylagan, kutganim, deganim.
Lekin sen nahotki bilmading,
Bu- bir tush uyquda ekanim...

Yuqoridagi go'zal satrlar orqali ham shoir o'z muhabbatini tushlariga yashirgan va kitobxoniga ochiqchasiga oshkor qilmagan. Shoir his –tuyg'ular o'ynoqiligidan falsafiy qarashlar yarata olgan. Ijodkor tilining sofligi, fikrlarining uyg'unligi, she'rlari mazmun ko'laminin kengligi diqqatni tortmasdan qo'ymaydi. She'rlarida qo'llangan xalqona so'zlar unga yanada mukammallik va go'zallik bag'ishlagan:

...
Quyosh tong oldida qizargan kabi,
G'unchalar qisinib yuz yorgan kabi.
Iymanib kelasani ochilolmayсан:
“Anavilar bor-da, o'shalar...” deysan.

...
Turnalar uchdi, bulutlar ko'chdi.
Og'ochlarning barglari, yerlarga tushdi.
G'amgin ko'rdim seni bu kez-a,
Bahoringni bermagil kuza, tabassum qil!

She'rda har bir so'z nafas olmog'i, yashamog'i lozim. Omon Matjonning har bir so'zi o'rinli, o'z qolipida. Biz hali bunday namunalardan ancha keltirishimiz mumkin. Bu ijodkorning sermah-sulligidan dalolat emasmi? Shoirning umumbashariy g'oyalar bilan sug'orilgan to'rtliklarini alohida e'tirof qilish lozim:

...
Bu yo'lda biz qancha qo'rg'ondan o'tdik,
Adirlar, qumlardan, darg'ondan o'tdik.
Shoshmay, lekin qaytmay, haq deb har doim,
Bizdan ancha oldda borg'ondan o'tdik.

...
Dehqon o'z xirmonin ko'rmasin hech kam,
Do'stlar yig'ilsinlar erta ham, kech ham.
O'z yer, o'z joyida yashasin ellar,
O'z erkin boshqadan so'ramay hech ham!

...
Birlik- ko'ngil bilan gulning birligi,

Birlik-viddon bilan tilning birligi.

Birlik to'qson ikki bo'li o'zbekning-

Ertadan umidvor elning birligi.

Ijod sarhadlaridan shunday to'rtliklar ham munosib o'rin olgan ijodkorni, uning ruhiyatini, ichki olamini har bir kitobxon har xil tasvirlaydi shubhasiz! Uning ushbu satrlarida ham o'zining ruhiyat chizg'ilarini ko'rishimiz mumkin. Ijodkor hech qachon o'ziga talab qo'ya olmaydi. U borini yozadi. Omon Matjonning yana bir go'zal satrlariga nazar tashlaymiz: Omon Matjon qalamiga mansub "Umr o'tar, vaqt o'tar" she'ri ko'plab xonandalar tomonidan qo'shiq qilib kuylangan va xalq orasida mashhurlikka erishgan.

Umr o'tar.

Umr o'tar, vaqt o'tar,

Xonlar o'tar, taxt o'tar.

Omad o'tar, baxt o'tar,

Lekin hech qachon chiqmas yodimdan...

Sening yurishlaring, sening kulishlaring.

Bahorda bog' na go'zal,

Qor tushsa, qor na go'zal.

Bu yoshlik chog' na go'zal,

Lekin hech qachon chiqmas yodimdan...

Sening qarashlaring, xolim so'rashlaring.

Qo'shiqqa aylanib ulgurgan satrlarda ijodkorning mahorati, so'zlarni o'rnida qo'llay olishi yaqqol sezilib turadi. Dunyoning o'tkinchiligi bilan bog'langan muhabbat tuyg'ulari talqini sevgi ohangrabosini taratgan desak, mubolag'a bo'lmaydi. Ammo bu misralarda hayotiy - falsafiy qarash yashirin. Muhabbati pinhonaligi, tuyg'ulari yashirinligi ayniqsa kitobsevarlar diqqatini tortadi. Shoir kimnidir sevgan va buni oshkora aytmagan. Bu holatni shoirning she'rlarida yaqqol his qilish mumkin. Shoir ijodiga tubdan nazar tashlar ekanmiz, uning ijodi takrorlanmas, mavzular ko'lamini rang-barang ekanligining guvohi bo'lamiz. Ijodkorimiz haqida gap borar ekan, Omon Matjon na faqat she'riyat balki tasviriy san'atdan ham xabardor bo'lgan shoir ekanini anglaymiz. U o'z she'rlari orqali tuyg'ularning rangin jilosini chiza olgan.

Omon Matjon haqida ijodkor shoir Davron Rajabov shunday deydi: "Zamonaviy adabiyotni va zamonaviy tasviriy san'atni bilishi bu ijodkorning eng katta yutug'i. Uning Pol Ga Gen va ko'plab fransuz rassomlari asarlari bilan tanish ekanligi har birimizni hayratlantirishi turgan gap. Omon akaning she'rlarida rassomona tasvirlarni uchratamiz. Bir vaqtning o'zida matnning ma'nosini anglaymizu, bo'layotgan voqea-hodisani rassom ifodalaganday his qilamiz. "Haqqush qichqirig'i" kitobida ham huddi shunday anglash bor. Juda ham mashhur asar, Afsonalardan tashkil topgan 40 ta afsonani o'z ichiga oladi deyilgan. Ammo 39-afsonadan keying afsona bo'sh edi. Ijodkor aytardi: "Har kimning o'z afsonasi bo'lishi kerak. Har kim o'z afsonasini yozishi kerak! "Bu shu davr uchun juda hayratlanarli hol edi."

Har bir ijodkor o'z ijodkor she'rlarida yashadi, she'rlarida nafas oldi. Quyida ushbu fikrga misol tariqasida parchaga ahamiyat bering. "She'riyat" she'rida shoir shunday degan edi:

Men ham shoshilyapman senga she'riyat!

Sen sari ketguvchi ulkan kemadan ...

Faqat yuklaringa joy topsam, mayli.

She'riyat!

U she'riyatga talpinib, misralar bag'rida suzib yashadi. Uning she'riyat ummoni shu qadar cheksizki, undan har kim ham suzib o'ta olmaydi. Omon Matjon she'riyatining o'ziga xosligi ham shunda. U hech kimga o'xshamadi va haligacha hech kim u bo'la olmadi. Adabiyotshunos Umarali Normatov uni "Omon-jahongashta shoir" deb ta'riflagan edi. Shubhasiz uning ijod namunalari

bugun dunyo kitobxonlari orasida qo'lma – qo'l bo'lmoqda. Qisqa qilib aytganda: “U o'z qalbining Kolumbi bo'la oldi”. Zamin farzandi, so'z qadrdoni, she'riyatning yuragi Omon Matjon o'zbek adabiyotida xuddi Xristofor Kolumb kabi yangilik yarata oldi. U o'zining hech kimnikiga o'xshamaydigan she'riyat olamini kashf etdi. Endi biz Omon Matjon deganda qaraydigan derazasi borligi bilan ham qalbimiz cheksiz mehr-muhabbatga to'ladi. O'zbekiston xalq shoiri Xurshid Davron shoir Omon Matjon haqida shunday deydi: “Omon aka hech qachon adabiyotga ham, so'zga ham xiyonat qilgan inson emas. Uning har bir she'rida o'ziga xoslik, badiiy - g'oyaviy fikrlar bo'lar edi. Hattoki, she'rlarini ham o'z uslubida, o'ziga xoslik bilan, boshqa shoirlarnikiga o'xshatmasdan o'qir edi. “Haqiqatdan ham shoir adabiyot olamiga Xorazm nafasini olib kirdi.

Xulosa o'rnida shuni aytilish mumkinki shoir katta daryo. Uning to'liqlari har bir qalbning torlarini chertib o'tajak. U o'zidan shunday irmoqlar qoldirdiki, bir kun kelib bu irmoqlar ham adabiyotning buyuk ummoniga aylanishi shubhasiz. Omon Matjonning ijod kemasida tushib qoladigan she'rlar yo'q. Uning she'rlari umrboqiy

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Omon Matjon. “Haqqush qichqirig'i” -T.1979
2. Omon Matjon. “Umr o'tar, vaqt o'tar” -T.:O'zbekiston, 2016
3. Omon Matjon. “O'rtamizda birgina olma” - T: Yosh gvardiya, 1990
4. Omon Matjon. “Yonayotgan daraxt”-Toshkent: G'.G'ulom, 1977
5. Jumaboyeva J. “XX asr o'zbek she'riyatida psixologik tasvir mahorati”-T, 2024.
6. Jumaboyeva J. “Omon Matjon” T., 1993.
7. <https://m.kun.uz/news>
8. “O'zbek adabiyoti va san'atining marhum fidoyilari mukofotlandi”. kun.uz.

ILMIY TADQIQOTNING MOHIYATI VA UNI TASHKIL ETISH METODLARI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

Abduvoris Tolipov

Oriental universiteti Ta'lim menejmenti yo'nalishi tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada ilmiy tadqiqotning mohiyati, uni tashkil etish metodlari ilmiy tadqiqotlarning turlari, yo'nalishlari va ularning xususiyatlari haqida ma'lumotlar bayon qilingan. Unda ilmiy tadqiqotning nazariy bilimlarini shakllantirishdagi o'rni, fanlararo o'zaro dialektik asoslari, ilmiy nazariya va ilmiy muammoning ilmiy tadqiqotlarni tashkil etishdagi o'rni bayon qilingan.

Kalit so'zlar: ilm, ilmiy tadqiqot, bilim, nazariya, metodologiya, dialektika, tadqiqotchi, ta'lim, ilmiy muammo, tajriba, oliy o'quv yurti, ilmiy bilish, axborot.

НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О СУЩНОСТИ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ И МЕТОДАХ ЭГО ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация. В статье описывается сущность научных исследований, методы их организации, виды научных исследований, направления и их характеристики. Описаны роль научных исследований в формировании теоретического знания, диалектические основы междисциплинарного взаимодействия, роль научной теории и научных проблем в организации научных исследований.

Ключевые слова: наука, научное исследование, знание, теория, методология, диалектика, исследователь, образование, научная проблема, опыт, университет, научное знание, информация.

SOME REFLECTIONS ON THE ESSENCE OF SCIENTIFIC RESEARCH AND METHODS OF ITS ORGANIZATION

Abstract. The article describes the essence of scientific research, methods of its organization, types of scientific research, directions and their characteristics. The role of scientific research in the formation of theoretical knowledge, the dialectical foundations of interdisciplinary interaction, the role of scientific theory and scientific problem in the organization of scientific research are described.

Keywords: science, scientific research, knowledge, theory, methodology, dialectics, researcher, education, scientific problem, experience, university, scientific knowledge, information.

Kirish. O'zbekiston taraqqiyot yo'lining izchilligi ijtimoiy- iqtisodiy, siyosiy, madaniy sohalarda va innovatsion, ilmiy tadqiqot yo'nalishlarida ro'y berayotgan chuqur islohotlar, ayniqsa oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan jadal o'zgarishlar va tayyorlanayotgan ilmiy va ilmiy pedagogik kadrlar salohiyatiga bog'liqdir. Bu borada tizimda ilmiy tadqiqotlarni samarali tashkil qilish, bo'lajak ilmiy tadqiqotchilar salohiyatini yanada oshirish, sohaning nazariy-metodologik jihatlariga e'tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda avvalombor ilmiy tadqiqotning mohiyati va uni tashkil etish prinsiplari hamda metodlari xususida bilimlarga ega bo'lish muhim ahamiyat kasb etadi. Ilk ilmiy tadqiqot faoliyatini boshlash jarayonida tadqiqotchida dastlabki ko'tarinki kayfiyat, o'z tadqiqotlaridan g'ururlanish, istiqbolni belgilash va o'z o'rnida undan ruhlanish kuzatilishi tayin. Bu, shubhasiz ilmiy faoliyat jarayonining dastlabki samaralaridan dalolatdir. Bunda o'qituvchining ilmiy salohiyati muhim hisoblanib, ilmiy faoliyatni olib o'z shogirdiga nisbatan aniq reja va muayyan talablar qo'ya olishi zarur. Demak, o'qituvchi tomonidan ilmiy tadqiqotlarni tashkil qilishning ma'lum nazariyasi va metodologiyasi ishlab chiqilishi va ularni

amaliyotga qo'llay olishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar sharhi. Ushbu mavzu azaldan olim va tadqiqotchilar e'tiboridagi, o'rganilishi zarur bo'lgan muhim masalalardan biri bo'lib kelgan. Mustaqillik yillarida ma'lum ijobiy natijalarga erishilib, bu borada prof N. Shermuxamedova (Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. -T., 2005. O'sha muallif: Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. -T., 2014. O'sha muallif: Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. T., 2021), Sh.Raxmatullaev (Ilmiy tadqiqot asoslari. T. 2002), N. Oblomurodov (O'zbekiston tarixi. -T., 2011.) Z. Hamidov, M.A.Ganieva, X. Kuliev, A. Nabieva, Yu Shodimetov, M. Hazratqulov, va boshqa olimlar muammoning ijtimoiy iqtisodiy omillari, ilmiy tadqiqotlarning shakllari, tiplari va ularni tashkil etish yo'l o'yriqlari xususidagi masalalarga e'tibor qaratganliklari e'tiborga molikdir. Ammo bu hali yetarli emas, albatta. Shu boisdan, mazkur mavzuga yaqin ma'lumotlar ayrim ilmiy tadqiqotlar, manbalar, rasmiy materiallar va hujjatlarda aks etgan bo'lsada, nazariy-metodologik jihatdan istiqbolda yana ko'plab ilmiy tadqiqot ishlarini yaratish zarur bo'ladi.

Maqola barcha umumta'lim fanlari va boshqa ijtimoiy -gumanitar fanlarda qabul qilingan qiyosiy tahlil, ob'ektivlik, ketma-ketlik, izchillik, qiyosiy taqqoslash tamoyillari asosida yoritildi. Unda shuningdek, ilmiy - nazariy bilimlarini o'zaro dialektik asosda tashkil etish, ilmiy manbalardan to'g'ri va unumli foydalana olish ko'nikmalarini shakllantirish, tadqiqotlarni ilmiy tahlil etish prinsiplariga amal qilindi. Maqoladagi masalalar 2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasining asosiy vazifalari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to'g'risida" 2017 yil 29 noyabrdagi PF-5264-son Farmoniga muvofiq Innovatsion rivojlanish vazirligi ilmiy-tadqiqot, ta'lim va boshqa muassasalar tomonidan amalga oshiriladigan ilmiy faoliyatga oid davlat dasturlari va loyihalarining muhim talablari asosida bayon etildi.

Mazmuni. Avvalombor ilmiy nazariya, ilmiy muammo, axborot, ilmiy axborot, ilmiy tadqiqotlarning turlari hamda tamoyillari xususida ma'lumotlarni taqdim etish muhim. Ular quyidagilardan iborat: Ilmiy nazariya - bu tabiat va jamiyat qonunlarining tushunishgagina emas, balki unga faol ta'sir etib aqliy asosda o'zgartirishlar kiritish haqidagi ilmiy g'oyalar to'plamidir. Ilmiy bilishda nazariya hodisalarning muayyan turkumi, bu turkumdagi hodisalarning mohiyati va ularga nisbatan amal qiladigan borliq qonunlari haqidagi bilimlarning mantiqiy asoslangan va amaliyot sinovidan o'tgan tizimi sifatida ham talqin etiladi. U o'rganilayotgan hodisalarning mazmunini yorituvchi tabiat va jamiyat umumiy qonunlarining kashf etilishi natijasida shakllanadi. Nazariya tarkibiga uning asoslari sifatida mavjud bo'lgan va yuzaga kelishini belgilagan barcha elementlar kiradi. Dastlabki nazariy negiz, ya'ni jamuljam holda tadqiqot ob'ekti haqida umumiy tasavvurni, ob'ektning ideal modelini tashkil etuvchi ko'p sonli tamoyillar, aksiomalar, qonunlar nazariyaning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Nazariy model ayni vaqtda asosiy nazariy tamoyillar tizimiga tayanuvchi kelgusi tadqiqotlar dasturi hamdir [1. 41-b.].

Bu borada O. Fayzullaev qayd etganidek, inson qanday kuchlar ta'sirida o'zgarishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Binobarin, bu yangi konsepsiyalarga muqobil ravishda axloqiy me'yorlar, tarbiya, ma'rifat va ma'naviy-madaniy muloqot jarayonidagi ideallar va qadriyatlarni kiritish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, ilmiy-tadqiqot faoliyatining insonparvarlashuvi olimlar o'rtasida o'zaro tushunish, sayyoramizda umuminsoniy ruhiy-axloqiy qadriyatlar, ya'ni insonparvarlik ruhining qaror topishiga yordam beradi. Ayni shu ma'noda, sog'lom ijodga tayan-gan ilmiy tadqiqot kelajagi ijtimoiy hamkorlik, insoniylikka asoslanishiga zamin yaratadi. "Ilm-fan-ga, ijodga qiziqish hissini bolalarda yoshlikdan uyg'otish masalasiga maktab, ota-onalar, olimlar ko'proq e'tibor berishlari lozim. Shu bilan birga ilmda yoshi o'tib qoldi, degan gap bo'lmaydi" [2. 278-b.].

Darhaqiqat, bu fikrda ilmiy-ijodiy faoliyatning axloqiy va gumanistik jihatiga e'tibor beril-ganligini kuzatish mumkin. Zero, ilmiy-ijodiy faoliyatda haqiqiy muvaffaqiyatga erishish uchun

olimlar o'zlarining aqliy imkoniyatlarini to'liq ishlata bilishlari, yashiringan qobiliyatlarini kashf qilishlari va uni rivojlantirishlari hamda o'z aqliy va ijodiy boyliklarini boshqarishni o'rganishlari lozim.

Ilmiy muammo. Shu o'rinda tadqiq qilinishi lozim bo'lgan ilmiy muammo xuusida. Ilmiy muammo ilmiy tadqiqotning dolzarbligiga tayanadi. O'z navbatida muammo ilmiy, ilmiy-uslubiy, ilmiy-metodologik jihatdan tadqiq etiladigan masaladan iborat bo'lishi ham mumkin. Ilmiy izlanishda muammo shunday jarayonki, u mavzu dolzarbligi va ishchi gipoteza asosida ifodalanadi va to oxirgi yechimga yetib bormaguncha u haqda to'liq bilimga ega bo'la olmaymiz, ammo shuni bilamizki, u ilm-fan rivoji va jamiyat talabi bilan paydo bo'ladi [3. 6-b.]. Demak, ilmiy muammo sababsiz paydo bo'lmaydi, ular doimo mavjud ilmiy salohiyat va ilmiy ishlanmalar asosida paydo bo'ladi hamda ular muntazam ravishda takomillashib, rivojlanib boradi.

Ilmiy tadqiqotni olib borishda hamkorlik muhim rol o'ynaydi. Hamkorlikdagi ilmiy tadqiqotda muayyan maqsad va uni amalga oshirishning yo'llari o'zaro birgalikdagi reja asosida oib boriladi. Reja va hisobotlarda jamoaning ishtiroki aniq o'z ifodasini topishi lozim. Masalan, hozirgi kunda alternativ energiya manbalaridan foydalanish bo'yicha respublikamizda hamkorlikda ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shuningdek, hozirgi kunda dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan fundamental, amaliy, innovatsion tadqiqot dasturlari ham hamkorlikdagi ijod mahsuli bo'ladi, zero ular da ishlab chiqilgan reja asosida jamoa a'zolarining vazifalari faoliyat turi bo'yicha aniq belgilangan.

Natijalar. Umuman olganda, muammolarni topish, qo'yish va ularni yechish, shuningdek, yangilarini shakllantirish ijodiy tafakkurning barcha shakllariga xarakterlidir. Ijodiy tafakkurning mazkur xususiyatlari ilmiy, badiiy mehnat bilan birga, ilmiy-texnik mehnat va b.larga ham taalluqlidir. Muammo fandagi o'z-o'zidan rivojlanishning borishi va texnologiyalarni takomillashtirish ehtiyojlari hamda ijtimoiy taraqqiyotning ta'sirida bo'lib turadigan san'at evolyusiyasi tomonidan keltirib chiqarilishi mumkin [4. 5-b.].

Ilmiy faoliyat turlari. Fanning amaliyot sari harakatining turli bosqichlariga ilmiy tadqiqotlarning bir-biri bilan bog'langan, lekin shunga qaramay turli tiplari muvofiq keladi:

- 1) fundamental tadqiqotlar;
- 2) amaliy tadqiqotlar;
- 3) loyiha-konstruktorlik ishlanmalari;
- 4) innovatsion tadqiqotlar;
- 5) amaliy va fundamental tadqiqotlar.

Masalan, fundamental tadqiqotlarni olib ko'raylik. Fundamental tadqiqotlar. Sof fundamental tadqiqotlarning maqsadi – olam, uning abadiyligi haqidagi yangi bilimlarni egallashdir. Bunda fundamental ilmiy bilim empirik va nazariy, nazariy-eksperimental bo'lib, konkret sharoitlarga bog'liq holda ularni egallash davri va undan keyin ijtimoiy buyurtmaning yanada puxtaroq bo'lishi ham amaliy, ham noamaliy bo'lishi mumkin. Fundamental tadqiqotlar voqelik hodisalari va qonunlari haqida yangi bilim olishga qaratiladi. Ular biron-bir amaliy maqsadlarga erishishni bevosita ko'zlamaydi. Bu yerda tadqiqotchini haqiqat o'z-o'zicha qiziqitirmaydi, u mazkur haqiqatning tagiga yetish qanday foyda keltirishi mumkinligini bilmasdan uni izlaydi. Fundamental tadqiqotlar ikki xil: erkin va aniq maqsadga qaratilgan bo'ladi [5. 44-b.].

Axborot - o'z sub'ekti va ob'ekti (manbai) o'rtasidagi o'zaro aloqa jarayonining mahsuli (natijasi) sifatida vujudga keladi. Aks ettirishning uzatilgan, invariant qismi sifatidagi axborot konsepsiyasi tanlash jarayonini amalga oshirishga qodir o'zini o'zi boshqaruvchi tizimlar faoliyatini tavsiflashi mumkin. Axborot murakkab tarkibli tizimlarda aks ettirilgan rang-baranglikning boshqaruvga xizmat ko'rsatuvchi muhim qismi, kommunikatsiya vositasi sifatida namoyon bo'ladi. U bir qancha xossalarni o'zida mujassamlashtiradi – nafaqat aks ettirish, boshqarish, balki aloqa vositasi sifatida ham amal qiladi. Bu yerda axborotning kommunikativ jihati birinchi o'ringa chiqadi.

Axborot–ob'ektiv reallikning muhim qismini ifodalovchi tushuncha bo'lib, o'zini saqlash, qayta ishlash va ta'sir natijalari (izlari)dan foydalanish uchun mo'ljallangan moddiy tizimlarda namoyon bo'ladi. Axborot bu tizimlarning faoliyat jarayonida o'z mazmuniga ega. Ob'ektivlik, moddiylashtirish va uzatish imkoniyatining mavjudligi – axborotning muhim xususiyatlaridir. «Axbo-

rotni o'rganish axborot-boshqaruv jarayonini tahlil qilish bilan uzviy bog'liq, chunki axborot unda funksional xossa sifatida mavjuddir» [6. 64-b.].

Ilmiy axborot – ilmiy bilish jarayonida olingan, tushunchalar, mulohazalar, xulosalar, nazariyalar va gipotezalar tizimida qayd etilgan, tabiiy yoki sun'iy belgilar tizimi yordamida ifodalangan, ob'ektiv borliqni olimning ma'naviy faoliyati natijalari orqali aniq aks ettiradigan va ijtimoiy-tarixiy amaliyotda foydalaniladigan ijtimoiy ahamiyatga molik va mantiqiy jihatdan (shaklan) umumiyLashtirilgan axborot. Albatta bugungi kunda oliy ta'lim sohasida ilmiy tadqiqotlarni tashkil qilish ta'lim jarayonidagi sifat ko'rsatkichlarini yaxshilash va jahon andozalariga mos, raqobatbardosh, yuqori saviyali ilmiy mutaxassislar tayyorlashni taqoza etmoqda. Ushbu muammolar yechimini topish, ularni amalda keng qo'llashda aniq vazifalar sifatida bevosita ilmiy tadqiqot jarayonini to'g'ri tashkil qilish, ilg'or innovatsiyalar va texnologiyalardan unumli foydalanish, ilmiy tadqiqot dasturlarini jahon andozalariga mos holda yanada takomillashtirish, o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyalarini amaliyotga joriy etish, texnik vositalaridan, jumladan masofadan o'qitish usullaridan keng foydalanish kabilarda o'z aksini topmoqda [7. 2017, 17-b.].

Umuman, ilmiy tadqiqotlarni tashkil etishda ilmiy tadqiqot markazi yoki oliy ta'lim muassasasida faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchilarning ilmiy yo'nalishi, ularning o'z shogirdlari bilan olib borayotgan ilmiy-metodologik faoliyati muhim rol o'ynaydi. Chunki ilmga kirib kelgan har bir tadqiqotchi ilm qilish, ilmiy loyihalar tanlovlarida ishtirok etish orqali o'zidagi iqtidor va bilimni yuzaga chiqaradi, rivojlantiradi; chunki bu jarayonda u izlanadi, o'qib-o'rganadi, ilmini boyitadi. Ilm va ilmiy loyihani amalga oshirish orqali esa mamlakat ilm-fani ravnaqiga hissa qo'shadi, moddiy va ma'naviy manfaatdorlikka ega bo'ladi. Bundan tashqari, loyihalar tanlovlari olimlarga o'z ilmiy maktabini yaratish, munosib shogirdlar tayyorlash uchun ham o'ziga xos imkoniyatdir. Ya'ni, bunda ilmiy faoliyatga nazariy-metodologik yondashuv muhim ahamiyatga ega

Olingan natijalarning ishonchliligi. Ma'lumki, ta'lim sifati va usuliga qarab bilim hosil bo'ladi, shu olingan bilimlar nazariy uyg'unlashtirilsa ilmiy tadqiqot uchun dastlabki ko'nikma shakllanadi. Bu o'qituvchining nafaqat mahoratini, balki talabaning istak-xohishi, qobiliyati va bilim darajasi hamda ilmiy faoliyatini ham belgilaydi. Ta'lim uzoq davom etadigan jarayondir. Bilim esa ta'limning uzluksizligi vositasida beriladigan hodisadir. Ilm esa, olingan bilim va ko'nikmalarni manbalar va shaxsiy tashabbuslar asosida chuqur o'rganish va tahlil qilishdir. Bilim xususiylikka ega bo'lganidek, ilm ham shaxsning individual ilmiy salohiyatini ko'rsatadi, uning tashabbuslari va yangilikka intiluvchanligini aniqlaydi. Ta'lim barcha uchun bir xilda davom etadigan jarayon bo'lsa, ilm ob'ektiv borliqdagi voqea-hodisalarning in'ikosi natijasida inson ongidagi mushohadalar va tasavvurlar natijasida hosil bo'ladigan nazariy ko'nikmalar yig'indisidir.

Ilmiy faoliyatdagi sifat ko'rsatkichlari uni berishda ishtirok etadigan kishilar bilim darajasi bilan belgilanib, individual mahoratga va shaxsiy ixtiro va tashabbuslarga ham asoslanadi. Bunda ilmiy tadqiqotlarni olib borishning zarur metodologiyasi belgilab olinsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Mazkur fikrlardan kelib chiqqan holda ilmiy tadqiqot faoliyati bo'yicha ilmiy faoliyat texnologiyasini loyihalashtirishdagi asosiy metodologik yondoshuvlarni shartli ravishda quyidagilardan iborat, deb hisoblaymiz:

Shaxsiga yo'naltirilgan ilmiy faoliyat. Bunday ilmiy faoliyat o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim jarayonining faqat bir yoki bir necha ishtirokchilarining ilmiy salohiyatlarini yuzaga chiqarishni ko'zda tutadi. Bu esa ilmiy tadqiqot faoliyatni loyihalashtirishda, ilm oluvchining ma'lum shaxsiy va ilmiy faoliyati bilan bog'liq holda yondoshishni nazarda tutadi;

Ilmiy faoliyatga tizimli yondashuv. Ilmiy faoliyat tizimining barcha qirralarini o'zida mujassam etuvchi yondashuv bo'lib, u ilmiy faoliyat jaryonining mantiqiyliigi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'liqligi, ya'ni yaxlitligini anglatadi.

Hamkorlikda ilmiy faoliyatni tashkil etish. Ilmiy rahbar va shogird o'rtasidagi tenglik, oshkoralik, shaffoflikka asoslangan ob'ektiv munosabatlardagi hamkorlikni, maqsad va faoliyat mazmunini shakllantirishda va erishilgan ilmiy natijalarni nazorat qilish va baholashni nazarda tutadi[8. 17-b.].

Bunda ilmiy faoliyat mazmunini ma'lum masalalarni ilmiy tarzda tashkil qilish orqali ilm oluvchi faoliyatini to'g'ri faollashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda ilmiy faoliyatning ob'ektiv birligi yuzaga keladi va o'zaro hamkorlikda ilmiy tadqiqotning natijadorligi bilan baholanadi.

Ilmiy tadqiqotlarni tashkil etishda tadqiqotchi mavjud manbalardan to'g'ri va unumli foydalana olishi, ularni haqqoniy o'rgana olishi va tahlil qilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, tadqiqotchi ilmiy tadqiqotni tashkil etish va yondashuvda bir qancha usullarga tayanmog'i muhim. Bunday usullardan foydalangan holda ilmiy tadqiqot olib borish tadqiqotchidan katta mahorat talab etadi. Masalan, ijtimoiy-gumanitar fanlarda ko'proq qo'llaniladigan tadqiqot usullari e'tiborga molikdir. Bular quyidagilarda o'z aksini topadi: ilmiylik, xolislik (ob'ektivlik) usuli, tahlil va qiyosiy taqqoslash usuli, mantiqiylik va uzviylik usuli, vorislik va izchillik usuli; xronologik ketma-ketlik usuli [9. 12-b.].

Xulosa. Ilmiy maqolaga xulosa sifatida shuni aytish zarurki, ilmiy tadqiqotlarni tashkil etishda ilmiy nazariya, ilmiy muammo, axborot, ilmiy axborot, ilmiy tadqiqotlarning turlari hamda tamoyillari haqida tushunchalarga ega bo'lmasdan turib ilmiy tadqiqot olib borish murakkab ekanligiga guvoh bo'ldik. Ayniqsa bugungi jadal islog'otlar davrida har bir sohaga yangicha tafakkur asosida yondashib, olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarni tubdan isloh qilish zarurati tug'ilmoqda. Chunki ilm-fan jamiyatimiz taraqqiyotini ta'minlashga xizmat qiluvchi, ayniqsa, fan-texnika taraqqiyoti shu jamiyatda yashab, ijod qiluvchi insonlarning aqliy, ilmiy barkamolligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa bugungi kunda ilmiy faoliyat bilan shug'illanuvchi tadqiqotchilarning bilim va salohiyatiga bog'liq. Bu jarayon Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev qayd etganidek, faqatgina ilm orqali, har bir narsaga ilmiy ijodiy yondashuv va kitob mutoaalasi orqali amalga oshiriladi. Demak biz yosh tadqiqotchilarni bugungi jadal islohotlar talabidan kelib chiqib, ilmga to'g'ri yo'naltira olsak, tanlangan ilmiy tadqiqot mavzulari ustida mukammal ishlay olsak, ilmga ijodiy yondoshsakkina, kelajakda yosh olim va tadqiqotchilarning zamonaviy avlodini shakllantira olgan bo'lamiz.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Shermuhamedova N. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. –Toshkent. 2014 41 b.
2. Fayzullaev O. XX asr ziyolilari: ustozlarim va safdoshlarim / O.Fayzullaev. – Toshkent: Falsafa va huquq instituti, 2008. – 278 b.
3. Abdullaeva M., Pokachalov G. Filosofskie problemy metodologii nauki: Otdel Institut Filosofii i prava im. I.M.Muminova AN Ruz. – T.: 2006. – 6 b.
4. Abdullaeva M., Pokachalov G. Filosofskie problemy metodologii nauki: Otdel Institut Filosofii i prava im. I.M.Muminova AN Ruz. – T.: 2006. – 5 b.
5. Shermuhamedova N. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. –Toshkent. 2014. 44. b.
6. Turaev B. Informatsionnoe svoystvo prostranstva i vremeni // Yestestvoznaniye i filosofiya. III mejdunarodnyy seminar. – Sankt-Peterburg: 1992. – s.64.
7. Tolipov F, Isroilov B. Milliy g'oya: asosiy tushuncha va tamoyillar. // O'quv-uslubiy qo'llanma. -T., 2017. 17 b.
8. Oblomurodov N, Tolipov F. O'zbekistonning eng yangi tarixi. T., 2022. B. 1

МОЛОДЕЖЬ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ИНСТИНКТА САМОСОХРАНЕНИЯ

Худайбергенов Кудрат Бахтиярович

Преподаватель кафедры «Национальной идеи и философии» Ургенчского государственного педагогического института, qtpower2504@gmail.com

Аннотация. В статье анализируются причины ослабления инстинкта самосохранения среди молодежи в условиях современной цифровой среды, социальных изменений и психологических факторов. Рассматриваются эволюционные аспекты инстинкта самосохранения, теория рефлексов Павлова, концепция безопасности в пирамиде потребностей Маслоу, а также влияние массовой культуры и СМИ. Особое внимание уделяется влиянию социальных сетей, неопределенности будущего, кризису идентичности и романтизации риска в медиа. Выявлены ключевые факторы, способствующие снижению мотивации к самосохранению, включая рост депрессии, социальную изоляцию и разрыв традиционных ценностей. Предложены рекомендации по формированию осознанного отношения к безопасности через образовательные программы, государственные инициативы и использование медиаресурсов.

Ключевые слова: инстинкт самосохранения, молодежь, цифровая среда, риск, СМИ, депрессия, социальные сети, культура, психология, образование.

YOSHLAR O'ZINI SAQLASH INSTINQTI PRIZMASI ORQALI

Аннотация. Maqolada yoshlar orasida o'zini saqlash instinktining susayish sabablariga zamonaviy raqamli muhit, ijtimoiy o'zgarishlar va psixologik omillar nuqtai nazaridan yondashiladi. O'zini saqlash instinktining evolyutsion jihatlari, Pavlovning reflekslar nazariyasi, Maslou ehtiyojlar piramidasi doirasidagi xavfsizlik tushunchasi hamda ommaviy madaniyat va OAVning ta'siri tahlil qilinadi. Ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri, kelajakdagi noaniqlik, identifikatsiya inqirozi va ommaviy axborot vositalarida xavf romantizatsiyasi alohida ko'rib chiqiladi. O'zini saqlash motivatsiyasining pasayishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar, jumladan depressiya, ijtimoiy ajralish va an'anaviy qadriyatlarning yo'qolishi aniqlanadi. Ta'lim dasturlari, davlat tashabbuslari va media resurslaridan foydalanish orqali xavfsizlikka ongli munosabatni shakllantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: o'zini saqlash instinkti, yoshlar, raqamli muhit, xavf, OAV, depressiya, ijtimoiy tarmoqlar, madaniyat, psixologiya, ta'lim.

YOUTH THROUGH THE PRISM OF THE INSTINCT OF SELF-PRESERVATION

Abstract. The article analyzes the reasons for the weakening of the self-preservation instinct among young people in the context of the modern digital environment, social changes, and psychological factors. The study examines the evolutionary aspects of self-preservation, Pavlov's reflex theory, the concept of safety in Maslow's hierarchy of needs, as well as the influence of mass culture and media. Special attention is paid to the impact of social networks, future uncertainty, identity crisis, and the romanticization of risk in media. Key factors contributing to reduced motivation for self-preservation are identified, including the rise in depression, social isolation, and the erosion of traditional values. Recommendations are proposed for fostering a conscious approach to safety through educational programs, government initiatives, and the use of media resources.

Keywords: self-preservation instinct, youth, digital environment, risk, media, depression, social networks, culture, psychology, education.

Введения. В последние десятилетия проблема рискованного поведения среди молодёжи приобретает всё большую актуальность. Согласно данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), травмы и несчастные случаи, включая дорожно-

транспортные происшествия, суициды и злоупотребление психоактивными веществами, остаются ведущими причинами смертности среди молодых людей в возрасте от 15 до 29 лет. В отчёте ВОЗ за 2022 год отмечено, что более 1,3 миллиона молодых людей ежегодно погибают в ДТП. Значительная часть этих случаев связана с вождением в нетрезвом состоянии, превышением скорости и несоблюдением правил безопасности.

В отчёте TikTok 2021 года, посвящённом онлайн-челленджам и их влиянию на подростков, приводятся следующие данные:

- 48% опрошенных подростков сообщили, что участвовали в полностью безопасных и весёлых челленджах.
- 32% отметили, что челленджи имели некоторый риск, но были безопасными.
- 14% охарактеризовали челленджи как рискованные и опасные.
- лишь 3% челленджей были определены как очень опасные, и только 0,3% опрошенных приняли в них участие.

Таким образом, хотя значительная часть подростков участвует в безопасных или умеренно рискованных челленджах, около 14% сталкиваются с опасными практиками, что подчёркивает необходимость повышенного внимания к этой проблеме[10].

Эти формы поведения нередко подогреваются социальными сетями, где риск воспринимается как способ самовыражения или средство привлечения внимания.

Не менее тревожные тенденции прослеживаются в области психического здоровья. Согласно данным ВОЗ, во всём мире около 280 миллионов человек страдают от депрессии, что составляет 3,8% населения. В возрастной группе 15–29 лет депрессия и связанные с ней проблемы занимают значительное место среди ведущих причин смертности. Как подчёркивает ВОЗ, ежегодно более 700 000 человек совершают самоубийство, причём самоубийства занимают четвёртое место среди ведущих причин смертности в данной возрастной группе. Эти данные подчёркивают значимость проблемы психического здоровья и её влияние на снижение уровня самосохранения у молодёжи.

Инстинкт самосохранения — это фундаментальный механизм, который был жизненно важен для выживания человека как биологического вида. Он проявляется в форме автоматических реакций на опасности, а также через сознательные стратегии избегания угроз. Этот механизм формировался на протяжении миллионов лет эволюции, помогая человеку адаптироваться к суровым условиям окружающей среды.

В эпоху, когда человек был не венцом природы, а одним из её уязвимых представителей, чувство страха играло ключевую роль в обеспечении выживания. Страх перед хищниками, природными катаклизмами и другими угрозами мобилизовал ресурсы организма, стимулируя реакцию «бей или беги».

К примеру, ранние люди, сталкиваясь с хищниками, проявляли осторожность, а те, у кого реакция страха и самосохранения была развита лучше, имели больше шансов на выживание и продолжение рода. Таким образом, инстинкт самосохранения стал неотъемлемой частью биологического наследия человека.

Работы Ивана Павлова внесли значительный вклад в понимание биологических основ инстинкта самосохранения. Павлов определял инстинкты как совокупность врождённых рефлексов, направленных на сохранение жизни организма.

Он отмечал, что такие рефлексy, как отдёргивание руки от огня или мгновенное бегство при внезапном звуке, являются проявлениями механизмов самосохранения. Эти реакции, встроенные в нервную систему, помогают человеку избегать опасностей и выживать в условиях угроз [4, с.132].

Абрахам Маслоу в своей теории иерархии потребностей выделил безопасность как одну из базовых потребностей человека. В его пирамиде потребностей, размещённой на втором уровне после физиологических нужд, безопасность рассматривается как ключевой фактор, обеспечивающий выживание и психологическую стабильность.

Согласно Маслоу (*A Theory of Human Motivation*, 1943), потребности в безопасности включают:

- физическую безопасность (защита от прямых угроз жизни);
- экономическую стабильность (наличие работы и дохода);
- предсказуемость окружения (ощущение стабильности);
- свободу от страха (избавление от постоянного стресса).

Эти аспекты подчёркивают, что безопасность включает не только физическую защищённость, но и психологическое состояние уверенности в завтрашнем дне [3, с.45–48].

Но с развитием цивилизации человек создал искусственную среду, где опасности дикой природы больше не угрожают напрямую. Современная жизнь благодаря технологиям, медицине и урбанизации стала относительно безопасной.

Облагороженная среда снизила необходимость полагаться на врождённые инстинкты. Современный человек редко сталкивается с ситуациями, где страх является сигналом неминуемой угрозы для жизни. Этот комфорт в значительной степени притупил реакцию на потенциальные опасности, делая людей более уязвимыми перед новыми, менее очевидными угрозами, такими как рискованное поведение, игнорирование правил безопасности и безразличие к собственному здоровью.

Следует подчеркнуть, что инстинкт самосохранения, который изначально служил фундаментальной основой человеческого поведения, сегодня оказывается под влиянием множества новых факторов. Социальные, экономические и психологические изменения вкупе с развитием цифровых технологий трансформировали среду, в которой формируются поведенческие реакции молодого поколения. Если ранее угрозы воспринимались как непосредственные и требующие моментального ответа, то современная реальность значительно усложнила этот процесс.

Одним из ключевых факторов является цифровая среда. Виртуальная реальность, созданная технологиями, кардинально изменила восприятие опасности. Социальные сети и другие онлайн-платформы часто формируют ощущение «виртуального бессмертия», где последствия действий кажутся обратимыми, а сами угрозы – иллюзорными. Молодёжь, погружённая в цифровую среду, теряет навыки адекватного реагирования на реальные риски. Как отмечает Шерри Тёркл в работе «*Alone Together*», зависимость от технологий создает эффект изоляции, усиливая психологическую оторванность от реального мира. В этой среде теряется интуитивное понимание опасностей, которое раньше было важной частью инстинкта самосохранения. [5, с.153–156]

Однако влияние цифровизации не ограничивается только виртуальными аспектами. Погружение в гаджеты и постоянное использование социальных сетей ведёт к снижению внимательности в реальной жизни. Частые случаи травм и аварий, вызванные использованием телефонов во время движения или в опасных местах, ярко иллюстрируют эту проблему. Цифровая зависимость становится барьером для восприятия физической реальности, притупляя природные механизмы защиты.

Социальные и экономические изменения также играют важную роль в ослаблении инстинкта самосохранения. Современный мир характеризуется нестабильностью, которая порождает у молодежи ощущение неопределённости и тревоги. Энтони Гидденс в своих исследованиях модерна и риска подчёркивает, что рост неопределённости и сложности социального устройства подрывает уверенность в завтрашнем дне [6, с.125–128]. В таких условиях молодёжь часто не видит смысла в долгосрочном планировании или заботе о собственной безопасности, так как будущее кажется слишком непредсказуемым.

Ещё одним значимым фактором является разрыв традиционных социальных связей. Если в прошлом семья, община и религиозные институты играли роль ключевых механизмов передачи ценностей, связанных с самосохранением, то сегодня эти связи

ослабли. Молодёжь всё чаще оказывается в состоянии социальной изоляции, что лишает её поддержки и ориентира в сложных жизненных ситуациях. Это, в свою очередь, делает молодое поколение менее готовым к осознанию реальных угроз и рисков.

Не менее важным аспектом остаётся влияние психологических проблем. Всемирная организация здравоохранения отмечает рост случаев депрессии и тревожных расстройств среди молодёжи, что напрямую связано с общим состоянием нестабильности и давления. [9, с.78] В таких условиях многие молодые люди теряют мотивацию к самозащите. Эрик Эриксон, исследуя юношеский кризис идентичности, подчеркивает, что в этот период человек формирует ощущение собственного «я», которое становится основой для защиты своего физического и психологического благополучия. [1, с.235–238] Однако в условиях постоянного давления и информационного хаоса молодёжь сталкивается с трудностями в поиске собственной идентичности, что подрывает её способность воспринимать себя как ценность, достойную защиты.

Таким образом, современная реальность представляет собой сложное переплетение факторов, которые ослабляют врождённый инстинкт самосохранения у молодого поколения. Развитие цифровой среды, социальные и экономические изменения, а также рост психологических проблем создают условия, в которых интуитивные механизмы выживания перестают быть столь эффективными. Молодежь оказывается в мире, где опасности становятся более скрытыми, а инструменты их преодоления – менее очевидными.

Воспитание и образование играют ключевую роль в формировании инстинкта самосохранения, особенно в условиях современного мира. Именно через систему обучения и примеры из окружающей среды молодёжь получает базовые знания и навыки, необходимые для обеспечения своей безопасности. Однако в этом аспекте существуют значительные проблемы, требующие пристального внимания.

Одной из таких проблем является недостаток обучения навыкам самосохранения. Современная образовательная система зачастую ориентирована на академические достижения, упуская из виду важность формирования практических жизненных навыков. Л.С. Выготский подчеркивал, что обучение играет решающую роль в развитии личности, формируя не только интеллектуальную, но и поведенческую составляющую. [2, с.112] Однако в школах и других образовательных учреждениях недостаточно уделяется внимания тому, как реагировать на опасные ситуации, как предвидеть угрозы и избегать их. Этот пробел приводит к тому, что молодёжь не всегда способна принимать осознанные и ответственные решения в критических моментах.

Важную роль в формировании навыков самосохранения играет пример, который подаёт взрослые. Однако в современных семьях и обществе примеры ответственного поведения часто отсутствуют. Дети и подростки не видят, как старшее поколение решает сложные задачи, связанные с безопасностью, и часто остаются без руководства, необходимого для формирования их собственного поведения. В результате они либо игнорируют риски, либо действуют импульсивно, что нередко приводит к нежелательным последствиям.

Тем не менее, педагогика обладает потенциалом для исправления этой ситуации. Теории гуманистической педагогики, предложенные такими мыслителями, как М. Ганди и Я.А. Коменский, могут стать основой для изменения подхода к воспитанию.

Современные педагогические подходы могут и должны включать в себя программы, направленные на развитие ответственности у молодёжи. Это могут быть тренинги по безопасному поведению, занятия по эмоциональному интеллекту и психологической устойчивости, а также уроки, связанные с рисками цифровой среды. Формирование культуры ответственности возможно только через комплексный подход, сочетающий теоретические знания и практическое применение.

Таким образом, воспитание и образование имеют решающее значение для

формирования у молодежи навыков самосохранения. Важно, чтобы они стали инструментами, которые не только передают знания, но и способствуют развитию осознанного, ответственного подхода к собственной безопасности.

Культура и медиа оказывают огромное влияние на восприятие риска и безопасность молодежью. Современная массовая культура, в которой преобладают образы риска и адреналина, формирует у молодых людей искаженное представление о ценности самосохранения.

Одним из ключевых факторов является идеализация риска в кино, музыке и компьютерных играх. В фильмах герои часто совершают опасные поступки, которые преподносятся как проявление силы, смелости и успеха. Музыкальные композиции, особенно в жанрах, ориентированных на молодежь, порой акцентируют внимание на бунтарстве и игнорировании опасностей. Игры, в свою очередь, создают мир, где риск не имеет реальных последствий, что формирует ощущение «виртуального бессмертия». Такое постоянное взаимодействие с образами риска притупляет у молодежи чувство реальной угрозы и снижает важность инстинкта самосохранения.

СМИ также играют значительную роль в популяризации экстремального поведения. Репортажи о подвиге или опасных ситуациях часто романтизируют риск. Например, трансляция экстремальных видов спорта или рассказов о выживании в опасных условиях формирует иллюзию, что риск — это захватывающий опыт, достойный подражания. Подобное медийное повествование способствует снижению критического отношения молодежи к опасным ситуациям, поощряя стремление испытать адреналин и стать «героем своего времени».

Французский философ Жан Бодрийяр в своих исследованиях гиперреальности отмечал, что в условиях современного общества реальность подменяется симуляциями, созданными средствами массовой информации. [7, с.87–92] Образы, транслируемые медиа, воспринимаются молодежью как реальные ориентиры. Например, в фильмах или рекламе экстремальные поступки часто не сопровождаются негативными последствиями, что создает ложное представление о безопасности такого поведения.

Однако влияние культуры и медиа не ограничивается только негативными аспектами. Они также могут быть мощным инструментом для продвижения идей безопасности. Социальные кампании, направленные на повышение осведомленности о рисках, и образовательные материалы, распространяемые через популярные платформы, могут существенно изменить восприятие молодежи. Важно, чтобы контент, ориентированный на молодых людей, акцентировал внимание на важности осознанного поведения и безопасности.

Таким образом, культурные и медийные аспекты оказывают сложное и неоднозначное влияние на инстинкт самосохранения. С одной стороны, они могут подрывать его, идеализируя риск, а с другой — способны стать важным инструментом воспитания ответственности и осознанного отношения к жизни.

Заключение. В процессе исследования темы инстинкта самосохранения были выявлены ключевые причины его ослабления среди молодежи. Среди них — влияние современной цифровой среды, социально-экономические и психологические факторы, недостатки в воспитании и образовании, а также идеализация риска в массовой культуре и СМИ. Современная жизнь, комфортная и безопасная на первый взгляд, притупила естественные механизмы защиты, заменив их виртуальными и иллюзорными представлениями о безопасности.

Для эффективного решения проблемы необходим системный подход, включающий усилия со стороны государства, образовательных учреждений, семей и медийного сообщества. Следует пересмотреть подходы к воспитанию и обучению, активно внедряя программы, формирующие навыки осознанного поведения и ответственности.

Рекомендации.

1. **Образовательные программы по безопасности:** необходимо разрабатывать и внедрять образовательные курсы, направленные на развитие у молодежи навыков самосохранения и осознанного восприятия рисков. Эти программы должны быть адаптированы под современные реалии и учитывать специфику цифрового мира.
2. **Осведомленность через медиа и социальные сети:** Медиа и социальные платформы должны использоваться для распространения информации о безопасности, риска и ответственности. Социальные кампании, ориентированные на молодежь, могут стать мощным инструментом изменения поведения.
3. **Роль государства, семей и образовательных учреждений:** Государство должно активно поддерживать инициативы, направленные на укрепление социальной и психологической безопасности молодежи. Семьи и школы, в свою очередь, обязаны прививать детям и подросткам важность ответственности за свою жизнь и здоровье.

Рассмотренные аспекты подчеркивают важность глубокого изучения проблемы на междисциплинарном уровне. Необходимы исследования, объединяющие усилия психологов, социологов, педагогов и специалистов в области медиа, чтобы выявить эффективные стратегии формирования инстинкта самосохранения в условиях современных вызовов.

Таким образом, решение проблемы ослабления инстинкта самосохранения у молодежи требует комплексного подхода, объединяющего усилия всех уровней общества. Только так можно сформировать у молодого поколения устойчивые модели безопасного поведения, сохраняя их здоровье и жизнь в быстро меняющемся мире.

Список литературы

1. **Эриксон Э.** Детство и общество. – М.: Просвещение, 1968. – Б. 389. <https://www.litres.ru/book/erik-erikson-2/detstvo-i-obschestvo-66727982/chitat-onlayn/>
 2. **Выготский Л.С.** История развития высших психических функций. – М.: Педагогика, 1986. – Б. 368.
 3. **Маслоу А. Х.** Мотивация и личность. – СПб.: Евразия, 1999. – Б. 478. <https://www.litres.ru/book/abraham-maslou/motivaciya-i-lichnost-12135595/chitat-onlayn/>
 4. **Павлов И.П.** Полное собрание сочинений. () – М.: АН СССР, 1951. – Б. 410.
 5. **Тёркл Ш.** Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. – Нью-Йорк: Basic Books, 2011. – Б. 384. https://books.google.co.uz/books/about/Alone_Together.html?id=hc7SYAPVIXwC&redir_esc=y
 6. **Гидденс Э.** Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. – Стэнфорд: Stanford University Press, 1991. – Б. 264.
 7. **Бодрийяр Ж.** Симулякры и симуляция. – М.: Постум, 2006. – Б. 240.
 8. **Всемирная организация здравоохранения.** Несмотря на заметный прогресс, безопасность дорожного движения остаётся актуальной глобальной проблемой. – Женева: ВОЗ, 2023. – Б. 78. <https://www.who.int/ru/news/item/13-12-2023-despite-notable-progress-road-safety-remains-urgent-global-issue>
 9. **Всемирная организация здравоохранения.** Депрессия: Всемирные данные. – Женева: ВОЗ, 2023. – Б. 78.
- Статья «TikTok публикует результаты глобального исследования об онлайн-челленджах и их влиянии на подростков». https://newsroom.tiktok.com/ru-ru/dangerous-challenges-and-hoaxes-report-2021-russia?utm_source=chatgpt.com

TALABALARDA MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-PEDAGOGIK AHAMIYATI

Salavatova Xurshida San'at qizi

Urganch davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim va tabiiy fanlar kafedrası
katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarda milliy o'zlikni anglash kompetensiyalarini shakllantirish, intellektual salohiyatli barkamol shaxs qilib tarbiyalash, o'zlikni anglash kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik zaruriyat ekanligi, talabalarni vatanparvar, o'zligini anglagan shaxs sifatida professional kasb egasi bo'lib voyaga yetishining pedagogik-psixologik ta'sir vositalari orqali rivojlantirish yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, milliy o'zlikni anglash, milliy iftixor, talaba, ijtimoiylashuv, barkamol shaxs, islohat, tashabbuskorlik, volontiyorlik, divergent fikrlash, kompetensiya, axloq, tarbiya, g'oya, ma'naviyat.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ ПО ОСОЗНАНИЮ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ У СТУДЕНТОВ

Аннотация. В данной статье раскрыты вопросы формирования у студентов компетенций по осознанию национальной идентичности, воспитания интеллектуально развитой и всесторонне гармоничной личности, обоснована педагогическая необходимость развития компетенций по осознанию национальной идентичности, а также освещены педагогико-психологические средства влияния на развитие студентов как патриотов и осознанных профессионалов в своей области.

Ключевые слова: образование, осознание национальной идентичности, национальная гордость, студент, социализация, всесторонне развитая личность, реформа, инициативность, волонтерство, дивергентное мышление, компетенция, нравственность, воспитание, идея, духовность.

THE SOCIO-PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF DEVELOPING STUDENTS' NATIONAL IDENTITY COMPETENCIES

Abstract. This article highlights the development of students' competencies in understanding national identity, the upbringing of intellectually capable and well-rounded individuals, the pedagogical necessity of enhancing national identity competencies, and the pedagogical-psychological tools used to foster students' growth into patriotic, self-aware professionals.

Keywords: education, national identity awareness, national pride, student, socialization, well-rounded individual, reform, initiative, volunteerism, divergent thinking, competency, morality, upbringing, idea, spirituality.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar negizida mamlakat buguni va ertasi bo'lgan – yoshlarni milliy o'zligini anglagan, g'oyaviy immu-

niteti shakllangan barkamol shaxs sifatida tarbiyalash dolzarb masala sifatida ilgari surilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2025-yil 7-aprel kuni Parlamentlararo ittifoqning 150-yubiley assembliyasida so'zlagan nutqida[1] yoshlar masalasiga to'xtalar ekan: Yoshlarning parlament faoliyati bilan bir qatorda jamiyat hayotining barcha jabhalarida to'laqonli ishtirok etishi uchun ularning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish o'ta dolzarb masaladir. Parlamentlar uchun yangi avlodni tarbiyalash, bu borada samarali xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'yish kelajagimizning muhim omilidir. Shu bois milliy parlamentlar hamda Ittifoq faoliyatiga yoshlarni faol jalb etib, doimiy muloqotni kuchaytirish zarur, deb o'ylayman. Bu borada Parlamentlararo Ittifoq tizimi doirasida Yoshlar parlamentlari global platformasini tashkil etish va uning ta'sis forumini O'zbekistonda o'tkazishni taklif qilaman" degan ushbu murojaati mazmunida ham yosh-avlodni teran fikrlovchi, jamiyat hayotining barcha sohalarida intellektual ma'naviy yetuk hamda huquqiy jihatdan salohiyatli, barkamol avlod sifatida tarbiyalash jamiyat oldida turgan eng muhim muammodir deb tushunish mumkin.

Adabiyotlar sharhi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng ta'lim-tarbiya tizimini tubdan takomillashtirish, mamlakat ertangi kuni poydevori bo'lgan yosh-avlodni milliy o'zligini anglagan holda tarbiyalash masalasini o'zining kun tartibigi qo'ydi. Shuning uchun ham, respublikamiz olimlaridan O.Musurmonova[2], Q.Nazarov[3], Z.Soliyeva[4], B.Xodjayev[5], B.Shermuhammadov[6], Q.Quronboyev[7]lar ushbu muammoga doir bir qator ilmiy izlanishlar olib borildi.

Jumladan, pedagog olimlarimizdan O.Musurmonova o'z tadqiqotlarida yosh avlod tarbiyasida ma'naviy – axloqiy tarbiyaning pedagogik jihatlarini o'rganar ekan, shunday ta'kidlaydi: ta'lim –tarbiyada axloqiy ong, vijdon, burch, mas'uliyat, hayo, g'urur kabi insonning fe'l – atvorini ichki boshqarish qurilishiga asoslanadi. Axloqning mag'zini tashkil qiluvchi bosh qoidalar insonparvarlik, demokratizm, halol mehnat, o'zaro yordam, do'stlik, hamkorlik, o'zaro hurmat, baynalmilalchilik vatanparvarlik, tabiat va atrof muhitga diqqat-e'tibor, burch hissi hamda kamtarlik ko'zbo'yamachilik va yolg'izlikni inkor etish kabi insoniy sifatlarini o'z tadqiqotlarida ifodalagan.

Q.Nazarov yosh avlod tarbiyasida milliy qadriyatlar va qadriyatning o'rni masalasini o'rganar ekan: kundalik hayotda ko'pchilik tomonidan qo'llaniladigan "qadriyat" tushunchasi odamlar uchun zarur ahamiyat kasb etadi. Tabiat va madaniyat buyumlarining inson ehtiyojini qondirishi va uning maqsadlariga xizmat qilishiga asosan ularning foydasi, qimmatini nazarda tutiladi. Q.Nazarov "Shu ma'noda qadriyat narsa va buyumlarning qimmatiga nisbatan qo'llanilmasdan, balki inson uchun biror ahamiyatga ega bo'lgan voqelikning shakllari, holatlari, narsalar, voqealar, jarayonlar, holatlar, sifatlar, talab, tartiblar va boshqalarning qadrini, ijtimoiy ahamiyatini ifodalash uchun ishlatiladigan falsafiy kategoriyadir", – deb ta'rif beradi.

Z.T.Soliev o'z tadqiqotlarida talaba shaxsining ma'naviy madaniyatini rivojlantirish masalalariga to'xtalar ekan: "talabalarni biologik va psixik, ijtimoiy va ma'naviy, anglash va o'z-o'zini anglash, ratsional va irratsional birlik sifatida tushunish; pedagogik qo'llab-quvvatlashga ehtiyoj sezuvchi, individual munosabatda bo'lishni talab etuvchi shaxs deb qarash; bunda yuksak ijtimoiy qadriyatlarning inson shaxsini rivojlantirishdagi o'rni, har bir talabaning individualligi va takrorlanmas ekanligi hurmat qilinishi; uning ijtimoiy huquq va

erkinliklari e'tirof etilishi" deb ifodalab o'tgan.

B.X.Xodjaev o'z tadqiqotlarida "Kompetentli yondashuv doirasida ta'limning uchta an'anaviy elementi bo'lgan bilim, ko'nikma va malakaga yana uchta unsurlar: amaliy faoliyat tajribasi, kompetensiya, kompetentlik" masalalarini tahlil etib o'tgan.

B.Shermuhhammadov o'z tadqiqotida yoshlar ma'naviy tarbiyasi masalalariga alohida urg'u bergan holda to'xtalar ekan: "yoshlardagi ijtimoiy faollik qobiliyatlari, salohiyati ilmiy-amaliy jihatdan o'sish imkoniyatlarini oldindan aniqlash, ijodiy fikrlash jarayoni orqali o'zini anglay oladi" deb ifodalangan.

Q.Quronboev o'z tadqiqotida "talabalar ma'naviy kamolotida – ijtimoiy rivojlantirishning uslublari va mazmuni, pedagogik asoslari, ma'naviy – axloqiy muammolar, yoshlar ta'lim-tarbiyasida ongli intizomning o'rnini, burch va mas'uliyat, jamoatchilik sifatlarini tarkib toptirish"ga oid mulohozalarni tadqiq etgan.

Demak, talabalarda milliy o'zlikni anglash kompetensiyalarini shakllantirishda, avvalo ezgulik, halollik, jomardlik, insonparvarlik tamoyillariga asoslangan holda "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" g'oyasini keng targ'ib etish orqali jamiyatda sog'lom dunyoqarash va bunyodkorlikni umummilliy harakatga aylantirish vazifasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jumladan, madaniyat, adabiyot, kino, teatr, musiqa va san'atning barcha turlari, noshirlik-matbaa mahsulotlari, ommaviy axborot vositalarida ma'naviy-axloqiy mezonlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligiga erishish orqali o'zlikni anglash kompetensiyasini singdirish mumkin. Shu sababli ham yosh avlod tarbiyasida oila, mahalla, ta'lim muassasasida ma'naviy tarbiyaning uzviyligini ta'minlash kabi ustuvor vazifalar bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mazmuni. Mamlakatimiz tinchligi, jamiyatimiz barkarorligi, umuminsoniy, milliy va diniy qadriyatlarimizga qarshi qaratilgan, milliy o'zlikni anglash, xalqimizning asrlar davomida shakllangan hayot tarzini barbad qilishga yo'naltirilgan mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashishning samarali usul va vositalarini ishlab chiqish, qo'llash ishlari zamon talabidan ortda qolmoqda.

G'oyaviy-tarbiyaviy masalalarni hal qilish, milliy g'oya targ'iboti va ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishdagi tadbirlarni tashkil etish bo'yicha davlat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari va xususiy sektorning hamkorligi yetarlicha yo'lga qo'yilmagan.

"Yoshlarga oid davlat siyosati" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasining Qonunida quyidagi vazifalar yechimiga asosiy e'tibor qaratilgan:

-yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash;

-yoshlarni axloqiy negizlarni buzishga olib keladigan xatti-harakatlardan, terrorizm va diniy ekstremizm, separatizm, fundamentalizm, zo'ravonlik va shafqatsizlik g'oyalaridan himoya qilish;

-yoshlar uchun ochiq va sifatli ta'limni ta'minlash vazifalarining ilgari surilgani ham diqqatga sazovordir.

Demak, bugungi shiddat bilan rivojlanib borayotgan davrda, globallashuv sharoitida, ijtimoiy media tarmoqlar rivojlanib borayotgan bir davrda, ijtimoiy-madaniy aloqalarning

kengayishi natijasida har bir millat o'z milliy qadriyatlari, urf-odatlarini va ma'naviy merosini asrab-avaylash, o'sib kelayotgan yosh avlod ongida milliy o'zlikni anglash g'oyalarini singdirish vazifasi oldingi qatarga chiqmoqda. Ayniqsa, yuksak ma'naviyatli va barkamol shaxsni shakllantirishda milliy o'zlikni anglash muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, talabalarda milliy o'zlikni anglash kompetensiyasini shakllantirish ijtimoiy-pedagogik zaruriyat sifatida namoyon bo'ladi.

Ma'lumki, bizning nazarimizda, milliy o'zlik bu, jamiyatda insonning o'z millatiga mansubligini anglashi, uning tarixi, madaniyati, tili, urf-odati, an'alarini bilishi, ularga hurmat va faxr tuyg'usi his etishi, ijtimoiy me'yor qoidalariga ongli munosabatda bo'lishi demakdir deb ta'kidlashga asos bo'ladi. Shuning uchun ham, talaba yoshlarda milliy o'zlikni anglash hissini qaror toptirish, faol shaxsda sifatida fuqarolik pozitsiyasini, Vatanga sadoqat, jamiyatning barcha qatlamlarida faol ishtirok etishga intilishni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarda milliy o'zlikni anglash kompetensiyasining shakllanishi nafaqat ta'lim mazmuni, balki tarbiyaviy muhit, oila, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy muhit orqali ham amalga oshiriladi. Talabalarda milliy o'zlikni anglash masalasi bu, insonning o'z millatiga, tiliga, urf-odatlarini va qadriyatlariga hurmat va mansublik hissini anglashida namoyon bo'ladi. O'z-o'zidan bu talaba shaxsining jamiyatdagi o'rni va mas'uliyatini anglaydi, shu sababli umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhi bilan uyg'un holda tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quv tarbiya jarayonida "kompetensiya" atamasini qo'llash alohida ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'z navbatida kompetensiya tushunchasining lug'aviy manosiga to'xtalar ekanmiz, respublikamiz pedagog olimlaridan N.A.Muslimov shunday ta'rif bergan edi. Kompetensiya bu, pedagogning – bilim, malaka va shaxsiy sifatlarni ma'lum sohada muvaffaqiyatli faoliyat uchun qo'llay olish qobiliyati" deb, ifodalagan.

Talabalarda milliy o'zlikni anglash kompetensiyasini shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar:

- millat tarixi, madaniyati, urf-odati an'anasi va milliy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash yuzasidan turli ta'lim trektoriyasi orqali;

- o'quv-tarbiya jarayonida ijtimoiy jarayonlarda integratsiyalashgan ta'lim dasturlari, ijtimoiy loyihalar, volontiyorlik guruhlarida faol ishtirok etish;

- milliy o'zlikni anglashga yo'naltirilgan ijtimoiy loyihalarda ijodiy topshiriqlar bilan faol ishtirok etish;

- ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda ishtirok etishi milliy hududiy an'alar asosida o'tkaziladigan bayramlarda o'ttirilgan ko'nikmalar orqali milliy o'zlikni anglashi;

- o'quv-tarbiya jarayonida milliy o'zlikni targ'ib qiluvchi ijtimoiy media kontent va podkastlar shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Talabalarda milliy o'zlikni anglash kompetensiyasini shakllantirish – nafaqat ma'naviy tarbiya, balki jamiyatning istiqboli bilan bevosita bog'liq masala hisoblanadi. Bu vazifani amalga oshirish uchun ta'lim-tarbiya jarayonining barcha ishtirokchilari hamjihat va maqsadga yo'naltirilgan tarzda faoliyat olib borishi lozim. Bu esa o'z navbatida milliy o'zlikni anglashda nafaqat tala-yoshlarning vatanparvar shaxs sifatida o'zligini anglaydi, balki Vatan ravnaqiga munosib hissa qo'sha oladigan yosh –avlodni tarbiyalash masalasi muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xalq soʻzi. 2025-yil 7-aprel kuni Parlamentlararo ittifoqning 150-yubiley assembliyasida soʻzla-gan nutqi. 2025-yil 8-aprel №71-son.
2. Musurmonova O. Maʼnaviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – T.: Oʻqituvchi, 1996. – 192 b.
3. Falsafa: Qomusiy lugʻat (Tuzuvchi va masʼul muharrir Q.Nazarov). – T.: Sharq, 2004. – 496 b.
4. Solieva Z.T. Pedagogika oliy taʼlim muassasalari talabalarining maʼnaviy madaniyatini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish: Avtoreferat. diss. ped. fan. dok. – T., 2017. – 14 b.
5. Xodjaev B.X. “Umumtaʼlim maktabi oʻquvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalash-gan didaktik taʼminot vositasida rivojlantirish”. Ped.fan.doktori. dis.avtoreferati.–T., 2016. – 82 b.
6. Shermuhammadov B.Sh. Yoshlar orasida milliy gʻoya targʻiboti samaradorligini oshirish. Dis. ped. fan. dok. – T., 2016. – 37 – 53 b.
7. Quronboev Q. “Talabalarning maʼnaviy – ijtimoiy faolliklarini rivojlantirishning peda-gogik asoslari (Yoshlar tashkilotlari misolida)”: p.f.n.diss. – T.: OʻzPFTI, 2000 y.

BAHOUDDIN NAQSHBAND G'OYALARIDA BARKAMOL SHAXS TARBIYASI

Allanazarova Zulayho Baxrom qizi

Urganch davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Ravshanbekova Dilnoza Ruslan qizi, talaba

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda Bahouddin Naqshbandning naqshbandiya tariqatida barkamol shaxs tarbiyasi masalasiga qay tarzda yondashganligi va inson komil shaxs darajasiga yetishishi uchun qanday sifatlariga ega bo'lishi zarur ekanligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: barkamol shaxs, tariqat, ta'lim - tarbiya, e'tiqod, g'oya, odob-axloq mehnatsevarlik, vatanparvarlik, halollik, poklik, ma'naviy-axloqiy, izzat, hurmat.

В ИДЕЯХ БАХУДДИНА НАКШБАНДА ОБРАЗОВАНИЕ ЦЕЛОСТНОЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. В статье рассказывается, как Бахоуддин Накшбанд подошел к вопросу о воспитании гармонично развитого человека в секте Накшбанди и какими качествами должен обладать человек, чтобы достичь уровня идеального человека.

Ключевые слова: совершенная личность, религия, образование, вера, идея, мораль, трудолюбие, патриотизм, честность, чистота, духовность, честь, уважение.

IN THE IDEAS OF BAHUDDIN NAQSHBAND EDUCATION OF A HOLISTIC PERSONALITY

Annotation. This article describes how Bahouddin Naqshband approached the issue of upbringing a harmoniously developed person in the Naqshbandi sect and what qualities a person should have in order to reach the level of a perfect person.

Keywords: perfect personality, religion, education, faith, idea, morality diligence, patriotism, honesty, purity, spirituality, honor, respect.

Bugungi kunda jadal su'ratda rivojlanayotgan mustaqil vatanimizda ta'lim-tarbiya masalalari, insonni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Shu nuqtai nazardan yosh avlodni buyuk mutafakkirlarimiz, allomalarimizning qarashlari, g'oyalari bilan tarbiyalash orqali biz ta'lim-tarbiya, odob-axloq, masalalarida juda katta natijalarga erishishimiz va albatta yosh avlodni komil shaxs sifatida shakllanishiga o'z xissamizni qo'shishimiz mumkin. Shu o'rinda so'zimiz boshini Respublikamiz rahbari Sh.M.Miromonovich birinchi prezidentimiz K.I.Abdug'aniyevich so'zlari bilan boshlamoqchimiz.

Ko'plab millat vakillarini o'z bag'riga sig'dirgan mustaqil O'zbekistonimizda diniy bag'rikenglikni rivojlantirish masalalari yuzasidan bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmogda va turli millat vakillarining manfaat va ehtiyojlarini chuqur o'rganib tahlil qilish hamda mavjud bo'lgan muammolarning ilmiy yechimlarini topishda qo'lga kiritilgan natijalar jahon hamjamiyati tomonidan qo'llab-quvvatlanmogda. Bular mustaqillik yillarida xalqimiz tar-

ixini o'rganish, "muqaddas dinimiz, milliy qadriyatlarimizni, buyuk aziz-avliyolarimizning xotirasi, merosini tiklash, qadamjolarini obod qilish" borasidagi ulkan ishlar hisoblanadi [1].

Respublikamiz rahbari BMT Bosh assambleyasining 72 sessiyasida "Butun jahon jamoatchiligiga islom dinining asl insonparvarlik mohiyatini yetkazishni muhim vazifa" [2] ekanligi to'g'risidagi xulosasini davom ettirib, Oliy majlisga murojaatnomasida islom dinining, jumladan tasavvuf ta'limotining asosiy tamoyillaridan biri bo'lgan diniy bag'rikenglikni ta'minlash sohasida ustuvor yo'nalishlarni belgilab berdi[3].

"Inson e'tiqodsiz"i imonsiz yashay olmaydi. Chunki komil inson va sobit e'tiqod jamiyat ma'naviy qiyofasini belgilaydi. Bu borada islom dini katta ahamiyatga ega",- deydi birinchi prezidentimiz I.Karimov [4].

Naqshbandiya tariqati esa islom dini qonun-qoidalariga, Quroni Karim va payg'ambarimiz Muhammad Mustafo (s.a.v) sunnatlariga asoslangan tariqatdir.

Komillik, komil shaxs g'oyalari borasidagi dastlabki fikrlar tasavvuf tariqatlariga borib taqaladi. Unga ko'ra inson shariat, ma'rifat, tariqat va haqiqat orqali komillikka erisha oladi. Tasavvuf tariqatlari insonni rostgo'ylikka, nafsni jilovlay olishga, ruhan poklikka, ezgulikka, halollikka, mehnatsevarlikka, vatanni sevishtga, bir-biriga yordam berishga, adolatli bo'lishga, haqiqat yo'lidan yurishga undovchi axloqiy tamoyillarni shakllantiruvchi yo'ldir. O'tmish tarixdan shular bizga ma'lumki tasavvuf tariqatlari asosida yashagan insonlar, yon atrofidagi, butun borliqdagi insonlar hayotini yengillashtirish va ezgulikka to'ldirishga xizmat qilganlar va ularning hayot yo'llari biz uchun mahorat maktabi vazifasini o'tab kelmoqda. Ana shunday buyuk mutafakkirlarimizdan biri bo'lmish Bahouddin Naqshbandning naqshbandiya tariqati ham insonlarda bir qator axloqiy sifatlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi g'oya va qarashlar aks etgan tariqatlardan hisoblanadi.

"Bahouddin Naqshband el-yurtga xolisona xizmat qilish, avvalo, ma'rifat yo'lida odamlarning qalbiga chuqur kirib borish orqali ularda ezgu intilishlar, orzu-umidlar uyg'otish mumkinligini o'z hayoti misolida isbotlab berdi. Buyuk ajdodlarimiz yashab o'tgan davrdan buyon yer yuzida ne-ne suron va to'fonlar ro'y berganiga, zamonlar, saltanatlar, hayotga qarashlar o'zgarganiga qaramasdan, bu piri komilning "Dil ba yoru dast ba kor", ya'ni "Diling Allohda, qo'ling mehnatda bo'lsin" degan hayotbahsh hikmati huddi shu bugun aytilgandek jaranglamqda" [6,b.2].

Bahouddin Naqshbandning ta'limiy-axloqiy qarashlarida asosiy o'rinda odob-axloq, ilimli bo'lish, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, iymon-e'tiqod, halollik, poklik, o'zaro mehr-muhabbatli bo'lish, bir-biriga hurmatda bo'lish kabi barkamol shaxs tarbiyasiga xos g'oyalar aks etgan. Bahouddin Naqshband o'zining naqshbandiya tariqati bilan xalqimiz ma'naviyati, ma'rifati rivojiga salmoqli hissa qo'shgan.

Komillik haqida so'z yuritir ekanmiz avvalambor komillik tushunchasiga oydinlik kiritib o'tsak. Komillik darajasi eng avvalo inson ruhining, qalbinin pokligi va sofligi bilan erishiladi. Bir so'z bilan aytganda komillik inson ichki va tashqi dunyoqarashining yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarining uyg'unligidan iboratdir. Naqshbandiya tariqatida inson qadri uning boyligi yoki mansabi bilan emas balki ma'naviy yetukligi bilan o'lchanadi.

Tariqatga ko'ra har bir inson hatto sufiylar ham o'zlari halol mehnat qilib yashashi,

halol luqma yeyishi kerakligi uqtirilgan bo'lib, darbadarchilik, tilanchilik bilan hayot kechrish sufiylar uchun isnod hisoblangan. Kibru havoga berilish, manmanlik, shayxman deb kerilish qattiq qoralangan bo'lib inson qalbini dunyo g'uborlaridan, xoyu-havaslardan toza saqlomog'i, o'z nafsini tarbiyalab turmog'i keraligi uqtirilgan va har bir inson o'zida yuqoridagi xislatlarni shakllantirar ekan u albatta komillik sari qadam tashlagan hisoblanadi.

Naqshbandiya tariqatida inson o'z-o'zini nazorat qilishi, har bir harakatlari, amallarini sarhisob qilishi, ustozlaridan olgan bilimlarini doimo mustahkamlab borishi, har bir nafasini ezgulikka, yaxshilik qilishga, ma'naviy kamolotga erishishga sarflamog'i kerakligi takidlangan Naqshbandiyada o'zini o'zi nazorat qilib borish, olgan bilimlarini dilda mustahkamlash, umrning har bir damini savob ishga, har bir nafsni ma'naviy kamolot uchun sarflash lozim deyiladi.

“Vuqifi zamoniy” (muayyan vaqtda to'xtab o'zini tekshirish), “vuqufi adadiy” (ishlarini sarhisob qilib tekshirish), “vuqufi qalbiy” (qalb amallari qanday bo'layotganligini to'xtab, tekshirib borish) kabi shiorlar (“qudsiy so'zlar”) ham ana shu nazorat usuliga kiradi. Naqshbandiya tariqati negizida yana do'stona munosabatlar, o'zaro hurmatda, izzatda bo'lish kabi g'oyalar yotadi.

Bayt:

Nequvonro do'st dorad har, ki boshad dar jahon,

Gar badonro do'st dori go'y burdi az miyon [3].

Ya'ni dunyodagi odamlar yaxshi kishilarni do'st tutadilar, agar sen yomonni yaxshi ko'rolsang, g'alabani qo'lga olgan bo'lasan. Yuqoridagi bayt orqali Bahouddin Naqshband insonlarni yaxshi-yomonga, boy-kambag'alga ajratmay barchasi bilan birday yaxshi munosabatda bo'lishni va insonlarni sevishtga undaydi, bu orqali inson yuksaklik, komillik sari qadam tashlagan bo'ladi.

Bahouddin Naqshbandning ibratli kalimalaridan

Aytar edilar: “Har bir tavfiq egasi o'z nafiga qarshi turmog'i va bu har qancha oz bo'lsa ham ko'p bo'lsin hamda bu tavfiqning shukrini qilsin” [5,b.115]. Naqshbandiya tariqatida inson o'z nafsiga qarshi turmog'i, uni doimo nazoratda tutib turishi lozimligi aytilib, aksi bo'lsa inson tubanlik botqog'iga botib borishi mumkinligi ko'p bora aytib o'tilgan.

Aytar edilar: “Kishi o'zining nafsiga tuxmat qilishi kerak. Kimki Haq subhonahu inoyati bilan o'z nafsining yomonligini tanigan, uning hiyla-nayrangini anglagan bo'lsa, bunday qilish unga oson bo'ladi, bu yo'lda yuruvchilarda o'zgalarining gunohini ham o'zlarida deb bilish hollari ko'p bo'ladi” [5,b.116]. Ya'ni xojamiz Bahouddin Naqshband bu kalimalari orqali insonlarni shukurli bo'lishga, insondagi nafs atalmish xislatni jilovlab va tarbiyalab turmoq lozimligini uqtirmoqdalar.

Hazrat Naqshband buyuradilar: “O'z nafslaringizni yomonlab, tahqir etib turing, chunki kimki Haq subhanahu inoyati birla o'z nafsini yomon deb tanigan bo'lsa, bu amal uning uchun osondir” ya'ni faqirlik martabasini egallashning birinchi sharti nafsni badnom etish va har lahzada “tabiiy vujudni kafolatlab turish”, Haqning isbotiga intilib, iymonni mustahkamlab borish. Chunki Haq taoloning nomi xotiradan ko'tarilgan zahoti uning o'rni-

ni shayton lain va shaytoniy nafs qutqusi egallaydi.

Aytar edilar: Adab bu – xulqni chiroyli qilish, soʻzni va feʼlni soz qilishdir.

Va aytadilar: Adabni saqlash – muhabbat samarasi, yana muhabbat daraxti, yana muhabbat urugʻi hamdir [5, b.124]. Yaʼni tariqat yoʻli odobdan iboratdir, har bir xol va har bir maqomning odoblari bordir. Bahouddin Naqshband odob-axloq haqidagi qarashlari orqali insonlar orasidagi munasobatlarga ham alohida eʼtibor qaratgan. Kichikning kattaga hurmati, kattalarning kichiklarga izzatda boʻlishi, uyga kelgan mehmonni ochiq chexra bilan kutib olish va unga iloji boricha chiroyli dasturxon tuzab mehmonning koʻnglini olish lozimligini uqtirganlar.

Xoja Bahovuddin naqshband oʻgʻitlari

“Biz Allohning lutfi bilan (maʼnan) nimaga erishgan boʻlsak, Qurʼoni karim oyatlari va hazrat paygʻambar alayhissalom hadislariga amal qilganligimizdandir. Bu amaldan biron natijaga erishmoq uchun taqvo qilib, shariat qoidalariga hurmat bilan rioya qilmoq, ahli sunna val jamoa asoslariga amal qilmoq hamda bidʼatlardan qochmoq kerak”.

Tavhid siriga erishmoq mumkin emas, maʼrifat siriga erishmoq mumkin.

“Dast ba kuru dil ba Yor, tan dar bozoru dil ba Yor” – qoʻling ishda, koʻngil Allohda boʻlsin, tan bozorda boʻlsa ham koʻngil Yorda boʻlsin. Bizning yoʻlimiz suhbatdir. Xilvatda shuhrat, shuhratda esa ofat bordir. Xayr jamoat bilandir.

Zohirda xalq bilan, haqiqatda esa Haq bilan. Shamga oʻxshagin, toki hammaga ravshanlik bagʻishla, oʻzing esa qorongʻida boʻl, “Hoyu havas va nafs ahllari tutgan ishlar asosining barchasi zalolat (adashuv)dan iboratdir. Ishlarda niyatni toʻgʻri qilish eng muhim narsadir”, “Kishi oʻzining nafsiga tuhmat qilishi kerak”.

Ustoz oldida taʼlim berish vazifasi turadi. Taʼlim berish uchun, u oʻz shogirdlarining oʻy-tashvishlari-yu qatʼiy muddaolarini hisobga olishi kerak. Chunonchi, u buxoroliklar bilan suhbatlashayotganida, Buxoro tilini qoʻllashi, Bagʻdodda esa Bagʻdod tilida soʻzlashi kerak.

Ilm yoʻlida agar meni bosib oʻtish lozim boʻlsa-yu bu ishni qilmasangiz, sizdan rozi emasman. Ilm bahriga kirmay, sohilda qolgan inson, Dengiz ichi — farogʻat, sohil — baxtsizlik, inon. Dengizning mavjlariga mahliyo boʻlma mutloq, Bir nafas gʻofil boʻlmay, dengizdan olgin bahron.

Xulosa oʻrnida shuni aytishimiz mumkinki naqshbandiya tariqati “Dil ba yoru dast ba kor” shiori orqali insonni ham botiniy ham zohiriy halovatga erishishiga yordam beruvchi tariqatlardan biri hisoblanadi. Maskur tariqat orqali biz nafsni tarbiya qilishni, doʻst yoru birodarlarga jon dilimizdan koʻmak berishni, yetim-yesirlarni boshini silashni, muhtojlarga yordam berishni, oʻzaro mehr-muhabbatli, rahm-shafqatli boʻlishni, eng asosiysi ahli sunna yoʻlidan borishni oʻrgatadi, bu orqali biz esa komillik sifatlaridan biri boʻlmish qalb sofligiga erishishimiz mumkin.

Taʼlim-tarbiya jarayonida naqshbandiya tariqatidan foydalanar ekanmiz biz avvalo talabalarda yuqorida sanab oʻtgan komil insonga xos boʻlgan xislatlarni shakllantirishga erishishimiz mumkin

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Vatanimiz taqdiri va kelajagi yo'lida yanada hamjihat bo'lib, qat'iyat bilan harakat qilaylik. "Ijtimoiy barqarorlikni taminlash, muqaddas dinimizni sofligini asrash – davr talabi" mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqi. //Hidoyat, – Toshkent. 2017. –№ 6.
2. Mirziyoyev Sh.M. Birlashgan millatlar tashkiloti Bosh assambleyasining 72 sessiyasida so'zlagan nutqi. Xalq so'zi, - Toshkent, 2017. 20 sentabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy majlisga murojaati. Xalq so'zi, Toshkent. 2017. -№ 258 (6952).
4. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. -Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
5. Abul Muhsin Muhammad Boqir ibn Muhammad Ali Maqomati Ho'ja Bahouddin Naqshband. Toshkent "O'zbekiston" 2019.
6. Sadriddin Salim Buxoriy "Dilda yor" kitobidan, Toshkent, 1993
7. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf Tasavvuf haqida tasavvur. "Hilol nashr" Toshkent 2019
8. "Xalq so'zi" gazetasi. 2003. 240-son

OTA-ONALARNING TARBIYAVIY USLUBLARI VA BOLANING PSIXOLOGIK RIVOJLANISHI O'RTASIDAGI BOG'LIQLIGI

Rustamova Barno

Oriental universiteti, Uzlusuz ta'lim pedagogikasi katedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ota-onalarning tarbiyaviy uslublari va bolalarning psixologik rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlik o'rganiladi. Diana Baumrind tomonidan ishlab chiqilgan tasnif va zamonaviy psixologik tadqiqotlar asosida qat'iy, avtoritativ, yumshoq va befarq tarbiya uslublarning bolalarning emotsional barqarorligi, o'zini qadrlashi va kognitiv rivojlanishiga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada madaniy va ijtimoiy omillarning, xususan o'zbek oilalaridagi tarbiyaviy yondashuvlarning roli yoritiladi. Sog'lom psixologik rivojlanishni ta'minlash uchun ota-onalar va pedagoglarga amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: tarbiyaviy uslub, bola rivojlanishi, emotsional barqarorlik, o'z-o'zini qadrlash, madaniy ta'sir

THE RELATIONSHIP BETWEEN PARENTING STYLES AND THE CHILD'S PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT

Abstract. This article explores the relationship between parenting styles and the psychological development of children. Based on the typology introduced by Diana Baumrind and supported by contemporary psychological research, the paper examines how authoritarian, authoritative, permissive, and neglectful parenting approaches affect a child's emotional stability, self-esteem, and cognitive development. The article also discusses the influence of cultural and social factors, particularly in the context of Uzbek families. Practical recommendations are provided for parents and educators aiming to support healthy psychological development in children.

Keywords: parenting styles, child development, emotional stability, self-esteem, cultural influence

ВЗАИМОСВЯЗЬ СТИЛЕЙ ВОСПИТАНИЯ РОДИТЕЛЕЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕБЁНКА

Аннотация. В данной статье рассматривается взаимосвязь между стилями воспитания родителей и психологическим развитием ребенка. На основе типологии Дианы Баумринд и современных психологических исследований анализируется влияние авторитарного, авторитетного, попустительского и пренебрежительного стиля воспитания на эмоциональную устойчивость, самооценку и когнитивное развитие детей. Также исследуется роль культурных и социальных факторов, особенно в контексте узбекских семей. В заключение даются практические рекомендации для родителей и педагогов по поддержке психологического благополучия ребенка.

Ключевые слова: стили воспитания, развитие ребенка, эмоциональная устойчивость, самооценка, культурное влияние

Kirish. Tarbiya — bu shaxsning axloqiy, aqliy, emotsional va ijtimoiy jihatdan shakllanishini ta'minlovchi jarayon bo'lib, ayniqsa erta bolalik davrida ota-onalarning yondashuvi muhim ahamiyat kasb etadi [1, 2-b.].

Psixologik rivojlanish esa insonning emotsional barqarorligi, mustaqilligi, o'zini baholash darajasi va kognitiv qobiliyatlarining shakllanishi bilan tavsiflanadi. Bu ikki tushuncha o'zaro

chambarchas bog'liq bo'lib, bolaning shaxs sifatida rivojlanishida muhim o'rin tutadi [1, 4-b.].

Ushbu mavzu dolzarbligi bilan ajralib turadi, chunki oiladagi tarbiyaviy yondashuv bolaning kelajakdagi shaxsiyati, ijtimoiy moslashuvi va ruhiy salomatligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi [2, 3-b.]. Ayniqsa, zamonaviy jamiyatda ota-onalik vazifalarining murakkablashuvi, ijtimoiy bosimlar va texnologik omillarning ko'payishi ota-onalarning farzandlari bilan munosabatlarida muvozanatni saqlashni yanada dolzarb masalaga aylantirmoqda.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — ota-onalarning turli tarbiyaviy uslublarini tahlil qilish va ularning bola psixikasiga ko'rsatadigan ta'sirini aniqlashdan iborat. Bu orqali farzandlar tarbiyasida samarali yondashuvlarni belgilab olish hamda ularni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini ochib berish ko'zda tutiladi.

Adabiyotlar sharhi. Psixolog Diana Baumrind tomonidan ishlab chiqilgan tarbiyaviy uslublar tasnifi bugungi kunda ham pedagogika va psixologiya sohalarida keng qo'llanilmoqda. Uning fikricha, ota-onalarning farzandlar bilan munosabatdagi yondashuvlari to'rt asosiy toifaga bo'lindi: avtoritar, avtoritativ, permisiv va befarq uslublar [1, 2-b.]. Bu tasnif ota-onalarning bolaga nisbatan namoyon qiladigan nazorat darajasi va mehr ko'rsatish darajasiga asoslanadi.

Avtoritar (qat'iy) tarbiya uslubida ota-onalar bolalarga yuqori darajada talab qo'yadilar, ammo ularning hissiy ehtiyojlariga e'tibor kam beriladi. Bu uslubda intizom va itoat ustuvor sanaladi, bolalar esa ota-onaning ko'rsatmalarini shartsiz bajarishga majbur bo'ladilar [1, 3-b.]. Bunday muhitda tarbiyalangan bolalar tashqi tomondan intizomli ko'rinsalar-da, ichki dunyolarida xavotir, bosim va o'zini ifoda eta olmaslik holatlari kuzatiladi. Ular o'z fikrini ochiq bildirishdan qo'rqi-shadi va ijtimoiy muhitda o'zini ishonchsiz tutishadi. Bu esa ularning emotsional barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Avtoritativ (mehribon, lekin nazoratli) tarbiya uslubi esa eng muvozanatli yondashuv sifatida qaraladi. Bu uslubda ota-onalar bolalarga izchil chegaralar va qoidalar qo'yadilar, lekin ularni iliqlik, hurmat va muloqot orqali qo'llab-quvvatlaydilar [1, 5-b.]. Bunday muhitda ulg'aygan bolalar o'z fikrini erkin bildirishi, o'zini qadrlashi, mustaqil qaror qabul qila olishi va ijtimoiy moslashuvchanlikka ega bo'lishi ehtimoli yuqori bo'ladi. Ota-onalarning bu uslubdagi muloqoti ikki tomonlama bo'lib, bola shaxs sifatida tan olinadi va bu uning sog'lom psixologik rivojlanishiga zamin yaratadi.

Permisiv (yumshoq) yondashuvda esa ota-onalar bolalarga deyarli cheklovlar qo'ymaydilar. Ular bolalarning xohishlarini to'liq qondirishga intiladilar, tartib-intizomga oid talablar deyarli mavjud emas [2, 4-b.]. Bunday tarbiya natijasida bolalarda o'zini boshqarish, chegaralarni anglash va mas'uliyatni his qilish qobiliyatlari sust rivojlanadi. Bola o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni anglamasligi, boshqalarning chegaralarini e'tiborga olmasligi mumkin. Bu esa ijtimoiy muhitda muammoli xatti-harakatlar bilan namoyon bo'ladi.

Befarq tarbiya uslubida esa ota-onalar bolalarning hissiy, ijtimoiy va kognitiv ehtiyojlariga e'tibor bermaydilar. Ular farzandlar bilan muloqotga kirishmasliklari, hissiy aloqaning mavjud emasligi bilan ajralib turadilar [3, 3-b.]. Bu holat bolaning o'zini tashlab qo'yilgan, beqadr his qilishiga olib keladi. Beparvo munosabat natijasida bolalarda xavfli xatti-harakatlarga moyillik, maktabdan qochish, tajovuzkorlik, yoki hatto depressiv holatlar rivojlanishi mumkin. Ular ijtimoiy qo'llab-quvvatlovga ega bo'lmagani sababli o'zlarini ijtimoiy jihatdan ajralgan his etadilar.

Ushbu tasnif tarbiyada muvozanatli yondashuvning ahamiyatini ko'rsatadi va ota-onalarning farzand psixikasiga ta'sirini tushunishda samarali mezon bo'lib xizmat qiladi.

Mazmuni. Bola psixologik rivojlanishining asosiy jihatlari — bu emosional barqarorlik, o'z-o'zini qadrlash, mustaqillik, ijtimoiy moslashuvchanlik va kognitiv rivojlanishdir. Emosional barqarorlik bolaning o'z his-tuyg'ularini anglash, nazorat qilish va ijobiy ifoda eta olish qobiliyatini

anglatadi [4, 6-b.].

O‘z-o‘zini qadrlash darajasi bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini, o‘zini ijobiy baholashini anglatadi. Bu jihatni shakllantirishda ota-onalarning tanqid va maqto‘v muvozanati, bolaning muvaffaqiyatlariga bergan munosabati katta ahamiyatga ega [5, 7-b.]. Mustaqillik va ijtimoiy moslashuvchanlik esa bolaning atrofdagi muhitga moslasha olish, ijtimoiy rollarni egallash va o‘z fikrini erkin bildirish qobiliyatlaridir [5, 9-b.].

Kognitiv rivojlanish esa bolaning aqliy qobiliyatlari, fikrlash, muammolarni hal qilish, xotira va e‘tibor funksiyalarining shakllanishi bilan bog‘liq bo‘lib, ota-onalarning tarbiyadagi qo‘llab-quvvatlovchi yondashuvi bu sohalarining rivojlanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi [6, 6-b.].

Natijalar. Baumrind ta‘kidlashicha, avtoritativ uslubda o‘sgan bolalar yuqori psixologik moslashuvchanlik, mustaqillik va o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonch bilan ajralib turadi [1, 7-b.]. Maccoby va Martin fikricha, avtoritar tarbiya bolada xavotirli holatlar, o‘zini past baholash va tanqidga nisbatan yuqori sezuvchanlikni yuzaga keltiradi [2, 5-b.]. Permissiv uslubda o‘sgan bolalarda esa o‘zini boshqarishdagi muammolar, nazorat yetishmovchiligi va javobgarlikdan qochish holatlari ko‘p kuzatiladi [3, 6-b.].

Baumrindning tadqiqotlariga ko‘ra, har bir jamiyatdagi tarbiyaviy uslublar madaniy qadriyatlar va ijtimoiy tuzilmalarga mos tarzda shakllanadi [1, 4-b.]. O‘zbek oilalarida avlodlararo hurmat, jamoaviylik va diniy qadriyatlarning ustuvorligi avtoritar yoki avtoritativ tarbiya yondashuvlarini keng tarqalishiga sabab bo‘ladi. Denham ta‘kidlaydiki, oilaviy ijtimoiy muhit bolaning emotsional rivojlanishiga kuchli ta‘sir qiladi, va bu kontekstda madaniyat hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi [4, 5-b.].

Harterning izlanishlari shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy me‘yorlar va ota-onalarning diniy hamda axloqiy qarashlari bola o‘zini qanday qadrlashini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi [5, 6-b.]. Masalan, konservativ jamiyatlarda bolalarning mustaqil fikrlashi va ochiq ifodasi cheklanishi mumkin, bu esa ularning psixologik o‘rishiga salbiy ta‘sir qiladi. Shu bilan birga, Vygotsky fikricha, ijtimoiy kontekst — ya‘ni bola o‘sayotgan madaniy va ijtimoiy muhit — bolaning kognitiv rivojlanishiga asosiy vosita hisoblanadi [6, 7-b.].

Olingan natijalar ishonchligi. Maccoby va Martinning tavsiyalariga ko‘ra, ota-onalar bolalar bilan o‘zaro muloqotni shaffof, izchil va mehribonlik asosida olib borishlari lozim, bu esa psixologik barqarorlik uchun muhim omildir [2, 6-b.]. Avtoritativ uslubni targ‘ib qilish, ya‘ni mehr va nazorat muvozanatini saqlash, bolalarda mustaqillik va ijtimoiy moslashuvchanlikni rivojlantiradi. Baumrindning tavsiyasiga binoan, bolaga o‘z fikrini erkin bildirish, lekin chegaralarni belgilash ham zarur [1, 8-b.].

Darling va Steinbergga ko‘ra, maktab psixologlari ota-onalarni farzandlarining psixologik ehtiyojlariga mos tarzda yondashishga o‘rgatishlari kerak. Bu esa o‘qituvchi, psixolog va ota-onaning birgalikda faoliyat yuritishini talab qiladi [3, 5-b.]. Harter esa o‘z-o‘zini qadrlashni oshirish uchun ota-onalarning ijobiy baholash, samimiy muloqot va hissiy qo‘llab-quvvatlashga e‘tibor qaratishlarini tavsiya etadi [5, 8-b.].

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ota-onalarning farzandlariga nisbatan tutgan tarbiyaviy pozitsiyasi ularning psixologik rivojlanishiga bevosita ta‘sir qiladi. Baumrindning fikriga ko‘ra, avtoritativ uslub eng muvofiqlashtirilgan va sog‘lom rivojlanishga xizmat qiluvchi model sifatida ajralib turadi [1, 9-b.]. Maccoby va Martin bu fikrni qo‘llab-quvvatlab, avtoritar yoki befarq uslubda o‘sgan bolalarning emotsional barqarorligi va o‘zini qadrlashi sust rivojlanishini ta‘kidlaydilar [2, 7-b.].

Vygotsky esa madaniy va ijtimoiy kontekstni hisobga olish zarurligini uqtiradi. Unga ko‘ra, bola shaxs sifatida shakllanishida ijtimoiy muhit asosiy manba sifatida xizmat qiladi [6, 8-b.]. Shun-

ing uchun, kelajakdagi ilmiy tadqiqotlar tarbiya va psixologik rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni yanada chuqurroq o'rganishi, madaniy va zamonaviy omillarni inobatga olgan holda yangi metodologik yondashuvlarni ishlab chiqishi maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. Genetic Psychology Monographs.
2. Maccoby, E. E., & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In P. H. Mussen (Ed.), Handbook of child psychology.
3. Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. Psychological Bulletin.
4. Denham, S. A. (1998). Emotional development in young children. Guilford Press.
5. Harter, S. (1999). The construction of the self: A developmental perspective. Guilford Press.
6. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.

OZIQ-OVQAT BO'YOQLARI, ULARNING TASNIFI VA OZUQA BO'YOQLARINING ORGANIZMGA, IMMUN TIZIMIGA SALBIY TA'SIRI

Keldiyorova Sh.X.

Samarqand davlat tibbiyot universiteti, Biologik kimyo kafedrası assistenti,

keldiyorovashohida@gmail.com

Annotatsiya. Hozirgi kunda oziq-ovqatlarni uzoq vaqt saqlanishi, chiroyli ko'rinish va rangga ega bo'lishi, mazzasini yanada oshirish va boshqa sabablarga ko'ra turli xil qo'shimchalar qo'shiladi. Bu qo'shimchalarning inson salomatligiga salbiy ta'sirlari haqida ko'plab ilmiy ishlar chop etilgan va ilmiy izlanishlar yana davom etmoqda. Mazkur maqola oziq-ovqat qo'shimchalari, ularning klassifikatsiyasi, ozuqa bo'yoqlari va ularning umumiy salomatlikka va immun tizimiga salbiy ta'siri, bolalar organizmiga ozuqa qo'shimchalarinig salbiy ta'sirlari adabiyotlar tahlili va ilmiy manbalar asosida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ozuqa qo'shimchalari, ozuqa bo'yoqlari, konservantlar, emulgatorlar, tabiiy va sun'iy bo'yoqlar.

ПИГМЕНТЫ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ, ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ И НЕГАТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ ПИЩЕВЫХ ПИГМЕНТОВ НА ОРГАНИЗМ И ИММУННУЮ СИСТЕМУ

Аннотация. В настоящее время в пищевые продукты добавляют различные добавки, чтобы продлить срок хранения, улучшить внешний вид и цвет, усилить вкус и по другим причинам. Множество научных исследований было опубликовано относительно негативного влияния этих добавок на здоровье человека, и научные исследования продолжаются. В данной статье приводится информация о пищевых добавках, их классификации, пищевых пигментах и их негативном воздействии на общее состояние здоровья и иммунную систему, а также о негативном влиянии пищевых добавок на организм детей, на основе анализа литературы и научных источников.

Ключевые слова: пищевые добавки, пищевые пигменты, консерванты, эмульгаторы, натуральные и искусственные пигменты.

FOOD COLORANTS, THEIR CLASSIFICATION, AND THE NEGATIVE IMPACT OF FOOD COLORANTS ON THE BODY AND IMMUNE SYSTEM

Abstract. Nowadays, various additives are added to food products for reasons such as long shelf life, attractive appearance and color, enhanced taste, and others. Numerous scientific studies have been published regarding the negative impacts of these additives on human health, and scientific research is still ongoing. This article provides information on food additives, their classification, food colorants, and their negative effects on overall health and the immune system, as well as the negative impact of food additives on children's bodies, based on a literature review and scientific sources.

Keywords: food additives, food colorants, preservatives, emulsifiers, natural and artificial colorants.

Dolzarbliigi. Oziq-ovqat qo'shimchalari – ozuqa mahsulotlariga turli xil texnologik xususiyatlar qo'shish, ta'mni yaxshilash, rangni o'zgartirish, saqlash muddatini uzaytirish va ularning boshqa sifatlarini oshirish uchun qo'shiladi. Lekin, keyingi yillarda ozuqa qo'shimchalari, xususan, ozuqa bo'yoqlari, organizmga, ayniqsa, immun tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi haqida

ilmiy tadqiqotlar ko'paydi.

Oziq-ovqat qo'shimchalari va ularning tasnifi. Ozuqa qo'shimchalariga ozuqa bo'yoqlari, konservantlar, antioksidantlar, vitaminlar, minerallar, xushbo'ylashtiruvchi moddalar va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Oziq-ovqat qo'shimchalari quyidagi tasniflarga bo'linadi [1;2]:

1. Ozuqa bo'yoqlar (E-100-199) – oziq-ovqat mahsulotlarining rangini yaxshilash uchun ishlatiladi.
2. Konservantlar (E-200-299) – oziq-ovqatning saqlanish muddatini uzaytirish uchun qo'llaniladi.
3. Antioksidantlar (E-300-399) – oziq-ovqatning oksidlanishini oldini olish maqsadida ishlatiladi.
4. Emulgatorlar va stabilizatorlar (E-400-499) – mahsulotlarning tuzilishini barqarorlashtirish uchun qo'llaniladi.
5. Shirinliklar (E-900-999) – mahsulotlarga shirinlik berish uchun ishlatiladi.[1]

Adabiyotlar tahlili. Ozuqa bo'yoqlari va ularning organizmga ta'siri. Ozuqa bo'yoqlari, ayniqsa, sun'iy bo'yoqlar keng tarqalgan oziq-ovqat qo'shimchalari sirasiga kirib, ularning salomatlikka ta'siri ko'plab ilmiy tadqiqotlar va tibbiy tekshiruvlar orqali o'rganilmoqda. Oziq-ovqat bo'yoqlari, oziq-ovqatning rangini o'zgartirish maqsadida ishlatiladigan sun'iy yoki tabiiy moddalar hisoblanadi. Ushbu qo'shimchalar ozuqa mahsulotlarini rangni yaxshilash, ta'mini moslashtirish va mahsulotning jozibadorligini oshirish uchun ishlatiladi. Ammo, ba'zi ozuqa bo'yoqlari, xususan, sun'iy ozuqa bo'yoqlari organizmga zararli ta'sir ko'rsatishi mumkinligini keyingi yillarda ayrim tadqiqotlar ko'rsatmoqda, ayniqsa uzoq muddatli yoki yuqori dozada iste'mol qilinganda. [2;3]

Oziq-ovqat bo'yoqlari tabiiy va sun'iy bo'yoqlarga bo'linadi:

Tabiiy bo'yoqlar: Bu bo'yoqlar tabiiy manbalardan, masalan, mevalar, sabzavotlar yoki o'simliklardan olinadi. Tabiiy bo'yoqlar odatda kamroq zararli bo'lib, salomatlikka ta'siri nisbatan pastroqdir;

Sun'iy bo'yoqlar: Bu bo'yoqlar kimyoviy moddalar yordamida ishlab chiqariladi va ko'pincha oziq-ovqat sanoatida keng qo'llaniladi. Ba'zi sun'iy bo'yoqlar, masalan, tartrazin (E-102), ponso bo'yoqlari (E-124) va brilliant blue (E-133) kabi moddalarning organizmga salbiy ta'siri aniqlangan.[4]

Ozuqa bo'yoqlarining umumiy salomatlikka ta'siri. Sun'iy oziq-ovqat bo'yoqlari va ularning tarkibidagi kimyoviy moddalar ko'plab sog'liq muammolariga sabab bo'lishi mumkin. Quyidagi holatlarda ozuqa bo'yoqlarining salbiy ta'siri ko'rsatilgan.

Allergik reaksiyalar: Ba'zi sun'iy bo'yoqlar allergik reaksiyalarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu reaksiyalar teri toshmasi, qichishish, yallig'lanish yoki nafas olishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Misol uchun, tartrazin (E-102), ponso bo'yoqlari (E-124), brilliant blue (E-133) kabi sun'iy bo'yoqlar, ilmiy tadqiqotlarda allergik reaksiyalar, astma hujumlari va boshqa salbiy holatlar bilan bog'liq ekanligi aniqlangan.[3;13;14]

Gormonal buzilishlar: Ba'zi sun'iy bo'yoqlar, xususan, tartrazin (E-102) va ponso bo'yoqlari (E-124) gormonal tizimni buzishi mumkin. Tadqiqotlar, bu bo'yoqlarning endokrin tizimga ta'siri borligini ko'rsatmoqda, bu esa gormonal o'zgarishlarga olib kelishi va ayrim sog'liq muammolarini keltirib chiqarishi mumkin.[3;5;6]

Davolanishga qarshilik: Ozuqa bo'yoqlari va ularning tarkibidagi kimyoviy moddalar immun tizimiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Oziq-ovqat bo'yoqlari organizmning o'ziga xos immun javobini kamaytirishi va allergik reaksiyalarni kuchaytirishi mumkin.

Jigar va buyraklarga zarar: Ayrim sun'iy bo'yoqlar jigar va buyraklarga zarar yetkazishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori dozadagi sun'iy bo'yoqlar toksik ta'sir ko'rsatishi va bu organlarda yallig'lanish yoki boshqa zararli o'zgarishlarga olib kelishi mumkin.[3;5]

Nevrologik salomatlikka ta'sir: Ba'zi ilmiy tadqiqotlar sun'iy oziq-ovqat bo'yoqlarining nevrologik salomatlikka ta'sirini ko'rsatadi. Masalan, ba'zi bo'yoqlar bolaning asab tizimiga ta'sir ko'rsatib, diqqatni jamlashda qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.[3;11;14]

Sun'iy bo'yoqlarning immun tizimiga ta'siri. Sun'iy oziq-ovqat bo'yoqlari, immun tizimining normal faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ba'zi ozuqa bo'yoqlari organizmning immun javobini kamaytirishi va allergik reaksiyalarni kuchaytirishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ozuqa bo'yoqlarining ortiqcha iste'moli organizmning yallig'lanish jarayonlarini kuchaytirishi va uzoq muddatda autoimmun kasalliklarning rivojlanishiga sabab bo'lishi mumkin.[4;8;10;11]

Sun'iy bo'yoqlarning uzoq muddatli iste'moli bir qator o'zgaruvchan kasalliklar bilan bog'liq bo'lishi mumkin, masalan: Saraton: Ba'zi sun'iy oziq-ovqat bo'yoqlari, xususan, E-124 saraton rivojlanishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin; Qandli diabet: Ba'zi ozuqa bo'yoqlari va shirinliklar ishlab chiqarishda ishlatiladigan kimyoviy moddalar metabolizmni o'zgartirishi va qandli diabet keltirib chiqarishi mumkin; Semizlik: Sun'iy bo'yoqlar va boshqa oziq-ovqat qo'shimchalari organizmdagi yog'larning to'planishini tezlashtirishi va semizlikka olib kelishi mumkin.[6;7]

Oziq-ovqat bo'yoqlari immun tizimining faoliyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ilmiy tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadiki, ba'zi bo'yoqlar immun tizimining modifikatsiyasiga sabab bo'lishi mumkin, bu esa organizmning infeksiyalarga qarshi kurashish qobiliyatini kamaytiradi. Xususan, bo'yoqlar va konservantlar o'zgarishlarni immun tizimining hujayralariga kiritishi, autoimmun kasalliklarning rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Bo'yoqlarning organizmga ta'sirini ko'rib chiqish, ularga qarshi kurashishning samarali strategiyalarini ishlab chiqishda muhimdir.[2;11;12]

Oziq-ovqat qo'shimchalari va umumiy salomatlik bilan bog'liq xavflar. Bir nechta ozuqa qo'shimchalari, ayniqsa, bo'yoqlar va konservantlar, ba'zi odamlar uchun xavf tug'dirishi mumkin. Masalan, ayrim insonlar sun'iy bo'yoqlarga nisbatan yuqori sezgirlikka ega bo'lishi mumkin, bu esa allergik reaksiyalarni, dermatologik kasalliklarni va nafas olish muammolarini keltirib chiqarishi mumkin. Bundan tashqari, ba'zi ozuqa qo'shimchalari uzoq muddat davomida iste'mol qilinganida salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, masalan, yurak-qon tomir kasalliklari, ortiqcha vazn va xususan, metabolik kasalliklar rivojlanishi mumkin.[4;9]

Ozuqa bo'yoqlarining yosh bolalar organizmiga salbiy ta'sirlari. Yosh bolalar organizmi ozuqa bo'yoqlari va boshqa qo'shimchalarga qarshi juda sezgir bo'lishi mumkin, chunki ularning immun tizimi va organizmi hali to'liq rivojlanmagan. Ozuqa bo'yoqlari, ayniqsa sun'iy bo'yoqlar, bolalar organizmiga turli xil salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ozuqa bo'yoqlarining ta'siri bolalarning sog'ligiga xavf tug'dirishi mumkin va bu ta'sirlar ba'zan uzoq muddatli va jiddiy bo'lishi mumkin. Sun'iy ozuqa bo'yoqlari bolalarda ko'plab allergik reaksiyalarni keltirib chiqarishi mumkin.[9;10] Astma, ekzema, allergik rinokonjunktivit (ko'zlar va burunning yallig'lanishi) kabi kasalliklar va quyidagi simptomlar paydo bo'lishi mumkin: teri toshmalari, qichishish, burun oqishi, yallig'lanish, ko'z qizarishi. Bundan tashqari, ba'zi sun'iy bo'yoqlar asab tizimiga ta'sir ko'rsatishi mumkin va bolalar uchun xavfli bo'lishi mumkin. [5;7;9] Ba'zi ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, sun'iy ozuqa bo'yoqlari, ayniqsa, tartrazin (E-102) va ponso bo'yoqlari (E-124) bolalarda diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklarni, asabiylikni va giperaktivlikni kuchaytirishi mumkin. Ushbu simptomlar bolalarda diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik buzilishining belgilariga o'xshash bo'lishi mumkin. Tadqiqotlarda, bo'yoqlar va ayrim boshqa oziq-ovqat qo'shimchalari bolalarda diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklarni kuchaytirishi aniqlandi.

Giperaktivlik: Ozuqa bo'yoqlari bolalarda giperaktivlikni, ya'ni ortiqcha energiya, tinchlanmaslik va harakatlarni boshqarishda qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklar: Bo'yoqlar bolalar uchun o'quv jarayonida qiyinchiliklar-

ni keltirib chiqarishi, ta'lim va o'yinlarga diqqatni jamlashda muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.[6;12]

Ba'zi tadqiqotlar, ozuqa bo'yoqlarining, xususan, sun'iy bo'yoqlarning bolalar asab tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ko'rsatdi. Sun'iy bo'yoqlarning yuqori dozada qabul qilinishi, bolalar miyasining rivojlanishiga zarar yetkazishi mumkin. Bu esa ularda xotira buzilishlari, kognitiv (aqliy) salohiyatning kamayishi, asab tizimi kasalliklarining rivojlanishiga olib kelishi mumkin. [6;9]

Ozuqa bo'yoqlarining uzoq muddatli iste'moli bolalarda jigar va buyraklarga zarar yetkazishi mumkin. Ayrim sun'iy bo'yoqlarning organizmdan chiqarilishi uchun jigar va buyraklarga ortiqcha yuk bo'lishi mumkin. Bu organlar uzoq muddat davomida haddan tashqari bosim bilan ishlaganda, ularning funksiyalari buzilishi mumkin, bu esa bolalarda sog'liq muammolariga olib keladi.[11;12;15]

Agar bolalar sun'iy bo'yoqlarni uzoq vaqt davomida iste'mol qilishsa, bu ularda uzoq muddatli salbiy ta'sirlarni keltirib chiqarishi mumkin. Bular orasida jismoniy va ruhiy rivojlanishdagi kechikishlar, ortiqcha vazn, metabolik kasalliklar va yurak-qon tomir tizimi kasalliklari mavjud. [12;14;15]

Xulosa. Ozuqa bo'yoqlari, ayniqsa, sun'iy bo'yoqlar kattalar va bolalar organizmiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu ta'sirlar, immun tizimining zaiflashishi, allergik reaksiyalar, diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklar va gormonal buzilishlarni o'z ichiga oladi. Shuning uchun, ozuqa bo'yoqlarini iste'mol qilishda ehtiyotkorlik va zaruriy bilimlar bilan yondashuv zarur. Kattalar va bolalarning sog'lig'ini ta'minlash uchun tabiiy bo'yoqlarga o'tish, sun'iy bo'yoqlarni iste'mol qilishni kamaytirish va sog'lom ovqatlanish muhimdir. Shu bilan birga, ozuqa bo'yoqlari va qo'shimchalarining salbiy ta'sirini kamaytirish uchun ularni minimal darajada ishlatish, tabiiy bo'yoqlarga o'tish va ma'lumotli iste'mol qilish muhimdir.

Oziq-ovqat qo'shimchalarining salbiy ta'sirlarini kamaytirish uchun ularni ishlab chiqarish va iste'mol qilishda qat'iy nazorat va standartlarga rioya qilish zarur. Oziq-ovqat mahsulotlariga qo'shilgan qo'shimchalar xavfsizligi mustahkam ilmiy asosda tekshirilishi, ularning uzoq muddatli ta'sirlarini aniqlash va kamida minimal xavf darajalarida qo'llanilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Szymańska, A. et al. "Effect of food colorants on human health: a systematic review." European Food Research and Technology, 2020.
2. McCann, D., et al. "Food additives and hyperactive behavior in children." The Lancet, 2007.
3. Soni, M.G. "Safety of food color additives: a review." Food and Chemical Toxicology, 2005.
4. Bogue, J., et al. "Health risks of food additives." Journal of the American Medical Association, 2018.
5. Carlo, P., et al. "Food additives and the immune system: A review of the literature." Immunology and Allergy Clinics of North America, 2016.
6. James, W.P.T., et al. "Artificial food colors and ADHD: A review of the evidence." British Journal of Nutrition, 2018.
7. Silva, G., et al. "Exposure to food additives and its association with food allergies: A systematic review." Allergy, 2019.
8. Miller, E., et al. "The effect of food additives on the immune system." Toxicology and Applied Pharmacology, 2017.
9. Kucharska, D., et al. "Impact of artificial food colorants on children's health." Pediatric Reports, 2020.

10. Goldberg, I., et al. "Food colorants and their impact on public health." International Journal of Environmental Research and Public Health, 2021.
11. Clausen, M., et al. "Artificial food coloring: Mechanisms and effects on human health." Toxicology Mechanisms and Methods, 2018.
12. Harris, C., et al. "The role of food colorants in children's behavior and health." Journal of Pediatric Psychology, 2020.
13. Jafari, A., et al. "The effects of food additives on the immune response: A systematic review." Environmental Toxicology and Pharmacology, 2015.
14. Steele, S., et al. "Food colorants and their effects on allergic reactions and immune function." Current Opinion in Allergy and Clinical Immunology, 2020.
15. Benet, L.Z., et al. "Toxicology of artificial food colorants: A critical review." Food and Chemical Toxicology, 2019.

DEVELOPMENT OF TEACHING METHODS FOR BIOCHEMISTRY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS BASED ON PEDAGOGICAL TECHNOLOGY

Xaliqov Qaxor Mirzayevich

Samarkand State Medical University

Abstract. In the modern educational landscape, fostering creative competence has become essential for preparing students to address complex, real-world problems. This paper explores methods for developing creative competence in biochemistry lessons for future specialists, addressing both theoretical foundations and practical applications. This research is rooted in the premise that creativity in scientific fields, such as biochemistry, enhances problem-solving skills, fosters innovation, and equips students with critical thinking abilities necessary in their professional lives.

Keywords: biochemistry, medical education, digital technology, molecular modeling, virtual laboratories, online assessments.

РАЗРАБОТКА МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ БИОХИМИИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ НА ОСНОВЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В современном образовательном ландшафте развитие творческой компетентности стало необходимым условием для подготовки студентов к решению сложных реальных проблем. В данной статье рассматриваются методы развития творческой компетентности на уроках биохимии для будущих специалистов, затрагивающие как теоретические основы, так и практические приложения. Это исследование основано на предпосылке, что креативность в таких научных областях, как биохимия, улучшает навыки решения проблем, способствует инновациям и вооружает студентов критическими способностями мышления, необходимыми в их профессиональной жизни.

Ключевые слова: биохимия, медицинское образование, цифровые технологии, молекулярное моделирование, виртуальные лаборатории, онлайн-оценки.

OLIY O'QUV YURTLARIDA BIOKIMYO FANINI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O'QITISH METODIKASINI ISHLAB CHIQISH

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim landshaftida ijodiy kompetentsiyani rivojlantirish talabalarni murakkab real muammolarni hal qilishga tayyorlashning asosiy shartiga aylandi. Ushbu maqola bo'lajak mutaxassislar uchun biokimyo darslarida ijodiy kompetentsiyani rivojlantirish usullarini ko'rib chiqadi, nazariy asoslarni ham, amaliy qo'llanmalarni ham qamrab oladi. Ushbu tadqiqot biokimyo kabi ilmiy sohalaridagi ijodkorlik muammolarni hal qilish ko'nikmalarini yaxshilaydi, innovatsiyalarni targ'ib qiladi va talabalarni kasbiy hayotida zarur bo'lgan tanqidiy fikrlash qobiliyatlari bilan jihozlaydi.

Kalit so'zlar: biokimyo, tibbiy ta'lim, raqamli texnologiyalar, molekulyar modellashtirish, virtual laboratoriyalar, onlayn baholash.

Introduction. According to the research of G.M. Abildinova virtual laboratories, by modeling the behavior of real-life objects in an electronic educational environment, allow students to acquire new knowledge, skills and qualifications, mainly in such scientific and natural sciences as physics, chemistry, biology, biochemistry.

In our study, laboratory work and educational experiments are not only useful, but also very interesting, when they are organized accordingly. However, not all educational experiments can be carried out in real mode, in such situations, virtual laboratories are suitable for visualization and obtaining results.

A virtual laboratory is effective in using educational multimedia complexes, and it includes the main stages of cognitive activity: acquaintance, reception, methodological recommendations, printed manuals; comprehension, consolidation and testing of knowledge, electronic textbooks, testing systems, virtual classrooms; formation of professionally oriented skills and qualifications, development of intuition: mathematical or imitative modeling, simulators and other training systems; project research educational activities, additional software packages for educational or production.

It is difficult to imagine the training of qualified specialists in biochemistry without personal acquaintance with the necessary tools and devices and the formation of skills to work on them.

Based on the above considerations, we can determine the stages of creating a virtual laboratory in biochemistry: The stage of setting goals includes the process of selecting the goals of the planned laboratory work with the establishment of the limits of permissible deviations to achieve the educational result with the most effective and acceptable means, taking into account material, time, human resources. Resources, as well as the personal and age characteristics of students.

At the stage of selecting a virtual laboratory, the choice of a virtual laboratory is determined by a number of circumstances: the procedure for accessing the resource, the financial conditions for its use, the language and complexity of the interface and, of course, the content, that is, the capabilities. This laboratory may or may not provide the user with the information needed to achieve the objectives of the planned laboratory work.

Based on the above considerations, we can determine the stages of creating a virtual laboratory in biochemistry: The stage of setting goals includes the process of selecting the goals of the planned laboratory work with the definition of the limits of permissible deviations in order to achieve the educational result by the most effective and acceptable means, taking into account material, time, human resources.

Resources, as well as the personal and age characteristics of students. At the stage of selecting a virtual laboratory, the choice of a virtual laboratory is determined by a number of circumstances: the procedure for accessing the resource, the financial conditions for its use, the language and complexity of the interface and, of course, the content, that is, the capabilities. This laboratory should provide or not provide the user with the ability to achieve the goals of the planned laboratory work.

When determining the tasks of laboratory work, students should form practical skills in preparing solutions, including mastering the algorithms of individual operations, drawing conclusions about changes in the number of particles in the solution. In conclusion, the research work was carried out in a step-by-step virtual laboratory method to develop the methodology for teaching biochemistry in higher medical educational institutions, based on the unity of theory and practice, imagination, demonstration of education, systematicity, activity, awareness, integrative Ness, and the compatibility of the capabilities and interests of students.

Virtual technologies are a means of preparing information, as well as visual, programming various situations. The main principle of organizing the educational process using virtual tools is to ensure optimal assimilation of information by students, improve sensory perception, and develop all types of thinking in students.

Didactic possibilities of using a virtual laboratory in the educational process: demonstration (before real work): showing the sequence of real work actions from the front, on a large monitor screen or through a multimedia projector, priority is given to realistic qualitative and semi-quantitative models; generalizing (after real work) use: frontal mode (demonstration, clarification of questions,

formulation of conclusions and consolidation of what has been considered) or individual (study of the model as a method). reflecting and expressing reality, quantitative, parametric models are preferred). - experimental (instead of real work) use: individual (in small groups) tasks in a virtual laboratory, without performing real work, computer experiments. It can be performed both with real semi-quantitative 3D models and with parametric models.

At the current stage of improving the system of higher medical education, the informatization of the educational process, its continuous growth, is relevant. The virtual laboratory of biochemistry in the educational system is covered in the research works of such scientists as A.B. Trukin, E.N. Cheremisina, M.A. Belov, O.E. Antipov. The problems of forming and using virtual laboratory exercises are studied in the works of E.N. Cheremisina, O.E. Antipov, A.F. Egorov and others.

The model for improving the methodology of teaching biochemistry to students using virtual laboratories is based on the development of target, basic, developmental, and monitoring blocks. The model should have the following properties: simplicity of application, simplicity, clarity of description, expressiveness, and coverage of the most important characteristics. Pedagogical models allow for the maximum coverage of didactic objects and the description of the conditions, content, methods, and forms of teaching.

In our study, we tried to follow the rules of modeling when developing a model for improving the methodology of teaching biochemistry using virtual laboratories. To build a new model, we determined the appearance and nature of the required object, the appearance and nature of the initial material, the tools and means necessary for transformation, the nature of the individual actions to be performed, and their order. Pedagogical conditions, which are the influencing elements of the system, are elements that arise on the basis of pedagogical processes that ensure the achievement of a specific goal. Based on the topic of the study, pedagogical conditions are understood as interacting and mutually conditioned components that prepare future teachers for virtual laboratory activities.

The use of the modeling method during the study is as diverse and unique as the pedagogical process. Modeling is carried out on the basis of several components. These include: updating the accumulated knowledge about the object of research; selecting from the existing models the one that most adequately reflects the main content of the object under study. If it is difficult to isolate such an object, then new modern models are created. At the next stage, this model is studied, which ends with the study of new knowledge that illuminates the object under study. In the course of our research work, we will use the information provided by a number of pedagogical scientists to the concept of a model: A model is a system that reflects or reproduces the object of research and implements new information about its study. Based on this order, the goal of improving the methodology for teaching students' biochemistry using virtual laboratories was set. The task set on the basis of the goal is to improve the methodology for teaching students' biochemistry using virtual laboratories.

Overview of Creative Competence: Define creative competence and its importance in modern science education. This might include skills like problem-solving, critical thinking, and the ability to innovate within complex biological systems. Creative competence is increasingly valued in science education, especially in disciplines like biochemistry, which require analytical and innovative thinking. Previous research has highlighted the role of creativity in enhancing students' engagement and deepening their understanding of scientific concepts. However, few studies specifically address the methods for cultivating creative competence within biochemistry education.

Creative competence is increasingly recognized as a crucial skill set in modern science education, especially within disciplines like biochemistry that demand high levels of analytical and innovative thinking. Defined as the ability to approach problems in original ways, synthesize information across disciplines, and develop new solutions, creative competence enables students to adapt to complex, unpredictable challenges in both academic and real-world settings. In biochemistry, this compe-

tence is not only valuable but essential, as the field is inherently interdisciplinary, bridging chemistry, biology, and often medicine. Creative competence in educational contexts can be defined as the ability to approach problems with innovative and critical thinking, integrating both theoretical and applied knowledge. In biochemistry, creative thinking enables students to generate novel hypotheses, conduct original research, and apply biochemical principles in unique ways.

Methods for Developing Creative Competence in Biochemistry.

To develop creative competence in biochemistry lessons, educators can adopt various strategies, including:

1. **Project-Based Learning:** PBL encourages students to explore biochemistry topics through collaborative projects that require problem-solving and experimentation.
2. **Interdisciplinary Approaches:** Integrating biochemistry with related fields such as molecular biology and pharmacology promotes creativity by providing broader perspectives and encouraging innovative thinking.
3. **Digital Simulations and Virtual Labs:** Leveraging technology, such as interactive simulations and virtual lab environments, allows students to experiment safely and creatively, often encountering scenarios difficult to replicate in physical labs.

In the biochemistry classroom, fostering creative competence can occur through:

Inquiry-Based Learning: Where students actively explore scientific questions, designing experiments and drawing conclusions based on observations. For instance, students might investigate enzyme kinetics in practical scenarios, learning to adjust variables to observe outcomes. This process develops both technical skills and creative problem-solving abilities.

Problem-Based Learning: Problem-based approaches encourage students to address real-life clinical cases or biochemical problems with open-ended solutions. By grappling with case studies that involve biochemical mechanisms of disease, students learn to devise original solutions, an approach that mirrors real-life scenarios where solutions are not predefined.

Case Study: Application of Creative Methods in Biochemistry. A recent study involved implementing PBL and digital labs in biochemistry courses for medical students. The results demonstrated a significant increase in student engagement and creative problem-solving abilities, indicating the effectiveness of these methods in fostering creative competence. Integrating creativity-enhancing methods in biochemistry education does more than just improve students' biochemical knowledge; it equips them with versatile problem-solving skills essential for their future roles in healthcare, research, and industry. Such an approach aligns with the broader educational goal of producing adaptable and innovative professionals.

Biochemistry forms a vital part of medical education, providing the groundwork for understanding cellular processes, metabolic pathways, and disease mechanisms. However, due to its complexity, biochemistry is often considered one of the more challenging subjects for medical students. Digital technologies offer promising solutions to these challenges, enhancing comprehension through interactive and visual learning tools. For example, molecular modeling, virtual labs, and other digital resources can help students visualize and interact with concepts that are otherwise abstract in nature. This article explores how these technologies are transforming biochemistry education, offering benefits such as increased accessibility, flexibility, and engagement for medical students.

The Need for Digital Transformation in Biochemistry Education. Biochemistry is a discipline that inherently requires students to connect theoretical concepts with practical applications, such as understanding metabolic cycles and enzyme kinetics. Yet, traditional teaching methods often fail to facilitate this connection effectively. By incorporating digital tools, educators can improve the accessibility and effectiveness of biochemistry education.

Studies indicate that digital technologies allow for more comprehensive and flexible learning

experiences, particularly beneficial for complex subjects like biochemistry. For instance, the ability to visualize molecular interactions in three dimensions aids in understanding protein structures and interactions at a more profound level, as opposed to static 2D textbook images.

Technological Tools for Teaching Biochemistry.

1. **Molecular Modeling Software.** Molecular modeling software, such as PyMOL and Chimera, enables students to explore 3D structures of biomolecules, enhancing their spatial understanding of complex molecular interactions. This software allows students to rotate, zoom, and manipulate molecular models, providing a more immersive experience that helps bridge the gap between theoretical knowledge and practical application. Research has shown that students who utilize 3D modeling tools exhibit improved retention and understanding of molecular structures compared to those who learn through traditional 2D images.

2. **Virtual Laboratories.** Uzbek research highlights the effectiveness of virtual lab simulations, which have shown promise in enhancing student engagement and understanding in the field of biochemistry. These simulations enable students in Uzbekistan to engage in practical experiences, often limited by resource constraints. Virtual laboratories simulate real-life biochemical experiments, allowing students to conduct procedures such as enzyme kinetics or DNA replication in a controlled digital environment. Platforms like Labster and Beyond Labz provide interactive modules that replicate lab scenarios, which is particularly beneficial for students who may not have immediate access to physical lab facilities. Students can conduct virtual experiments on biochemical reactions, enzyme kinetics, and molecular biology techniques without the need for a physical lab, which is particularly beneficial for remote or blended learning formats. Studies demonstrate that virtual labs not only enhance students' theoretical knowledge but also improve their practical skills by providing a risk-free environment to experiment and make mistakes. Students can conduct virtual experiments on biochemical reactions, enzyme kinetics, and molecular biology techniques without the need for a physical lab, which is particularly beneficial for remote or blended learning formats.

3. **Online Quizzing and Assessment Tools.** Interactive quizzing tools, such as Kahoot, Quizlet, and Google Forms, serve as formative assessment methods, allowing educators to gauge student understanding in real-time. These tools also facilitate active learning by engaging students in gamified assessments, which can reinforce learning and increase retention rates. Research indicates that regular quizzing helps students retain information better and increases their confidence in applying biochemical concepts to practical scenarios.

4. **Learning Management Systems (LMS).** Learning Management Systems, including Moodle, Canvas, and Blackboard, provide a centralized hub where educators can organize lectures, assessments, and supplementary materials. LMS platforms facilitate blended learning environments, enabling students to access resources remotely and learn at their own pace. Studies reveal that LMS use in biochemistry courses improves student engagement and allows for personalized learning experiences, as instructors can adapt content based on individual student needs.

5. **Video-Based Learning.** Video-based platforms such as YouTube, Coursera, and Khan Academy offer a variety of instructional content that can simplify complex biochemical processes. Video tutorials and animations help students visualize metabolic pathways, protein folding, and cellular mechanisms, making abstract concepts more concrete and understandable.

The integration of digital technologies in medical education has transformed the learning experience, particularly in subjects like biochemistry that require complex visualization and deep conceptual understanding. Digital technologies have introduced tools such as virtual labs, interactive simulations, and online learning platforms, which collectively enhance students' engagement, comprehension, and retention.

Enhanced Visualization and Understanding of Complex Concepts. Biochemistry often re-

quires students to understand intricate molecular interactions and biochemical pathways, which can be difficult to grasp through static textbooks or lectures. Digital technologies, especially interactive simulations and 3D visualizations, allow students to see molecular structures in action, promoting a better understanding of complex topics. For example, virtual labs offer students the opportunity to experiment with biochemical processes in real-time, witnessing enzyme-substrate interactions, protein folding, and metabolic pathways. This dynamic representation helps students develop a mental model of these processes, which is essential for deep learning.

Active Learning and Improved Engagement. Active learning has been shown to improve understanding and retention in scientific subjects. Digital technologies such as gamified learning platforms, quizzes, and interactive case studies encourage students to engage actively with the material. This active engagement is especially useful in biochemistry, where applying knowledge to solve real-world biochemical problems, such as analyzing metabolic diseases, fosters deeper understanding and prepares students for clinical applications.

Support for Collaborative Learning. Digital platforms facilitate collaboration through forums, group chats, and shared documents, allowing students to discuss and problem-solve together. Collaborative learning is valuable in biochemistry, where teamwork is often required in both academic and clinical laboratory settings. Platforms like Icourse, as used by some Uzbek institutions, encourage group-based learning where students can collectively analyze cases, share knowledge, and address challenging biochemical problems. This experience develops communication skills and prepares students for teamwork in clinical settings.

Conclusion. The importance of fostering creative competence in biochemistry education extends beyond academic achievement. In the Uzbek educational context, this competence aligns with broader objectives to equip future medical and scientific professionals with skills that support healthcare and scientific innovation. By embedding creativity within biochemistry lessons, educators prepare students not only for the complexities of biochemical research but also for meaningful contributions to health science—contributions that ultimately benefit society by enhancing the quality and accessibility of healthcare. The development of creative competence in biochemistry lessons is crucial for preparing future specialists to thrive in complex professional environments. The use of PBL, interdisciplinary learning, and digital technologies can effectively foster creativity, making biochemistry education both relevant and engaging for students.

REFERENCES

1. Mamadaliyeva Z.R. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida localhost dasturi asosida biokimyo fanini virtual laboratoriyalardan foydalanib o'qitish // The role of exact sciences the era of modern development. Nukus. Vol.1 №.1, 2023. p. 47-51. <https://uzresearchers.com/index.php/RESMD/article/view/765/703>
2. Мамадалиева З.Р. Виртуал лаборатория ишларидан ўқув сифатини ошириш элменти сифатида фойдаланиш. // “Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar, nazariy va amaliy strategiyalar tadqiqi” respublika ko'p tarmoqli, ilmiy konferensiya. Andijan. №9, 2023. -Б. 108-111. <https://ojs.rmasav.com/index.php/ojs/issue/view/28/45>

BO'LAJAK TIBBIYOT XODIMLARINING DIAGNOSTIK KOMPETENTSIYALARINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Xalimova Salomat Asrorovna

Samarqand davlat tibbiyot universiteti, assistant, salomatxalimova00@gmail.com

Annotatsiya. Hozirgi kunda bo'lajak tibbiyot xodimlarining diagnostic kompetensiyalarini shakllantirishda fanlararo aloqadorlikning o'rni juda katta. Diagnostik kompetensiyalarni rivojlantirishda turli xildagi yondashuvlardan keng o'rinda foydalaniladi. Umuman olganda bu kompetensiyani rivojlanishida klinik, biologik, farmakologik va texnologik fanlararo integratsiyasi muxim hisoblanadi. Bunda integartsiya asosida ishlab chiqilgan metodik yondashuvlarni ko'rib chiqamiz. Olib borilgan tadqiqotimizda zamonaviy ta'lim texnologiyalari, amaliy mashg'ulotlar va kompetensiyaviy yondashuv asosidagi o'quv uslublarining samaradorligi ortirish, ahamiyatini ko'tarilish masalalari yoritiladi. Tibbiy ta'limda diagnostik kompetensiyalarni rivojlantirish zamonaviy sog'liqni saqlash tizimi talablariga javob beruvchi yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashning ajralmas qismi hisoblanadi. Shuning uchun tibbiyot oliygohlarida integratsiya masalalariga e'tibor katta.

Kalit so'zlar: tibbiy ta'lim, diagnostik kompetensiya, muammoga asoslangan ta'lim

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ДИАГНОСТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ

Аннотация. В настоящее время междисциплинарный подход играет важную роль в формировании диагностических компетенций будущих медицинских работников. В процессе развития диагностических навыков широко используются различные методические подходы. В частности, интеграция клинических, биологических, фармакологических и технологических дисциплин считается ключевым фактором. В данной работе рассматриваются методические подходы, основанные на принципах интеграции. В исследовании освещены вопросы повышения эффективности современных образовательных технологий, практических занятий и учебных методов, основанных на компетентностном подходе. Развитие диагностических компетенций в медицинском образовании является неотъемлемой частью подготовки высококвалифицированных специалистов, отвечающих современным требованиям системы здравоохранения. В связи с этим в медицинских вузах вопросам междисциплинарной интеграции уделяется особое внимание.

Ключевые слова: медицинское образование, диагностическая компетенция, проблемно-ориентированное обучение.

ISSUES OF DEVELOPING DIAGNOSTIC COMPETENCIES OF FUTURE MEDICAL PROFESSIONALS

Abstract. Currently, interdisciplinary integration plays a crucial role in developing diagnostic competencies among future healthcare professionals. A variety of pedagogical approaches are actively employed to enhance these competencies. Overall, the integration of clinical, biological, pharmacological, and technological sciences is considered essential in shaping diagnostic proficiency. This study explores methodical strategies developed on the basis of interdisciplinary integration. The research highlights the effectiveness and significance of modern educational technologies, practical training, and competency-based teaching methods. Strengthening diagnostic competencies in medical education is an integral part of preparing highly qualified specialists who meet the demands of the modern healthcare system. Therefore, medical universities are placing increasing emphasis on the integration of interdisciplinary methods into their curricula.

Keywords: medical education, diagnostic competence, problem-based learning.

Kirish. Hozirgi davrda tibbiy ta'limda fanlararo integratsiyaga asoslangan yondashuv tibbiyot xodimlarining kasbiy tayyorgarligida muhim o'rin tutmoqda. Zamonaviy tibbiy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – yuqori malakali, kasbiy jihatdan yetuk, mustaqil qaror qabul qila oladigan tibbiyot xodimlarini tayyorlashdan iborat. Bu vazifani muvaffaqiyatli amalga oshirish esa, birinchi navbatda, talabalarning kasbiy kompetentsiyalarini, jumladan, diagnostik kompetentsiyasini shakllantirish masalalari dolzarb hisoblanadi. Shunday qilib, diagnostik kompetentsiya – bu kasbiy vazifalarni to'g'ri baholash, aniqlik bilan kasallikni aniqlash va mos davolash rejasini tuzish ko'nikmasidir. Bu esa faqat bitta fan emas, balki bir nechta tibbiy fanlarning uzviy bog'liqligida shakllanadi.

Diagnostik kompetentsiya – bu tibbiyot mutaxassisining kasallikni to'g'ri aniqlash, tahlil qilish, baholash va asosli tashxis qo'yish bo'yicha kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar jamlanmasi hisoblanadi [1]. Diagnostik kompetensiyani samarali shakllantirish va rivojlantirishda hozirgi kunda integratsiyalashgan yondashuv alohida ahamiyatga egadir. Bunday kompetentsiya keng qamrovli bo'lib, o'z ichiga klinik tafakkur, laborator-analitik fikrlash, farmakologik bilimlar, axborot texnologiyalaridan foydalanish va zamonaviy tibbiy qurilmalardan samarali foydalanishni oladi [2]. Tibbiyot sohasidagi bilimlar faqat bir yo'nalishdagi emas, balki turli sohalar – biokimyo, anatomiya, fiziologiya, patologik anatomiya, farmakologiya, klinik fanlar va tibbiy informatika bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi [3]. Shu boisdan tibbiy ta'limda fanlararo bog'liqlik asosida tashkil etilgan o'quv jarayonlari nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni chuqur o'zlashtirishga ham xizmat qiladi.

Zamonaviy ta'lim tizimi diagnostik kompetentsiyalarni rivojlantirishda yangi pedagogik va texnologik yondashuvlarni, jumladan, muammoga yo'naltirilgan ta'lim, klinik holatlarni o'rganish (case-study), simulyatsion o'qitish, modulli tizim va reflektiv o'rganish metodlarini keng tatbiq etishni taqozo etmoqda. Bo'lajak mutaxassisning tahliliy fikrlash salohiyatini oshirishda fanlararo integratsiyani ahamiyati kattadir. Natijada talabada kasbiy qarorlar qabul qilish ko'nikmalari mustahkamlanadi va nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lay olish malakasi rivojlanadi [4]. Shuning uchun ham mazkur tadqiqotda fanlararo aloqadorlik asosida diagnostik kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar tahlil qilinadi va ularning amaliy samaradorligi o'rganiladi. Zamonaviy tibbiy ta'limda "kompetentsiya" tushunchasi ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarini o'zida uyg'unlashtirgan murakkab integrallashgan tushuncha sifatida talqin qilinadi. Shu o'rinda diagnostik kompetentsiya esa-bu tibbiy kasb egasining bemor holatini to'g'ri baholash, klinik simptomlarni aniqlash, tashxislash algoritmini qo'llash, laborator va instrumental tekshiruv natijalarini tahlil qilish va asosli tashxis qo'yish kabi faoliyatlar majmuasidir [1,2].

Diagnostik kompetentsiya professional klinik fikrlash, analitik mulohaza yuritish, dalillarga asoslangan qaror qabul qilish, kommunikativ va reflektiv yondashuv kabi asosiy komponentlardan tashkil topgan. U nafaqat nazariy bilimlarga, balki amaliy faoliyatga bevosita tatbiq etiladigan ko'nikma va malakalarga asoslanadi. Tibbiy ta'limda bu kompetentsiya klinik fanlar (terapiya, xirurgiya, pediatriya), laborator tibbiyot, farmakologiya, anatomiya, fiziologiya va zamonaviy axborot texnologiyalari bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi [3].

Adabiyotlar sharxida o'rganilgan adabiyotlarning asosiy qismi diagnostic kompetensiyasini quyidagi komponentlarga ajratgan. Kognitiv komponent – kasalliklar etiologiyasi, patogenezi, klinik manzarasi, differensial tashxis va tasdiqlovchi laborator instrumental usullar haqida puxta bilimga ega bo'lish haqida m'lumotlarni mustahkamlashga yordam beradi. Operatsion (amaliy) komponent – anamnez to'plash, fizik tekshiruv, laborator va tasviriyl tekshiruvlarni tahlil qilish,

klirik algoritmlarni qo'llash ko'nikmasini shakllantirishda muxim hisoblanadi. Motivatsion-komunikativ komponent – bemor bilan samarali muloqot qilish, holatga empatik yondashish, tibbiy axloqiy me'yorlarga rioya qilish masalalariga qaratilgan. Refleksiv-kompetent yondashuv – qabul qilingan diagnostik qarorni baholash, tahlil qilish va zarurat bo'lsa, tuzatish kiritish qobiliyatini shakllantirishda muximdir. Shuningdek, diagnostik kompetentsiyaning shakllanishi klinikolaborator tafakkur va differensial tashxis yuritish algoritmlari orqali rivojlanadi. Bu esa talabalarning ilmiy-tahliliy yondashuvi va qaror qabul qilish mexanizmlarini mustahkamlaydi. Diagnostik kompetentsiyaning yuqori darajada rivojlanganligi — shifokorning professional yetukligi va bemorga ko'rsatiladigan tibbiy yordam sifatining kafolati hisoblanadi [5].

Tadqiqotda bo'lajak shifokorlarda tahliliy fikrlash, klinik qaror qabul qilish, tashxis qo'yish va davolash rejasini ishlab chiqish ko'nikmalarini shakllantirishda integratsiyalashgan ta'lim metodlarining o'rni ko'rsatib beriladi. Shuningdek, maqolada diagnostik kompetentsiyani rivojlantirishda simulyatsion texnologiyalar, muammoga yo'naltirilgan o'qitish, klinik holatlar asosida o'qitish (case-study), interaktiv metodlar va zamonaviy baholash usullaridan foydalanish natijalari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari fanlararo yondashuv asosida olib borilgan amaliy mashg'ulotlarning o'quv jarayonidagi samaradorligini oshirganligini, talabalar bilim darajasining va diagnostik fikrlash ko'nikmalarining sezilarli darajada yaxshilanganligini ko'rsatadi. Maqolada ilgari surilgan metodik tavsiyalar tibbiy ta'lim sifatini oshirish va bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetentsiyalarini mustahkamlashga xizmat qiladi[3].

Tadqiqotda foydalanilgan metodlar. Tadqiqotda bir qancha metodlardan foydalanilib ishlar olib borildi. Nazariy-tahliliy metod yani teoritik analiz usulida ilmiy adabiyotlar taxlili qilindi. Qolaversa, ilg'or xorijiy va mahalliy tajribalarni o'rganish orqali diagnostik kompetentsiya va fanlararo integratsiya haqidagi ilmiy qarashlarni aniqlashda bu taxlilining o'rni bor. Pedagogik tajriba usulidan ham foydalandik. Bunda tajriba guruhi (integratsiyalashgan o'qituv metodikasi asosida o'qitiladi), nazorat guruhi (an'anaviy metod asosida o'qitiladi), eksperimentdan oldin va keyin testlar orqali diagnostik kompetentsiya darajasi baholash mumkin bo'ladi. Tadqiqotni nazorat va tajriba bilan solishtirishda va natijalarni taxlil qilishda statistic metodlardan foydalaniladi. Bundan tashqari zamonaviy metodlardan biri hisoblangan modellastirish metodidan ham foydalanishimiz mumkin. Bunda integratsion va stimullatsion usullar asosida talabalar bilimlarini model sifatida ko'rib rejalar ishlab chiqishimiz mumkin bo'ladi.

NATIJALAR. Bauer va boshqalar tibbiyot va pedagogika yo'nalishidagi talabalar orasida diagnostic faoliyatni solishtiradigan tadqiqot o'tkazishdi. Tadqiqotda quyidagi ishlar ko'rib chiqilgan. Bunda 142 ta tibbiyot ta'lim muassasasi talabasiga turli xildagi simulyatsiyalangan klinik holat berilib, ular tomonidan asosiy diagnostic jarayon gipoteza qo'yish, dalillar yig'ish, taxlil qilish va xulosa chiqarish faoliyati kodlangan holatda o'rganishga berilgan. Tibbiyot yo'nalishida talabalarning gipoteza yaratish va yakuniy xulosalar chiqarishda yuqori yondashuvi, pedagogik yo'nalishda esa dalillarni yig'ish va tahlil qilishga ustuvorlik berishi aniqlangan.

Bauer va boshq. tomonidan olib borilgan tadqiqotda tibbiyot va pedagogika yo'nalishidagi talabalar o'rtasida diagnostik faoliyatlar – ya'ni gipoteza yaratish, dalil yig'ish, dalilni baholash va xulosa chiqarish bosqichlari o'rganilgan. Simulyatsiyalangan klinik holatlar asosida 142 tibbiyot va 122 pedagogika talabasining yozma hisobotlari Epistemic Network Analysis (ENA) usuli orqali tahlil qilingan. Natijalar tibbiyot talabalari gipoteza tuzish va diagnostik xulosa chiqarishga urg'u berishini, pedagogika talabalari esa dalil yig'ish va ularni baholashga ko'proq e'tibor berishini ko'rsatgan. Bu esa har bir soha vakillari diagnostic faoliyatni turlicha tashkil etishini anglatadi[6].

Xu va boshq. tomonidan ishlab chiqilgan va tibbiy ta'limda joriy etilgan eMedLearn platformasi asosidagi PBL tizimi diagnostik kompetentsiyalarni rivojlantirishga mo'ljallangan ilg'or

model sifatida maydonga chiqdi. Tadqiqotda boshqarilgan raqamli PBL muhitining samaradorligi empirik tahlil vositalari orqali baholangan bo'lib, u amaliy va metodik jihatdan muhim ilmiy asoslarni taqdim etadi. Zamonaviy tibbiy ta'limda diagnostik kompetentsiyalarni shakllantirish eng muhim maqsadlardandir. Klinik fikrlash, dalillarga asoslangan qaror qabul qilish, farqlash tashxisi, reflektiv tahlil kabi ko'nikmalarni rivojlantirishda muammoga yo'naltirilgan o'qitish (Problem-Based Learning, PBL) metodikasi o'zining samaradorligini ko'rsatmoqda. Xususan, raqamli texnologiyalar yordamida integratsiyalashgan va boshqariladigan PBL muhitlari orqali talabalar bilimni amaliy diagnostik vaziyatlarga tatbiq etishni faol o'zlashtiradilar [7].

Ilmiy adabiyotlarga ko'ra Croskerry va Norman ishlarida diagnostik kompetensiya – bu mutaxassisning muammoni aniq va tizimli tashxislash qobiliyati bo'lib, u bir nechta asosiy elementlarni o'z ichiga oladi. Masalan, tibbiyotda shifokor bemorning alomatlarini tahlil qilish uchun klinik va analitik fikrlashdan foydalanadi, ya'ni ma'lumotlarni sinchkovlik bilan tahlil qilib, farqli tashxislarni solishtiradi. Ma'lumot yig'ish jarayonida u anamnez oladi, laboratoriya testlari yoki tasvirlash usullarini (masalan, MRI) qo'llaydi. Shu bilan birga, xatolarni minimallashtirish uchun kognitiv xatolardan (masalan, tasdiqlash xatosi) qochadi, bu esa noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkin. Nihoyat, zamonaviy texnologik vositalardan foydalanish, masalan, sun'iy intellekt asosidagi tizimlar (IBM Watson kabi), tashxisni aniqroq va samarali qilishga yordam beradi. Bu elementlar birgalikda ishlaganda, masalan, shifokor bemorda yurak xastaligi yoki boshqa kasallikni ishonchli aniqlashi mumkin, bu esa to'g'ri davolash strategiyasini ishlab chiqishga imkon beradi.

Diagnostik kompetensiyaning asosiy elementlari ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, ularning muhim jihatlari tadqiqotlarida ko'rsatilgan. Masalan, tibbiyot sohasida shifokor bemorning alomatlarini tahlil qilishda klinik/analitik fikrlash qobiliyatidan foydalanadi, bu ma'lumotlarni sinchkovlik bilan ko'rib chiqish va farqli tashxislarni solishtirishni o'z ichiga oladi. Ma'lumot yig'ish jarayonida anamnez olish, laboratoriya testlari va tasvirlash usullari ta'kidlaganidek, xatolarni minimallashtirish uchun kognitiv xatolar, masalan, tasdiqlash xatosi, oldini olish strategiyalari zarur, chunki bu xatolar noto'g'ri tashxisga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, zamonaviy texnologik vositalardan foydalanish, xususan, sun'iy intellekt asosidagi tizimlar, tashxis jarayonini yanada aniq va samarali qiladi. Bu elementlar birgalikda, masalan, yurak kasalligini aniqlashda shifokorga to'g'ri xulosa chiqarish va samarali davolash rejasini ishlab chiqish imkonini beradi [8,9].

Zamonaviy ta'lim tizimida fanlararo integratsiya o'quvchilarda chuqur tahliliy fikrlashni shakllantiradi. Ularni amaliy faoliyatga tayyorlash va ilmiy-tadqiqot salohiyatini rivojlantirishda muhim omil sifatida muxim ahamiyat kasb etmoqda. Fanlararo yondashuv, eng avvalo, tizimli fikrlashni rivojlantiradi. Talabalar muammolarga faqat bitta fan doirasida emas, balki bir nechta fanlar nuqtai nazaridan yondashishni o'rganadilar. Bu esa ularda kompleks, integratsiyalashgan tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirib, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish salohiyatini oshiradi. Bunday integratsiyalashgan yondashuv, shuningdek, innovatsion faoliyatga tayyorlovchi asos bo'lib xizmat qiladi. Masalan, biotexnologiya, tibbiyotda sun'iy intellekt, farmakogenomika kabi ilg'or yo'nalishlar aynan biologiya, informatika, kimyo va matematikaning sintezi natijasida yuzaga kelmoqda. Shu sababli fanlararo bilimlar nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, fanlararo integratsiya amaliy ko'nikmalarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Talabalar laboratoriya, dizayn, diagnostika, muhandislik yoki texnologik loyihalarda faol ishtirok etish orqali nazariy bilimlarini real hayotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lalilar. Bu esa ularni mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Nihoyat, fanlararo yondashuv ilmiy-tadqiqot faoliyatini chuqurlashtirish va samarali tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Murakkab ilmiy muammolarni hal qilishda biror bir fan doirasida qolib ketish

cheklov bo'lsa, fanlararo integratsiya bunday masalalarga kengroq, tizimli va chuqurroq yondashish imkonini beradi. Bu esa zamonaviy ilm-fanning rivojlanishiga zamin yaratadi[4,5].

Xulosa. Tibbiy ta'lim diagnostika sohasida xodimlarning nafaqat kasbiy bilim va amaliy ko'nikmalarini, balki keng qamrovli kognitiv, kommunikativ, reflektiv va tizimli yondashuv asosida shakllanadigan diagnostik kompetentsiyalarini rivojlantirishni dolzarb masala sifatida ilgari surmoqda. Ushbu kompetentsiyalarni samarali shakllantirish esa, o'z navbatida, fanlararo aloqadorlikka asoslangan ta'limiy yondashuvni talab etadi. Fanlararo integratsiyalashgan metodlar orqali diagnostik faoliyatni klinik bilimlar, analitik fikrlash, axborot texnologiyalari, biotibbiy etika va sog'liqni saqlash menejmenti bilan uyg'un holda tashkil etish imkoniyati yaratiladi. Masalan, Bauer va boshq. tadqiqotida klinik va pedagogik yo'nalishdagi talabalarning diagnostik faoliyatlaridagi farqlar tahlil qilinib, har bir sohaga xos kompetentsiyalar asosida maxsus ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish zarurligi ta'kidlangan. Shuningdek, Graber va hamkasblar tomonidan taklif etilgan interprofessional diagnostik kompetentsiyalar to'plami diagnostika jarayoniga jalb etilgan barcha mutaxassislarning hamkorlikdagi ishlash madaniyatini shakllantirish uchun nazariy asos yaratadi.

Xu va boshqalar tadqiqoti esa PBL (Problem-Based Learning) metodikasini zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirgan holda, talabalar diagnostik kompetentsiyasini strukturali va reflektiv shaklda rivojlantirishda e'tiborga loyiq ilmiy yondashuvni taklif etadi. Bunday integratsiyalashgan tizimlar talabalarga o'z fikrlash jarayonini ongli tahlil qilish, gipoteza asosida qaror qabul qilish, kross-funksional hamkorlikda ishlash va xatolardan o'rganish imkoniyatlarini yaratadi. Xulosa qilib aytganda, diagnostik kompetentsiyalarni rivojlantirishda fanlararo aloqadorlikka asoslangan ta'lim metodikasi: kompleks bilimlarni birlashtirishni; real klinik vaziyatlarda qaror qabul qilishni; kommunikatsion va reflektiv ko'nikmalarni chuqurlashtirishni; xavfsiz, bemor markazli diagnostik muhitni shakllantirishni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shmidt M.B. Kasbiy kompetentsiya tushunchasi va uning tibbiy ta'limdagi ahamiyati // Tibbiyotda Innovatsiyalar. – 2020. – №4. – B. 23–27.
2. Harden R.M., Crosby J.R. AMEE Guide No 20: The good teacher is more than a lecturer—the twelve roles of the teacher // Medical Teacher. – 2000. – Vol. 22, No 4. – P. 334–347.
3. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
4. Savelyeva N.V. Integratsion yondashuv orqali tibbiy ta'lim sifatini oshirish // Meditsinskiy vestnik. – 2021. – №6. – B. 45–48.
5. Qodirov B.S., Mamatov I.N. Klinik tafakkurni shakllantirishda amaliy mashg'ulotlarning o'rni // Tibbiyotda ilm va tajriba. – 2020. – №2. – B. 44–48.
6. Graber ML, Olson APJ, Rencic J, Ruz D, Papa F, Croskerry P, Zierler B, Harkless G, Giuliano M, Schoenbaum S, Colford C, Cahill M. Competencies for improving diagnosis: an interprofessional framework for education and training in health care. *Diagnosis*. 2019;6(4):335–341.
7. Xu Y., Shao Y., Dong J., Shi S., Jiang C., Li Q. (2025). *Advancing Problem-Based Learning with Clinical Reasoning for Improved Differential Diagnosis in Medical Education*. CHI'25 conference proceedings.
8. Croskerry, P. (2003). "The Importance of Cognitive Errors in Diagnosis and Strategies to Minimize Them." *Academic Medicine*.
9. Norman, G. R., et al. (2017). "The Etiology of Diagnostic Errors: A Framework for Analysis." *Medical Education*.

MUNDARIJA	
Pedagogika	
TURAKULOV LAZIZTIRKASHEVICH Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuvida psixologik omillarning ahamiyati	4
АТАДЖАHOБА АННА ШАМУРАТОВНА Наука как основа педагогического мастерства	11
JALILOVA ADOLAT TO‘XTASINOVNA Xalq og‘zaki ijodi materiyallari asosida o‘quvchilarning insoniy fazilatlarining shakllantirishda oilaning o‘rni	16
PULATOVA DURDONA RAVSHANOVNA Lingvistik komponentning talabalar kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlanishdagi ahamiyati	25
OTANAZAROVA MOHIRA XAMIDBEKOVNA Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy sifatlarini takomillashtirishda xorijiy tajribalardan foydalanish	28
MATNIYOZOV ZOKIR MATYAZOVICH Gravitatsion linzalar, qora tuynuklar va plazma ta’sirining oliy ta’limda talabalarga tushuntirishning pedagogik strategiyalari	37
URAZBAYEVA GULNOZA ZAXIROVNA, ATAULLAYEV ZOKIR MAXSUDOVICH, MASHARIPOV VAFA AMETOVICH Umumta’lim maktablarida birinchi guruh s-elementlari mavzusini o‘quvchilariga o‘qitish jarayonida barqaror taraqqiyot masalalarini integratsiyalash	45
ABDIRAHMONOV LAZIZBEK LATIPBOYEVICH Sharq mutafakkirlarining jismoniy tarbiya inson kamolotida tutgan o‘rni haqidagi pedagogik qarashlari	50
SHARIPOV ALLABERGAN KAMILOVICH Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini mustaqil ta’lim va o‘z-o‘zini takomillashtirishning pedagogik modeli asoslari	55
EGAMOVA ANBARJON ATANAZAROVA Texnologiya fanini o‘qitishda mustaqil ta’limni tashkil qilish metodikasi	60
NAFASOV DONIYOR SHERNAFASOVICH Suniy intellektning rivojlanish tarixi va uning didaktik imkoniyatlari	66
KENJAYEVA KOMILA ULUGBEK QIZI Neuropedagogy as the newest direction of pedagogy – as a confirmation of the fidelity of the ideas of maria monessori	71
RADJAPOVA FIRUZA DUSCHANOVNA Homiladorlik davrida psixokorreksion faoliyatning tashkil qilinish imkoniyatlari	78
SA’DULLAYEVA MOXINUR G‘ULOMJON QIZI Talabalarda zo‘ravonlik tasavvurlarining namoyon bo‘lishi	83
OTAJANOV ISLOM AMATOVICH Jadidlar ma’naviy merosidan foydalanib bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi	91

QARSHIBOYEVA MAFTUNA KOMILJON QIZI O'quvchilarning estetik tarbiyasini rivojlantirishda kitob va kitobxonlikning ahamiyati o'rni	95
RADJABOV R.F. Xalqaro reyting va indekslariga oid sinovlarga umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarini tayyorlash samaradorligini oshirish yo'nalishlari	99
PULATOVA DURDONA RAVSHANOVNA Talabalarining kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy metodik asoslari	104
RAHMONOVA SAYYORA YUSUPOVNA The approach to teaching students in primary school to work independently in mathematics	108
YAKUBOVA SHAXNOZA ERKINBAYEVNA, ERKABOYEV INOMJON SHAVKATOVICH Talabalarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirish pedagogik muammo sifatida	114
YUSUPOVA KAMOLA FOZILXONOVNA Tabiiy fanlarni o'qitishda elektron ta'lim resurslariga integrativ yondashuv	120
URAZBOYEVA SABOHAT ORTIQBOYEVNA Zamonaviy darsliklar vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish vositasi	124
ЮДАШЕВ САНЖАР РУЗИМУРДОВИЧ Влияние нереферентных групп на реабилитацию и реинтеграцию женщин и детей репатриированных из зон вооруженных конфликтов	129
QUTLIMURATOVA N.M., MATYAKUBOVA S.A. Yangi O'zbekistonda ona va bola salomatligini muhofaza qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi	134
TO'RAQULOVA SHAXNOZA DAMINOVNA Yozuv darslarida aqli zaif o'quvchilarning yozuv malakalarini rivojlantirishning korreksion pedagogik jihatlari	138
ABDIRAHMONOV LAZIZBEK LATIPBOYEVICH Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini samarali qo'llash orqali bolalarning sog'lom rivojlanishini ta'minlash	143
ATAJONOVA ANORGUL JUMANIYAZOVNA Malaka amaliyoti jarayonida mediata'lim asosida ona tili darslarini tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari	148
AVEZMURATOVA ZEBO ALLAYAROVNA, MASHARIPOVA XADICHA JAVLON QIZI Bo'lajak pedagoglarda ilmiy savadxonlik kompetensiyalarini shakllantirish. Hodisalarni ilmiy jihatdan izohlash kompetensiyasi	155
SHARIPOV RASULBEK AXMEDOVICH P^n proyektiv fazoda kuchli m-subharmonik funksiyalar haqida	161
AHMEDOV QURBONBOY YULDASHBAYEVICH, RAJAPOVA RAVSHANOY OYBEK QIZI R^3 fazoda 2-plyurisubgarmonik funksiyalarning C^3 fazoda 2-subgarmonik funksiyalar bilan bog'liqligi haqida	167

ISMAILOVA MOMOGUL HAMRABOY QIZI Raqamli texnologiyalar asosida (sapr) gazlamalarni bichishga tayyorlash va bichish	172
QO'LDOSHEVA SEVINCH SHAROF QIZI Maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining kasbiy kompetentligini aniqlash usullari	179
XO'JANIYAZOVA SHOHISTA BEKNAZAROVNA Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati	186
JUMANIYOZOVA SEVINCHOY FARXOD QIZI Uzunlik o'lchovi birliklarini o'rgatishda "o'lchov bozorida" metodining samaradorligi	192
USMANALIEV KHUSNIDDIN Measuring the impact of social media on philology students' cultural awareness	198
ABDIRIMOVA SHOXSANAM XUDAYBERGANOVNA O'quvchilarda ludamaniya xulq atvorini neyropedagogik tahlil qilish nazariyasi	204
ALLANAZAROVA ZULAYHO BAXROM QIZI Omon matjon ijodining o'ziga xos pedagogik jihatlari va badiiyati masalasi	208
ABDUVORIS TOLIPOV Ilmiy tadqiqotning mohiyati va uni tasnif etish metodlari haqida ayrim mulohazalar	214
ХУДАЙБЕРГЕНОВ КУДРАТ БАХТИЯРОВИЧ Молодежь сквозь призму инстинкта самосохранения	219
SALAVATOVA XURSHIDA SAN'AT QIZI Talabalarda milliy o'zlikni anglash kompetensiyalarini shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati	225
ALLANAZAROVA ZULAYHO BAXROM QIZI, RAVSHANBEKOVA DILNOZA RUSLAN QIZI Bahouddin naqshband g'oyalarida barkamol shaxs tarbiyasi	230
RUSTAMOVA BARNO Ota-onalarning tarbiyaviy uslublari va bolaning psixologik rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqligi	235
SH.X. KELDIYOROVA Oziq-ovqat bo'yoqlari, ularning tasnifi va ozuqa bo'yoqlarining organizmga, immun tizimiga salbiy ta'siri	239
XALIQOV QAXOR MIRZAYEVICH Development of teaching methods for biochemistry in higher education institutions based on pedagogical technology	244
XALIMOVA SALOMAT ASROROVNA Bo'lajak tibbiyot xodimlarining diagnostik kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari	250

**MINISTRY OF HIGHER EDUCATION, SCIENCE AND INNOVATION
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

URGENCH STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE

**Bulletin of the Urgench state pedagogical institute
(scientific-theoretical and methodical journal)
№1, 2025**

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И ИННОВАЦИЙ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН**

УРГЕНЧСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ

**Вестник Ургенчского государственного педагогического
института
(научно-теоретический, методический журнал)
№1, 2025**

**Mas'ul kotib – D.Abdullayev
Muharrirlar – T.Absalamov
Sahifalovchi – J.Sa'dullayev**

220100, Urganch shahri, Gurlan ko'chasi, 1-A uy.